

7678

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO
Humanistinen tiedekunta

Kamppailu kahden maailman välillä
Marko Tapion romaanin *Arktinen hysteria*
työläis- ja köyhälistöläiskuva

Matti Kuhna

Lisensiaatintyö
Kirjallisuuden laitos
Kotimainen linja
29.4.1999

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO

Tiedekunta HUMANISTINEN	Laitos kirjallisuus
Tekijä Matti Kuhna	
Työn nimi Kamppailu kahden maailman välillä. Marko Tapion romaanin "Arktinen hysteria" työläis- ja köyhälistöläiskuva.	
Oppiaine kirjallisuus (kotimainen)	Työn laji lisensiaattityö
Aika kevät 1999	Sivumäärä 203

TIIVISTELMÄ - ABSTRACT Tutkimustyön tärkeä lähtökohta oli se, että "Arktinen hysteria" herätti ilmestyessään 1960-luvulla suurta huomiota. Esimerkiksi monet kriitikot kiirehtivät tuomitsemaan Marko Tapion pääromaanikseen suunnittelemansa kirjan työläisvihamieliseksi. Perusteluina oli mm. romaanin prologi "Köyhät", jossa minäkertoja arvostelee työläisiä ja köyhiä suorakaisesti.

Tämä tutkimus suhtautuu näihin käsityksiin kriittisesti. Romaanin kertojahierarkioiden tutkiminen narratologian avulla osoittaa, että totuus on paljon monivivahteisempi. Minäkertoja Harri Björkharry, joka narratologisessa apparaatistossa voidaan luokitella uskottavaksi kertojaksi, arvostaa useita työläisiä ja puhuu heistä lämpimästi. Sisäistekijä on valinnut heitä alisteisiksi kertojiksi. Erityisen tärkeä alisteinen kertoja on sekatyömies Vihtori Kautto, joka kertoo tarinaansa romaanin toisessa osassa parin sadan sivun verran. Narratologian lisäksi työläisten ja köyhien hahmoja on analysoitu Baruch Hochmanin henkilöahmotypologian avulla.

Minäkertoja luokittelee ihmisiä ns. björkharrylaisen ihmiskuvan avulla. Sen mukaan ihminen itsessään, ei syntyperä, ratkaise sen, miten häneen on suhtauduttava. Suhtautumistavassa on narsistisia ja nietzscheläisiä sävyjä. Näin "työläisvihamielisen" romaanin kritiikin kohteeksi joutuvat myös kunnan porvarit. Hyvin suuren vastuun romaanin keskeisestä ihmishuhdetragediasta vastaa minäkertojan luokkakantaisesti asennoitunut äiti.

"Arktinen hysteria" ei ole poliittinen romaani, vaikka ko. alueeseen liittyviä elementtejä onkin siinä näyttävästi esillä. Tapion päätyössä korostuvat sosiaalipsykologiset elementit. Lisäksi kirja voidaan luokitella konfliktiromaaniksi. Konflikteja on löydettävissä monia lajeja, joista osa on luonteeltaan psykologisia, kuten minäkertojan sisäinen konflikti. Työssä on kuitenkin keskitytty aiheen kannalta relevantteihin konflikteihin, ennen kaikkia luokkien välisiin, fyysisiin ja modernisaation aiheuttamiin konflikteihin.

Biografinen aspekti on narratologian vuoksi jätetty vähälle. Biografiaa on kuitenkin mukana silloin, kun sen katsotaan selkeästi tukevan jo saavutettuja tutkimustuloksia.

Romaanin tulkinnan tekee ongelmalliseksi sen keskeneräisyys. Modernin romaanin tahaton keskeneräisyys luo siitä postmodernia vaikutelmaa: kaivattua synteesiä ei tullut, koska siihen ei ollut mahdollista päästä.

Asiasanat Tapio, minäkertoja, narratologia, sisäistekijä, kertojahierarkiat, konflikti

Säilytyspaikka kirjallisuuden laitos

Muita tietoja

KAMPPAILUA KAHDEN MAAILMAN VÄLILLÄ.
 MARKO TAPION ROMAANIN *ARKTINEN HYSTERIA*
 TYÖLÄIS- JA KÖYHÄLISTÖLÄISKUVA.

1. JOHDANTO.....	1
1.1. Ongelmanasettelu.....	1
1.2. Metodisista lähtökohdista.....	8
1.3. Määritelmiä.....	12
1.4. <i>Arktisen hysterian</i> reseptio.....	21
1.4.1. Ei-vasemmistolaiset lehdet.....	22
1.4.2. Vasemmistolaiset lehdet.....	24
2. KERTOJA JA TYÖLÄISKUVAUS.....	27
2.1. Tapion kertojien synnystä.....	27
2.2. Kompleksinen minäkertoja.....	30
2.2.1. Björkharryjen suhde työläisiin.....	35
2.2.2. Isä-poika –suhteet.....	47
2.2.3. Minäkertojan ja sisäistekijän suhde.....	51
2.3. Kauton asema kerronnassa.....	62
2.4. <i>Arktisen hysterian</i> analogioista.....	66
3. TAPION TYÖLÄIS- JA KÖYHÄLISTÖKARAKTÄÄREISTÄ.....	70
3.1. Työläiset.....	70
3.1.1. Positiiviset hahmot.....	71
3.1.2. Negatiiviset hahmot.....	86
3.1.3. Muut.....	90
3.2. Köyhät.....	92
3.3. Yhteenvetoa.....	98
4. TYÖLÄISTEN AJATTELU JA TOIMINTA.....	104
4.1. Arktisen hysterian käsite.....	104
4.2. Aatteellinen taso.....	108
4.2.1. Ideologisuus.....	108
4.2.2. Moraali.....	118
4.3. Konkreettinen taso.....	120
4.3.1. Alkoholi ja sukupuolisuus.....	120
4.3.2. Auktoriteetit.....	126
4.3.3. Sota.....	132
4.4. Porvarillisuuden kritiikkiä.....	151
4.5. Mitä <i>Arktinen hysteria</i> opponoi?.....	156
5. TYÖLÄISKUVA JA KONFLIKTI.....	168
5.1. Konfliktiromaanin määritelmästä.....	168
5.2. Luokkien väliset konfliktit.....	172
5.3. Fyysiset konfliktit.....	182
5.4. Modernisaatio konfliktin aiheuttajana.....	186

6. PÄÄTÄNTÖ.....	191
LÄHTEET.....	196

1. JOHDANTO

1.1. Ongelmanasettelu

”Vähitellen tein käsitykseni näistä ihmisistä valmiiksi. Koko aikana se ei sen jälkeen ainakaan pääpiirteiltään muuttunut. – Sitten jouduin tarkistamaan sitä tilanteessa, jossa joko koko työmaa tai oma henkeni, kukaties monien miestenkin, oli sen varassa, oliko tämä käsitykseni oikea. – He olivat aivan yksinkertaisesti sivistymätöntä väkeä, oppimattomia, tietämättömiä (nämä ne juuri kaikki asiat tietävät), elämässään takapajulle jääneitä ja sen vuoksi köyhiä, puutteen tylsistyttyjä syrjäisen seudun ihmisiä, joita käsitykseni mukaan mikään syvällinen ei liikuttanut. Myöskään siitä ”sydämen hyvydestä”, joka köyhän ihmisen kuvaan liitetään kuin postimerkki, en ollut varma. Tämä ei ole tuon mahdollisuuden kieltämistä. – Sikäli kuin olen ollut mukana muualla, tämä sama pitää paikkansa kaikkia työmaita ja köyhälistöjä myöten yli maan”. (Tapio 1967, 17)

Marko Tapion, oik. Markko Viktor Tapper (1924-1973), neliosaiseksi aiotun romaanin *Arktinen hysteria* kaksi ensimmäistä osaa *Vuoden 1939 ensilumi* (1967) ja *Sano todella rakastatko minua* (1968) herättivät ilmestyessään melkoista huomiota. Teosten työläiskritiikkiä pidettiin varsin ankarana. Kritiikki alkaa jo teoksen 77 sivua käsittävästä prologista *Köyhät*, josta alussa oleva lainaus on peräisin. Minäkertoja Harri Björkharry, romaanin keskeinen hahmo, toteaa asiat suoraan omalta kannaltaan ja ottaa arvostelunsa kohteeksi myös köyhiä ihmisiä koskevat myytit. Hänen mielestään myytti esimerkiksi siitä, että köyhä olisi jotenkin hyvä ihminen, jota ankarat olosuhteet ovat jalostaneet, on naiivi ja epärealistinen. Omassa kerronnassaan hän romuttaa tätä ajattelua hyvinkin tietoisesti. Samalla osansa kritiikistä saavat näitä myyttejä ruokkivat työväenliikkeet niin kansallisella kuin kansainväliselläkin tasolla sekä politikoivat työläiset.

Totta onkin, että *Arktisen hysterian* työläisnäkemys on hyvin suorasukainen eikä se sopinut 1960-luvun lopun uusvasemmistolaiseen ilmapiiriin. Siinä, missä esimerkiksi Väinö Linna oli nähnyt työläiset ja köyhät myönteisemmässä valossa, on Tapion kuvaus huomattavasti negatiivisempaa. Minäkertoja arvostelee työläisiään henkisesti ja moraalisesti alamittaisiksi ihmisiksi. Synkkinä hetkinään hän mielessään syyttää joitakin alaisiaan jopa tietoisesta sabotaaasin harjoittajiksi. Romaanin työläiskritiikin huipentuma on luottamusmies, jota hän pitää katkeroituneena fanaatikkona. Björkharryn mielestä tämä halusi lietsoa työmaalla poliittista kapinamieltä, ei pohjimmiltaan niinkään

vilpittömistä ideologisista motiiveista kuin omasta palavasta katkeruudestaan käsin. Kun Tapion välittämään työläiskuvaan liitettiin vielä mukaan kirjan päähenkilön, minäkertoja Harri Björkharryn työmaakopin seinällä oleva Adolf Hitlerin kuva, heräsi joillakin tahoilla epäilyksiä jopa siitä, että Marko Tapio olisi fasisti (Tarkka 1975, 19). Paljonpuhuva on esimerkiksi kohta, jossa Björkharry perustelee kuvan oikeutusta luottamusmiehelle. Lisää epäilyksiä minäkertojan Hitler-sympatioista herättää hänen viehtymyksensä sotaan.

Jo pinnallinen lukeminen kuitenkin paljastaa sen, että Tapion pääteoksen työläiskuva on monisyisempi kuin mitä esimerkiksi subjektiivisella ideologisella otteella asioita tarkasteleva kriitikko voisi päätellä. Eikö Björkharry kritikoikaan kaikkia työläisiään, ja jos ei, niin mistä syystä? Ovatko kritiikin kohteena olevat työläiset kommunisteja ja myönteisesti kuvatut esimerkiksi porvarillisia tai epäpoliittisia hahmoja? Jos *Arktinen hysteria* todella on niin työläisvihamielinen kuin on väitetty, niin miksi sekatyömies Vihtori Kautto sitten on valittu romaanin toisen osan tärkeää roolia näytteleväksi toiseksi alisteiseksi kertojaksi? Hänen puheenvuoronsa kirjassa on peräti 300 sivun mittainen, mikä jo aikanaan herätti paljon huomiota niin kirjallisuudentutkijoiden, kriitikoiden kuin tavallisen yleisönkin keskuudessa. Tämän tutkielman keskeinen funktio voidaankin ilmaista niin, että tarkoitus on tarkastella, ovatko 1960-luvun lopun kriittiset käsitykset Tapion romaanista perusteltuja vai eivät.

Osa minäkertojan kritiikkiä kohdistuu ”uskovaisuuteen”, mikä tässä voi tarkoittaa niin kristillistä, kommunistista kuin pasifististakin vakaumusta. Miksi Björkharry arvostelee näitä ajatussuuntia? Onko arvostelu absoluuttista ja onko ”uskovaisen” persoonallisuudella siihen mitään vaikutusta?

Voimalaitostyömaan vastaavan mestarin, rakennusinsinööri Harri Björkharryn, perheyriksen perustajan Vikki Björkharryn lempipojan, suhtautuminen työläisiin ja köyhiin on jo taustansa vuoksi mielenkiintoisella tavalla kaksinaista. Hänen omassa taustassaan on paljon proletaarisia aineksia: isoisä Janne Björkharry on ollut Saarijärvellä tunnettu työläinen. Hän myös piti itseään vakaumuksellisena sosialistina. Toisaalta Janne on hyvin yrittäjähenkkinen ja alkaa käytännössä pohjustaa suvun nousua yhteiskunnallisella asteikolla. Tätä työtä vie sitten näkyvällä tavalla eteenpäin Jannen poika Vikki, joka isänsä poikana myös aloittaa työläisenä. Hänen elämänsä kokee kuitenkin ratkaisevan muutoksen 20-vuotiaana, kun punaiset väriin tietojen pohjalta murhaavat hänen äitinsä Hiltun. Vikki reagoi tähän pettymykseen ottamalla talollisen tyttären vaimokseen, mikä käytännössä merkitsee säädynvaihtoa. Vuosien aikana hän

kohoaa lahjakkuutensa ansiosta aina maalaisliittolaisen hallituksen ministeriksi asti. Mikä sitten on hänen poikansa Harrin suhde ideologioihin ja onko tämä suhde mahdollisesti käymistilassa? Hyvän koulutuksen saanut nuori mies on jo kahden maailman välissä: hän pystyy taustansa takia katselemaan sekä porvareita että työläisiä kriittisesti, mutta myös tasapuolisesti. Näin Marko Tapio oli asian tarkoittanutkin (Honkanen 1971). Niinpä tämän lisensiaattitutkielman aiheeksi on tullut *Kamppailu kahden maailman välillä. Marko Tapion romaanin Arktinen hysteriaan työläis- ja köyhälistöläiskuva*.

Miten *Arktista hysteriaa* tarkastellaan tässä tutkimuksessa? Vaikka työn nimi viittaa yhteiskunnallisuuteen ja vaikka romaani ilmestyi politisoituneen 1960-luvun lopulla, ei pidä automaattisesti olettaa, että Tapion motiivit pääromaanina kirjoittaessaan olisivat olleet poliittiset. Niinpä Tapion romaania analysoitaessa muistetaan, että kirjailijan lähtökohta oli sosiaalipsykologinen. Tämän aspektin hän valitsi alusta alkaen (Palm 1994, 107). Tästä huolimatta yhteiskunnallista aspektia ei unohdeta. Millainen on *Arktisen hysteriaan* työläiskuva? Voidaanko puhua jopa perinteisen työläiskuvan antiteesistä? Perinteistä työläiskuvaa varten haetaan viitteitä erityisesti Raoul Palmgrenin väitöstutkimuksesta *Työläiskirjallisuus* (1965).

Tapion tavoitteena oli siis luoda pääteoksestaan suuri sosiaalipsykologinen kokonaisuus, jossa yhden suvun vaiheiden kautta selitettäisiin Suomen historiaa. *Arktisen hysteriaan* syntyvaiheista Tapion 70-vuotisjuhla-antologiassa kirjoittanut Matti Palm toteaa, että kirjailija pohti romaanikehittelynsä alkuvaiheessa valtion ja kansan sosiaalisen muutosvaiheen olemusta. Tapio katsoi, että sodan ja yleislakon jälkeisessä Suomessa oli edelleen käymistila. Myös kirjailijan tallentamat lehtileikkeetkin osoittavat kiinnostusta yhteiskunnallisiin asioihin. (Palm 1994, 110) Tapiolla oli aikomus käsitellä vuoden 1918 tapahtumien ja sen seurausten problematiikkaa *Arktisessa hysteriassa*, minkä vuoksi hän oli perehtynyt erityisen huolellisesti Väinö Tannerin teokseen *Kuinka se oikein tapahtui. Vuosi 1918 esivaiheineen ja jälkiselvittelyineen* (1957) (mt., 113).

Lisäksi Tapion romaani on sukuromaani: useat suomalaiset kirjailijat ovat sijoittaneet romaaniensa toiminnan suvun tai perheen muodostamiin kehyksiin. Näissä rajoissa jokin perhe voi olla keskeisenä juuri esillä olevaa kysymystä tutkittaessa. (Nagy 1986, 21) Tästä myös *Arktinen hysteria* on esimerkki. Huomattavaa on, ettei sukuromaani vain kuvaa sukua milläisissä olosuhteissa tahansa, vaan se tarkastelee suvun pitkää kehityksen vaihetta, jossa kyseinen suku edustaa tiettyä yhteiskunnallisen kehityksen astetta ja suuntaa. Tällä vuosisadalla Suomen historiallinen ja yhteiskunnallinen kehitys on ollut niin merkittävää, että

se on luonut pohjaa tällaisen kehityskulun kuvaamiseen, jopa vaatiens sitä. (mt., 25.)

Marko Tapio on luonut pääteoksensa siitä aineistosta, jonka hän hyvin hallitsi. Näin hän pyrki teokseen, jonka henkilöt ja tapahtumat olisivat uskottavia. Esimerkiksi minäkertoja-päähenkilö Harri Björkharryn hän on sijoittanut aineksia itsestään ja Vikki Björkharryn aineksia isästään (Honkanen 1971). Björkharryn suvun vaiheissa on paljon Tapperien vaiheita, kuten Juhannes-nimisen pojan hukkuminen 1908 ja Vihtorin suorittama vanhemman veljen jalan telominen kutsuntojen välttämiseksi 1918 (Tapper 1997, 34-35). Näitä tapauksia hän on käyttänyt romaanissaan lähes sellaisinaan. Teoksen monella päähenkilöllä on todellisuudessa samanniminen vastine, josta löytyy samoja piirteitä. Selvin esimerkki tästä on sekatyömies Vihtori Kautto. Myös monia Björkharryn suvun ulkopuolisia tapahtumia, kuten Kauton ja työmies Jussi Karhisen juttuja, kirjailija on käyttänyt romaaninsa materiaalina, minkä voi todeta Tapion haastattelunauhoja kuuntelemalla ja vertaamalla niitä romaaniin. Saarijärven valitseminen *Arktisen hysterian* tapahtumapaikaksi on Tapion mukaan ollut luonnollista:

”Jokaisen on hallittava se materiaali, josta kirjoittaa. Minä tunnen Saarijärven läpikotaisin, siten voin keskittyä paremmin kirjojen varsinaiseen aiheeseen. Mitä suurempi aihe minulla on käsiteltävänä, sitä laajemmin ja syvemmin se ankkuroituu Saarijärveen. Saarijärvellä on minulle monin tavoin huomattava merkitys. Se on minun syntymäseutuni ja kotiseutuni, lähtökohta ja vertailukohta kaikkeen niin kirjallisella kuin muillakin elämäni aloilla. Kiintymykseni sen ihmisiin ja paikkoihin on melkein sairaalloista. Erikoisen merkityksellisenä pidän kotiani, jossa ei milloinkaan ole vallinnut tavanomainen ajatustapa, olen siellä saanut tehdä mitä haluan ja miten haluan. Näkyyhän se kirjoistani.” (Chydenius 1968, 17)

Tapion kuvaama fiktiivinen Saarijärvi on kuitenkin eri asia kuin todellinen Saarijärvi. Mikko Keskinen on ottanut asiaan kantaa Marko Tapion 70-vuotisjuhla-antologiaan kirjoittamassaan artikkelissa *Seitsemän minuuttia yli yhdeksän. Aika totta Aapo Heiskasen viikatetanssissa* (1994). Siinä hän varoittaa sekoittamasta todellista ja fiktiivistä Saarijärveä keskenään.

”Materiaalin tai tapahtumaympäristön ja sen esineiden ”autenttisuus” on seikka, jolla on kurioositeettiarvonsa mutta joka ei riitä tulkinnaksi itse teoksesta. Kuten jo edellä totesin, vaikka lukija tunnistaisikin romaanista todellisia rakennuksia ja pinnanmuotoja, hän joutuu lataamaan ne ennen pitkää teoksen sepitteellisillä merkityksillä. Toisaalta edes se maailma, johon romaani näyttää viittaavan, ei ole yksiselitteisesti olemassa. Sinikka Haapakoski vertaili jo vuonna 1969 Aapo Heiskasen viikatetanssin ja Saarijärven taajaman maisemia: ”Tämä kohta kirkonkylää oli aivan kuvatulainen. Kirjan kirjoittamisen jälkeen kirkonkylä on muuttunut,

kasvanut ja nykyaikaistunut. Mainittu risteys ei ole enää varsinainen keskus. Koivukujakin on kaadettu pois toisen tien varrelta.” (Haapakoski 1969, 30.) Saarijärvi, jota romaani otaksuttavasti kuvailee, on nykyisin olemassa samalla tavalla kuin itse romaanikin: esitettynä todellisuutena, karttojen, piirrosten ja valokuvien tekstinä.” (mt., 79)

Myös Kai Laitinen pitää Tapiota kirjailijana, jolle on ominaista ”suunta pois päin siitä kirjallisuudesta, joka tahtoo kuvata konkreettista todellisuutta ja uskoo siihen” (Laitinen 1965b, 584).

Arktista hysteriaa tarkasteltaessa on vielä muistettava, että neliosaiseksi aiottu romaanisarja jäi kesken toisen osan ilmestymisen jälkeen. Keskenkäisy lisää tutkimisen ongelmallisuutta. Auki jää mm. se, millaiseksi Harri Björkharryn suhde työläisiin ja työväenliikkeeseen olisi lopulta muotoutunut. Kolmannen osan katkelmiin perehtyneen Anne Friedin mukaan kyseisen osan puitteissa olisi kuvastunut teollistumisen ja kaupungistumisen kehitys. Sen sijaan suunnitelmia neljättä osaa varten ei ole kirjoitettu. (Fried 1989, 224.) Ainakin Fried antaa kyseisessä artikkelissaan vihiä siitä, että Harri Björkharryn suhtautuminen olisi lopulta muuttunut myönteisemmäksi. Tapion jälkeensä jääneitä papereita tutkinut Fried puhuu eräänlaisesta sovituksista, johon Tapio halusi Björkharryn johdattaa ristiriitojen jälkeen (mt., 232). Myös Marko Tapio itse vihjasi vuonna 1971 antamassaan haastattelussa, että minäkertojan kehitys olisi mahdollisesti kulkenut tähän suuntaan (Honkanen 1971).

Jälkimaailmalle on jäänyt arvoitukseksi se, mikä on ollut *Arktisen hysterian* ilmestymättä jääneiden kolmannen ja neljännen osan mahdollisten käsikirjoitusten kohtalo. Se, mitä näistä osista on jäänyt jäljelle, liittyy kolmanteen osaan, johon liittyviä käsikirjoituskatkelmia on tallessa runsaan sadan sivun verran. Kirjailija itse totesi useaan otteeseen, kuten Seijaliisa Honkasen haastattelussa vuonna 1971, että kumpikin osa on kertaalleen kirjoitettu, mutta että käsikirjoitukset odottavat lopullista muokkaustaan maahan kätkeytynä (Honkanen 1971). Kuten useasti on arveltu, on ilmeistä, että kirjailija halusi tällaisia lausuntoja antamalla piiskata itseään töihin. Tapion veli, kirjailija Harri Tapper, toteaa 27 vuotta myöhemmin, että Tapiolla kyllä oli tapana kätkeä keskeneräisiä käsikirjoituksia maahan, mutta että hän pitäisi todennäköisempänä, ettei kumpaakaan käsikirjoitusta ole olemassa. Täysin varmasti hänkään ei uskalla tätä sanoa, vaan toteaa, että arvoitus kiehtoo häntäkin. (Kuhna 1998b)

Uutta näkökulmaa käsikirjoitusten arvoitukseen tuovat Marko Tapion ex-puoliso Tuulikki Valkonen (ent. Tapper) sekä ystävä ja lakimies, jyvaskyläläinen

varatuomari Veikko Hyytiäinen. Kirjailijan kuoleman jälkeen tämän pankkilokero avattiin kesällä 1973 KOP:n Saarijärven konttorissa Tuulikki Tapperin, pankinjohtajan ja pankkivirkailijan läsnäollessa. Pankkilokerosta löytyi arkistomappi, jonka otsikkona oli merkintä *Arktinen hysteria. 4. osa*. Se sinetöitiin ja varustettiin KOP:n leimalla ja tehtiin ratkaisu, jonka mukaan se jätettiin pankin konttoriin säilytettäväksi ja toimitettavaksi sitten erikseen Tapion perunkirjoitukseen. Perunkirjoitus suoritettiin 11.7.1973, jolloin mappi avattiin. Silloin todettiin, ettei mapissa ollut mitään muuta kuin nippu puhdasta paperia. Nippu luovutettiin Tuulikki Tapperille. (Valkonen 1998.)

Perunkirjoituksessa mukana ollut Hyytiäinen kutsuu tapahtumaa traagiseksi. Traagisia aineksia oli hänen mukaansa jo siinäkin, että pankkilokero piti avata väkisin, koska siihen ei löytynyt avaimia. Hyytiäinen itse sanoo, että hänellä lakimiesystävänä oli koko ajan ollut se selvä näkemys, että kirjailija tekee suurtyönsä loppuun saakka, ja nyt, kun totuus paljastui, hän järkyttyi lopputuloksesta. ”Minusta tämän tyhjän mapin sanoma Markolta oli, että tässä seison, enkä muuta voi. Enempään minusta ei ole. Sain tämän kuvan ystäväniä.” Mitä tulee maahan mahdollisesti kätettyihin käsikirjoituksiin, ei hänellä ole niistä tietoa. Kirjailija puhui Hyytiäiselle keskeneräisistä kolmannelta ja neljännestä osasta ”hyvin vähän.” Hyytiäinen ei ole vuosien aikana kuullut huhujakaan käsikirjoitusten olemassaolosta. (Kuhna 1998a.)

Luodessaan *Arktisen hysterian* ensimmäistä ja toista osaa Tapiolla oli ollut tapana keskustella Hyytiäisen kanssa kirjojen sisällöstä mm. siltä kannalta, onko joidenkin ihmisten oikeiden nimien käyttö suotavaa vai ei. Hyytiäinen toteaa, että tällaisia keskusteluja ei Tapio enää käynyt kolmannen ja neljännän osan osalta. (mt.) Tämäkin viittaisi siihen, ettei osia sittenkään ole koskaan kirjoitettu kertaalleen valmiiksi, vaikka kirjailija niin väittikin.

Kolmannen osan katkelmia ei ole otettu mukaan tähän tutkimukseen. Perusteluna on käsikirjoitusluonnoksen hajanaisuus, pohjamateriaalin, kuten katkonaisten muistiinpanojen ja juonen kulkua koskevien vaihtoehtojen tavaton runsaus sekä se, että ilmestymättä jääneitä osia konstruoiva tutkimus on parhaillaan tekeillä. Tutkielman tekijällä on kyllä hallussaan katkelmat, joihin hän on perehtynyt. Lisäksi tutkielman tekijä on kuunnellut Marko Tapion 1960-luvulla suorittamat haastattelut mm. Vihtori Kautosta. Kaiken tämän materiaalin pohjalta kolmannen osan eräitä päälinjoja pystytään hahmottamaan, mistä tämän kirjoittaja on maininnut Tapion 70-vuotisjuhla-antologiaan laatimassaan artikkelissa. Kolmannen osan eräitä elementtejä olisivat olleet mm. Lapin sota Vihtori Kauton kertomana, Vikki Björkharryn paluu sotilasvankeudesta 1946 sekä hänen kotitilansa, perhe-elämänsä ja

urakehityksensä kuvausta, Harri Björkharryn kouluvuodet ja Vihtori Kauton kerronnan pohjalta tehdyt työmaakuvaukset. (Kuhna 1994, 99.) Kaiken olisi nivonut yhteen elämä voimalaitostyömaalla, jossa syntynyt vakava konflikti olisi saanut ratkaisunsa (Honkanen 1971).

Kuten jo edellä todettiin, tätä tutkimustyötä tehtäessä on kuunneltu kaikki ne nauhat, joihin Marko Tapio haastatteli saarijärvisiä kansanihmisiä *Arktista hysteriaa* varten. Yhteensä nauhoille on tallennettu haastatteluja kymmeniä tunteja. Kun tutkielmassa viitataan näihin haastatteluihin, tehdään se mainitsematta mitään yksittäistä nauhaa, koska niitä ei ole yksiselitteisesti merkitty, esimerkiksi numeroitu. Nauhojen kuunteluista on tämän tutkielman tekijä koonnut jo aiemmin artikkelin *Haastattelut romaanin pohjana*, mikä julkaistiin Marko Tapion 70-vuotisjuhla-antologiassa *Loogillista ihmettelyä* (1994).

Tapion romaani kuvaa saarijärveläistyvän Björkharryn suvun vaiheita suunnilleen vuosina 1890-1965, jolloin Suomi kävi läpi merkittäviä poliittisia ja yhteiskunnallis-sosiaalisia muutoksia. Suomen itsenäistyminen vuonna 1917 oli kansallisen kehityksen tärkeä alkupiste, vaikka se seuraavana vuonna johtikin veriseen sisällissotaan. Sitä seuranneiden rauhan vuosien suhteen voidaan puhua suurisuuntaisesta rakennemuutoksesta, jota teknistyminen siivitti. Väestön rakenne alkoi Suomen itsenäistymisen jälkeen muuttua, kaupungit kasvoivat ja maatalouden harjoittajien luku väheni. Kun vielä vuonna 1920 66 prosenttia sai toimeentulonsa maa- ja metsätaloudesta, oli vastaava luku 1930 61, 1940 55 ja 1950 42 (Jutikkala 1968, 218). Koko maailmaa 1930-luvun alussa vaivannut pula koetteli myös Suomea, ja maassa oli paljon konkursseja ja työttömyyttä. Pula hellitti 1930-luvun puolivälin tienoilla, ja Suomi pääsi korkeasuhdanteeseen. Tulossa olevaa toista maailmansotaa ja sen edellyttämää kansallista yksimielisyyttä ajatellen vuoden 1937 punamultaratkaisulla oli suuri merkitys. Sillä korjattiin kansalaissodan jälkeensä jättämiä poliittisia arpia.

Näiden muutosten seurauksia on kuvattu Tapion romaanissa yhden suvun vaiheiden kautta, aivan kuten Väinö Linnan trilogiassa *Täällä Pohjantähden alla* (1959-1962). Kummatkin ovat suomalaisia sukuromaaneja, joita mm. unkarilainen Lajos Szopori Nagy on tutkinut (Nagy 1986). Kuvausajankohdan alkuvuosi on *Arktisessa hysteriaassa* kerrottu suoraan, mutta päätösvuosi on päätelty. Voimalaitostyömaan reaaliaikaiset tapahtumat ovat aikaisintaan vuodelta 1965, mutta myöhäisintään vuodelta 1967. Tämä pystytään päättelemään siitä, että minäkertoja puhuu jo keskustapuolueesta, mikä nimi otettiin käyttöön 1965. On tietenkin huomattavaa, että kyseessä on fiktiivinen

aika, koska tutkimuksen pohjana on fiktio. Fiktiivisellä ja todellisella ajalla taas ei välttämättä ole toistensa kanssa mitään tekemistä.

Arktista hysteriaa analysoidessa tässä tutkimuksessa on viitattu usein Väinö Linnan *Tuntemattomaan sotilaaseen* (1954). Sodan suhteen tämä on ymmärrettävää, mutta miten rinnastus selittyy voimallistustyömaan olosuhteiden osalta? Ensinnäkin on muistettava, että Linnan romaania on sanottu erääksi parhaimmista johtamistaidon oppikirjoista, mitä Suomessa koskaan on julkaistu. Esimerkiksi Kadettikoulussa Linnan romaanin lukemista on suositeltu oppilaille, koska siitä käy hyvin ilmi, miten reserviläisten kanssa on toimittava. Koulun pakolliseen kurssikirjallisuuteen se ei kuitenkaan ole koskaan kuulunut. Kun tässä tutkimuksessa analysoidaan Tapion romaanin minäkertojan, voimallistustyömaan vastaavan mestarin auktoriteetin olemusta, voidaan silloin soveltuvin osin viitata Lammion ja Koskelan johtamistyyliin ja niiden palautteeseen alaisten keskuudessa. Samalla tavalla voidaan työläisjoukkoa verrata Linnan sotilaisiin ja kysyä, löytyykö voimallistustyömaalta esimerkiksi sellaista työläistä, jolla olisi kompetenssia toimia välittäjänä Björkharryn ja toisten työläisten välillä. Sodan ja voimallistustyömaan rinnastus soveltuvin osin on sikäläkin osuvaa, että olosuhteet kummassakin ovat äärimmäisen alkeelliset ja hengenvaaralliset. Lisäksi miesten persoonallisuus pelkistyi kummissakin olosuhteissa, ja turhista rooleista luovuttiin.

Tutkimusongelma voidaan siis tiivistää kysymällä, millainen on *Arktisen hysterian* kuva työläisistä ja köyhistä. Millaiset työläiset ovat kritiikin kohteena? Onko joukossa yhtään epäideologista työläistä, ja voidaanko jotain heistä pitää jopa porvarillisena työläisenä? Miten nämä työläiset käyttäytyvät kertojien keskinäisessä hierarkiassa, jota valotetaan narratologian avulla? Myöskään mahdollista porvarikritiikkiä ei unohdeta.

Marko Tapiota on liseniaatti- ja väitöskirjatasolla tutkittu hyvin vähän. Anna Makkonen, maamme johtava Tapio-tutkija, on tehnyt liseniaattityönsä *Aapo Heiskasen viikatetanssin* syntyprosessista ja väitöskirjansa saman romaanin mise en abyme -rakenteista. Edellinen valmistui 1982 ja jälkimmäinen 1991. Tohtori Anne Fried puolestaan on kirjoittanut kirjailijasta tutkielman *Marko Tapio* (1975) ja useita artikkeleita.

1.2. Metodisista lähtökohdista

Arktista hysteriaa tässä tutkielmassa analysoitaessa hyödynnetään narratologiaa, jonka avulla pyritään saamaan selville, kuka kulloinkin puhuu ja mikä on teoksen kertojien keskinäinen hierarkia. Metodisesti tärkeimmät käsitteet liittyvät narratologiaan, joka hyödynnetään kerronnan tasoja määriteltäessä. Tällaisia käsitteitä ovat mm. sisäistekijä eli implisiittinen tekijä, sisäislukija ja kertojista kerronnan tasojen mukaan käytetyt nimitykset. Analyysin teoreettisena pohjana ovat erityisesti Slomith Rimmon-Kenanin, Pekka Tammen ja Gerard Genetten narratologiset tutkimukset. Kahden ensinmainitun narratologiaa koskeva kirjallisuus on peräisin tältä vuosikymmeneltä. Tutkielmassa käytettävä kerrontakäsitys perustuu kuitenkin Wayne C. Boothin ja Chatmanin teorioihin: kumpikin pitää sisäistekijää ja –lukijaa kerrontakaaviossa mukana päinvastoin kuin esimerkiksi Rimmon-Kenan, joka kirjassaan *Kertomuksen poetiikka* (1991) kritisoi tätä kaaviota. Vaikka Booth on tehnyt narratologian tutkimuksessa urauurtavaa työtä, hänen käsityksensä jäävät vanhentuneisuutensa vuoksi tässä tutkielmassa vähemmälle.

Implisiittinen tekijä eli sisäistekijä on narratologisessa teoriassa keskeinen. Se koostuu teoksen sisältämistä normeista ja valinnoista. Mervi Kantokorven noudattaman käytännön mukaisesti käytetään sisäistekijästä nimitystä "se", eikä suinkaan "hän", koska sisäistekijä on normien ja valintojen summa, eräänlainen abstraktio, jonka katsotaan edustavan kirjailijaa (näkymättömällä, äänettömällä, abstraktilla tasolla) tekstin eri agenttien toiminnoissa (Kantokorpi 1990, 158, 160).

Yrjö Sepänmaa puolestaan sanoo saman asian niin, että jokaisella teoksella on oma sisäinen tekijänsä, se, joka viime kädessä fiktion sisällä on teoksesta vastuussa. Tuo tekijä ei niinkään ole henkilö kuin teosta kontrolloiva hahmoperiaate. Sisäiselle tekijälle ovat teoksen varsinaiset henkilöt mielipiteineen alisteisia, samoin kertoja kommentteineen, niin myös teoksensisäiset lukijat ja kuulijat. Tämä tekijä edustaa teoksen ylintä tasoa ja lopullista merkitystä. Kyseinen tekijä on tavoitettavissa vain perehtymällä huolellisesti itse teokseen (Sepänmaa 1986, 8).

Kerronnan tasojen tarkastelun yhteydessä tutkitaan myös sisäistekijän ja minäkertojan välistä suhdetta. Onko *Arktisen hysterian* minäkertoja Harri Björkharry ns. luotettava kertoja vai kulkevatko hänen ja sisäistekijän käsitykset epätahtia? Tämä kysymys herää erityisesti kirjan alussa, kun Harri Björkharry kertoo työhuoneensa seinällä olevasta Hitlerin kuvasta.

Narratologisen apparaatin avulla huomioidaan teoksen kertojien

keskinäinen hierarkkinen suhde. Gerard Genette nimeää kertojat keskinäisten hierarkioiden mukaan. Ylimpänä on ekstradiegeettinen kertoja. Hän voi olla joko kasvoton kertoja, joka ei ole mukana tarinassa, tai sitten hän voi olla siinä mukana (Genette 1980, 255-256). Mervi Kantokorpi ottaa tällaisesta kertojasta esimerkeiksi Sillanpään *Hurskaan kurjuuden* ja Kiven *Seitsemän veljeksien* kertojat (Kantokorpi 1990, 150-151). Ekstradiegeettinen kertoja pystyy kertomaan ja kommentoimaan kenen tahansa henkilöahmon sisäistä elämää, tai hän voi myös olla tekemättä sitä. Kantokorven mukaan hän voi myös tarvittaessa olla yksi teoksen henkilöistä (mt., 151). *Arktisen hysterian* minäkertoja Harri Björkharry, joka on kertojahierarkian huipulla, ei ole ekstradiegeettinen kertoja, vaikka hän tietääkin paljon. Hierarkiassa kakkosena on diegeettinen kertoja, joka on ekstradiegeettiselle kertojalle alisteinen. Sen jälkeen tulevat intradiegeettinen ja hypodiegeettinen kertoja tässä järjestyksessä. (Rimmon-Kenan 1991, 120) Björkharry voidaan tunnistaa diegeettiseksi kertojaksi, ja hänelle alisteiset Vihtori Kautto ja Jussi Karhinen ovat hypodiegeettisiä kertojia. Myös minäkertojan isä, Vikki Björkharry, näyttäytyy jossain vaiheessa lyhyesti hypodiegeettisenä kertojana.

Kerronnan tasot ja kertojien keskinäiset hierarkiat ovat *Arktisessa hysteriassa* tärkeässä roolissa, sillä kyseessä on sukuromaani, jossa tapahtumat on sijoitettu yli seitsemälle vuosikymmenelle. Minäkertojan pitkän aikajänteen vuoksi kuultava paljon kertomuksia vanhemman polven edustajilta.

Mitä minäkertoja haluaa ilmaista alisteisten kertojien kautta, joiden rooli romaanissa on noinkin huomattava? Millaiset henkilöahmot on valittu alisteisiksi kertojiksi? Miksi Kautto saa niin paljon tilaa minäkertojan kerronnassa? Mitä käsityksiä alisteisten kertojien valinnan kautta mahdollisesti arvostellaan? Tässä tutkielmassa yksi tutkimuksen kohde onkin se, miten kertojien väliset hierarkiat vaikuttavat lopullisen työläiskuvan syntyyn. Mitä sisäistekijä on halunnut sanoa kertojien hierarkian ja pitkien upotettujen kerrontaosuuksien kautta? Kertojahierarkian ylimpänä on kuitenkin implisiitinen tekijä, joka rakentaa *Arktisen hysterian* normit omien valintojensa kautta.

Narratologia opettaa myös, että kertoja voi olla joko luotettava tai epäluotettava. Kertoja on Slomith Rimmon-Kenanin mukaan luotettava silloin, jos lukijan oletetaan pitävän kertojan tapaa välittää tarinansa ja kommentoida sitä fiktiivisen totuuden arvovaltaisena esityksenä. Epäluotettava kertoja on puolestaan silloin, jos lukija lukemansa perusteella haluaa suhtautua kertojan sanomaan varauksella (mt., 127). Toisaalta epäluotettavuudessa voi olla myös aste-eroja. Rimmon-Kenan toteaa, että epäluotettavuuden

keskeiset lähteet ovat kertojan tietämyksen rajoittuneisuus, asianosaisuus ja ongelmallinen arvomaailma. Epäluotettavaksi kertojan voivat tehdä esimerkiksi elämäkokemuksen puute, henkinen tasapainottomuus tai kyseenalainen arvomaailma, kuten rikollisella (mt., 128). Toisaalta epäilyksiä kertojan epäluotettavuudesta voivat herättää kertojan ja muiden henkilöiden näkemysten väliset ristiriidat, kontrastien ja ristiriitojen sävyttämä kielenkäyttö ja ironia (mt., 129, 131). Tässä tutkielmassa luotettavan ja epäluotettavan kertojan käsitteitä testataan minäkertoja Harri Björkharryyn ja ”toiseen minäkertojaan” Vihtori Kauttoon.

Implisiittisen tekijän ja kirjailijan välillä on vielä yksi välittävä tekijä. Se on metateksti, jolla tarkoitetaan kaiken mahdollisen tekijää koskevan julkisen materiaalin, koko kaunokirjallisen tuotannon ohella haastattelujen, mielipidekirjoitusten, jne. perusteella muodostuvaa kuvaa kirjailijasta. Vaikka metateksti ja implisiittinen tekijä ovat kaksi eri asiaa, ovat ne käytännössä enemmän tai vähemmän päällekkäisiä rakennelmia. Kun lukija konstruoi mielessään sisäistekijää, hän samalla automaattisesti muodostaa metatekstiä. Rakennelmien suhde voi olla myös vastakkaisuuntainen: usein lukijalla on entuudestaan jotain tietoa kirjoittajasta, jos ei muuta, niin ainakin kirjan lievetekstit. Raine Koskimaan mielestä sisäistekijän konstruointi tapahtuu vain hyvin harvoin ilman metatekstin osuutta tähän prosessiin. (Koskima 1998, 45). Myös tässä tutkielmassa *Arktisen hysterial* metatekstejä on hyödynnetty. Yksi tärkein metateksti on Seijaliisa Honkasen Marko Tapiosta tammikuussa 1971 tekemä haastattelu, jonka yksi tärkeä aihe *Arktinen hysteria* oli. Metatekstiin pitää kuitenkin suhtautua kriittisesti. Kuten jo edellä todettiin, kirjailija väitti useissa haastatteluissa, myös Honkasen tekemässä, että romaanin ilmestymättä jääneiden osien käsikirjoitukset olisivat kertaalleen kirjoitettuja. Näinhän ei kuitenkaan ollut.

Narratologisesta käsitteistöstä otetaan tulkintaprosessiin avuksi sisäislukijan käsite, joka määritellään tässä Pekka Tammen mukaan. Hänen mukaansa tekstin sisäislukija – erotuksena todellisista, historiallisista lukijoista – on pikemminkin joukko ominaisuuksia: tekstin edellyttämä kielitaito, kulttuuritausta ja kirjallinen kompetenssi, joiden voi katsoa olevan välttämättömiä lukemisen onnistumiselle (Tammi 1992, 117). Sisäislukijan käyttöä ei välttämättä mainita erikseen joka kohdassa, mutta joka tapauksessa sitä on käytetty ja siten sillä luonnollisesti on merkitystä tämän tutkielman tulkinnoissa. Sisäislukija samoin kuin sisäistekijä ovat fiktiivisiä konstruktioita, joita konstruoidaan tekstistä (mt., 119).

Koska narratologiaa on hyödynnetty tätä tutkielmaa tehtäessä, on kiinnitetty huomiota siihen, kuka kulloinkin puhuu ja kenen kautta henkilöt ja tapahtumat fokalisoituvat. Fokalisointi tarkoittaa välitystoimintaa: teksti esittää tarinan jonkin ”prisman” kautta jostain

”perspektiivistä”, jonka kertoja verbalisoi, mutta joka ei välttämättä ole kertojan (Rimmon-Kenan 1991, 92) Näin minäkertoja Harri Björkharryn arvostukset nousevat tutkielmassa varsin paljon esille. Tämä on kuitenkin kokonaisuuden kannalta relevantti ratkaisu, koska hän on romaanin kiistaton keskushenkilö, vaikkei itse olekaan mukana läheskään kaikissa tapahtumissa.

Arktinen hysteria painottaa paitsi yhteiskunnallista kehitystä myös yksilön sisäistä tilaa. Teos on yhteiskunnallisen aspektinsa lisäksi insinööri Harri Björkharryn kehityskertomus, jossa keskeistä on oman minuuden kanssa käytävä kamppailu. Kyseessä on konfliktiroomaani, jossa monet jännitteet liittyvät keskeisesti Björkharryyn ja hänen suhteeseensa työläisiin. Määriteltäessä konfliktiromaania viidennen pääluvun alussa ei tässä tutkielmassa olla haluttu pitäytyä sosiaalisen konfliktiromaanin määritelmään, joka on tulosta Pertti Karkaman väitöskirjatutkimuksesta ”*Sosiaalinen konfliktiroomaani*” (1971). Karkamaan on pidetty etäisyyttä jo senkin vuoksi, että *Arktista hysteriaa* ei voi tarkastella vain yhteiskunnallisena romaanina, vaan myös sosiaalipsykologisena kokonaisuutena. Niinpä konfliktiromaania on määritelty ennen kaikkea Pekka Liljan tutkimuksen *Väinö Linnan Tuntematon sotilas konfliktiromaanina. Normistojen taistelu* (1984) määritelmän pohjalta.

Lisäksi tarkastellaan sitä, miten paljon *Arktisen hysterian* ja vasemmistolaisen kirjallisuuden tutkijan Raoul Palmgrenin käsitykset työläisistä, politiikasta ja kulttuurista eroavat toisistaan. Millaisia erot ovat, ja onko romaani mahdollisesti antiteesi näille käsityksille? On huomattava, ettei *Arktisesta hysteriaasta* nyt ongelmanasetteluvaiheessa oletetakaan, että hän olisi tiukasti puoluekantainen tai vasemmistolainen siinä mielessä, kuin em. tutkijat väitöskirjoissaan edellyttävät. Tässä vaiheessa voimme vain kysyä, mikä oli teoksen oma suhde ideologioihin ja politiikkaan sekä mitä johtopäätöksiä siitä mahdollisesti voi vetää.

Henkilöhahmojen analyysiä täsmennetään Baruch Hochmanin käyttämällä typologialla. Typologia auttaa hahmottamaan sitä, ketkä teoksen henkilöistä ovat pää- ja ketkä sivu- tai taustahenkilöitä sekä sitä, millaisia ominaisuuksia näihin henkilöihin voidaan liittää. (Hochman 1985.)

1.3. Määritelmiä

Tätä tutkielmaa varten on aiheellista määritellä muutamia keskeisiä käsitteitä. Määrittelyissä otetaan huomioon *Arktisen hysterian* ilmestymisajankohdan vaatimukset.

Modernismi on hallitsevana piirteenä Marko Tapion kirjailijakuvassa. Yksi keskeinen teema hänen tuotannossaan on juuri yksilön irtautuminen esimoderneilta juuriltaan ja siirtyminen osaksi modernia yhteisöä, mitä teemaa hyvin monet suomalaiset ja ulkolaiset modernistit ovat tuotannossaan käsitelleet. Pertti Karkaman mukaan esimerkiksi *Lasinen pyykkilauta* (1952), kirjailijan esikoisromaani, käsittelee juuri tällaisia irrallisuuden ja vieraantumisen teemoja (Karkama 1994, 190-191). Samoin *Aapo Heiskasen viikatetanssin* (1956) samanniminen päähenkilö reagoi sotaan, modernisaation kielteisimpään, väkivaltaisimpaan ja länsimaisen ihmisen ydinarvoja perinjuurin järkyttäneeseen seuraamukseen suorastaan epätoivolla ja pyrkii samalla löytämään elämälleen uuden henkisen sisällön. Hänen persoonallisuutensa tavallaan pirstoutuu, mikä yhdistettynä eksistentiaaliseen kodittomuuteen ja kertojan jatkuvaan itsereflektioon merkitsee sitä, että romaanin totunnainen rakenne hajoaa. (mt., 191.) Sota, modernisaatio ja minäkertojan ristiriitaisuus ovat myös *Arktisen hysterian* keskeisiä elementtejä. Romaanin tapahtumat kuvaavat esimodernin maalaisyhteisön muutoksia. Kirjailija itse on myöhemmin kertonut, että hän sai idean romaaniinsa heinäpellolla vuonna 1958. Hänen tavoitteenaan oli luoda suuri sosiaalipsykologinen kokonaisuus, todellinen iso romaani. (Palm 1994, 107.)

Modernismin käsitettä onkin syytä käsitellä tässä yhteydessä tarkemmin. Modernistiset virtaukset syntyivät viime vuosisadan loppupuolella ja vuosisadan vaihteessa (Karkama 1990, 10). Modernismi, joka perimmältään on seurausta tieteiden kehityksestä ja suurista yhteiskunnallisista kokemuksista, on kattokäsite 1900-luvun kaikille nykyaiteen ilmiöille (Heiskanen-Mäkelä 1981, 1). Siinä on yleisesti ottaen kysymys sekä yksilön elämän että historian murroksesta, ratkaisevasta käännekohtasta, jossa joudutaan etsimään uusia, kestäviä perusteita uudelle, modernille identiteetille (Karkama 1994, 194). Modernistiset virtaukset tulivat kirjallisuuteen viimeistään 1900-luvun alussa indikoimaan ihmisen uutta kokemistapaa, mikä käytännössä näkyi esimerkiksi kerrontatekniikan uudistumisena. Modernistisen ajattelutavan tuloon vaikuttivat keskeisesti esimerkiksi Friedrich Nietzsche, Sigmund Freud, Albert Einstein ja Karl Marx (Heiskanen-Mäkelä 1981, 6-8). Suomeen moderneja vaikutteita alkoi saapua vuosisadan vaihteessa (Karkama 1990, 35). Modernismin läpimurron ensimmäisiä merkkejä oli nähtävissä Maiju Lassilan ja Joel Lehtosen teoksissa (mt., 39-40).

Suomalaisen proosan modernisoituminen eteni sotien jälkeen lähinnä viidellä

rintamalla. Ensinnäkin kirjallisuuden historiankäsitteet muuttui. Historiallista liikettä ei enää pidetty rationaalisenä tai lineaarisena. Toiseksi proosan ihmiskäsitys irtosi kiinteästä heijastuvuudesta, erityisesti sidonnaisuudesta miljööseen. Kolmanneksi sanataiteen todellisuuskuvat karnevaalistui, toden ja mielikuvituksen rajoja alettiin koetella. Neljänneksi, fantasian vapauttamisen myötä fiktio tuli avoimen tietoiseksi sepitteellisyydestään. Viidenneksi sanataiteen modernisoitumiseen liittyi myös kielellinen muutos. Kirjallisuus otti käyttöön modernin yhteiskunnan ilmaisulliset mahdollisuudet. Nykyaikainen puhesuomi alkoi vallata tilaa kirjallisuudessa. (Niemi 1995, 153-154.)

Modernistisessa kertomataiteessa juoni ei enää kronologisesti noudata kerronnan pohjana olevaa tarinaa. Tärkeä vaikutus tämän kerrontatekniikan syntyyn on ollut elokuvalla, joka jo varhain kehitti takautumatekniikan ja vahvisti näin modernistien käsitystä menneisyydestä nykyhetkessä ja jopa tulevaisuudessakin vaikuttavana voimana. (Heiskanen-Mäkelä 1981, 16) Tämä pätee myös *Arktiseen hysteriaan*, jonka juoni ei takautumien vuoksi etene perinteisellä tavalla. Niinikään Tapion romaanin modernistisuus ilmenee mm. aikarakenteen hajottamisena ja tajunnanvirtatekniikan käyttönä. Romaanin kahdessa ilmestyneessä osassa minäkertoja Harri Björkharry muistelee 20 minuutin kuluessa vuosikymmenien pituista ajanjaksoa oman sukunsa vaiheiden kautta. Ilmeisesti tämä 20 minuutin ajanjakso olisi saanut päätöksensä kolmannessa osassa (Honkanen 1971). Myös toisto on yksi modernin kerrontatekniikan käyttämä keino. Osa *Arktisen hysterian* tapahtumista, kuten Janne Björkharryn hautajaiset, on kuvattu jopa kolmeen kertaan. Tapio käytti toistoa huomattavassa määrin jo *Aapo Heiskasen viikatetanssissa*, mihin mm. Kai Laitinen kiinnitti sittemmin huomiota. Hänen mukaansa toistotekniikkaa käytettiin romaanissa ”epätavallisen paljon” (Laitinen 1965c, 614).

Tapion tarkoitus oli luoda *Arktisestä hysteriaasta* kirjallinen sinfonia. Se, että kirjailija halusi rakentaa tärkeimmän teoksensa sinfonian tapaan, lähti Anne Friedin mukaan syvältä emotionaaliselta kokemuspohjalta. ”Kuunnellessaan sinfoniamusiikkia Marko Tapio eli itsessään uudestaan saman tuskan ja kärsimyksen, josta säveltäjä oli sen luonut ja kapellimestari herätti sen uudelleen eloon, ja toivoi mielessään, että hänen oma vaivalla synnytetty teoksensa otettaisiin vastaan ja ymmärrettäisiin samalla tavoin.” Fried sanoo, että *Arktinen hysteria* ”oli tarkoitettu neliosaiseksi kompositioksi, joka olisi jäsentynyt kuin neliosainen sinfonia. Sen oli tarkoitus kattaa laaja kehityskaari ja sulkea sisäänsä sekä syntymä että kuolema sellaisina kuin ne ilmenevät yhden perheen historiassa, joka samalla heijastaa koko maan historiaa.” (Fried 1989, 223-224.)

Mitä tulee sinfonian (it. sinfonia, saks. Symphonie) määritelmään, on neliosaisuus ollut tuttu asia erityisesti wieniläisklassisessa sinfoniassa, joka kukoisti 1700-luvun lopulla. Osat nimettiin tempon mukaan. Tämä muoto eli jonkin matkaa 1800-luvun puolelle, ja sitä käytti joissain sinfonioissaan vielä Beethoven, vaikka hän lähtikin jo uusille urille kuudennessa sinfoniassaan. Yleensä ottaen sinfoniassa on myös teema tai teemoja, joita sitten kehitellään sävellyksen aikana. Esimerkiksi Beethovenin sinfonioissa finaalit usein muodostavat yhteenvedon koko sinfoniasta ja tulevat sen täyttymykseksi. (OIM 1979, 244-245.) Myös *Arktisessa hysteriassa* kehitellään useita teemoja, joiden piti sitten saada täyttymyksensä viimeistään neljännessä osassa.

Romaanissa selvitetään modernin kerronnan keinoin sitä, millaisia seurauksia agraarisen yhtenäiskulttuurin hajoamisella ja muuttumisella moderniksi yhteiskunnaksi oli esimodernissa maalaisyhteisössä. Suotta ei Pertti Karkama kutsukaan Tapiota erääksi sodanjälkeisen aikamme maaseutumodernistiksi (Karkama 1994, 219). Karkaman mukaan Tapio on huomattavassa määrin käsitellyt tuotannossaan niitä ristiriitoja, joita syntyy maaseudulla esimodernin kehittyessä moderniksi. Tämä ”sillanpääläinen” teema näkyy useiden tutkijoiden mielestä parhaiten juuri *Lasisessa pyykkilaudassa* (1952). Karkama sanoo, että kyse on tyypillisesti suomalaisesta juonteesta, perisuomalaisesta modernistisesta tendenssistä, joka johtuu siitä kansallisesta erityispiirteestä, että agraarinen elämänmuoto säilyi modernin elämäntavan rinnalla Suomessa varsin pitkään ja menetti merkitystään itse asiassa vasta 1960-luvun myötä ja sen jälkeen. (Karkama 1993, 62-63.)

Arktisen hysterial huomattavimpia moderneja piirteitä ovat aikarakenteen hajottaminen, tajunnanvirran käyttäminen ja toisto. Liisa Saariluoma toteaa modernista romaanista puhuessaan, että mm. Woolfin, Joycen ja Proustin kohdalla todellisuuden objektiivisten lainalaisuuksien etsimisen tilalle tulee subjektiivisen kokemustodellisuuden esittäminen. Esimerkiksi Woolfin modernistisissa teoksissa tulee selvästi näkyviin, että romaanin kokonaisuus on sen tekijän luoma konstruktio (Saariluoma 1989, 236-237). Toisaalta käydyt kaksi maailmansotaa saivat aikaan sen, että moderni runo ja proosa heijastelevat rakenteissaan kriisien kautta särkynyttä maailmankuvaa (Niemi 1988, 150). Sodan jättämiä jälkiä ei Tapion romaanissa voida väheksyä: kirjailija itse ehti olla vähän aikaa sodassa, ja romaanin toisessa osassa sodalla on suuri osuus.

Anthony Giddens on teoksessaan *The Consequences of Modernity* (1991) tarkastellut esimodernin yhteiskunnan ja kulttuurin peruspiirteitä. Hän kysyy, mitkä ovat ne piirteet, jotka tällaisessa yhteisössä tuottivat ihmiselle turvaa nykyiseen yhteiskuntaan

verrattuna. Hän löysi tällaisia piirteitä neljä. Ensinnäkin esimoderni yhteisö perustui sukujärjestelmään, joka antoi yksilölle mahdollisuuden tuntee kuuluvansa laajempaan kokonaisuuteen. Toiseksi lokaaliset yhteisöt olivat suhteellisen kiinteitä ja suljettuja ja myötävaikuttivat siksi ainakin suhteellisen yhteenkuuluvuuden tunteen syntymiseen. Kolmanneksi uskonnollinen kosmologia tarjosi ikuisesti päteväksi uskotun tavan tulkita ja ymmärtää ihmisen suhde luontoon ja kanssaihmiisiin. Neljänneksi traditio satoi menneisyyden ja tulevaisuuden toisiinsa ja määräsi toistettavaksi logiikan ja elämän rutiinin (mt., 105). *Arktisen hysterian* kuvausajankohdan alkuvuosikymmeninä kuvattu esimoderni yhteisö täyttää nämä kriteerit. Samalla romaanista käy ilmi, miten tämä yhteisö alkoi hajota ja mihin ristiriitoihin se johti. *Arktista hysteriaa* voidaankin hyvällä syyllä kutsua rakennemuutosromaaniksi.

Pertti Karkama sanoo, että ratkaisevaa esimodernissa yhteisössä oli ihmisen suhde luontoon, ja luontoperäiset suhteet, kuten ruumiillinen sukulaisuus ja yhdessä muokattava maa (Karkama 1994, 26). Kummatkin piirteet korostuvat voimakkaasti Tapion romaanissa. Esimodernissa yhteisössä elämän eri piirit kuuluivat yhteen, eikä julkisen ja yksityisen sekä yhteisön ja yksilön välille ollut vielä syntynyt nykyisen kaltaista vastakohtaisuutta. Yhteisön suhde luontoon sekä yhteisön sosiaaliset suhteet liittyivät saumattomasti toisiinsa, ja työn ja sosiaalisen kanssakäymisen tarkoituksena oli yhteisön säilyminen taistelussa luonnon herruutta vastaan. Varauksin voidaan puhua agraarisesta yhtenäiskulttuurista, sillä yhteisön jokaisen jäsenen toimintaa motivoivat suhteessa luontoon samat tavoitteet ja samat päämäärät, Karkama sanoo. (mt., 26)

Juhani Niemen mukaan kirjallisuuden modernisoituminen Suomessa on pitkä prosessi. Modernismin merkkejä voidaan etsiä jo viime vuosisadan puolelta esimerkiksi Aleksis Kiven tai Juhani Ahon tuotannosta. Kirjallisena liikkeenä modernismi raivasi itselleen tilaa suomenruotsalaisessa kirjallisuudessa maailmansotien välillä. Suomenkielisessä kirjallisuudessa modernin proosan läpimurron ensimmäisiä tietoisia ilmauksia on erotettavissa Klaus Holman taiteellisesti vastin vaatimattomassa tuotannossa. Hänen näkökulmien vaihdoksilla kokeilevat romaaninsa *Nuoruus vanhassa talossa* (1943) ja *Kolme* (1944) ovat syntyneet osin ennen toista maailmansotaa kiinteässä yhteydessä modernisoituvaan eurooppalaiseen romaaniin. Muita suomenkielisiä kirjailijoita seurasi perässä. Modernin traditio alkoi vähitellen syntyä ja vahvistaa pohjaansa kautta koko 1950-luvun. 1960-luvulle siirryttäessä suuntaus oli lopullisesti löytänyt paikkansa myös proosan piirissä. (Niemi 1995, 8-9). Myös Marko Tapio luetaan kuuluvaksi 1950-luvun modernisteihin.

Keskeneräisyys on *Arktisen hysterian* yksi hallitseva piirre. Keskeneräisyys lisää teoksen ongelmallisuutta, ja asioita, kuten Harri Björkharryn lopullista kehitystä, joudutaan arvailemaan. Teosta voidaankin keskeneräisyyden vuoksi kutsua tahattoman postmoderniksi. Jean-Francois Lyotard määrittelee postmodernin teoksen sellaiseksi, joka ei periaatteessa ole vakiintuneiden sääntöjen alainen (Lyotard 1986, 156). Tapion romaanin keskeneräisyyttä voidaan pitää merkkinä siitä, ettei kirjailija löytänyt romaanissa hahmottelemaansa ristiriitaan ratkaisua kuin ei myös omaansaakaan. Erityisen paljon tätä on käsitellyt Anne Fried mm. esseessään *Joosef-saarna. Mietteitä Marko Tapion viimeisestä käsikirjoituksesta* (Fried 1989).

Arktisen hysterian työläiskuvaa analysoitaessa joudutaan myös viittaamaan työväenliikkeen määritelmään. Käsite sulkee sisäänsä työläisten kannatukseen pohjautuvat sosialistiset puolueet ja ammattijärjestöt. Työväenliikkeen nousua on edeltänyt työväenluokan synty kapitalistisen tuotantotavan ja teollisen vallankumouksen seurauksena (Hentilä et alii 1977, 13). Työväenluokka puolestaan voidaan Tapion romaanin käsittelemää ajanjaksoa varten määritellä sosiaaliselta asemaltaan ja olosuhteiltaan yhtenäiseksi luokaksi, mikä oli perustana työläisten poliittiselle ja ammatilliselle järjestäytymiselle sekä luokkatietoisuuden synnylle. Työväenluokka otti aatteellisen heräämisen myötä aikanaan tehtäväkseen parantaa omia konkreettisia olosuhteitaan kollektiivisen toiminnan kautta. (mt., 13).

Työväenpuolue on työväenluokan poliittisen järjestäytymisen tulosta vasemmistoideologiselta pohjalta. Sen funktio liittyy parlamentaariseen edustavuuteen vaaleissa. Aiemmin joukkopohjaisten työväenpuolueiden ohjelmat rakentuivat juuri marxilaisuuden perustalle, koska se kykeni muita oppirakennelmia paremmin jäsentämään työläisten vallankumouksellisen tietoisuuden (mt., 21). Työväenpuolueiden alkuaikoina niiden vaatimukset olivat hyvin vallankumouksellisia (mt., 23). Puolueet saivat valtaosan jäsenistöstään ay-liikkeen kautta (mt., 107).

Maaseututyöläinen voidaan määritellä maaseudulla asuneeksi maattomaksi köyhälistöläiseksi. Maaseututyöläisten olot olivat *Arktisen hysterian* kuvausaikaan heikot; kurjistuvat perheet elivät yleensä suuressa puutteessa, koska tarjolla olleet tilapäistyöt eivät tarjonneet heille usein edes vähimmäistoimeentuloa (mt., 36). Köyhälistön kurjin osa, ns. ryysyköyhälistö, taas on ollut niin kurjassa asemassa, ettei sillä ole ollut tosiasiallisia edellytyksiä edes tiedostaa omaa tilannettaan (mt., 21). Suomen maaton työväki viime vuosisadan lopulla oli vielä osa talonpoikaisyhteiskuntaa. Yleinen kehitys kuitenkin merkitsi sitä, että maaton työväki alkoi irtautua ja muuttua todella kurjistuneeksi kansanosaksi.

Samaan aikaan, kun nykyaikainen palkkatyö syntyi teollisuuteen ja palvelualoille, hävisivät maataloudesta mm. palkolliset, päivätyöläiset, torpparit ja lampuodit. (Kerkelä 1996, 222) Tätä syrjäytynyttä maalaisköyhälistöä on kuvattu myös Tapion romaanissa.

Pekka Haatanen määrittelee köyhän käsitettä väitöskirjassaan *Suomen maalaisköyhälistö* (1968) puhumalla köyhäläisyydestä, mikä sana syntyi suomen kieleen vuosisadan alussa.

”Köyhäläisyydellä tarkoitetaan joukkoköyhyyttä, jonkin väestöryhmän pysyvää elämistä lähellä toimeentulominimiä, nälkärajaa, tai elämistä vain avustusten turvin, vailla erityisempää toivoa tai halua vapautua tilanteesta. Köyhäläisyyden kolmeksi tunnuspiirteeksi tulevat näin köyhyyden syvyys, pysyvyys ja laaja ulottuvuus. Köyhäläisyyden tunnuspiirteinä mainittu passiivisuus ja alistuneisuus puolestaan voidaan ymmärtää myös sen seurausilmiöksi; jos näin tehdään, jää asennoitumiseen viittaava ominaisuus määrityksen ulkopuolelle, ja keskeiseksi piirteeksi jää ryhmän sosioekonominen asema.” (mt., 3)

Hieman tuonnempana Haatanen vielä toteaa tämän vuosisadan köyhistä puhuessaan, että kyseessä on luokkatietoisuuteen vähitellen heräävä uudentyyppinen, järjestäytyvä ja poliittistakin vaikutusvaltaa saava ryhmä (mt., 6).

Haatanen tutkimuksen ajallinen painopiste sijoittuu 1800-luvulle ja 1900-luvun alkuvuosikymmeniin, jolloin suomalainen köyhyys eli maalaisköyhyys oli laajimmillaan ja syvimmillään (mt., 4). Kaiken kaikkiaan hän toteaa, että sisällöltään muuttuva käsite onkin määriteltävä väljästi, jolloin määritelmän etuna on joustavuus, haittana taas epätasällisyys (mt., 5-6). Määritelmä sopii myös tähän tutkimukseen, mutta sillä erolla, ettei tässä yhteydessä puhuta köyhäläisistä, vaan yksinkertaisesti köyhistä.

Raoul Palmgren käyttää käsitteitä työväestö ja köyhälistö synonyymisessä merkityksessä (Palmgren 1965, 228). Tässä tutkielmassa niitä ei selvyiden vuoksi käsitellä synonyymeinä, ellei siitä ole erikseen mainittu, koska *Arktisessa hysteriassa* on mukana myös työtätekemätöntä köyhälistöä ja suoranaista irtolaisainesta. Käsite kansanihminen on laajempi ja neutraalimpi käsite, joka luonteeltaan yleisempänä sulkee sisäänsä niin työläiset kuin köyhätkin. Myös tätä termiä käytetään muutamaan otteeseen tässä tutkimuksessa.

Marko Tapio puhuu romaanissaan arktisen hysterian käsitteestä ja pohtii sen ilmenemistä suomalaisessa kansanluonteessa. Suoranaisesti käsite mainitaan nimikkoromaanissaan muutamia kertoja. Minäkertoja mainitsee, että tätä ”sairautta” potee

koko kansa, ei vain tietty väestönosa. Samalla viitataan siihen, että arktista hysteriaa poteva kansa kärsi vuosisadan vaihteessa keskinäisistä erimielisyyksistä ja toistensa katkeroittamisesta. (Tapio 1967, 136) Tätä tutkielmaa varten on aiheellista määritellä termit arktinen ja hysteria erikseen ja yhdessä. *Nykysuomen sanakirjan* mukaan arktinen tarkoittaa pohjoisnavan seutuihin kuuluvaa. Lisäksi pohjoisnapa-alkuiset sanat viittaavat arktiseen. Latinalainen kantasana on *arcticus* ja viittaa Ison Karhun tähdistön lähellä olevaan, pohjoisnavan seutuihin liittyvään ja pohjoiseen. (Koukkunen 1990, 45)

Sama lähde määrittelee hysterian neuroottiseksi tilaksi, joka ilmenee potijan kannalta mielekkäinä psyykkisinä ja ruumiillisina oireina ja reaktioina (mt., 174). Sanan hysteria alkusana selittyy *Nykysuomen sanakirjan* mukaan sillä, että vanhan uskomuksen mukaan hysteeriset tilat saavat alkunsa kohdusta. Termi hysteerinen puolestaan tarkoittaa hysterian vallassa olevaa, hysteriaan taipuvaa, hysterialle ominaista, sairaalloisen hermostunutta tai kiihtynyttä (mt., 174).

Marko Tapion käyttämä termiyhdistelmä arktinen hysteria tarkoittaisi siis tältä pohjalta katsottuna pohjoisen ilmaston vaikutuspiiriin liittyvää neuroottista tilaa, joka eri yksilöillä ilmenee eri tavoilla. Ainakin *Arktisen hysterian* kohdalla se pitää paikkansa: osalla tauti ilmenee väkivaltaisuuksena ja alkoholismina, osalla korpikommunismina, joillakin taas huomattavana yliherkkyytenä ja arkuutena.

Tapio ei suinkaan ole itse keksinyt arktisen hysterian käsitettä, vaan se on tunnettu pohjoisessa lappalaisia koskevana ilmiönä. Professori T.I. Itkonen totesi vuonna 1958 lappalaisia koskevassa artikkelissaan, että arktista hysteriaa esiintyy vanhoilla kolttavaimoilla. Ilmiö tulee esiin noin 40 vuoden iässä, harvoin naimattomilla naisilla, joskus vanhemmilla miehilläkin, mutta ei koskaan nuoremmalla väellä. Arktisen hysterian valtaan joutuva voi vähäisenkin syyn vuoksi säikähtää suunniltaan, siepata käteen minkä aseensa saa ja hyökätä läsnäolijan kimppuun. Täten hullaantunut tyyntytetään siten, että joku menee hänen taakseen ja peittää käsillään hänen silmänsä. Hetken kuluttua hullaantunut selviää eikä muista tapahtumasta mitään, Itkonen toteaa artikkelissaan. (Itkonen 1958, 386)

Arktista hysteriaa Uudessa Suomessa arvostellut Rafael Koskimies katsoi, että Tapio tarkoitti arktisella hysterialla, ei vain eräiden luonteenpiirteiden sairaalloista liioittelua ja ylijännitystä, kuten kohtuutonta juopottelua, taipumusta väkivaltaisiin purkauksiin ja otteisiin tai joukkosuggestion kanavien myötä kulkeviin herätysliikkeisiin, vaan myös korpisuomalaista raakuutta, jonka erilaisia ilmentymiä Marko Tapio kuvaa hänen mielestään äänenvahvistajaa käyttäen (Koskimies 1967). Pekka Tarkan tulkinnan mukaan Tapion keksimällä arktisella

hysterialla tarkoitettiin jonkinlaisen perisuomalaisen luonteenlaadun, humalaisen uhon ja psyykkisten häiriöiden kombinaatiota (Tarkka 1968, 115).

Suomalaisessa kirjallisuudenhistoriassa arktisen hysterian käsite mainitaan oululaisen kirjailijan Heikki Toppilan yhteydessä. Kai Laitisen mukaan Toppila antoi kirjailijana parastaan "porautuessaan primitiivisten ihmisten mieliin ja manatessaan esiin taikauskon, pimeän- ja kuolemanpelon, aaveet, noituuden, enteet ja unet, leväyttäessään auki koko arktisen hysterian asteikon" (Laitinen 1965a, 368).

Marko Tapio itse totesi vuonna 1971 antamassaan haastattelussa omana mielipiteenään, että kaikki ihmiset ovat ylikihottuneita tiettyssä tilanteessa. Arktisen ihmisen kiihottuneisuus on lisäksi erilaista kuin trooppisen, hän sanoi (Honkanen 1971). Kaikkiaan hän sanoi haastattelussa pitävänsä arktista hysteriaa erittäin kiihkeänä hysteriana.

Arktinen hysteria on myös sukuromaani. Suomalaisesta sukuromaanista tutkimuksen tehnyt unkarilainen Lajos Szopori Nagy toteaa, että sukuromaani ei kuvaa sukua millaisissa olosuhteissa tahansa, vaan se tarkastelee suvun pitkää kehityksen vaihetta, jossa kyseinen suku edustaa tiettyä yhteiskunnallisen kehityksen astetta ja suuntaa. Tällä vuosisadalla Suomen historiallinen ja yhteiskunnallinen kehitys on ollut niin merkittävää, että se on luonut pohjaa tällaisen kehityksenkulun kuvaamiseen, jopa vaatinut tätä kuvasta. (Nagy 1986, 25) Tapahtumia on riittänyt: vuoden 1918 veljessota ja sen jälkiseuraukset, pula-aika, sota-aika 1939-1945 ja jälleenrakentaminen. Näitä samoja teemoja käsitellään niin *Arktisessa hysteriaassa* kuin Väinö Linnan trilogiassa *Täällä Pohjantähden alla*, toisessa kuuluisassa sukuromaanissa.

Joka tapauksessa Suomea itsenäisyyden alusta aina sodanjälkeiseen jälleenrakennusvaiheeseen kohdanneet muutokset ovat olleet niin suuria, että Nagyn mielestä on kirjallisen tradition perusteella ymmärrettävää, että juuri sukuromaani on tähän tilintekoon sopivin ja keskeisin kertomakirjallisuuden laji (mt., 26). *Arktisen hysterian* Björkharryn suvun vaiheet liittyvät olennaisesti myös tämän tutkimuksen teemaan: romaanin minäkertoja ja hänen isänsä ovat aatteellisesti kahden maailman välissä, ja näitä ristiriitoja käydään läpi tässä tutkimuksessa.

Suomalainen sukuromaani on vuosikymmenien aikana kokenut kaksi aaltoa. Ensimmäinen osuu vuosien 1930-1940 väliseen aikaan, toinen 1960-luvulle. *Arktinen hysteria* kuuluu jälkimmäisen kauden tuotoksiin, ja Nagy lukee sen tutkimuksessaan samaan sukuromaanikategoriaan kuin Linnan trilogian. Perusteluna on romaanien samankaltaisuus. (mt., 27-28)

1.4. *Arktisen hysterian* reseptio

Suhteutettaessa *Arktista hysteriaa* laajempaan suomalaiseen viitekehykseen on myös otettava huomioon romaanin osien ilmestymisajankohta eli vuodet 1967 ja 1968 sekä silloin vallinnut yhteiskunnallinen ilmapiiri. Romaanin arvomaailma opponoi, tahallaan tai tahattomasti, muotiin noussutta vasemmistolaisuutta, jota alettiin kutsua uusvasemmistolaisuudeksi. Uusvasemmistolaisuus heijastui maassamme mm. vasemmistolaisuuden ja erityisesti taistolaisuuden voimistumisena sekä opiskelijaradikalismina. Viimemainitusta on hyvänä esimerkkinä Vanhan Ylioppilastalon valtaus 1968. Opiskelemaan siirtyvät suuret ikäluokat kyseenalaistivat huomiota herättävällä tavalla vanhempien ikäpolvien työn ja arvot, kuten isänmaallisuuden ja osallistumisen sotaan. Sodanaikainen politiikka sai nuorilta tuomion, eikä veteraanien työtä arvostettu etenään tendenssitietoisien kulttuuriälymystön piirissä. Monet radikaalit pitivät talvi- ja jatkosotia suomalaisten aiheuttamina.

Uusvasemmistolaisuus tuntui kulttuurielämässäkin huomattavana politisoitumisena. Arvo Salon kirjoittama ja Kaj Chydeniuksen säveltämä musiikinäytelmä *Lapualaisooppera* (1966) arvosteli paitsi 1930-luvun militaristista henkeä, myös silloista väkivaltaan turvautunutta äärioikeistoa. Kai Laitisen mielestä virta alkoi viedä vasemmalle vuodesta 1962 alkaen, jolloin Pentti Saarikoski julkaisi runokokoelmansa *Mitä tapahtuu todella?* Hän paitsi luopui edellisen vuosikymmenen lyriikan modernistisista muotokeinoista ja siirtyi avoimeen, puhekieliseen muotoon, myös julisti kokoelman yhdessä runossa haluaan ”elää kommunistisessa maailmassa joka on yhtä eläintä”. Kirjallisuuden luonne muuttui entistä osallistuvammaksi. (Laitinen 1997, 539-540) Uudet virtaukset ulottuivat myös mediailmaston, minkä ilmiön huipentumana on pidetty ns. Reporadiota.

Veikko Tarvainen toteaa kirjassaan *60-luvun kapina*, että tuon ajan radikalismi oli luonteeltaan totaalista, sillä siinä sekoittuivat toisiinsa sosiaaliset, poliittiset, kulttuuriset ja taloudelliset tekijät. Modernin yhteiskunnan synnytysspolttoihin sekoittuivat traditionaalisen yhteiskunnan ongelmat. Teknokraattinen kulutusyhteiskunta, perinteinen proletaariyhteiskunta ja myös maalaisyhteiskunta elivät rinnakkain. Traditionaaliset ja modernit ongelmat ja kamppailut sekoittuivat toisiinsa. (Tarvainen 1993, 11, 32) Tämän käymistilan keskelle ilmestyi *Arktinen hysteria* kyseenalaistamaan tuon ajan näkemyksiä.

Niinikään Tarvainen on sitä mieltä, että kansalaissodan haavat alkoivat toden teolla umpeutua vasta 60-luvulla. Vuoden 1918 traumaattiset tapahtumat olivat enemmän tai vähemmän tiedostamattomasti taustalla, kun oli valittava joko konsensus- tai konfliktilinja

(mt., 163). Tuolloin luotiin Tarvaisen mukaan perusta konsensuspolitiikalle. Sen tärkeä avain oli vuoden 1966 hallitusratkaisussa, jonka myötä maassa siirryttiin sosiaalidemokraattien ja SKDL:n voittojen myötä kansanrintamahallitusten pitkään kauteen. Äärivasemmisto otettiin mukaan hallitusyhteistyöhön ja Kekkonen lähestyi radikaaleja. Kokoomus oli jäämässä pitkäaikaiseen oppositioon. Puoluepolitiikassa voimistunut vasemmistolaisuus merkitsi sitä, että kunkin puolueen oli uudella tavalla aloitettava idänsuhteiden vaaliminen. Suomi oli poliittisen voimasuhteidensa puolesta vasemmistolaisempi kuin koskaan aikaisemmin tai myöhemmin. Vuoden 1966 vaalit olivat viimeiset, jolloin Suomen eduskuntaan muodostui vasemmistoenemmistö.

Tähän ilmapiiriin *Arktisen hysterian* tapa kuvata työläisiä ja köyhälistöläisiä ei kunnolla sopinut ja romaanin osakseen saama palaute oli sen mukaista. Marko Tapiolle se merkitsi jopa joutumista fasistiepäilyjen kohteeksi. Tästä Pekka Tarkka kertoo esipuheessaan, jonka hän kirjoitti Anne Friedin tutkimukseen *Marko Tapio*. Tarkka itse suhtautui kyseiseen arvioon hyvin varauksellisesti ja totesi sen olleen tulosta poliittisesta lukkiutumasta. (Tarkka 1975, 10-11) Marko Tapio laskettiin esimerkiksi Waltarin, Meren ja Hyryn kanssa niihin harvoihin kirjailijoihin, jotka eivät suostuneet menemään 60-lukulaisen valtavirtauksen mukaan (Mäkelä 1986, 110-111). *Arktisen hysterian* tapaan voidaan ilmestymisajankohtansa valtavirtauksia opponoivana työnä pitää Hannu Salaman romaania *Siinä näkijä missä tekijä* (1972). Romaanin kommunistiset keskushenkilöt on kuvattu ihmisinä kovin vajavaisiksi, mikä 1970-luvun alun ilmapiirissä herätti nuoren vasemmistointelligentsian tiukimman osan piirissä arvostelua, sillä Salaman romaani ei täyttänyt sosialistisen realismin normeja (Laitinen 1997, 562).

Seuraavassa tarkastellaan *Arktisen hysterian* reseptiota huomattavissa valtakunnallisissa sanomalehdissä, työväenlehdissä, Parnassossa ja Suomalaisessa Suomessa. Osa arvostelujen kirjoittajista on näkyviä kirjallisuudentutkijoita ja –kriitikkoja.

1.4.1. Ei-vasemmistolaiset lehdet

Yleisimmin Tapioon lyötiin reseptiossa konservatiivinen ja oikeistolainen leima. Esimerkiksi Helsingin Sanomien Max Randin mukaan insinööri Harri Björkharry on romaanin oikeistolainen keskushenkilö, joka arvottaa asiat äärioikeistolaisen eliittijattelun kautta. Tästä ei Randin mielestä ole pitkä matka puhtaaseen fasismiin, eihän insinööri jaksa uskoa

idealistiseen ajatukseen ajasta, jossa kaikki eläisivät kuin veljet keskenään; kuilu sivistyneen ja sivistymättömän, lukeneisuuden ja oppimattomuuden välillä on hänestä niin syvä ja kertakaikkinen. Randin mukaan minäkertoja nähdään oikeistossa omiensa joukossa realistina, vasemmistossa puolestaan taantumuksellisena. Toista osaa koskevan arvostelunsa lopuksi Rand toteaaakin, että Tapio ”on pystyttämässä suurta muistomerkkiä sodanjälkeisen kahden vuosikymmenen oikeisto-Suomelle”. Kauton sotaosuutta Rand piti pinnallisena, vaikkakin hän näki ansiona sen, että minäkertoja luovutti pitkäksi aikaa puheenvuoron tavalliselle työläiselle. (Rand 1968) Ensimmäisen osan arvostelun pääsanoma Randilla oli se, että *Arktinen hysteria* on Linnan Pohjantähti-trilogian antiteesi. Se on sitä jo luonteensa puolesta: Tapion ote on psykologisoiva, Linnan taas sosiaalhistoriallinen. Lisäksi Tapion päähenkilö on oikeistolainen ja kirjan aikarakenne hajotettu. (Rand 1967)

Parnassoon kirjoittanut Pekka Tarkka oli monessa asiassa samaa mieltä Randin kanssa. Myös Tarkan mielestä *Arktista hysteriaa* oli syytä pitää Linnan antiteesinä. Siinä, missä Linnan ote oli ollut terapeutin, Tapion aspekti puolestaan oli pessimistinen. Hän piti lampaiden puolelle asettumista susia vastaan omahyväisenä hurskasteluna, sillä pahalla oli maailmassa ylivoima hyvään nähden. Tarkka tulkitsi Tapion tarkoittavan sitä, että rikos, suru ja kärsimys ovat yhteiskunnan liikevoimat. (Tarkka 1968, 115) Tarkka noteerasi myös päähenkilön työhuoneen seinällä olevan Hitlerin kuvan ja totesi sen olevan ”riskejä rakastavan kirjailijan uhmaa; Tapio tietää, että hänen on hyvin vaikea saavuttaa kontaktia poliittisesti asennoituvaan lukijaan” (mt., 113).

Arto Virtanen totesi Suomalaisessa Suomessa, että punakapina oli väistämätön vaihe Tapion historian kulussa. ”Sen ajat antavat aihetta moneen lopulliseen ratkaisuun, jotka muuttavat kohtaloa. Elämänmuoto tosin pysyy samana, mutta jäljellä on katkeruus, muisto pahasta.” (Virtanen 1968, 443)

Uuteen Suomeen kirjoittaneella Rafael Koskimiehellä oli myös kriittinen kanta, tosin ei kuitenkaan ideologisista syistä johtuva: hänen mielestään nykykirjallisuudella ei sen eroottisen tuhrisuuden ja populistisen luonteen vuoksi voi olla asemaa kansalliskirjallisuudessa. Koskimies tarkasteli Tapion kirjailijanolemusta perinteisesti kysymällä, keneltä tämä on saanut vaikutteita. Hänen mielestään yksi opin kohde kirjailijalla on ollut Faulknerin ”syklinen romaanitekniikka”. Toisaalta hän katsoi ensimmäisessä osassa olevan keskentekoisuutta ja että jotkut mietteet suomalaisesta kansanluonteesta olisivat jääneet puolitiehen. (Koskimies 1967)

Keskisuomalaiseen kirjoittanut Jaakko Seppälä puolestaan näki *Arktisen*

hysterian ensimmäisen osan etupäässä yhteiskunnallisena romaanina kuvastelemassa luokkaeroja. Hänen mielestään suomalainen työmiehen Tapion romaanissa haukuttu perusteellisesti, vaikka kirjailija taustansa vuoksi on lähempänä punaista kansanosaa. Minäkertojaa, joka ”muistuttaa jotenkin ison talon huoletonta poikaa”, kirjoittaja piti kaikkea muuta kuin herrasmiehenä hänen ylemmydentunteensa vuoksi suhteessa työväenluokkaan. Seppälä totesi, että kirjan tyyli on liiankin pitkälle hiottu. Toisaalta kirjan rakenne olisi hänen arvionsa mukaan parantunut lyhentämisellä paikka paikoin. Mikäli kuitenkin teossarjan muut osat ovat yhtä hyviä kuin ensimmäinenkin, on *Arktisella hysteriaalla* Seppälän mielestä huomattava asema kansalliskirjallisuudessa. (Seppälä 1967) Vuotta myöhemmin Seppälä nimitti toisen osan näkyvää hahmoa Vihtori Kauttoa ”oikeistolaiseksi tuntemattomaksi sotilaaksi” (Seppälä 1968).

Myös Aamulehden kirjoittanut Arto Seppälä piti *Arktista hysteriaa* yhteiskunnallisena romaanina, jossa arvosteltiin mm. suomalaisten nousukasmaisia piirteitä.

1.4.2. Vasemmistolaiset lehdet

Miten Tapion romaani sitten otettiin vastaan työväenlehdissä? Kielteisimmän vastaanoton *Arktinen hysteria* ja nimenomaan sen toinen osa sai Suomen Sosiaalidemokraatissa 10.11.1968. On kuitenkin huomattava, ettei toimittaja Mika Suviojan kritiikki kohdistunut romaanin yhteiskunnallis-ideologisiin elementteihin, vaan ainoastaan tyyliin, liikaan kunnianhimoon ja toisen osan löysään jutusteluun tyyliin ”kansa taisteli, miehet kertovat”. Suviojan mielestä Tapio vaalii siistin tuntemattoman sotilaan myyttiä, joka on moraalisesti luja ja häkeltymätön. Myös omassa joukossa vallitsee luja ja oma-aloitteinen taisteluhenki. Kirja on Suviojan mielestä tältä osin ontto, ja tätä ontoutta ei taidokas struktuurikaan pysty poistamaan. Juuri toinen osa on ajatuksiltaan hyvin konservatiivinen, hän huomauttaa. (Suvioja 1968)

Sosiaalidemokraattinen *Kansan Lehti* ja sen toimittaja Kalevi Kalemaa luonnehti 11.5.1969 ilmestyneessä arvostelussa Tapion romaania varsin kunnianhimoiseksi ja laajamittaiseksi tehtäväksi, jonka funktiona hän näki eräänlaisen yhteiskunnallisena tutkielmana toimimisen. Päällimmäiseksi tunnoksi Kalemaalle oli kirjan viestintäsisällöstä jäänyt se, että romaani pitäytyy täysin tietoisesti porvarillisessa ja kangistuneessa yhteiskuntanäkemyksessä. Tämä puoli on hänen mukaansa jo varsin tuttua Tapion

tuotannosta, ”hänen turvallinen konservatisminsa on kaikista hänen teoksistaan selvästi luettavissa”. Minäkertoja Harri Björkharrya hän pitää epäkypsänä yksilönä, eräänä kirjailijan etsimän kansallisen hysterian taudinkantajana. Kalemaan mielestä Tapio myös ylikorostaa Kauton sotamuistojen merkitystä. Toisaalta Kalemaa pitää sekatyömies Kauttoa vastakohtana osittain rappeutuneelle Björkharrylle. Kautto edustaa yksilöllisiin ratkaisuihin pitäytyvää kansallisen kehityksen suuntaa. (Kalemaa 1969)

Samassa Kansan Lehden numerossa ja samalla sivulla Mauri Oranen kirjoittaa Tapion romaanin olevan kirjallisuutemme ehkä kunnianhimoisimman. Kirjallisen hahmotuksensa puolesta teos on hänen mielestään ”fantastinen suoritus”. Oranen on näkevinään romaanissa jotain konkreettisen oikeistolaisakin: ”siksi on hahmotettu ainakin se, että Tapio jättää erään hyvin tunnettavissa olevan nimen paljastamatta, vaikka tämä mies rintamalla pariinkin otteeseen kieltäytyy taisteluun lähtemisestä. Mitään rangaistusta tästä ei kuitenkaan seuraa, kun tuttu mies on pataljoonankomentajana. Miehen nykyinen arvovaltainen asema lienee ollut pelokkeena nimen poisjättämiselle? Vai olisiko niin, kuten jotkut uskovat, ettei korppi korpin silmää noki?” (Oranen 1969)

SKDL:n äänenkannattajan Kansan Uutisten toimittaja Esko Jämsen otti romaaniin kantaa lehden 23.12.1967 ilmestyneessä numerossa. Arvostelu oli varsin myönteinen, hän piti uutukaista eräänä syksyn tärkeimmistä kirjoista ja määritteli *Vuoden 1939 ensilumen* adjektiiveilla suorasukainen, suorapuheinen ja suora. Tarinan syntipukiksi Jämsen leimaa Vikki Björkharryn, joka ei täysin pysty ymmärtämään työmiesten lakosta syntynyttä uhkaa padolla, vaikka poika Harri sitä yrittää hänelle selittää. Isä-Björkharry ei arvostelijan mukaan enää osaa käsitellä työmiehiä, mikä lopulta johtaa tragikoomiseen kohtaukseen alaisten antaessa hänelle kunnan selkäsaunan. Jämsen rinnastaa tämän tragikoomisuuden Veijo Meren *Manillaköyden* saksalaisen upseerin törmäilyihin. (Jämsen 1967)

Jämsen kommentoi samassa lehdessä myös *Arktisen hysterian* toista osaa marraskuussa 1968. Hän totesi Kauton sotajuttujen pohjalta epäilevänsä, että koko romaani ratkeaa väkivaltaan, jäsenyyhän Tapiolle tämä kaaosmainen maailma sodan kautta. Jämsenin mukaan Vikki Björkharry on työläiselle otollinen vihan kohde maalaisliitokeskustapuoluelaisen taustansa ja ministeriytensä vuoksi. Jämsen pitää tätä kunnan kapitalistina, joka on luonut omaisuutensa lähinnä huijaamalla. Myös Vikin poikaa Harria Jämsen pitää kunnan kapitalistina. Arviointinsa lopuksi kirjoittaja sanoo olevansa kiinnostunut näkemään Marko Tapion ja Paavo Rintalan mahdollisen keskustelun, koska ensinmainitun

asenne tuntuu suhteessa sotaan, politiikkaan ja luokkatietoisuuteen olevan täsmälleen päinvastainen kuin jälkimmäisen *Leningradin kohtalonsinfoniassa*. (Jämsen 1968)

Tapion romaani sai siis ilmestyessään osakseen paljon huomiota. Arvostelijat käsittivät kuitenkin virheellisesti romaanin luonteeltaan ennenkaikkea yhteiskunnalliseksi, jolloin taiteellinen puoli jäi vähemmälle huomiolle (Haapakoski 1969, 44).

Kirjailija itse puolustautui myöhemmin oikeistositytöksiä vastaan sanomalla, että vielä *Arktisen hysterian* toisen osan ilmestymisen jälkeen oli mahdotonta sanoa, minkä katsomustavan edustajan tilityksestä romaanissa lopulta on kyse, ennen kuin kokonaisuus on valmis. Hänen mukaansa päähenkilöksi on valittu tietynlainen rahamaailman edustaja siksi, että hänellä on mahdollisuus arvostella niin sosialismia kuin kapitalismiakin, koska hänen kokemuksensa tai ainakin taustansa liittyy molempiin. Harri Björkharry on asetettu yhteiskunnallisten vastakohtaisuuksien välimaastoon, josta hänellä on näköala kumpaankin suuntaan. Minäkertojan myöhäisemmän kehityksen on hänen taustansa vuoksi mahdollista kääntyä mihin suuntaan tahansa, totesi Tapio runsaat pari vuotta ennen kuolemaansa. (Honkanen 1971)

Resepition perusteella voidaan hieman yllättäen todeta, että *Arktinen hysteria* sai muissa kuin työväenlehdissä osakseen kovempaa kritiikkiä, mistä esimerkkinä ovat Rafael Koskimiehen, Pekka Tarkan ja Max Randin kirjoitukset. On merkillepantavaa, miten heistä kaksi oli huomattavia valtakunnallisia nimiä, toinen tutkija ja toinen kriitikko. Toisaalta taas esimerkiksi Demarin, Kansan Uutisten ja Kansan Lehden kirjoitusten kritiikki ei niinkään kohdistunut ideologisiin elementteihin kuin esimerkiksi rakenteellisiin seikkoihin. Kuten Kansan Lehden Mauri Orasen kirjoituksesta voidaan nähdä, on kritiikki ollut jopa ylistävää. Reseptiosta voidaan löytää myös yksi seikka, joka yhdistää useimpia kirjoittajia: yleensä ottaen *Arktisen hysterian* päähenkilön ja romaanin arvomaailmat on mielletty oikeistolaisiksi.

2. KERTOJA JA TYÖLÄISKUVAUS

2.1. *Arktisen hysterian* kertojien synnystä

Marko Tapion 1960-luvulla suorittamilla haastatteluilla oli suuri merkitys *Arktisen hysterian* pohjamateriaalina. Kirjailija haastatteli romaaniaan varten useita saarijärvisiä kansanihmisiä, kuten omia vanhempiaan sekä työmiehiä Vihtori Kautto ja Jussi Karhinen. Osa näin saadusta kymmenien tuntien mittaisesta materiaalista päätyi Tapion editoimana hänen pääromaaninsa keskeiseksi materiaaliksi. Tapio itse korosti aikanaan pääteoksensa autenttisten osien luotettavuutta. ”Sen saa tutkia vaikka kuka!” (Palm 1994, 125).

Eryityisesti Vihtori Kauton sotakertomusten suhteen *Arktinen hysteria* sopiikin Kai Ekholmin määritelmään puolidokumentaarisesta romaanista. Ekholm määrittelee sen romaaniksi, joka sisältää sekä sepitettä että historiallista dokumenttiaineistoa (esimerkiksi lehti uutiset ja oikeudenkäyntiaineisto), mutta teos on kuitenkin painotuksiltaan fiktiivinen (Ekholm 1988, 13). Dokumenttaarisen aineksen käyttö kirjallisuudessa nousi maailmanlaajuisessa mitassa uuteen kukoistukseen 1960-luvun uudessa radikaalissa ilmapiirissä. Suomessa dokumenttikirjallisuuden leviämistä edisti Ekholmin mukaan vuoden 1966 hallitusratkaisun jälkeinen aika, joka näkyi mm. entistä huomattavampana kulttuurielämän liberalisoitumisena. (mt., 41) Kai Laitinen pitää vuotta 1968 dokumenttaarisuuden huippuvuotena (Laitinen 1997, 541).

Myös Pekka Tarkan mielestä Tapion romaanin toinen osa on sotakuvauksen osalta luonteeltaan puolidokumentaarinen (Tarkka 1980, 239). Juhani Niemen mukaan dokumenttitekniikka oli 1960-luvun jatkosotaa käsittelevässä kirjallisuudessa periaatteessa suosittu kirjallinen metodi. Määrällisestä runsaudesta huolimatta dokumenttimateriaali on teoskokonaisuudessa tietoisesti alistettu fiktiivisille rakenteille. (Niemi 1988, 167) *Arktisen hysterian* kirjallisen toteutustavan voidaan siis katsoa heijastavan paitsi kirjailijan pyrkimystä autenttisuuteen myös omaa aikaansa. Tapio toisin sanoen käytti pääteostaan luodessaan dokumenttitekniikkaa. Tapion romaanin sotaosuuden puolidokumentaarista luonnetta sivutaan vielä alaluvussa 4.3.3. Yrjö Varpion määritelmän pohjalta.

Vihtori Kauton oman kertoman mukaan hän tapasi Tapiota vuonna 1965, kun tämä jo kirjoitti *Arktista hysteriaa*. Kirjailija halusi kuulla Kautolta tämän

sotakertomuksia, mutta ei kertonut, mihin hän aikoi niitä käyttää. Sotakertomusten tallentaminen tapahtui vuosina 1965-1968. Kertominen tapahtui sitä mukaa kuin Kautto muisti tapahtumia. Senkään vuoksi hän ei pystynyt kertomaan asioita kronologisessa järjestyksessä. (Lilja 1981)

Tämän tutkielman tekijä on kuunnellut kaikki Tapion kymmenkunta haastattelunauhaa ja kirjoittanut kokonaisuudesta seikkaperäisemmän artikkelin kirjailijan 70-vuotisjuhla-antologiaan *Loogillista ihmettelyä* (1994). Tässä tutkielmassa nauhoja käsitellään vain siltä osin, kuin se tutkimuksen kannalta on relevanttia.

Millä tavalla Tapio käsitteli äänityksiään luodessaan romaaniaan? Miten paljon tarinat muuttuivat editointivaiheen aikana?

Alkuperäisten nauhojen kuuntelu osoittaa, että hyvin monet romaanin tapahtumista on muokattu niiden pohjalta. Tämä ei kuitenkaan koske keskusjuonta, joka on fiktiivinen. Selkeimmin tämä asia korostuu sekatyömies Vihtori Kauton kohdalla, jolta äänitetyt sotaseikkailut käytännössä muodostavat pääosan romaanin toisesta osasta. Tosin maanviljelijä Leo Vesterinen kertoo Petroskoin valtauksen sitä seuranneine ryyppyjuhlineen, koska Kautto ei ollut siellä mukana. Kautto kertoo asiat nauhoille paljolti niin kuin ne ilmenevät romaanissa. Joissakin kohdissa Tapio karsii toistoja, rönsyjä, pahimpia kiro sanoja ja arkaluontoisia asioita ja toisaalla täydentää tekstiä loogisin lisäyksin, jotta lukija tietää, mistä kulloinkin on kysymys. Itse tekstiä on muutettu kerrotulta kansankieleltä enemmän äidinkielen sääntöjä noudattavaksi (Kuhna 1994, 97). Tapion työ raakamateriaalin muokkauksessa näkyy myös siten, että Kauton tarinoiden järjestys *Arktisessa hysteriassa* on jatkosodan lopun osalta toisenlainen kuin todellisuudessa. Kerronnan kronologia on päälinjoiltaan useimmiten sama sekä nauhoilla että romaanissa kevääseen 1944 saakka, vaikka joidenkin vähäpätöisempien tapahtumien paikkoja on vaihdettu, samoin joitain ajankohtia on muutettu.

Tapio on romaaniaan kirjoittaessaan myös tyyllitellyt Kauton kertomuksia. Tästä esimerkkinä on Goran kylän tapaus, kun Kautto röyhkeästi kieltäytyy ahkiovetoharjoituksesta (Tapio 1968, 297). Nauhojen kuuntelu osoittaa, että Kauton alkuperäinen versio tapahtuneesta on vaatimattomampi ja ikään kuin ohimennen kerrottu. Tapio tyyllitteli tapauksen sellaiseen kirjalliseen muotoon, että se herättää lukijan huomion. Vaikka Tapio toimi keskustelutilanteissa haastattelijana, jäi hän puheliaan Kauton päästessä vauhtiin tietoisesti sivurooliin, mutta kuitenkin aktiivisena kuuntelijana. Kautto pystyy puhumaan pitkiä toveja yli kahdenkymmenen vuoden

takaisista sotatapahtumista. Hänellä oli hyvä muisti, mutta toisaalta hän myös valmistautui ennakolta haastatteluihin.

Vaikka Tapio oli saanut romaaniaan varten käyttöönsä suuren määrän valmista materiaalia, ei hän työmäärän suhteen päässyt helpolla. Kaikkien nauhoitusten kuuntelu osoittaa, että tarinoiden muokkaaminen tekstiksi ja muu editointi oli varsin työläs metodi. Hänen tehtäväkseen jäi valittujen tarinoiden nivominen yhdeksi romaanikonaisuudeksi minäkertoja Harri Björkharryn keskustarinan ympärille. Muokatessaan Kauton kertomuksia lopulliseen kirjalliseen muotoon hän joutui käyttämään omaa kirjailijan ammattitaitoaan.

Myös Vihtori Kautto myöntää, että Tapio tekemä työmäärä oli suuri jo senkin vuoksi, että tämän piti löytää tapahtumille kronologinen järjestys. Lisäksi kirjailija joutui muokkaustyönsä ohessa vielä huolehtimaan sommittelusta ja kronologiasta. Kauton mielestä Tapion tehtävä oli lopulta melkoinen. (Lilja 1981) Samansuuntainen oli lausunto, jonka Kautto antoi romaanin toisen osan ilmestyttyä syksyllä 1968. Hän nimittäin kielsi Turun Sanomien haastattelussa, että kaikki toisen osan jutut olisivat hänen kertomaansa. Omien sanojensa mukaan hän on vain antanut Tapiolle aiheen, jonka pohjalta kirjailija on sitten muokannut teoksen. Ilman Tapiota kertomus olisi ollut tynkä, Kautto totesi (Huhtala 1968). Tämä lausunto on sikäli totta, että Tapio teki suuren työn luodakseen tekstiin tarvittavat värit ja vivahteet. Nauhojen kuuntelu kuitenkin osoittaa, että Kauton kertomukset ovat olleet toisen osan kannalta ratkaisevan tärkeää materiaalia.

Arktisen hysterian kesken jääneestä kolmannesta osasta on säilynyt vain katkelmia. Haastattelunauhoilta ja Tapion omista lausunnoista (Honkanen 1971) voidaan päätellä, että kirjaan olisivat tulleet mukaan ainakin Lapin sota ja sieltä kotiuttaminen Kauton kokemana sekä Vikki Björkharryn paluu sotilasvankeudesta siviiliin. Kauton osuus ei suinkaan olisi päättynyt sotaan. Tapio nimittäin jututti Kauttoa tämän sodanjälkeisistä työmaakokemuksista niin paljon, että on syytä olettaa kirjailijan suunnitelleen näitä tarinoita voimalaitostyömaan yhteyteen.

Tapio mieltäytyi Kauton kerrontaan paitsi sen sujuvuuden vuoksi, myös siksi, että Kautolla oli hyvä psykologinen vaisto. Kauton lisäksi myös muut *Arktisen hysterian* alisteiset kertojat ovat työläisiä tai sellaisen taustan omaavia.

Nauhojen merkitys Tapion romaanin raaka-aineena ei rajoitu vain Vihtori Kauton haastatteluihin, sillä kirjailijan isän Vihtori Tapperin osuus ensimmäisessä osassa oli huomattava. Kirjailija antoi huomattavan arvon näille haastatteluille, isä oli

kirjailijalle päälähde suurromaanin tehtäessä (Haapakoski 1969, 2). Tapio sai isältään hyvin runsaasti vanhaan Saarijärveen, vuosisadan alun kansanihmisiin ja tuon ajan kansankulttuuriin liittyvää tietoa. Nauhoilla isä-Tapper laulaa juuri niitä lauluja, joista *Arktisen hysterian* ensimmäisessä osassa puhutaan. Esimerkkeinä mainittakoon Timperin Annan tanssi ja Suklaata kahvissa. Lisäksi Tapio haastatteli romaania varten omaa äitiäänkin, joka monissa isän haastatteluissa on mukana taustalla kommentoimassa.

Karkeasti ottaen voidaankin todeta, että Vihtori Tapperin haastattelut määräävät ratkaisevalla tavalla ensimmäisen osan sisällön, Vihtori Kauton haastattelut taas toisen osan sisällön (Kuhna 1994, 100). Oman isän tapaturmainen kuolema alkuvuodesta 1970 jarrutti osaltaan kolmannen osan valmistumista, sillä kirjailijalla oli paljon tätä osaa koskevaa materiaalia, jonka yksityiskohtia hänen olisi pitänyt tarkistaa isältään (Honkanen 1971).

Tästä kaikesta voidaan siis vetää sellainen johtopäätös, että työläiskuvaukset olisivat edelleen jatkuneet ilmestymättä jääneissä osissa.

Yksi romaanin alisteinen kertoja on työmies Jussi Karhinen, joka on tapahtumissa mukana silmiinpistävän pitkään, noin 60 vuoden ajan. Hänelläkin oli todellisuudessa samanniminen esikuva, jota Tapio haastatteli nauhoille. Karhisen kertomusten funktiot *Arktisen hysterian* tekstikokonaisuudessa ovat toiminnallisuus ja selittävyys. Ensinmainittuun funktioon liittyy terapeuttisuus: Karhisen hyväntuuliset jutut ylläpitävät työmaalla positiivisempaa henkeä. Kirjailija kävi nauhoituksia läpi ja muokkasi sitten niistä ainesta romaaninsa sivuille, aivan kuten Kautonkin tapauksessa.

Karhinen oli Kauton tapaan hyvä tarinankertoja, joskin hänen nauhoilta ilmenevä kerrontatyylinä on herkempi ja pehmeämpi kuin Kauton. Karhisen, kirjailijan isän Vihtori Tapperin aikalaisen, tarinat juontavat juurensa vuosisadan alkupuolelle autonomian, kansalaissodan ja itsenäisyyden alkuvaiheen aikoihin.

Romaanihahmo Jussi Karhinen on minäkertojan isän Vikki Björkharryn hyvä ystävä, joka kansalaissodassa oli punaisten puolella. Analogia todellisuuden kanssa on ilmeinen, sillä todellinen Jussi Karhinen oli Vihtori Tapperin, Vikki Björkharryn esikuvan, aikalainen ja ystävä.

2.2. Kompleksinen minäkertoja

Suomalaista sukuromaania tutkinut Lajos Szopori Nagy toteaa, että yleensä sukuromaanien perustana on suvun sisäinen tai usein sukupolvien välinen ristiriita, josta paljastuu joko alkava tai loppuaan kohti kulkeva hajoamisprosessi. Tällaisista ristiriitatilanteista kasvaa esiin teoksen keskeisin henkilöahmo. (Nagy 1986, 61) Myös *Arktisessa hysteriassa* on kysymys sukuun liittyvistä ristiriidoista. Ristiriitoja on sekä päähenkilön vanhempien suhteessa että päähenkilön suhteessa omaan isäänsä.

Romaanin keskeinen suku on Björkharryt, joiden kautta fiktiivisen Saarijärven tapahtumia eletään vuosikymmenien ajan. Päähenkilö on minäkertoja Harri Björkharry, problemaattinen persoonallisuus. Hänen problemaattisuuteensa liittyviä elementtejä ovat mm. modernisaatio, isäsuhde, rakkaus tämän ampuman miehen kommunistiseen tyttäreeseen ja alituinen konflikti työläisten kanssa. Myös vanhempien keskinäisen suhteen ristiriitaisuus heijastuu erityisesti Harrin persoonalliseen kehitykseen. Harrin problemaattisuus luo *Arktiseen hysteriaan* tärkeän psykologisen jännitteen. Harri on hienosyisempi, monikerroksisempi ja kompleksisempi persoona kuin kukaan muu romaanin henkilöahmoista. Hän joutuu ulkoisten vaikeuksien lisäksi kamppailemaan omien sisäisten ristiriitojensa kanssa. Insinööri käy sisäistä kamppailua psykologisella, aatteellisella ja uskonnollisella tasolla. Myös hänen isässään on tunnistettavissa samanlaisia ristiriitaisia piirteitä. Vikki on joutunut avioliitossa kovettamaan itsensä, mikä on jättänyt hänen persoonaansa omat jälkensä.

Puhuessaan suomalaisesta sodanjälkeisestä maaseutumodernismista Pertti Karkama toteaa, että useiden modernististen kirjailijoiden tavoin myös teosten päähenkilöt joutuvat yhteiskunnan nykyaikaistumisen myötä jättämään entisen turvallisen, mutta jo muuttumassa olevan kotipaikkansa ja siirtymään kaupunkiin. Siirtyminen urbaaniin elämään on usein merkinnyt sekä entisten elämäntapojen että toiminta- ja ajatustottumusten kyseenalaistumista. (Karkama 1994, 175) Tämä modernisaation probleema hallitsee myös Tapion romaanin minäkertojan sisäistä maailmaa. Vaikka hän on 15 vuoden tauon jälkeen palannut kotiseudulleen, ei se merkitse sitä, että hän automaattisesti olisi harmoniassa entisen yhteisönsä kanssa. Esimerkkinä tätä sivuavasta ristiriidasta mainittakoon kotikylän kosken ja syntymämaisemien valjastaminen teolliseen käyttöön, missä työssä Björkharry on keskeinen organisaattori. Valjastaminen on hänelle, luonnonarvojen hartaalle vaalijalle, kaikista taloudellisista hyötynäkökohdista huolimatta vaikea asia.

Edelleen Karkama toteaa, miten yksilö modernisaation myötä menettää aikaisemman identiteettinsä ja subjektiivensa ja joutuu kahden maailman, esimodernin

ja modernin välitilaan, jossa hänen on ratkaistava ajan ja paikan välinen suhde kokonaan uudelta pohjalta. Agraaristen suku- ja yhteisösiteiden sekä paikkaan sidottujen yhteyksien löyhtyessä, uskonnollisen kosmologian ja perinteisen kokemustiedon menettäessä pätevyyttään yksilön pyrkiessä ymmärtämään todellisuuden ilmiöitä ja hänen irtaantuessaan työn sääntelemästä välittömästä luontosuhteesta, on pakko orientoitua uudelleen todellisuudessa, joka on jatkuvassa liikkeessä. Mikäli yksilö ei halua samaistua annettuihin toimintamalleihin tai antautua ehdoitta todellisuuden levottomalle liikkeelle, hänen on itse luotava itsensä, löydettävä sekä yhteiskunnallinen (maailmankatsomuksellinen) ja sosiaalinen identiteettinsä (minuutensa) että yksilöllinen itseytensä ja sovitettava ne yhteen moderniksi ristiriitaiseksi persoonallisuudeksi. (Karkama 1993, 37) Tämä selittää osaltaan Harri Björkharryn ristiriitaisuutta. Hänen suhteensa alkuperäiseen yhteisöönsä on modernisaation vuoksi paljon ristiriitaisempi kuin esimerkiksi hänen isoisänsä Jannen.

Identiteetin kriisi johtaa Karkaman mukaan välttämättä siihen, että yksilön on kerrottava elämäkertansa aina uudelleen ja uudelleen. Elämäkerta on siksi yhteiskunnallisen identiteetin, sosiaalisen minuuden ja itseyden välisten suhteiden jatkuvasti muuttuva syvästi persoonallinen prosessi. (mt., 38) Tämä kuvaa sitä henkistä prosessia, jota Björkharry käy läpi *Arktisessa hysteriassa*. Kyseessä on hänen ristiriitansa kertomus, joka alkaa vuosikymmenien takaa hänen sukunsa vaiheista. Prosessin ratkaisu olisi tullut joko romaanin kolmannessa tai neljännessä osassa.

On syytä hieman tarkastella minäkertojan persoonallisuutta, jotta romaanin jännitteet ja tapahtumat saisivat lisävalaistusta. Pidättyväisyys ja joustavuus kuuluvat näkyvinä osina hänen luonteeseensa. Pidättyväisyys korostuu voimallaitostyömaan vaikeissa olosuhteissa, ja se on piirre, jonka ansiosta insinööri pystyy luovimaan kireän ilmapiirin keskellä. Joustavuus puolestaan ilmenee mm. insinöörin valmiutena tarkistaa aiempia kantojaan. Viimemainittu piirre tulee hyvin esiin suhtautumisessa Vihtori Kauttoon: aluksi insinööri muodostaa mielessään hänestä voimakkaasti kielteisen kuvan, mutta peruu myöhemmin tämän mielipiteen tutustuessaan värikkääseen sekatyömieheen paremmin. Samaten insinööri ei ole korostetun tarkka arvostaan eikä asemastaan, vaikka haluaakin pitää työmiehiin tietyn etäisyyden. Hänellä ei ole halua ajaa työmaan virallisia ja epävirallisia normeja keskenään konfliktiin. Rimmon-Kenanin mukaan henkilön puhe – joko keskustelu ääneen tai hiljaa mielessään – voi ilmentää yhtä tai useampaa luonteenpiirrettä sekä sisällöltään että muodoltaan (Rimmon-Kenan 1991, 82). Harri Björkharryn

persoonallisuuden piirteitä voidaan päätellä nimenomaan hänen sisäisestä monologistaan. Monologi paljastaa hänet älylliseksi, voimaa ja estetiikkaa arvostavaksi, mutta toisaalta myös epävarmaksi ja arvomaailmaansa prosessoivaksi henkilöksi.

Tim LaHaye jakaa ihmiset kirjassaan *Luonteesi ja sen mahdollisuudet* (1988) yleisesti tunnettuun neljään kategoriaan: koleerikkoihin, melankolikkoihin, sangviinikkoihin ja flegmaatikkoihin. Tämän lisäksi on olemassa joukko sekatyyppejä. Harri Björkharry voidaan tässä typologiassa luokitella melankolis-koleeriseksi luonnetyyppiä. Melankolikon piirteitä ovat mm. analyttisyys, esteettisyyden arvostaminen, sisäänpäinkääntyneisyys ja taipumus depression (mt., 20-21). Koleeriset piirteensä hän puolestaan on perinyt isältään, sillä Vikki ja hänen isänsä Janne ovat voimakkaasti koleerisia luonnetyyppejä. LaHayen mukaan koleerikko on mm. nopeaälyinen, käytännöllinen, voimakastahtoinen ja itseriittäinen (mt., 19). Melankolis-koleerinen luonnetyyppi sopii hyvin johtajaksi monille aloille, mutta toisaalta häntä on vaikea miellyttää. Hänellä on taipumusta arvostella perheensä jäseniä epäonnistumisista. Lisäksi hän voi nopeasti vajota masennukseen. Myös mm. vihamielisyys ja kriittisyys vaivaavat häntä. (mt., 36-37) Kaikki nämä piirteet löytyvät *Arktisen hysterian* minäkertojasta. Hänen eronsa isäänsä ja isoisäänsä on kuitenkin siinä, ettei hän ole puhdas koleerikko kuten nämä.

Suomalaisia sukuromaaneja tutkinut Lajos Szopori Nagy on sitä mieltä, että Harrin vanhempien epäonnistunut avioliitto heijastuu myös Harrin persoonallisuuteen, johtaen lopulta hänen joutumiseensa ratkaisevaan kriisitilanteeseen (Nagy 1986, 66). Pekka Tarkka puolestaan lukee Björkharryn kuuluvaksi itsekeskeiseen ja emotionaalisesti epäkypsään ihmistyyppiin, joka on ”pikemmin potilas kuin havainnoiva psykiatri”. (Tarkka 1980, 239). Jo arvostellessaan *Arktista hysteriaa* Parnasso-lehdessä 1968 hän totesi, että Björkharryn ja *Aapo Heiskasen viikatetanssin* samannimisen päähenkilön välillä oli selviä yhtymäkohtia (Tarkka 1968, 114). Tarkka ei yksiselitteisesti sano, mitä kaikkea hän sillä tarkoittaa, mutta ilmeisesti kyse on todellisuuden esteettisen hahmottamisen lisäksi myös sisäisestä ristiriitaisuudesta.

Baruch Hochmanin mukaan henkilöahmot muovautuvat näkyviin ja ovat olemassa kielen kautta. Lukijat suodattavat henkilöahmoja, suorasti ja epäsuorasti läpi kielen, jota hahmot käyttävät ja jota muut heistä käyttävät (Hochman 1985, 72). Niinpä *Arktisen hysterian* perusteella Harri Björkharrysta muodostuu sangen niukkasanainen, pidättyväinen ja jopa persoonaton kuva. Osin tämä selittyy hänen esimiehen roolillaan voimailostyömaalla: hänen on pakko olla korostetun neutraali työyhteisössä, jossa

kytee monia voimakkaita ja vihamielisiä jännitteitä. Tämän vastapainoksi hän ottaa mielessään voimakkaasti kantaa asioihin, mistä työläisiin ja köyhiin kohdistuva kritiikki on hyvä esimerkki. Näistä tuntemuksistaan hän ei kuitenkaan voi puhua kenellekään, ei edes rakastetulleen Katja Kataamäelle.

Romaanin henkilöt voidaan Rimmon-Kenanin mukaan esittää joko suorasti tai epäsuorasti. Suoraa esittäminen on silloin, kun ulkonäkö ja luonteenpiirteet kuvataan suoraan. Epäsuorassa esittämisessä piirteet sen sijaan näytetään ja havainnollistetaan eri tavoin. (Rimmon-Kenan 1991, 78-79) Björkharryn hahmo on minämuotoisuuden takia esitetty epäsuorasti, kun taas romaanin muut henkilöt pääosin suorasti. Poikkeuksen tekee Vihtori Kautto, jota kuvataan sekä suorasti että epäsuorasti. Epäsuoran määrittelyn takia Björkharryn persoonallisuuden elementtejä joudutaan konstruoimaan tekstistä tavanomaisten ja ainutkertaisten toimintojen, puheen, olemuksen, ympäristön ja mahdollisten analogioiden kautta (mt., 79-91). Tätä tukee Hochmanin henkilöhahmoja koskevassa typologiassaan esittämä ajatus siitä, että päähenkilön luonne paljastuu suhteessa muihin henkilöihin ja eri tilanteisiin. Keskeinen hahmo ei siksi tarvitse tarkkarajaista karakterisaatiota (Hochman 1985, 66-67).

Minäkertojan taustalla ja arvostuksilla on suuri merkitys tämän tutkielman kannalta. Harri on työväenluokasta yritysjohtajaksi kohonneen Vikki Björkharryn nuorempi poika, joka kokee, ettei voi täysin identifioitua kumpaankaan yhteiskunnan pääluokkaan. Hän käy kamppailua kahden maailman välillä. Hän on irtautunut kotiseutunsa vaikutuspiiristä ja saanut opillista sivistystä. Tästä uudesta aspektista hän tarkastelee kriittisesti kumpaakin tahoja, mistä *Arktinen hysteria* muistuttaa jatkuvasti.

Harri Björkharryn proletaariset sukujuuret selvitetään Tapion romaanissa yli seitsemän vuosikymmenen ajalta minäkertojan kerronnan kautta. Hän on kirjan kertojahierarkiassa ylimpänä. Gerard Genette toteaa, että kertoja, joka on ikään kuin kertomansa tarinan ”yläpuolella” tai sitä korkeammalla tasolla, on ekstradiegeettinen, samoin kuin taso, jonka osa hän (Genette 1980, 255-256). Björkharryssa on ”kaikkietävyytensä” vuoksi juuri tällaisia piirteitä, vaikkakaan hän ei ole kaikkien tapahtumien fokalisoija. Rimmon-Kenanin mukaan ”kaikkietävyys” on moderneja kertojia ajatelleen terminä ehkä hieman yliampuva (Rimmon-Kenan 1991, 121). Rimmon-Kenan ottaa esimerkiksi tällaisesta osittain kaikkietävästä kertojasta Charles Dickensin *Suurien odotusten* Pipin. Vaikka tämä ei periaatteessa olekaan kaikkietävä, on hän kuitenkin korkeampi kertova auktoriteetti suhteessa tarinaan, jonka hän kertoo ikään kuin ”ylhäältä” käsin (mt., 121).

Harri tietää paljon tarinoita suvustaan. Taustalta löytyy erityisesti isän huomattavaa vaikutusta, sillä Harri on pikkupojasta lähtien kuunnellut paljon tämän kertomuksia. Myös muiden vanhempien ihmisten tarinoita, kuten työmies Jussi Karhisen, on minäkertoja kuunnellut. Nyt Harri muistelee näitä kertomuksia työmaakopissaan odotellessaan äitinsä puhelinoittoa Helsingistä. Tuonnempana tarkastellaan sitä, millaisille alisteisille kertojille Björkharry ”luovuttaa puheenvuoron” ja mitä se käytännössä merkitsee.

Edelleen Genette puhuu autodiegeettisestä kertojasta, eli tällainen kertoja on romaanin päähenkilö. Tätä nimitystä voidaan Björkharryn kohdalla pitää kaikkein relevanteimpana.

Arktisen hysterian syntyyn liittyviä seikkoja selvittänyt Matti Palm toteaa, että Tapiolla oli alusta alkaen tarkoitus luoda päähenkilöstä problemaattinen hahmo, jolla olisi ristiriitoja useammalla tasolla. Tapio halusi sanoa sanottavansa erityisesti protagonistin kautta. (Palm 1994, 110, 114-115, 120) Lopputulos on tämän mukainen: päähenkilön arvostukset ovat romaanin keskeinen polttopiste.

2.2.1. Björkharryjen suhde työläisiin

Vikki Björkharryn seuraavaa lausumaa noin kymmenvuotiaalle pojalleen Harrille on pidettävä ratkaisevana avaimena, kun aletaan tulkita *Arktisen hysterian* kuvaa työläisistä ja köyhistä ja laajemmin ottaen romaanin koko ihmiskäsitystä, sellaisena kuin se näyttää myös sisäistekijän normituksessa. Hän asettaa vastakkain omansa sekä alempiluokkaisia huonompina ihmisinä pitävän vaimonsa näkemykset. Lainauksessa esiintyvät alleviivaukset ovat tämän tutkielman tekijän.

”Sitten isä nousi, käveli vähän ja lopulta puhui minulle – niin kuin Görmanin setä 1939 syksyllä kun oli satanut ensilumen – aivan kuin aikuiselle:

-Äiti ei koskaan voi ymmärtää tätä, Harri. Äiti on niin toisenlaisista oloista. Äiti ymmärtää ihan toisella tavalla meidät, minut ja isän. Katoppas, äiti käsittää sen niin, että kaikki rikkaat talolliset ovat oikeita ihmisiä. Niin se kyllä onkin. Kyllä ne on sitä yleensä. Ei siitä mihinkään pääse. Mutta minä ja isä käsitettiin se kahteen pekkaan sillä lailla, että se riippuu ihmisestä itsestään eikä sen suvusta taikka syntyperästä, mitä ihminen on. Me oltiin Jannen kanssa Björkharryja.” (Tapio 1967, 51-52)

Tämä ”björkharrylainen” ihmiskäsitys on luonteeltaan yleisinhimillinen, eikä luokkalähtöinen. Isältä pojalle periytynyt katsantokanta on määrännyt Jannen ja tämän pojan Vikin suhtautumisen ympäristöönsä ja tulee määräämään myös Harrin suhtautumisen. Tämän ihmiskäsityksen pohjalta insinööri tarkastelee romaanin henkilöitä ja joko kiittää tai moittii heitä, riippumatta siitä, mitä yhteiskuntaluokkaa he edustavat. Minäkertojan suhtautumisessa ihmisiin ei siis ole poliittisia intohimoja, mistä saadaan myöhemmin lisää todisteita.

Björkharryt ovat vielä Jannen päivinä puhdasverisiä työläisiä. Janne on voimakkaasti tietoinen työläisen olemuksestaan ja kyvyistään. Hän siirtää työläisyyteen liittyvän henkisen perinnön omalle pojalleen Vikille, joka myös aloittaa oman taipaleensa työläisenä. Koska Björkharryt elävät tavallisen kansan keskellä, he ymmärtävät samankaltaisina näiden ajatusmaailmaa ja motiiveja. Toisaalta heidän suhtautumisensa omistavaan luokkaan on intohimotonta. Jannen suuttuminen omalle työnantajalleen Ville Lommelalle tapahtuu aina puolustuksellisista motiiveista. Perheenpää haluaa suojella vaimoaan ja lapsiaan tämän tyrannialta.

Niin Janne kuin Vikkinäkin ovat voimakkaasti koleerisia persoonallisuuksia. Tämän luonnetyyppinsä mukaisesti he myös ovat luontaisia johtajia ja toimintahakuisia. Ympäristö huomaa Jannen kyvyt jo varhaisessa vaiheessa ja haluaa ottaa ne täyteen käyttöön. Tässä vaiheessa alkaa myös Björkharryjen irtautuminen omasta säädystään, vaikkakaan tämä irtautuminen ei ole tietoista, so. Janne ei varta vasten päätä vaihtaa säätyä. Hän vain haluaa voimainsa tunnossa ottaa riskejä ja kokeilla muutakin kuin työläisille tyypillistä elämää pienessä mökissä. Hän ostaa myllyn ympäristöineen, vaikka tietääkin sen myötä velkaantuvansa loppuiäkseen.

Nousustaan huolimatta Jannen suhtautuminen työläisiin ei muutu. Hän ei ole problemaattinen luonne, kuten poikansa ja pojanpoikansa, joten hänellä ei ole ongelmia ihmissuhteissaan eikä arvomaailmassaan. Osittain problemaattisuuden puuttuminen Jannen kohdalla selittyy olosuhteilla: hän ei vielä joudu ottamaan kantaa modernisaatioon.

Lahjakkuus ja yrittäjähenkisyys ovat itse asiassa niitä ratkaisevia piirteitä, jotka erottavat Björkharryt ympäristön muista työläisistä. Sekä Jannen että Vikin lahjakkuus on aivan poikkeuksellista luokkaa. Kun Janne aloittelee uittotöitä, huomaa piiriesimies Riihijärvi heti hänen kykynsä. Hän toteaaakin, että olisi tehnyt tästä piiriesimiehen, jos tällä olisi enemmän koulutusta. Vikki puolestaan menestyy jo

kansakoulussa niin hyvin, että oppikoulun rehtori tulee pyytämään häntä keskikouluun. Aikanaan Vikki sitten päättää keskikoulun luokkansa parhaana oppilaana, vaikka on niin puutteellisista oloista, että on jopa joutunut häpeämään koulussa eväitään. Kun keskikoulu on ohi, Vikki on 17-vuotias. Koska hänen persoonallinen kehityksensä on vielä pahasti kesken, ei hän ole pystynyt tiedostamaan kaikkia mahdollisuuksiaan. Rakkaus omaan isään ja voimakas identifioituminen työväenluokkaan aiheuttavat sen, että hän tässä vaiheessa aloittaa työt isänsä alaisena tämän uittoporukassa.

Vasta se, että oma äiti joutuu syyttömästi punaisten murhaamaksi, herättää Vikin. Hän on perinyt isä-Jannelta kyvyn terästäytyä, ei lamaanua, vastoinkäymisten tullen. Niinpä hän ryhdistäytyy nytkin. Hän tietysti kokee verityön myös yhteiskunnallisena pettymyksenä. Hänen sosiaaliset ihanteensa romahtavat ja tässä vaiheessa hän tekeekin päätöksen säädynvaihdoista. Omasta itsestään tietoinen, vaikkakin vielä ujo, 20-vuotias Vikki jättää saman jo valmiiksi katsomansa työläistaustaisen tytön ja ”kihlaa pystystä” paikkakunnan tavoitelluimman tytön, kauniin ja ylpeän Sylvi Plataanin. Kokonaisuudessaan liitossa on rakkaudesta huolimatta paljon liiketaloudellista makua. Vikistä tulee pragmaattisen valintansa tuloksena näkyvän talollisen kotivävy, ja kun appiukko kahden vuoden kuluttua kuolee, perii hän myös tämän luottamustoimet pankissa. Siellä pankin hallituksen puheenjohtajana toimiva vanha-Wastinki huomaa hänen kykynsä ja kohottaa hänet pankinjohtajaksi siinä vaiheessa, kun hän on 28-vuotias. Tästä eteenpäin Vikki Björkharrylla on runsaasti mahdollisuuksia hyödyntää omaa kapasiteettiaan. Björkharryjen yhteiskunnallisen nousun alku on lopullisesti sinetöity.

Kouluvuosien Vikki on kuvattu vakavamieliseksi ja mielteliääksi pojaksi, mutta hän kehittyy vuosien aikana herkästä nuorukaisesta lahjakkaaksi pankkiiriiksi, joka helposti kaksinkertaistaa ylpeän Plataanin talon omaisuuden runsaan kymmenen vuoden aikana. Vasta hänen aikanaan Saarijärvelle nousee ensimmäinen todelliset mitat täyttävä talo, minäkertoja ylistää. Fiktiivisen Saarijärven asukkaille selviää viimeistään 1930-luvulla, että heidän nuori pankinjohtajansa on ”renkitupalaistaustastaan” huolimatta lahjakas mies. Myös sodassa hän osoittautuu kyvykkääksi johtajaksi, jonka uran huippu on päästä komentamaan pataljoonaa. Jotkut *Arktista hysteriaa* analysoineet tutkijat ja kriitikot ovat kuitenkin suorasukaisesti nimittäneet Björkharrya kiipijäksi ja nousukkaaksi, kuten Lajos Nagy (Nagy 1986, 66) ja Pekka Tarkka (Tarkka 1968, 114). Heiltä jäi kuitenkin huomaamatta, että Björkharrylta puuttuu eräs monille nousukaille

ominainen piirre. Hän ei koskaan häpeä taustaansa eikä entiseen luokkaansa kuuluvia hyvinkin rahvaanomaisia ihmisiä.

Matti Palm toteaa, että Vikki Björkharry alkaa kääntyä pois nuoruuden sosialismistaan sodanjälkeisinä vuosina, koska katsoo, ettei elintaso yksin riitä, vaan tarvitaan myös ”yritteliäisyyttä, omaa kärsivää ponnistusta” (Palm 1994, 120). Björkharryn vaiheet 1920- ja 1930-luvuilla, pankinjohtajuus sekä erityisesti luontainen kyky ennakoida yleismaailmallisia suhdanteita esimerkiksi välirauhan aikana ovat kuitenkin argumentteja sen puolesta, että aatteellinen kääntymys olisi tapahtunut jo vuosia aikaisemmin. Konkreettinen kannanotto porvarillisuuden puolesta on myös Björkharryn tulo paikallisen suojeluskunnan päälliköksi vuonna 1939 vanhan-Wastingin kuoleman jälkeen. Viimeistään tällöin hän nousee tämän manttelinperijäksi ja on eräs paikkakunnan valkoisten henkisistä johtajista. *Arktisesta hysteriasta* ei käy ilmi, että Vikki enää tässä vaiheessa potisi mitään säädynvaihdosta johtuvia yhteiskunnallisia arvoviririitoja. Kaiken kaikkiaan Vikki niveltäi säädynvaihdon jälkeen nopeasti paikallisen valtarakenteen osaseksi.

Nopeasta sosiaalisesta nousustaan huolimatta Björkharry ei ala hyljeksiä entistä säätyään. Hän pystyy hyväksymään alemman säädyn kaikki ihmiset, olivatpa nämä miten omintakeisia tahansa. Hyvä esimerkki tästä on hänen suhtautumisensa Eeri-reenkiin, jota Vikin vaimo Sylvi ei voi sietää ja jota myös minäkertoja pitää omasta björkharrylaisesta katsomuksestaan huolimatta viheliäisenä.

”Eerin minä kyllä tulin vielä miehenä ennen hänen kuolemaansa hyvinkin tuntemaan ja isä taas piti häntä, niin kuin kaikkia hyviä kansantyypppejä, suorastaan suosikkinaan. –Tule vaan Eeri minun puheilleni. Sinun vekselis hyväksytään pankissa aina.” –Äiti ei voinut koskaan tätä isäni tapaa ja mieltymystä hyväksyä.” (Tapio 1968, 16)

Toinen esimerkki mutkattomasta suhtautumisesta on Vikin keskustelu Laina-piian kanssa jatkosodan päivinä. Vikki toteaa lievästi humaltuneena, että köyhälistöläispiika voi aivan hyvin sinutella häntä. Vaikka Vikki, ”likainen idealisti”, lopulta päätyy ministeriksi asti, ei hänen sieluunsa iskostunut mutkaton suhtautumistapansa ihmisiin muutu. Käänteisesti voidaan todeta, että nuorena koulupoikana hänellä on koulussa vaikeuksia juuri ns. parempien perheiden lasten kanssa. Heihin liittyvät negatiiviset kokemukset synnyttävät hänessä vihaa vielä vuosien kuluttua.

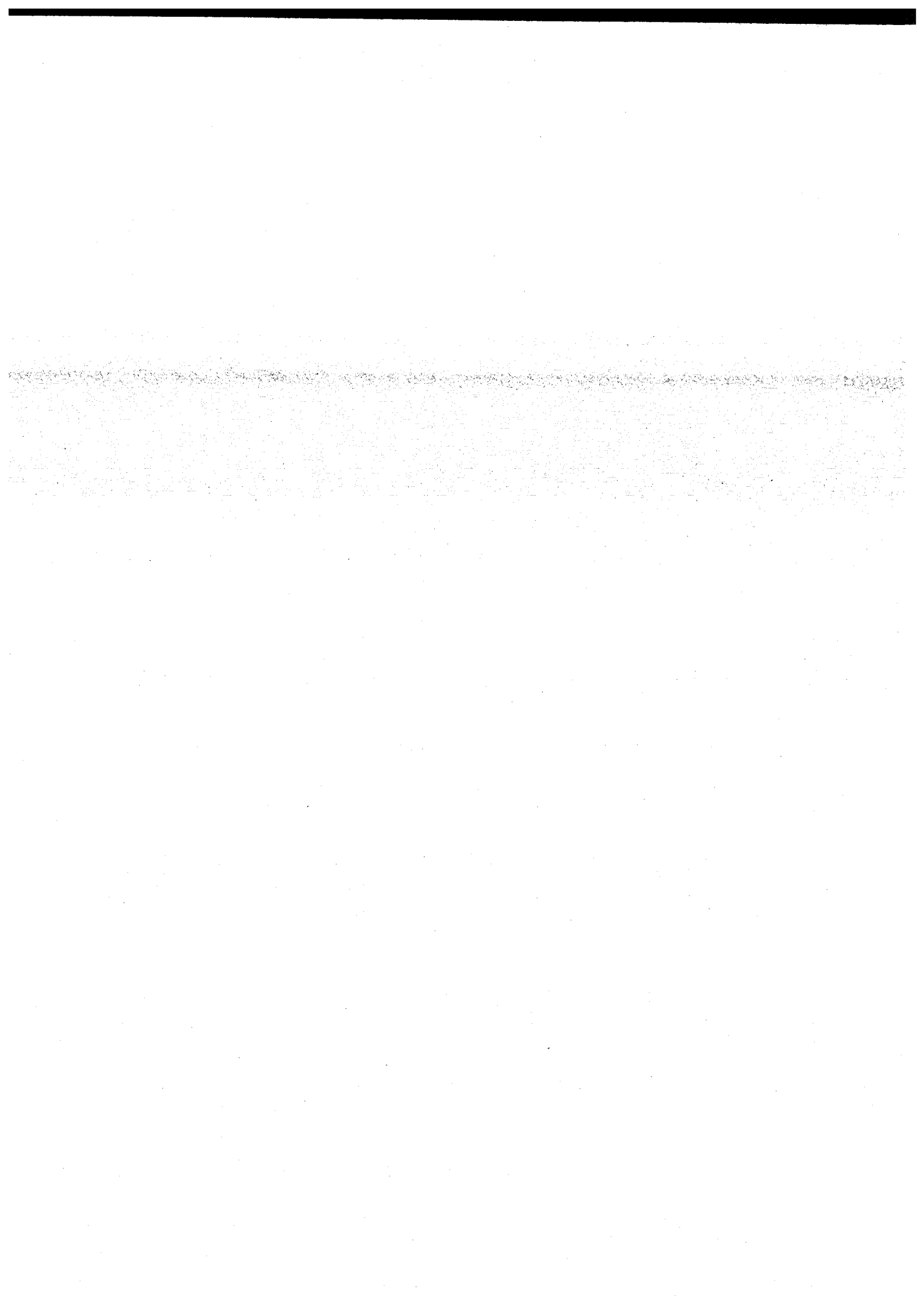
Vikin valloittavuuden yksi selitys on hänen kansanomaisuudessaan, jossa hän on teeskentelemätön ja tyylikäs. Seuraava kohta on Linnan juhliilta, jonne Vikki

vaimoineen saa kutsun, koska on kansanedustaja. Kontrasti yleisten normien mukaan toimivaan Sylviin on melkoinen. Minäkertoja-pojan arvostukset käyvät ilmi tekstin sävyistä.

”Mitä korkeammassa seurapiirissä hän meloskeli, sitä vapautuneempana ja ihastusta herättävän luonnollisena hänen kansanomaisuutensa puhkesi esiin. Äitini kärsi tästä tavattomasti, sehän on jo nähty Hän oli arvokkaan talonpoikaisen käytöstavan edustaja, jolle kaikki kansanomaisuus merkitsi renkitupahuumoria. Tästä on hyvin monia juttua. Kansanedustajakaudesta lähtien hän isä oli mukana mm. maan seurapiirielämän korkeimmassa tilaisuudessa, presidentin itsenäisyyspäivän juhlassa, ja äiti joutui tietysti mukaan; totta kai hän sitä halusikin. Mutta sen mukaan kuin kerrotaan, nämä tilaisuudet olivat äidille vaikeita. Ne olivat hänelle vaikeita jo ilman muuta, koska hänen täytyi mielestään koittaa olla hienosti ja hän jännitti. Hän on kylläkin arvokkaassa, sulkeutuneessa ja ankarassa talonpoikaisryhdyssään varmaan ollut tuon juhlan kauniskäytöksisimpiä naisia. Mutta isä – hän oli kotonaan kuin kala vedessä, niin kuin sanotaan. Kun sitten jossakin hauskassa ryhmässä puhuminen meni kaskuun asti, hänen kansanomaisuutensa puhkesi murteena, niin kuin hänen aina kävi. –Elä jumalauta valehtele, resitentti! –Kun presidenttikin oli maan kansanomaisimpia, hän osasi tähänkin tilanteeseen suhtautua ja nauroi. Mutta äidille tämäkin oli kauhea hetki.” (Tapio 1967, 186)

Minäkertoja korostaa vielä, että mitä pitemmälle hänen isänsä idealismin romahtaminen vuosien aikana etenee, sitä enemmän hänen käytöksensä vapautuu ja hioituu juuri tähän suuntaan. Vikki säilyttää tämän ihmisten hurmaajan ominaisuutensa loppuun asti. Vielä kohtalokkaana lakkoamuna voimalaitostyömaalla, kun suurempi konflikti on enää hetkien kysymys, hän pystyy viehätysvoimansa ja hyvän psykologisen vaistonsa avulla valloittamaan työmiehet niin, että lakkolaiset koko joukolla räjähtävät nauramaan hänen vitsejään kuunnellessaan. Avioliittoa ajatellen kuvaavaa on se, että vaikka Sylvi häpeää miehensä proletaarista taustaa, hänen talolliset ystävättärensä kadehtivat häntä Vikin vuoksi. Vikki pystyy hurmaamaan myös nämä ystävättäret.

Vikin isä Janne oli ollut sosialisti. Vaikka Vikki itse liittyy pragmaattisista syistä myöhemmin maalaisliittoon ja kohoaa ministeriksi asti, ei hän koskaan voi täysin unohtaa omaa alkuperäistä aatetaustaansa. Pragmaatikko hänessä on kuitenkin ottanut vallan, ja sille on kaikki muu alisteista. Harri määrittelee isänsä poliittisen värin näin: ”Minulla on esimerkiksi isästäni, vaikka hän poliittisten hyötysuhteiden vaikutuksesta oli maalaisliittolainen, aivan selvä vaikutelma, että hän pohjimmiltaan on sosialistisväriltään mies, vieläpä punainen eikä niinkään vähän punainen” (Tapio 1967, 140-

141). Erikoislaatuista Björkharryssa on sekin, että hänellä jostain syystä on sodassa saksalaismielinen imago, mistä Kautto mainitsee muutaman kerran. Kyseessä on miesten subjektiivinen mielikuva. Siinä vaiheessa, kun suomalaiset solmivat venäläisten kanssa välirauhan ja kääntävät aseensa saksalaisia vastaan, Björkharry kykenee kääntämään aseensa saksalaisia vastaan aiemmista sympatioistaan huolimatta. Vikin tärkeänä erona Jannen on suhde rehellisyyteen: Jannella oli kaikessa puhtaat paperit, Vikki taas ryvettyy niin avioliitossaan kuin liiketoimissaankin.

Harrin suhtautuminen työläisiin on pitkälle samantyyppinen, onhan hän alusta alkaen omaksunut björkharrylaisen ihmiskuvan. Vaikka hän ei olekaan rahvasta, vaan talollisen ja pankinjohtajan poika, pystyy hän isänsä henkisen perinnön ansiosta eläytymään rahvaan ajattelutapaan. Esimerkiksi Vihtori Kauton kanssa hän ystäväystyy samalla tavalla kuin isänsä jo ennen sotia. Toisaalta pojan asenteissa on enemmän varauksellisuutta, mikä käy ilmi mm. mielipiteestä Eeri-renkiin. Hän katselee groteskia renkiä enemmän äitinsä kuin isänsä kannalta. Myös Laina-piiasta, joka sota-aikana on töissä Plataanin talossa, iskostuu hänen pienen pojan mieleensä epämiellyttävät muistot, jotka eivät aikuisiälläkään enää muuksi muutu.

Toivon, Vikin ja Sylvin esikoispojan, joka on runsaat kymmenen vuotta minäkertojaa vanhempi, suhtautuminen työläisiin on aivan toisenlainen kuin Harrin. Hän on kylmä ja etäinen ihminen, joka ei pysty eläytymään toisen asemaan. Hän omaksuu äitinsä arvomaailman. Harri puolestaan on isänsä poika samalla tavoin kuin Vikin ja Jannen suhde oli läheinen. Harrin ja Toivon välit etäiset, eikä heitä yhdistä toisiinsa mikään muu kuin biologinen sukulaisuus. Hengenyhteyttä ei ole.

Harri on *Arktisessa hysteriassa* kuvatuista kolmesta Björkharrysta koulutetuin, kriittisin ja analyttisin, mutta toisaalta myös luonteensa puolesta pehmein. Viimemainittu piirre näkyy mm. siinä, ettei hänellä ole samanlaisia johtajanominaisuuksia kuin isällään tai isoisällään, vaikka hänen luonteessaan on selvästi koleerisia piirteitä. Kriittiseksi hänet on tehnyt jo nuorena tapahtunut irtautuminen kotiseudun vaikutuspiiristä, onhan hän ollut opiskelun ja työn vuoksi pois Saarijärveltä jo 15 vuotta. Niinpä hän ei enää samalla tavalla varauksetta hyväksy kaikkea, kuten vielä hänen isänsä. Esimerkkinä tästä on suhtautuminen omalaatuiseen Eeri-renkiin: isä hyväksyy hänet ilman muuta, poika puolestaan hyljeksii häntä mielessään. Saman kriittisyyden tilille voidaan laskea hänen jyrkkä suhtautumisensa työläisiin ja köyhiin. Hän tunnustaa suoraan järkyttyneensä kaikesta siitä, mitä näki työmiesten elämässä.

”Kun nyt palasin ja tutustuin siihen uudestaan minusta tuntui siltä, että valehtelin itselleni kauheasti kaiken aikaa näitä havaintoja tehdessäni.

-Tuo ei ole totta, sanoin itselleni katsellessani tätä kaikkea.

Kauhistuini itseäni näiden ajatusten vuoksi. Sitten häpesin ja kaduin. Tämä on aivan totta: häpesin heidän edessään näitä ajatuksiani. Koskaan en heille näistä puhunut. Minä vain katsoin. Ehkä katsoin liian suoraan. Mutta niiden tapahtumien kannalta, joita varten minun on tämä kaikki selvitettävä, minun on pakko puhua suoraan siitäkin huolimatta, vaikka se tuntuisi raa’alta. Ja ehkä se, ajattelin, tekee kipeää siksi, ettei kukaan muu ole vielä sitä sanonut. –Minkä tähden ei ole sanonut. Sillä kaikkihan sen ovat jo kauan tienneet”. (Tapio 1967, 15)

Kuten jo edellä todettiin, Harri on perinyt isältään tämän ”björkharrylaisen” ihmiskäsityksen. Pojan muunnelma isien teemasta on kuitenkin kyseenalaisempi, ja siinä on mukana oman äidin sävyjä. Sylvin ihmiskäsityshän pohjautuu siihen, että syntyperä määrää ihmisen arvon, ja sen pohjalta alempisäätyisiin voi suhtautua ylemmyydellä. Harri kritisoi äitinsä näkemyksiä, mutta on silti perinyt tämän ylemmydentunteen. Niinpä ”björkharrylainen” ihmiskäsitys muotoutuu Harrin käsissä lahjakkaan ja voimakkaan, vaikkakin ristiriitaisen persoonallisuuden narsistiseksi ylemmydentunteeksi niihin nähden, joiden lähtökohdat tässä elämässä ovat vaatimattomammat. Tosin tämä ylemmydentunne ilmenee hienovaraisemmin kuin vielä äidin kohdalla. On hyvin mahdollista, että työläiset aistivat minäkertojan tunteukset ja vierastivat häntä senkin vuoksi. Lisäksi pojan maku kulttuurin suhteen on elitistinen. Niinpä hän tyrmistyy, kun huomaa, ettei työläisten mökeistä löydy yhtään hyvää kirjaa. Harrin narsismi on selvästi nähtävissä esimerkiksi oman isän kuvauksessa. Vikki Björkharry on pojan silmissä toisaalta virheisiin ja väärinkäytöksiin syyllistynyt ”likainen idealisti”, mutta toisaalta myös lähes yli-ihminen. Myös isoisäänsä Jannea minäkertoja pitää samalla tavalla ylivertaisena hahmona. Narsismi on erityisesti Harrin ongelma. Kirjasta ei käy ilmi, että Janne tai Vikki olisivat poteneet sitä.

Voimalaitostyömaalla Harri Björkharryn suhde työläisiin näyttäytyy voimakkaan dualistisena. Hänen kielteinen suhtautumisensa osaan työläisistä on jyrkkä. Toisaalta esimerkiksi hänen suhteensa Vihtori Kauttoon on lopuksi veljellinen. Samoin hän käy paikallisten työmiesten kotonakin, jossa kanssakäyntiä siivittää mm. yhdessä nautittu alkoholi. Lisäksi hän kuvaa lämpimästi mm. ruokalaparakissa järjestettyjä tarinailtoja, joissa reipas työläishuumori ja me-henki kukoistavat. Björkharryn maininnat suhteestaan työläisiin ovat keskenään ristiriitaisia: toisaalta hän sanoo

tietävänsä, että lähes kaikki työläiset vihaavat häntä, mutta toteaa taas toisaalta, että hänet on miltei aina otettu hyvin vastaan työläisten keskuudessa.

Björkharrylaisen katsomuksen mukaisesti minäkertoja kritisoii työläisiä ja köyhiä nimenomaan yleisinhimillisestä, ei luokkakantaisesta aspektista, käsin. Hänen kritiikkinsä kohteet voidaan jakaa seuraavasti: 1) luonteenpiirteet, 2) elämäntavat, 3) yleiset toimintatavat työmaalla, 4) poliittis-ideologiset asenteet ja 5) tietyt ryhmät. Seuraavassa tarkastellaan näitä kritiikin kohteita minäkertojan näkökulmasta.

Mitä tulee työläisten luonteenpiirteisiin, elämäntapoihin ja yleisiin toimintatapoihin, katselee Björkharry työnsä laiminlyöviä ja kyräileviä työläisiä nuoren, valistuneen ihmisen kriittisyydellä. Hän ei enää automaattisesti ihastele heidän puheitaan ja käytöstään eikä aina hyväksy heidän ajatuksiaan, kuten ehkä hänen isoisänsä tai vielä isänsä nuorena, vaan hän huomaa häpeävänsä heidän puolestaan. Romanin tekstistä ei missään kohdassa käy ilmi, että työläiset olisivat huomanneet hänen tuntemuksensa. Hän ei myöskään pyri väittelyihin heidän kanssaan.

Isänsä poikana Björkharry muistaa tämän opetukset niiden lukuisten työmiesten kohdalla, jotka hänen mielestään ovat moraalisesti ja taidollisesti työmaan pohjasakkaa. Hän joutuu kuitenkin toteamaan, ettei edes björkharrylainen katsomus pelasta heitä hänen tuomioltaan, olkoonkin, että hän noin yleisesti ottaen suhtautuu työmiehiinsä vakavasti. Tähän negatiiviseen kategoriaan laskettavat työmiehet ovat hänestä kaikella tavalla vastenmielisiä, eivätkä he edes tee työtään kunnolla. Seuratessaan näiden miesten toimintaa Björkharryssa kasvaa halu nostaa kansan sivistys- ja elintaso, koska sen kautta tapahtuisi myös henkisen kurjistumisen vähentymistä. Yksi tapa nostaa elintaso on tietysti voimalan saaminen Saarijärvelle, ja niinpä Björkharry saa työelleen uutta puhtia. Toisaalta hän joutuu pitkkin matkaa toteamaan, että työmaata koettelevat vaikeudet uhkaavat käydä ylivoimaisiksi ja keskeyttää tämän mittavan hankkeen.

Harri Björkharrylle suuri osa hänen työläisistään on epäluotettavia, moraalisesti kelvottomia ja infantiilisti asioihin suhtautuvia. Viimemainittu piirre ilmenee erityisellä tavalla juuri voimalaitostyömaan työpädon sortumisessa, mikä jo näkynä on vaikuttava. Sen sijaan, että työläiset surisivat syntyvää tuhoa ja oman työnsä menemistä hukkaan, he sen sijaan ihastelevat poikkeuksellista näkymää kuin lapsilauma Niagaraa. Niinikään hän tietää, että punaiset tappoivat hänen isoäitinsä Hiltun, myllärin vaimon, vuonna 1918 huhujen perusteella. Hiltun kohtaloksi muodostuivat punaisten

epäluuloisuus, väkivaltaisuus ja tunnepohjainen väärin tietojen pohjalta toimiminen, juuri ne samat piirteet, joiden Björkharry näkee olevan voimissaan hänen työmaallaan.

Minäkertoja kokee jatkuvia pettymyksiä työläisten kanssa. Eräs raskaimpia hetkiä on se, kun hän sattumalta joutuu kuulemaan kahden työmiehen keskustelut hänestä. He istuvat työaikana parakissa, juopottelevat ja arvostelevat Björkharryja. Toinen näistä on saarijärveläinen työmies, jota kohtaan insinööri on tuntenut sympatiaa ja jolle hän on maksanut parempaa palkkaa kuin toisille. Nyt hän joutuu kokemaan, että hänen luottamuksensa on petetty. Luottamuksen kohde on osoittautunut luopioksi. (Tapio 1967, 19-20)

Väaristä asenteista lähtevä politikointi on Björkharryn suurimpia ongelmia voimalaitostyömaalla. Kritisoidessaan politikoivia työläisiä Björkharry ajattelee katkerana, miten köyhästä ja hänen asiastaan annetaan kommunistisissa maissa monesti väärä kuva. Tässä kohden hänen kritiikkinsä suuntautuu yleismaailmallisen työväenliikkeen vaalimaa ajattelutapaa vastaan, joka on hänestä kieroutunut.

”Kommunistisissa maissa on syntynyt sellainen omituinen käsitys, että pelkästään siinä, että on työläinen, on jotakin jaloa ja hyvin arvostettavaa. Käsitystä työläisenä olemisen arvosta peittää sellainen sädekehän tapainen pyhittyminen, joka länsimaissa liittyy esimerkiksi tohtorinhattuun, tms. Se kuuluu puoluepoliittisen propagandan luomaan hallitsemisohjelmaan ja keinoihin, mutta siihen työläiset, onnettomat, itsekkin aivan tosissaan uskovat. He uskovat, että he ovat parempia sekä ymmärtämään että tietämään, parempia kuin tohtorit ja tiedemiehet ja ovat valmiit sanomaan, että nämä pitäisi vahingollisina ja väärässä olevina syrjäyttää ja panna viralta. –No, kenties ne ovatkin väärässä ja vahingollisia. Ja kenties työläisjoukot, jotka tekevät vallankumousta, ovat oikeammassa. Mutta siitä huolimatta he ovat vain likaisia, oppimattomia, yksinkertaisia työmiehiä ja –naisia kaikkine niine typeryyksineen, joita heihin kuuluu. –Tämäntapaiset ihmiset tunnen. Työmaa oli heitä täynnä” (Tapio 1967, 28).

Minäkertojan työläisviha kulminoituu työmaan luottamusmiehessä, jonka fanaattisen uskovaista luokkakantaisuutta ja huumorintajuttomuutta hän vihaa yli kaiken. Hänestä luottamusmiehessä ruumiillistuu voimakas asenteellisuus ja elämän näkeminen kapea-alaisesti yhdestä aspektista. Nämä ajattelutavan piirteet tuovat insinöörin mielestä huomattavia ongelmia niin työmaalle kuin kaikkeen inhimilliseen elämään. Toisaalta luottamusmiehessä on jotain hyvääkin: hän tekee työnsä hyvin ja viettää säntillistä elämää. Työläisten ideologisuutta on selvitetty enemmän kohdassa 4.2.1.

Omaa poliittista vakaumustaan minäkertoja ei suoraan ilmaise. Hän kuitenkin vihjaa asiasta Jannen hautajaisten yhteydessä toteamalla, että kansan

keskuudessa tekemiensä havaintojen pohjalta hän on sitä mieltä, että porvarit ovat henkisesti ylempänä ja itsenäisempiä kuin sosialistit. Tämä ei kuitenkaan vastaa hänen omia sympatioitaan (mt., 93). On oletettavissa, että hänen omat poliittiset näkemyksensä ovat jatkuvassa liikeillassa. Kirjan sävyjen perusteella on pääteltävissä, että hänen arvomaailmansa on pohjimmiltaan porvarillinen. Arvomaailmassa on selviä nietzscheläisiä ja joidenkin, kuten romaanin Helsingin Sanomiin arvostelleen Max Randin, mielestä jopa oikeistolaisia sävyjä.

Yhteiskunnallinen tasa-arvoisuus on yksi sosialismin perusteeseistä. Työläisiä ja köyhiä tarkkaileva Björkharry ei usko tasa-arvoisen yhteiskunnan toteutumiseen. Hänen mielestään kyseessä on samanlainen epärealistinen utopia kuin Neuvostoliiton näkeminen proletaarien paratiisina. Toinen esimerkki, joka kuvaa minäkertojan epäuskoa tasa-arvon toteutumiseen, on hänen isältään omaksuma yrittäjähenkisyys, mikä merkitsee sen ajatuksen hyväksymistä, että itsekukin voi omilla kyvyillään ponnistaa niin pitkälle kuin suinkin mahdollista. Koska kaikilla ei ole samoja lahjoja, osa väistämättä jää elämässä vähemmälle osuudelle.

Minäkertoja suhtautuu köyhiin ja köyhyyteen kaksinaisesti. Hän kyllä ymmärtää köyhyyden raskaat seuraukset elämän vähäosaisille, ja parhaimmillaan hän kuvaa näitä kovaonnisia yksilöitä myötätunnolla, jopa lämmöllä. Toisaalta monet köyhät fokalisoituvat hänen kauttaan kielteisessä valossa. Tämä piirre on näkyvissä jo pikkupoikaikäisessä Harrissa, jonka kautta sota-aikana Plataanilla työskentelevät ja siellä vierailevat työläiset ja köyhät fokalisoituvat. Hän toteaa aikuisiällä, että Plataanille ilmestyi tuolloin ”täitä”, joiden kanssa hänen äidillään oli täysi työ. Björkharryn mielestä köyhät ovat jopa työläisten alapuolella. He ovat omaa osaamattomuuttaan pudonneet rattailta ja kadehtivat lahjakkaampia. Esimerkkeinä tällaisista lahjattomista kadehtijoista hän mainitsee talollisen Ville Lommolan köyhälistöön taantuvat lapset. Minäkertoja havaitsee, että he varastelevat ja hävittävät. Kun hän palaa takaisin työmaalle pitemmän poissaolon jälkeen, hän huomaa työmaaittansa ikkunoiden olevan rikki kivitettyjä. Paljastuu, että tihutyön takana ovat nimenomaan köyhät, eivät työläiset. Työläiset eivät kaikesta negatiivisuudestaan huolimatta tekisi tuollaista, Harri tietää (Tapio 1968, 112-113).

Kuten jo edellä todettiin, minäkertoja ei koskaan puhu miehille kriittisistä tunnoistaan suoraan. Ainoa työläinen, jolle hän edes jollain tavoin vihjaisee niistä, on Vihtori Kautto siinä yhteydessä, kun työmaalla on erityisen paljon ongelmia. Björkharry ei ole muutenkaan koleerisista piirteistään huolimatta kovin suorapuheinen, missä ero

esimerkiksi hänen isoisänsä Janneen on merkittävä. Joka tapauksessa hän säälii kurjuudessa eläviä työläisiä.

Björkharrylla syntyy voimalaitostyömaalla erityissuhde kolmeen työläiseen, Vihtori Tukkimäkeen, Vihtori Kauttoon ja Katariina Kataamäkeen. Näitä henkilöitä analysoidaan tarkemmin kohdassa 3.1.1. Kullakin on Björkharryn suhteen oma tehtävänsä. Tukkimäki on vaikeiden tilanteiden erikoismies, Kautto terapeutti ja Kataamäki rakastettu. Erityisesti suhteessaan Tukkimäkeen ja Kauttoon Björkharry osoittaa olevansa isänsä poika. Hän pystyy heidän kanssaan luontevaan kommunikointiin ja kanssakäyntiin. Romaanista käy ilmi, että miesten keskinäiset suhteet ovat jännitteettömät. Lisäksi kumpikin työmies on työntekijänä parhaasta ja luotettavimmasta päästä.

Työläisistä ylivoimaisesti suurimman huomion saa Björkharrylta osakseen Kautto. Miesten ensitapaaminen on omintakeinen, sillä Kautto käyttäytyy röyhkeästi ja epäkunnioittavasti Antero Rokan tapaan. Björkharry kuitenkin mieltyy Kauton kylmäpäiseen ja nokkelaan mutta itsenäiseen ajattelutapaan. Hän arvostaa suuresti tämän luonteenpiirteitä. Lisäksi hän huomaa, ettei Kautto värikkäästä esiintymisestään huolimatta suinkaan ole ilkeä. Suurimman kriisin hetkellä silloin, kun pato on sortumaisillaan, hän huomaa kaipaavansa vastapuolelle kylmästi ja vakaasti harkitsevia työläisiä, ei vauhkoja ja sekasortoisessa tilanteessa päämäärättömästi käyttäytyviä laumaihmissiä. Tällainen mies olisi Kautto hänen mukaansa ollut, jos tämä vielä olisi ollut hänen palkkalistoillaan.

Hieman myöhemmin Björkharry värvää Kauton kulkemaan kanssaan pitkin työmaata lapion kanssa ja kertomaan sotajuttuja. *Arktisen hysterial*in toinen osa onkin pääosin Kauton kertomaa. Miksi Björkharry haluaa Kauton kertovan hänelle sodasta juuri voimalaitostyömaalla? Miksi hän ottaa yhden parhaista työmiehistään pois tuottavasta työstä, vaikka työmaa on täynnä erilaisia vaikeuksia? Syitä on löydettävissä lähinnä neljä. Näkyvin ja ”virallinen” syy on mainittu romaanissa. Björkharry yksinkertaisesti haluaa työpäivän kuluvan nopeammin (Tapio 1968, 71-72). Toinen syy löytyy oman isän sota-ajan vaiheista, joita kaikkia poika ei tiedä. Kautto oli nimittäin taistellut jonkin aikaa samassa komppaniassa kuin Vikki Björkharry. Koska pojalla ei juurikaan ole aiempaa tietoa isänsä vaiheista rintamalla, hän varmasti haluaa tutustua tähän salattuun puoleen vuolassanaisen Kauton kautta. Kolmas motiivi on peräisin Harri Björkharryn ja Marko Tapion välisestä analogiasta. Kirjailija piti

vanhojen tarinoiden kuuntelusta, ja niin myös Björkharry. Tätä analogiaa sivutaan myös kohdassa 2.4.

Neljäs ja ehkä tärkein syy löytyy siitä turvattomuuden tunteesta, jota Björkharry potee omien ristiriitajensa keskellä ja voimallaitostyömaan vaikeissa olosuhteissa. Reipas ja peloton Kautto on tuossa tilanteessa tunnelmaa nostattava tekijä, jonka funktio on minäkertojaa ajatellen terapeuttinen. Björkharry huomaa Kauton herkkävaistoiseksi mieheksi. Ehkä Kautto juuri tämän ominaisuutensa siivittämänä alkaa kertoa Björkharrylle juttuja talvi- ja jatkosodasta ja keksii samalla analogian voimallaitostyömaan ja rintaman välille. Tapio kertoi runsaat pari vuotta ennen kuolemaansa, että Kauton piti kertoa Björkharrylle kolmannessa osassa myös vaiheensa Lapin sodassa (Honkanen 1971).

Harri Björkharrylla on erityissuhde myös nuoreen kommunistityttö Katariina Kataamäkeen, josta tulee päähenkilön rakastettu. Minäkertojan ”björkharrylainen” ajattelutapa ja perimmäinen pyrkimys sovitukseseen kulminoituu tässä rakkaussuhteessa. Björkharrylle Katariina Kataamäki ei ole mikä tahansa seurustelukumppani, sillä hän aikoo myöhemmin avioitua tämän kanssa. Työmaallakin liikkuvien huhujen mukaan Katariinan isä kuoli sodassa Vikki Björkharryn ampumana. Näistä huhuista myös insinööri on perillä, mutta ei se eikä tytön ideologinen katsomus estä häntä rakastumasta tähän.

Mervi Kantokorpi puhuu ns. ideologisesta fasetista, mikä tarkoittaa sitä arvomaailmaa, jonka mukaisesti ja jonka läpi tarina arvottuu (Kantokorpi 1990, 145). *Arktinen hysteria* nähdään nimenomaan minäkertoja Harri Björkharryn ideologisen fasetin läpi. Insinööri on tavallaan kahden maailman, oman työläisen taustansa ja oikeistolaisen arvomaailmansa välissä, mistä aiheutuu ristiriitoja. Tähän päähenkilön aatteellis-yhteiskunnalliseen kaksinaisuuteen romaanin eräänä johtotähtenä viittaa myös itse kirjailija, joka tietoisesti halusi sijoittaa hänet tähän välimaastoon (Honkanen 1971). Björkharry ei ole minkään nimenomaisen ideologisen värin tunnustaja. Hän kuitenkin läpikäy pitkin romaania ideologista prosessia, josta esimerkiksi Hitlerin kuva, puhutun sanan mahdin ja omien juurien pohtiminen ovat esimerkkejä. Hän vastustaa kommunismia. Poliittikkaan hän ei luota, koska pitää sitä petollisena pelinä, mistä esimerkkinä hän mainitsee Hitlerin ja Stalinin salaisen etupiiriin vuodelta 1939. Hänen mielestään voima ja todellinen auktoriteetti ovat kaiken avaimena.

Minäkertojan työläiskritiikin yhteydessä on syytä pohtia tekstin fokalisoitua. Rimmon-Kenan tarkoittaa fokalisoinnilla asioiden kertomista omasta

senhetkisestä näkökulmasta. Täten fokalisoija ja kertoja eivät välttämättä ole samoja asioita (Rimmon-Kenan 1991, 92). Esimerkiksi aikuinen Harri Björkharry kertoo asioita, jotka fokalisoituvat vaikkapa seitsemänvuotiaan Harri Björkharryn näkökulmasta. Tässä alaluvussa käsitelty työläiskritiikki on Harri Björkharryn kertomaa ja käsittelemää. Työläiskritiikin osalta romaanin normit on esitetty kertojafokalisoijan – Harri Björkharryn - näkökulmasta käsin. Tällöin kaikki muut tekstissä esiintyvät ideologiat arvioidaan suhteessa Björkharryn ”korkeampaan” kertoja-auktoriteettiin. Rimmon-Kenan puhuu myös varsinaisesta kertomuksesta ja siihen upotetuista alisteisista tasoista. Kertomukselle, jonka kaikkitietävä kertoja on ekstradiegeettinen kertoja, ovat tässä järjestyksessä alisteisia diegeettiset, hypodiegeettiset ja hypohypodiegeettiset tasot (mt., 116-117). Harri Björkharryssa on juuri tällaisen ekstradiegeettisen kertojan piirteitä; hän on ikään kuin kertomansa tarinan ”yläpuolella”, mutta ei tietenkään ole täysin kaikkitietävä.

2.2.2. Isä-poika -suhteet

Pojan ja hallitsevan vanhemman teema toistuu pitkin Marko Tapin tuotantoa. *Lasisessa pyykkilaudassa* (1952), kirjailijan esikoisessa, itsenäistymään pyrkivä nuori mies joutuu ottamaan etäisyyttä äitiinsä, jonka kanssa on jopa nukkunut samassa sängyssä. *Aapo Heiskasen viikatetanssissa* (1956) vahvoja hahmoja nuoren miehen elämässä ovat äiti, isä ja isoisä, *Terassissa* (1962) äiti on kuollut poikansa synnytyksessä ja vastuun kasvatuksesta ottaa isä. *Arktisessa hysteriassa* minäkertoja puolestaan pyrkii määrittelemään, mikä hänen suhteensa omaan isäänsä on. Pekka Tarkan mielestä pojan auktoriteetiksi ovat vaihtoehtoisesti tarjolla isä ja työväenluokka (Tarkka 1976). Voimakkaan vanhemman teema on asia, johon mm. Tapion tuotantoa psykologisella otteella tulkinnut Anne Fried kiinnitti kovasti huomiota tutkielmassaan *Marko Tapio* (1975).

Isä-poika –suhteilla on suuri merkitys *Arktisessa hysteriassa*. Sekä Janne että Vikki Björkharryn kohdalla nuorin pojista tulee muita rakkaammaksi. Kiinteä suhde muodostuu Jannen ja Vikin sekä sittemmin Vikin ja Harrin välille. Varsinkin Jannen ja Vikin välillä vallitsee syvä kiintymys. Vaikka Vikki ei ollut lapsista vanhin, oli hän ensimmäinen, jonka isä omakätisesti saattelee koulutielle. Saattamisen symbolinen merkitys on suuri, se tavallaan sinetöi isän ja pojan lujan suhteen. Kontrastin tälle

muodostaa Vikin eräiden sisarusten etäinen suhde isäänsä. Jannen hautajaiskuvauksen yhteydessä käy ilmi, etteivät he ole nähneet tätä peräti 20 vuoteen. Esikoispoika Sakeri ja kummatkin tyttäret ovat hautajaistilaisuudessa kirkon takaosassa, erillään Vikin perheestä. He ovat mukana vain hautajaisissa, mutta muistotilaisuuteen Vikki-veljensä kotiin he eivät tule. Kieltäytyminen tapahtuu jonkin verukkeen varjolla.

Läheiset isä-poika –suhteet merkitsevät myös sitä, että isät pystyvät siirtämään eteenpäin oman ”björkharrylaisen” ihmiskäsityksensä, suvun henkisen perinnön tärkeän kulmakiven. Tällä taas on romaanin tapahtumissa suuri merkityksensä. Sekä Vikillä että Harrilla on vanhempia veljiä, jotka jäävät etäisiksi taustahahmoiksi. He eivät samalla tavalla omaksu isien näkemyksiä. Tämä korostuu erityisellä tavalla Harrin vanhemman veljen Toivon kohdalla, joka perii äitinsä talollisen ihmiskäsityksen. Hän on lääkärin tutkinnon suorittaneena päätyvässä yläluokkaan. Läheiset isä-poika –suhteet ilmenevät mm. siten, että isä ottaa pojan jo varhaisessa vaiheessa mukaansa luontoretkeille ja töihin. Vikistä tulee isänsä läheinen työpari ja myös vapaa-ajan seuraa. Heidän mentaliteettinsä ja ihmiskäsityksensä ovat samanlaiset. Yhdessä Janne ja Vikki ovat alusta loppuun hieno ja lämpimästi kuvattu aisapari. Heidän läheinen suhteensa ja henkilökohtaiset ominaisuutensa ovat vahvimpia faktoja sitä yksioikoista johtopäätöstä vastaan, että *Arktisen hysterian* työläiskuva olisi kauttaaltaan negatiivinen. Paremminkin voidaan puhua työläiskuvan monimuotoisuudesta.

Jannen ja Vikin läheiset suhteet käyvät konkreettisella tavalla ilmi ensinmainitun hautajaisten yhteydessä, mihin liittyviä asioita on *Arktisessa hysteriassa* kuvattu ehkä lämpimämmin kuin mitään muuta asiaa koko romaanissa. Synnyiseudulleen asumaan jäänyt Vikki, tuossa vaiheessa jo merkittävä vaikuttaja paikkakunnalla, tekee hänelle aamuvarhaisella viimeisen palveluksen ja osoittaa vielä hautajaisissa kiintymystään tavalla, joka saa yleisten normien mukaan toimivan Sylvi-vaimon suunniltaan.

”Vähän tämän jälkeen kerrotaan isän jättäneen vaimonsa ja pienen poikansa ja menneen yksinään haudan jalkopäässä kasvavan haavan juurelle ja siitä tuohon mainittuun puuhun nojaten haaveellisesti seuranneen isänsä peittymistä. Tästä hänen vaimonsa, siis minun äitini, piti loukkaantuneen ja sittemmin surutalossa kesken hautajaisten jossain loukossa isää moittineen.

-Kaikki ihmiset nyt sitten ajattelevat, että sinä rakastat enemmän isääs kuin vaimoas ja perhettäs.

-Niinhän minä teenkin.” (Tapio 1967, 298-299)

perehdyttää tämän mm. työmaa- ja rahoituspolitiikkaan. Samalla poika perii isänsä käsitykset työstä ja omistamisesta. Tämän pohjalta Harri Björkharryn, rakennusinsinöörin, päätyminen perheyhtiön leipiin voimalaitostyömaan vastaavaksi mestariksi on looginen jatke kaikelle.

Harri tajuaa jo varhain, ettei hänen vanhempiansa avioliitto ole kunnossa. Vaikka hän kerran yksitoistavuotiaana joutuu todistamaan isänsä uskottomuutta, pystyy hän ensijärkytyksestä toivuttuaan ymmärtämään tätä. Pikkupojan lahjomattomasta hyvän ja pahan tajusta huolimatta Harri tuntee tässä tilanteessa Vikkiä kohtaan jopa myötätuntoa. Samalla hän tuomitsee ennakkoluuloisesti asennoituneen äitinsä.

Myös ammatillisesti Vikin ja Harrin suhde on analoginen Jannen ja Vikin kanssa. Vikki oli pitkään isänsä mukana työmailla jo kouluaikana. Keskikoulun päätettyään hän ei pyri ”paremmille oksille”, vaikka hänellä luokkansa priimuksena olisi ollut siihen mahdollisuuksia, vaan liittyy isänsä urakkaporukkaan tavalliseksi työläiseksi. Rakennusinsinööriksi opiskelleesta Harrista puolestaan tulee työmaan vastaava mestari isänsä omistamalle voimalaitostyömaalle. Hän raportoi töiden kulusta suoraan isälleen. Lisäksi hän suostuu ottamaan nimiinsä isän omaisuuden siinä vaiheessa, kun tätä uhkaa kiinnijääminen mm. ministerin virassa tapahtuneiden väärinkäytösten vuoksi. Björkharryn suvulle ominainen isän ja pojan välinen mestarikisälli –suhde on ainakin jo Jannen peruja, joka oli osakkaana isänsä kirvesmiesporukassa.

Vikin ja Harrin välit eivät lopulta enää ole sillä tavalla mutkattomat kuin Vikin ja Jannen. Harri näkee sivusta isänsä toimet ja suhtautuu niistä moniin kriittisesti. Tämä kriittinen suhtautuminen paljastuu viimeistään lakkoamuna Vikin mukiloinnin yhteydessä, kun minäkertoja suorasukaisesti myöntää itselleen tuntevansa näkemänsä vuoksi salaista nautintoa. Lisäksi Harri tietää, ettei isä hyväksy hänen köyhälistöläiskommunistista morsiantaan Katariinaa. Voimakastahtoisella isällä oli ratkaiseva vaikutus siihen, että Harrin edellinen seurustelusuhde päättyi. Vaikka Vikkiä on *Arktisessa hysteriassa* kuvattu vuosikymmenien säteellä, on hänen olemuksessaan jotain anonyymiä, joka ei aukea lempipojallekaan. Tämä anonyymiys liittyy mm. hänen ajatusmaailmaansa ja sotavaiheisiinsa. On ilmeistä, että minäkertoja olisi valottanut hänen persoonallisuuttaan lisää kolmannessa ja neljännessä osassa. Osviittaa olisi varmaan tullut ainakin siitä, miten sotavuodet ja sotilasvankeus häntä muuttivat.

Isän ja pojan välinen kunnioitus on Pekka Tarkan mukaan Tapion tuotannon toistuva kuvauskohde. Näin kirjailija osoittaa konservatiivisuutensa sukupolvien ja kulttuurimiljöiden välisten erojen tulkitsijana, hän toteaa.

”Silloinkin kun hän ryhtyy laajaan sosiaalietiikkaan hän pysyttää kerrontansa esipoliittisten yksikköjen, perheen ja suvun, kehyksissä ja keskittyy subjektiiviseen tulkintaan, yksilöihin jotka haluavat vakuuttua omasta voimastaan, tarjota maailmalle miehen vastuksen ja päästä eroon halvaannuttavan olemassaolonahdistuksen ja sivullisuuden tunnoista riippumattoman, vapaasta tahdosta lähtevän ja riskejä sisältävän teon kautta.” (Tarkka 1980, 237-238)

Nagy toteaa, että koska kohtalonkulku ei ole samanlaista suomalaisissa sukuromaaneissa, sukupolvien tehtävä ja perheen sisäiset konfliktit ovat vaikutukseltaan erilaisia. Ensimmäisellä sukupolvella on perustajan tehtävä. Toinen sukupolvi on konstruktivinen, se jatkaa saamaansa tehtävää. Teoksen viimeisessä sukupolvessa päädytään positiiviseen lopputulokseen. (Nagy 1986, 62) Tämäkään skeema ei suoraan päde *Arktiseen hysteriaan*. Janne Björkharry kyllä on perustaja ja hänen poikansa Vikki taas jatkaa saamaansa tehtävää. Vikki kuitenkin on, samoin kuin hänen poikansa Harri, problemaattisen sukupolven edustaja. Niinpä ei Harristakaan voida sanoa, että hän olisi päätyvässä positiiviseen lopputulokseen, vaikka Tapion tarkoittama suuri synteesi ei tosin varmuudella olekaan kenenkään tiedossa. Myös Nagy on kiinnittänyt huomiota siihen, että Harri ei mahdu tähän luokitteluun. Toisaalta hän ei myöskään mainitse Vikkiä problemaattisena hahmona (mt., 62). Voidaankin todeta, että ainakin Vikki on Nagyn luokittelussa sekatyyppejä.

2.2.3. Minäkertojan ja sisäistekijän suhde

Yksi tämän tutkielman mielenkiintoisimpia narratologisia kysymyksiä on se, millainen on *Arktisen hysterian* sisäistekijän ja minäkertojan suhde. Ovatko niiden arvot yhtenevät vai toisistaan poikkeavat? Löytyykö Tapion romaanin päähenkilöstä esimerkiksi sellaista ironiaa tai arvoja, jotka saisivat lukijan epäilemään hänen uskottavuuttaan kertojana?

Ensiksi on syytä tarkastella sisäistekijän käsitettä. Sisäistekijä eli implisiittinen tekijä on kertovan viestintätilanteen osapuolista kertovassa kaaviossa

todellisen kirjailijan ja kertojan välissä, Seymour Chatman toteaa (Chatman 1978, 151). Implisiittinen tekijä on teoskokonaisuutta hallitseva tietoisuus, teoksen ilmentämien normien alkuperä. Täten kirjailijan ääni, arvostelukyky on läsnä kaikkialla ja sillä hän pyrkii vaikuttamaan lukijaansa. Lukijalle vastaava mielikuva syntyy projektiona tekstistä. Sisäistekijä ei toisin kuin kertoja voi kertoa meille mitään. Sillä ei itse asiassa ole mitään itsenäistä, omaa ääntä, vaan se opastaa meitä hiljaa, äänettömästi kokonaisuuden kautta. (mt., 148)

Pekka Tammi taas sanoo, että tietynlainen teksti (esimerkiksi humoristinen tai filosofinen) edellyttää aina tietynlaista tekijää. Tämä ei liity kysymykseen fyysisestä tai historiallisesta tekijästä, sillä vastaavanlainen tekijä oletetaan, vaikka todellinen tekijä tiedettäisiin täysin toisenlaiseksi. (Tammi 1992, 24) Rimmon-Kenan puolestaan toteaa, että sisäistekijää voidaan pitää jonkinlaisena kirjailijan ”yliminänä”. Sisäistekijä ja kirjailija eivät ole identtisiä eivätkä ne voi ollakaan identtisiä. Sisäistekijä on itsenäinen ja vakaa suure, joka pysyy koko romaanin ajan samana riippumatta siitä, mitä ongelmia todellinen kirjailija omassa elämässään käy läpi. Sisäistekijää ei saa mieltää joksikin persoonaksi tai yliminäksi, vaan se on tekstiin perustuva konstruktio. (mt., 110-111) Wayne C. Booth puolestaan tähdentää, että sisäistekijän käsitteelliseen alaan eivät kuulu vain teoksen sisältämät selvät teemat tai merkitykset, vaan teoksen koko ”moraalinen ja emotionaalinen sisältö” (Booth 1979, 73).

Implisiittinen tekijä siis paljastuu teoksen eri valintojen, tyylin ja sävyjen kautta. On syytä käydä läpi sen *Arktisessa hysteriassa* suorittamia keskeisiä valintoja. Teoksella on päähenkilönä kaikkietietävää kertojaa muistuttava Harri Björkharry, joka soveltaa elämässään ”björkharrylaisen” ihmiskäsityksen narsistista muunnelmaa. Yksi merkki, joka selvästi viittaa siihen, että minäkertojan ja sisäistekijän arvostukset kulkevat käsi kädessä, ovat romaanin monet negatiiviset työläiset ja köyhät. Sisäistekijä on halunnut antaa luomalleen minäkertojalle oikeutuksen jyrkkään kerrontaan valitsemalla sitä varten sopivat henkilöt ja olosuhteet. Esimerkiksi voimailostyömaan luottamusmies, Harrin pahin vastustaja, on kuvattu äärimmäisen negatiivisena henkilöhaahmona.

Marko Tapio totesi 1971, että minäkertoja on tavallaan kahden maailman välissä, josta hän voi katsella kumpaankin päin ja arvostella tarvittaessa kumpaakin (Honkanen 1971). Teoskokonaisuudesta käy ilmi, että romaania todellakin voidaan lukea tältä pohjalta. Sekä porvarit että työläiset ovat samalla tavalla kiitoksen ja kritiikin

kohteena. Porvarien arvostelu kulminoituu minäkertojan äidin kohdalla. ”Epävirallisena” toisena päähenkilönä on Vihtori Kautto, jonka kerronnan suuri osuus romaanin toisessa osassa on herättänyt paljon huomiota, vaikka hän onkin alisteinen kertoja. Hänellä on kertojana monta tehtävää. Yksi on se, että hänet on valittu arvostelemaan Sylvi Björkharrya tämän runebergilaisen sotakäsityksen johdosta, sillä minäkertoja itsehän ei ollut ollut sodassa. Siinä missä Björkharry on ristiriitainen pohdiskelija ja tarkkailija, Kautto on pragmaattinen toimija, jolta oman kertomansa mukaan puuttuu syvälinen ajattelutapa. Hän on mitä sopivin sotatapahtumien kertoja, koska hän ei problematisoi asioita.

Romaanista käy selvästi ilmi sisäistekijän arvostava suhtautuminen saarijärveläiseen kansankulttuuriin ja kansanihmisiin. Tämä on *Arktisen hysterian* yksi peruspiirre. Esimerkiksi vanhan ajan iltamat tuodaan esille sydämellisessä ja humoristisessa valossa, mutta samalla esteettisestä aspektista käsin. Samalla kerronnassa on vakava perusvire. Menneisiin vuosikymmeniin liittyvää köyhyyttä ei ihannoida, eikä siitä luoda mitään epätodellista myyttiä. Todellisesta aineellisesta hädästä ja sairauksista kärsiviä kohtaan sisäistekijän luoma kokonaisuus osoittaa myötätuntoa, eikä se syytä näitä ihmisiä heidän olosuhteistaan. Myötätunto käy ilmi esimerkiksi kuolemaa tekevän Tuomkosken Hermannin koskettavan realistisesta kuvauksesta (Tapio 1967, 283-285). Myös luonnonkauneuden arvostaminen on yksi sisäistekijän fundamentaalinen normi, jonka arvoa se korostaa pitkin romaania. Luonnonkauneus korostuu etenkin vanhoja aikoja koskevissa kertomuksissa.

Sisäistekijän suhtautumistapa ihmisiin on yleisinhimillinen. Björkharrylainen ihmiskäsitys, jonka Janne, Vikki ja Harri ovat omaksuneet, on myös sisäistekijän normistossa keskeisellä sijalla. Äärimmillään se johtaa kuitenkin vahvan ja lahjakkaan yksilön ylemmydentunteeseen suhteessa sellaiseen, jonka lähtökohdat ovat heikommat. Tällainen ylemmydentunne leimaa erityisesti Harrin ajatusmaailmaa ja sitä myötä koko romaania. Toisaalta tasa-arvoon, siinä mielessä kuin se esimerkiksi kommunistisessa ideaalissa nähdään, teoksen kokonaisuus suhtautuu kriittisesti: rikkaat ja köyhät eivät voi olla keskenään tasa-arvoisia, koska ihmisen elämänkaaren ja aineellisen hyvinvoinnin määrää nimenomaan se, millaiset ovat hänen henkilökohtaiset ominaisuutensa. Elämä palkitsee lahjakkuuden ja uutteruuden, *Arktinen hysteria* opettaa, mutta varoittaa samalla epämoraalisen toiminnan seurauksista. Vikki Björkharry sortuu liiketoimissaan epärehellisyyteen, ja hänen voimallitustyömaansa joutuu tuhon kouriin.

Sisäistekijän suorittamat henkilövalinnat osoittavat, että yrittäjähenkisyys on sen normeissa korkealla. Kaikki kolme keskeistä Björkharrya omaksuvat yrittäjyyden ja soveltavat sitä omassa elämässään. Se on heille jokaiselle niin tärkeä arvo, että se menee poliittisten katsantokantojen edelle. Havainnollisimmin tämä ilmenee Jannen, ”työläisten työläisen” ja sosialistin, kohdalla; hänen toimensa pohjustavat ratkaisevalla tavalla suvun tulevaa yhteiskunnallista nousua. Yrittäjähenkisyyden kohdalla minäkertoja ja sisäistekijä kulkevat selvästi samaa tahtia. Yksi sisäistekijän fundamentaalinen normi on isänmaallisuus, joka ilmenee kirjassa realistisella, pragmaattisella tavalla. Isänmaallisuutta ei katsella runebergilaisen ihanteellisuuden aspektista, vaan normina, johon liittyvät teot suoritetaan kaunistelematta, mutta välttämättömyydestä tinkimättä. Parhaiten tämä näkemys käy ilmi Vihtori Kauton persoonan ja sotaseikkailujen kautta. Samalla sisäistekijä kyseenalaistaa pasifismin ja fanaattisen kommunismin, jotka romaanissa esitetään naiiveina ja epärealistisina ajatustapoina. Epärealistisen isänmaallisuuden ja epäisänmaallisen kommunismin kyseenalaistaminen tehdään taitavasti luomalla talvi- ja jatkosodista kuva proletaarisina sotina. Sisäistekijä on valinnut romaaniin talvisodan 105 kunnian päivän mieheksi saarijärveläisen köyhän Eeri-rengin pojan, tulevan irtolaisen ja pontikankeittäjän, joka palaa sodasta ansioristi taskussaan. Jatkosodan päähenkilönä puolestaan on sekatyömies Vihtori Kautto.

Hyvä esimerkki Björkharryn arvomaailman muutostilasta on uskonto. Kirjan toisesta osasta ilmenee hänen jyrkän kielteinen suhtautuminen uskontoon ja kaikenlaisia uskovaisia kohtaan, olivatpa kyseessä kristityt, kommunistit tai pasifistit (Tapio 1968, 45). Kesken jääneen kolmannen osan käsikirjoitusluonnoksesta puolestaan ilmenee jo toisenlaisia ajatuksia: ”...pohjimmiltani olen hyvinkin uskonnollinen mies. Jokainen vähän syvemmästi elävä ihminen joutuu väistämättömästä pakosta tämän asian eteen ennemmin tai myöhemmin, olen siitä aivan varma”.

Sisältyykö *Arktisen hysterial* kerrontaan ironiaa, joka antaisi aiheen epäillä esimerkiksi minäkertojan luotettavuutta? Seuraavassa sitaatissa Seymour Chatman määrittelee, millaisia elementtejä kerronnassa kannattaa pitää silmällä.

”If the communication is between the narrator and narratee at the expense of a character, we can speak of an ironic narrator. If the communication is between the implied author and the implied reader at the expense of the narrator, we can say that the implied author is ironic and that the narrator is unreliable.” (Chatman 1978, 229).

Romaanin minäkertoja harrastaa ironiaa viitatessaan työmaansa työläisten naiiveihin ja utopistisiin Neuvostoliitto-fantasioihin. Esimerkki tällaisesta on kahden juopuneen työmiehen eskapistinen keskustelu pakenemisesta ”työläisten paratiisiin” (Tapio 1968, 40). Mutta harrastaako sisäistekijä ironiaa minäkertojan kustannuksella? Vastaus tähän tärkeään kysymykseen on kielteinen. Romaanissa nimenomaan ei ivailta Harri Björkharryn kustannuksella.

Vielä yksi *Arktisen hysterian* ironinen heitto kannattaa huomioida. Booth puhuu siitä, miten teoksen nimeen ja otsikoihin saattaa sisältyä ironiaa (Booth 1974, 53-54). Tapion romaanin ensimmäisessä osassa on väliotsikko *Laulu laululta pois*. Otsikon nimi on lainattu Pentti Saarikoskelta, jonka samanniminen runokokoelma ilmestyi vuonna 1966. Tuota vuotta voidaan pitää uusvasemmistolaisuuden alkamisajankohtana maassamme. Eduskuntaan tuli vasemmistoenemmistö ja Lapualaisooppera sai ensiesityksensä. Kommunistista vaihettaan elävä Saarikoski oli ehdolla eduskuntavaaleissa, mutta ei tullut valituksi.

Tapion ironiset motiivit saavat lisävalaistusta, kun tarkastellaan, mitä kaikkea em. väliotsikkoa seuraava luku pitää sisällään. Siinä käsitellään vuoden 1918 ristiriitoja ja sitä, miten nuori Vikki Björkharry teloo isoveljensä Sakerin jalan, ettei tämän tarvitsisi mennä rintamalla valkoisten joukoissa. Luvun alussa minäkertoja arvostelee kovin sanoin vuoden 1918 aatteita ja niiden ajajia todeten, että samat luopiot, pulputtajat ja pinnarit tuntuvat vaikuttavan vielä hänenkin päivinään (Tapio 1968, 213). Periaatteessa kritiikin voi katsoa koskevan sekä punaisia että valkoisia, mutta kokonaisuus huomioiden on selvää, että erityisen kritiikin kohteena on se punainen aines, jonka kanssa Björkharrylla on ongelmia omalla työmaallaan.

Entä voidaanko *Arktisen hysterian* minäkertojaa sitten pitää luotettavana? Booth ja Wallace Martin ovat sitä mieltä, että luotettava kertoja on identtinen teoksen sisäistekijän kanssa (Booth 1979, 211 ja Martin 1991, 135). Toinen kysymys on kuitenkin se, miten kertoja todistetaan luotettavaksi. Lukijahan pystyy normaalisti intuitiivisella metodilla toteamaan, onko kertoja luotettava vai ei. Kantokorpi puolestaan toteaa, että mikäli kertojan epäluotettavuudesta ei anneta pienintäkään merkkiä, voidaan häntä pitää luotettavana (Kantokorpi 1990, 156). Mitä Rimmon-Kenaniin tulee, pitää hän kertojaa luotettavana silloin, kun lukija voi pitää hänen kerrontaansa ”fiktiivisen totuuden arvovaltaisena esityksenä” ja epäluotettavana silloin, kun lukijan on syytä suhtautua varauksella kertojan ”tapaan esittää tarinansa ja/tai kommentoida sitä

(Rimmon-Kenan 1991, 127). Luotettavassa kerronnassa sisäistekijän ja minäkertojan arvomaailmat ovat siis yhteneväiset, epäluotettavassa eivät. Epäluotettavuuden keskeiset lähteet ovat kertojan tietämyksen rajoittuneisuus, asianosaisuus ja ongelmallinen arvomaailma (mt., 128). Jos kertoja on epäluotettava, voi lukija toisinaan aistia sen (mt., 111). Chatmanin mukaan kertojasta tekee epäluotettavan se, että hänen arvonsa poikkeavat huomiota herättävästi implisiittisen tekijän arvoista. Muutoin tämä epäluotettavuus ei voisi tulla näkyviin (Chatman 1978, 149).

Arktisen hysterian kokonaisuudesta ja kerronnan sävyistä voidaan päätellä, etteivät minäkertoja ja sisäistekijä kulje keskenään ”epätahtia”. Esimerkiksi björkharrylaisen ihmiskäsityksen voidaan kokonaisuuden perusteella katsoa kuuluvaksi sisäistekijän normistoon. Yleensä ottaen minäkertoja Harri Björkharry on ns. luotettava kertoja, vaikka hän toisaalta työmaan vastaavana mestarina on voimakkaasti asianosainen. Ne harvat tapaukset, joissa *Arktisen hysterian* lukija joutuu epäilemään, onko minäkertoja sittenkään luotettava kertoja, liittyvät luottamusmiehen hahmoon, insinöörin työhuoneen seinällä roikkuvaan Hitlerin kuvaan ja minäkertojan käsityksiin isoisänsä ja isänsä ylivertauisuudesta ympäristöön nähden. Äärimmäisen tulehtunut suhde luottamusmieheen sekä isoisän ja isän ylistäminen viittaavat asianosaisuuteen ja Hitlerin kuva ongelmalliseen arvomaailmaan.

Minäkertojan ja luottamusmiehen ongelmallista suhdetta käsitellään useassa kohdin tässä tutkielmassa. Toiston välttämiseksi tässä todetaan vain se, että hänelle tämä on luonteensa ja poliittisten asenteidensa vuoksi voimallistustyömaan suurin konna. Miesten väliset henkilösuhteet ovat erittäin huonot. Onkin oletettavaa, että insinööri näkee hänet oman asianosaisuutensa vuoksi ehkä liiankin kielteisesti. Sisäistekijän luottamusmiehen piirteitä koskevat valinnat tosin tukevat minäkertojan käsitystä, mutta siltikin on syytä olettaa, että esimerkiksi Vihtori Kautto tai Jussi Karhinen, kaksi Björkharrylle alisteista kertojaa, olisivat kertojina suhtautuneet häneen väljemmin.

Lukija voi pitää kertojaa epäluotettavana, jos tämän arvomaailma on jollain tavalla ongelmallinen tai jopa sairas (Kantokorpi 1990, 199). Björkharryn kohdalla tällainen epäily herää voimakkaimmin hänen työmaatoimistonsa seinällä roikkuvan Hitlerin kuvan takia. Kuvaan liittyvä tematiikka on Tapion romaanin kompleksisimpia kysymyksiä. Mikä on Harri Björkharryn suhde Hitleriin ja tämän arvomaailmaan? Ottaako Harri Björkharry siis Hitlerin tosissaan vai ei? *Arktisen*

hysterian toisen osan alkuosassa hän tunnustaa jotain, mikä saa oletamaan, että suhtautumistapa olisi vakavampi.

”En osaa vieläkään tarkalleen sanoa, miksi tuo asia, sota, minua kiehtoi ja kiehtoo yhä. Voin sanoa vain, että aavistan kiinnostukseni takana olevan jotain sellaista, jota on äärimmäisen vaikeata katsoa suoraan silmiin, niin kuin todellisuutta olisi katsottava. Yhdestä asiasta olen kuitenkin varma: sota on eräs meidän maailmamme tärkeimmistä asioista, jokaisen jolla on vähänkin todellisuudentajua täytyy se ainakin myöntää. Olen aina vaistomaisesti vihannut kaikkia niitä, jotka ovat kiihkoilleet puhtaasti pasifististen tarkoituserien puolesta. Se on liian helppo ratkaisu ollakseen oikea niin suuresta ongelmasta kuin sodasta puhuen. Juuri siksi puhunkin kiinnostuksestani. Minua näet painaa käsitys, että tuo asia, sota, pitäisi ottaa avoimesti ja tutkia se vapautunein mielin. Se pitäisi hyväksyä kaikkien ihmisten keskuudessa, niin kuin mitä suurin tosiasia tunnustetaan. Pitäisi ensimmäisenä heittää sivuun kaikki puhtaasti tai pelkästään tai yksistään pasifistiset sokeudet, jotka vain peittävät sen, mikä nimenomaan pitäisi nähdä – ja näin tämä asia on kaikkien niidenkin kannalta, joita sota ei kiinnosta, joita kiinnostaa vain rauha. Ketäpä se ei kiinnostaisi.” (Tapio 1968, 46-47)

Minäkertoja, samoin kuin hänen isänsäkin, ihanoi sotaa metodina saada maailmaan uusi järjestys vanhan ja rakoilevan tilalle. Harrin isän Vikki Björkharryn sisällä piilossa oleva sotilas nousee pintaan jatkosodassa, ja hän ylenee kersantista aina kapteeniksi saakka, joka käytännössä johtaa myös pataljoonaa. Hän on sodassa kuin kotonaan. Harrin mieltymys sotaan ilmenee puolestaan siinä, että hän haluaa kuulla talvi- ja jatkosodan Vihtori Kauton kertomana ja antaa tälle huomattavan tilan oman kerrontansa lomassa. Samalla minäkertoja suhtautuu pasifismiin suorasukaisen vihamielisesti, mistä esimerkkinä on kohta, jossa hän ajaa työmaalle puheilleen tulleen pasifistikaksikon oitis tiehensä.

Minäkertoja kertoo hankkineensa Hitlerin kuvan seinälle siinä vaiheessa, kun tietyt asiat työmaalla alkavat kiinnostaa häntä. Tämä viittaisi Björkharryn auktoriteettiongelmiin, aatteelliseen ja sodan olemuksen pohdintaan. Hän ei voi olla miettimättä väkivallan dualismia ja väkivaltaa ongelmien ratkaisuna. Toisaalta hän myöntää tarkastellessaan ulkopuolisten reaktioita kuvaan nähden, että sen laittaminen seinälle oli suuri erehdys. Ihmisten kanssa ei tämän jälkeen enää pystynyt järkevään keskusteluun, koska heille kuva oli kuin punainen vaate. On selvää, että työläisten epäluulo Björkharrya kohtaan kasvaa.

Anne Fried on sitä mieltä, että Harri Björkharryn sodasta ja rauhasta esittämien ajatusten ja muitten poliittisten näkökantojen taustana ovat Nietzschen filosofia ja sen seurannaismuodot Saksan kansallissosialistisessa ideologiassa (Fried 1975, 102). Käsitteensä tueksi hän poimii minäkertojan mielipiteitä pitkin romaania. Esimerkiksi köyhistä puhuttaessa Harri Björkharry arvostelee ankarasti yleisen ja ”humaanin” mielipiteen herkkäuskoisuutta, kun se niin helposti kaunistelee köyhän asiaa valheellisella tavalla, vaikka kaikki kuitenkin sisimmässään tietävät totuuden (Tapio 1967, 27). Samassa yhteydessä minäkertoja arvostelee kommunistisissa maissa vallinnutta poliittis-propagandistista käsitystä siitä, että työläisyys sinänsä on jotain hienoa ja ylevää, kuten tohtorinhattu länsimaisessa normistossa (mt., 28). Hän moittii ihmiselämässä esiintyvää alhaisuutta ja keskinkertaisuutta.

Edelleen minäkertojan vakavaan suhtautumiseen Hitleriä kohtaan viittaisi se, että hän puhuu myös puhutun sanan voimasta pohtiessaan oikeanlaisen auktoriteetin olemusta. Hän on varma siitä, että voimakkaalla ja viisaalla puheella on tässä maailmassa suuri valta, kunhan vain löytyy sellainen henkilö, jolla on tämä armolahja käytössään. Hitlerhän tunnetusti oli juuri tällainen ilmiömäinen esiintyjä ja massojen lumooja, joten insinöörin voi tässä kohden katsoa viittaavan häneen. Minäkertoja osoittaa olevansa oikeanlaisen voiman ja taidon ihailija. Taitoon yhdistyvä voiman ihailu on eräs keskeinen problematiikka, jota Björkharry jatkuvasti pohtii pitkin romaania. Samalla tämä ajatusprosesointi heijastaa hänen tietoisuuttaan omasta heikkoudestaan. Puhutun sanan voima on keskeisesti esillä välittömästi Vikki Björkharryn mukilointia edeltävässä tilanteessa. Insinööri seuraa ihailen, kuinka hänen isänsä pystyy vieläkin esiintymisellään valloittamaan kapinoivat työläiset. Hän pääsee näillä ominaisuuksillaan varsin pitkälle, mutta se ei enää auta, koska olosuhteet ovat auttamattomasti Björkharryja vastaan.

Tekstiä analysoitaessa saattaa ensin vaikuttaa siltä, että kirjailija olisi joidenkin sellaisten arvojen kannalla, joita hänen ei kuitenkaan tiedetä kannattavan, toteaa Wayne C. Booth teoksessaan *A Rhetoric of Irony* (1974) käsitellessään lukijan tekemiä havaintoja romaanin ongelmallisesta arvomaailmasta. Kuitenkin lähempi tarkastelu saattaa osoittaa, että kirjailijan suhde kyseisiin arvoihin on lopulta ironinen tai jopa satiirinen. (mt., 85) Tapion romaanista löytyy seikkoja, jotka osaltaan tukevat käsitystä siitä, ettei Björkharryn arvomaailma ollut ainakaan fasistinen, vaan että hänen arvostuksiinsa on suhtauduttava hienojakoisemmin. Samalla myös hänen suhtautumisensa Hitleriin olisi vähemmän vakava. Ensinnäkin on huomattava se

ironinen perusvire, joka minäkertojalla on seinällään olevaan Hitlerin kuvaan. Minäkertojan ironisesta asenteesta Suur-Saksan luojaan kertoo nimenomaan kuvan huono kunto. Kuvaa on puhkottu useammasta kohtaa, mm. rinnasta, kasvoista ja silmistä. Tekstistä ei käy ilmi, kuka puhkomisen on suorittanut. Selvää kuitenkin on, että puhkoja on suhtautunut Hitleriin vihamielisesti. Jos minäkertoja todella olisi arvostanut Hitleriä oppi-isänään, ei hän olisi pitänyt noin huonokuntoista kuvaa näytteillä edes työmaalla, vaikka lika ja epäjärjestys olivat siellä jokapäiväistä todellisuutta. Hitlerin viikset puolestaan synnyttävät minäkertojassa mielikuvan lyönnistä, jonka seurauksena nenästä tulee verta.

Insinöörin suhtautuminen kuvaan ei siis ole kunnioittava, enemmänkin ironinen, analyttinen ja kiinnostuneen kyselevä. Romanin prologia analysoinut Anne Fried on kiinnittänyt huomiota siihen, että prologi sekä alkaa että loppuu puhkotun Hitlerin kuvan herättämiin mietteisiin (Fried 1994, 93). Provokatorinen funktio puolestaan paljastuu luottamusmiehen kanssa käydyn väittelyn yhteydessä. Provokatorisuus voidaan tulkita myös niin, että insinööri halusi valmiiksi puhkotulla ja sotketulla Hitlerin kuvalla testata työmaansa ongelmallisten ihmisten reaktioita. Näinhän käy esimerkiksi luottamusmiehen suhteen. Minäkertojan ironissävyytteinen suhtautuminen Hitlerin kuvaan ilmenee hyvin kohtauksessa, jolloin hän väittelee kuvan problematiikasta vihaamansa luottamusmiehen kanssa. Samalla hän ”huijaa” myös luottamusmiestä, joka fokalisoituu hänen kauttaan fanaattisena ja hieman yksinkertaisena yksilönä.

”Ei pidä paikkaansa, sanoi työmaan luottamusmies kun kerran jouduin hänen kanssaan sanaharkkaan tästä valokuvasta. –Ei pidä nyt herran puhe paikkaansa.

–Kyllä se pitää, minä sanoin ja käännyin menemään.

Sitten pyörähdin takaisin. Menin hänen eteensä.

–Ei pidäkään. Siinä olette oikeassa, sanoin. –On yksi tapa, jolla tämä kuva voidaan teille esittää. Sitä paradoksaalisempi. Tiedättekö muuten mitä tuo sana tarkoittaa?

–Tiedän.

–Sitä paradoksaalisempi, pirullisempi ja pilkallisempi mutta tosi. Jos minä nostan jossakin seipäässä tämän kuvan pääni päälle niin kuin poliittisissa mielenosoituskulkueissa tehdään ja sitä osoittaen huudan: –Miehet! Veljet! –tässä teidän meluamisenne alkaa hiljentyä uteliaisuudeksi ja minä jatkan: –Me iskemme ja meidän täytyy iskeä! Täydellinen hiljaisuus ja minä jatkan: –Näettekö tämän kuvan! Niin kuin tämä mies teki juutalaisille, niin me tulemme hävittämään kapitalismin (tai kommunismin) tästä maasta! Niin, ettei siitä ole jäljellä tain saivarta! –Ja

suosionosoitusten pauhu on valtava. Samoin kulkue, joka pian seuraa kuvan perässä.

Luottamusmies seisoj siinä koko ajan ja kuunteli kuin sonni. Sitten hän sanoi taas vain tuon: -Ei pidä nyt paikkaansa herran puhe”. (Tapio 1967, 9-10)

Minäkertojan väittely luottamusmiehen kanssa Hitlerin kuvasta on kirjan alkusivuilla. Kaksikko kiistelee siitä, onko kuvaa ollenkaan järkevää pitää työmaatoimiston seinällä. Minäkertoja itsekin tunnustaa, ettei hän pohjimmiltaan tiedä, miksi hän on laittanut kuvan seinälle. Tämä toinen vähemmän vakavaan suhtautumiseen tehty viittaus osoittaisi osaltaan aatteelliseen käymistilaan, jota minäkertoja mielessään käy. Hän mm. pohtii väkivallan käyttöä päämääriensä saavuttamiseksi. Työläisten ja sortuvan työpädon kanssa pahassa ahdingossa oleva insinööri joutuu tuonnempana vakavasti miettimään sitä vaihtoehtoa, että hän pakottaisi työläiset konepistoolilla nostamaan sulkuportit ylös, etteivät työpädon sortumisesta aiheutuvat vahingot olisi vielä suurempia. Todennäköisesti insinööri on vilpittömästi samaa mieltä joistain asioista kansallissosialistien kanssa, kuten vahvemman oikeudesta ja sodan funktiosta, mutta hänen monologinsa osoittavat pitkin matkaa, ettei hän missään nimessä ole fasisti. Esimerkiksi hänen väkivaltakäsityksensä on huomattavasti toisenlainen kuin kansallissosialismin: vaikka hän ihailee vahvemman voimaa, ei se hänen mielestään oikeuta esimerkiksi sumeilemattomiin julmuuksiin. Anne Friediin viitaten voidaan todeta, että minäkertojan arvostuksia ja ajatuksia on tulkittava Friedrich Nietzschen ajatusten pohjalta. Vasta tämän kautta Björkharryn ajatusmaailma avautuu oikealla tavalla. Tällöin selityksensä saavat työläisiä ja sosialistista tasa-arvokäsitystä kohtaan esitetty kritiikki, vallan ja voiman ihailu, yli-ihmispiirteiden näkeminen omassa isässä ja isoisässä sekä sodan ihannointi. Nietzscheläisyys on helpompi yhdistää hienostuneeseen ja hillittyyn Harriin kuin aggressiivinen ja ”ali-ihmisten” tuhoamiseen tähtäävä natsismi.

Poissuljettu ei ole sekään vaihtoehto, että implisiittinen tekijä itse halusi provosoida ottamalla Hitlerin kuvan romaaniin mukaan. Kuva tässä asiayhteydessä oli helppo tulkita provokaatioksi 1960-luvun uusvasemmistolaisessa ilmapiirissä. Kaiken kaikkiaan tämän tutkielman tekijä on tullut siihen tulokseen, ettei Hitlerin ongelmallinen arvomaailma voinut sopia siihen suureen synteisiin, jota kohti Björkharry on matkalla ja johon synteisiin kuului tärkeänä osana avioliitto kommunistityttö Katariina Kataamäen kanssa. Samalla avioliitto olisi merkinnyt ”isien pahojen tekojen” sovittamista. Kansallissosialistisesti ajattelevan Harrin ja

kommunistisen tytön liitto ei olisi ollut mahdollista. Tapio totesi Honkasen haastattelussa mm., että minäkertojan asenne isäänsä kohtaan muuttuisi kolmannessa ja neljännessä osassa kriittisemmäksi (Honkanen 1971). Tämä voisi viitata siihen, että Björkharry olisi lähentynyt vasemmistoa eli siirtynyt pois päin isänsä senhetkisestä arvomaailmasta. Romanin ongelmallista arvomaailmaa käsitellyt Wayne C. Booth on sitä mieltä, että ongelmalliset elementit kumoutuvat lopulta toisilla, vielä painavimmilla elementeillä, kunhan ne ensin huomataan (Booth 1974, 85). Tällainen painava perustelu sille, ettei minäkertojalla lopulta olisi mitään tekemistä Hitlerin arvojen kanssa, olisi juuri avioliitto Katariinan kanssa.

Tapion pääteoksen syntyprosessia tutkinut Matti Palm tuo Hitlerin kuvan problematiikkaan mielenkiintoisen biografisen aspektin. Hän kertoo, että romaanissa esiintyvä repaleinen ja rei'itetty Hitlerin kuva oli myöhemmin 1960-luvun alkuvuosista lähtien myös todellisuudessa Marko Tapion kirjoituskammion seinällä. Kuvan takana oli kirjailijan signeeraamana seuraava teksti: ”Jos teet työtä ihmisten sivistämiseksi aseta silloin pimeyden uhka seinälle eteesi, jotta näkisit, ymmärtäisit ja aina muistaisit, että juuri tämä on se joka ihmisiä uhkaa ja joka Sinun on saatava näkymään koko kauheudessaan – jotta toisetkin ymmärtäisivät” (Palm 1994, 112). Myös Tapion veli, kirjailija Harri Tapper on Tapperien perheestä kertovassa kirjassaan maininnut samaisesta kuvasta ja sen varoittavasta funktiosta (Tapper 1997, 18). Biografinen aspekti ja viittaukset metatekstiin siis tukevat käsitystä siitä, että Hitlerin kuvalla on romaanissa lopultakin paljolti ironinen ja provokatorinen funktio. Samassa yhteydessä Palm toteaa, että Tapiolla oli aikomus palata Hitleriin teoksensa lopulla, aikatasoja rikkoen ja kehityksen yleispätevyyttä tavoitellen. Tällöin hän olisi mm. liittänyt romaaniinsa katkelmia Hitlerin puheista (Palm 1994, 112).

Arktisen hysterial minäkertojan ja sisäistekijän ihmiskäsityksiä voidaan pitää pessimistisinä. Juuri pasifismin, ”herkkäuskoisuuden ja heikkouden opin”, arvostelu on tästä yksi osoitus, samoin romaanin perussanoma pahan ylivoimasta maailmassa. Minäkertojan ja sisäistekijän välisen suhteen tarkastelu osoittaa, että minäkertojan arvomaailma on käymistilassa. Tämän käymistilan todellisuuden myös kirjailija itse vahvisti runsaat pari vuotta ennen kuolemaansa antamassaan haastattelussa. Haastattelussa Tapio kertoi tietoisesti asettaneensa insinöörin kahden maailman väliin, josta voi sitten sopivasti tarkastella ja kritisoida kumpaakin. ”Kapitalistin poika joutuu sosialistisen yhteisön keskelle työmaalla ja joutuu miettimään asioita”, kirjailija totesi. (Honkanen 1971)

Summa summarum: *Arktisen hysterian* sisäistekijä ei suhtaudu minäkertojaan ironialla. Sisäistekijä ja sisäislukija eivät pidä hauskaa Harri Björkharryn kustannuksella. Minäkertojan maailmankuva heijastaa nimenomaan sisäistekijän arvostuksia.

2.3. Kauton asema kerronnassa

Anne Fried toteaa artikkelissaan *Joosef-saarna*, että koko *Arktisen hysterian* tyylin määräsi paljolti se erityisarvo, jonka Marko Tapio antoi aidoille muistoille (Fried 1989, 224). Tapion 1960-luvulla suorittamien haastattelujen kuuntelu osoittaa, että kirjailija haki romaaninsa tapahtumiin ainekset todellisuudesta. Tässä on kuitenkin syytä muistuttaa siitä perustotuudesta, että todellisuus ja taideteos ovat kaksi eri asiaa (Keskinen 1994, 79).

Arktisen hysterian toisen osan keskeinen henkilö on sekatyömies Vihtori Kautto. Hän on minäkertoja Harri Björkharrylle alisteinen diegeettinen kertoja, jonka vaiheita ja mielipiteitä myös tarkastellaan tämän kerronnan ja ideologisen fasetin kautta. Pekka Tammi puhuu alisteisten kertojien kertomista ns. upotetuista eli sisäkkäistarinoista. Tuolloin joku romaanin henkilöistä ottaa tilapäisesti kertojan roolin itselleen ja kertoo vaikkapa jonkin tarinan. (Tammi 1992, 11) Juuri tällaisesta on kysymys Kauton kohdalla. Vaikka Björkharry huomaa Kauton epäsovinnaiseksi ja liioittelevaksi henkilöksi, mieltyy hän tähän. Mieltymys on molemminpuolista, ja miehet ystävystyvät.

Kauton talvisotavaiheen kerronnan keskeyttävät minäkertojan kommentit ja voimalaitostyömaan tapahtumat, mutta jatkosodassa hän on jo suvereeni kertoja. Tällöin minäkertojan kommentteja on mukana niukasti. Kautto on Björkharryn tapaan aktiivinen kertoja, joka kommentoi jatkuvasti ihmisiä ja tapahtumia. Kertomus sodasta on nimenomaan hänen kertomuksensa ja kokemuksensa. Näin työläisen näkökulma on lähes sellaisenaan mukana huomattavassa osassa Tapion romaania. Jo tämä merkitsee sitä, että implisiittistä tekijää ja sen kautta kirjailijaa ei voida syyttää yksioikoisesta työläiskritiikistä.

Rimmon-Kenanin mukaan hypodiegeettisillä kertomuksilla voi olla erilaisia funktioita suhteessa ylemmän tason kertomuksiin. Funktio voi olla toiminnallinen, selittävä tai temaattinen. Funktiot voivat myös esiintyä erillisinä, joskus

taas yhdistelminä. (Rimmon-Kenan 1991, 117-118) Kauton funktioita Tapion romaanin kerronnassa on kaksi eli toiminnallinen ja selittävä. Kauton sotakertomus on luonteeltaan toiminnallinen. Kautto ei pohdiskele, vaan hän omista lähtökohdistaan käsin suorittaa sitä tehtävää, mikä hänelle on annettu, eli isänmaan puolustaminen. Selittävä hänen kertomuksensa on Harrin isän suhteen, sillä poika haluaa kuulla, millainen isä oli sodassa. Tähän asiaan palataan tuonnempana tässä alaluvussa.

Kauton kerronnan huomattava, jopa epäsuhtaisen pitkäksi tulkittu osuus *Arktisen hysterian* kokonaisuudessa on herättänyt vuosien aikana vilkasta keskustelua kirjallisuudentutkijoiden piirissä siitä, mitä tämän epäsuhtaan taustalla on. Tämän tutkielman tekijä löytää tärkeitä syitä lähinnä viisi: 1) minäkertojan terapauttisista motiiveista kumpuava tarve luoda analogiaa rintaman ja vaikeiden työmaaolosuhteiden välille, 2) minäkertojan äidin Sylvi Björkharryn talollisen sotakäsityksen ja runebergilaisen sotakuvan opponointi, 3) minäkertojan ja sisäistekijän normistossa korkealla olevan sodan tuominen esille ongelmien ratkaisuna, 4) minäkertojan tarve hahmottaa kuva osittain anonyymistä isästään ja 5) Marko Tapion oman työkyvyn horjumisen loppua kohden. Sodan ja työmaaolosuhteiden analogiasuhdetta käsitellään erikseen kohdassa 2.4. ja Sylvi Björkharryn ja runebergilaisen käsitysten opponointia kohdassa 4.3.3. Niinpä tässä yhteydessä käsitellään vain seikkoja 3, 4 ja 5 sekä niitä kommentteja, joita ko. epäsuhtadasta on kirjallisuudentutkijoiden keskuudessa ajan kuluessa esitetty.

Sota on siis merkittävässä asemassa *Arktisen hysterian* normistossa, kuten jo todettiin minäkertojan ja sisäistekijän suhdetta käsiteltäessä. Vaikka Björkharry ei allekirjoita Hitlerin teesejä esimerkiksi ali-ihmisten tuhoamisesta ja vaikka hänen suhteensa tähän on ironian sävyttämä, häntä silti kiehtoo tämän voima, joka ilmeni erityisesti puhuttuna puheena ja sotilaallisena voimana. Hän toteaa suoraan, että sota on ongelmanratkaisujen varteenotettava vaihtoehto. Tämä myös selittää hänen kammonsapasifismia kohtaan, sillä hänen mielestään tämä oppi on yhtä utopistinen kuin työläisten luokkakantaiset fantasiat. Lisäksi Harri tuntee kunnioitusta isäänsä kohtaan, joka oli hyvä sotilas. Minäkertojan ”sodan ihannointia” vasten selittyy osaltaan myös Kauton valinta tärkeäksi alisteiseksi kertojaksi: tämä on voimakas hahmo, kuin luotu selviytymään vaikeissa tilanteissa, vaikka toistaakin kertomuksessaan, miten pisimmälle pääsivät oman henkensä säilyttämisessä ne, jotka osasivat ”pelätä järkevästi”. Joka tapauksessa Kauton nostaminen näin korkealle merkitsee sitä, että Björkharry ihailee voimaa myös sen ”rahvaanomaisessa” ilmenemismuodossa.

Sisäkkäisillä kertomuksilla on erilaisia tehtäviä suhteessa ensimmäiseen kertomukseen ja koko teokseen. Niitä voivat olla esimerkiksi ensimmäisen kertomuksen tilanteen selittäminen eli silloin haetaan vastausta kysymykseen, mitkä tapaukset johtivat nykyiseen tilanteeseen (Kantokorpi 1990, 153-154). Minäkertojan kiinnostusta Kauttoa kohtaan lisää se, että tämä palveli sodassa hänen isänsä Vikki Björkharryn komppaniassa. Samalla romaanin nykytilanteeseen johtaneet syyt saavat lisävalaistusta, kuten esimerkiksi Vikki Björkharryn omin käsin suorittama Nikolai Kataamäen ampuminen. Harrin tarvetta kuulla sodassa olleesta isästään on käsitelty myös kohdassa 2.2.2.

Marko Tapion työkyvyn heikkenemiseen viittaa toisen osan rakenne, joka ei enää ole niin hienojakoinen kuin ensimmäisessä osassa. Kerronta on perinteisen kronologista. Aikarakenteen hajottamisesta ja alisteisesta kerronnasta muistuttaa minäkertoja silloin tällöin Kauton tarinoinnin aikana kommentoimalla lyhyesti kuulemaansa tai jotain nykyhetkeen liittyvää asiaa. Vihtori Kauton suuri osuus *Arktisen hysterian* ilmestyneiden osien kerronnallisessa kokonaisuudessa ja Tapion käyttämä kronologinen kerronta muualta romaanista tutun aikarakenteen hajottamisen sijasta ovat ajan myötä herättäneet monia kysymyksiä. Esimerkiksi Anne Fried on sitä mieltä, että Kauton osuus häiritsee sommitelmallisesti romaanin tasapainoa, on liian pitkä ja liian yksityiskohtainen eikä sopeudu kunnolla kerronnalliseen juoneen. Se on kuin luonnottoman kokoinen vieras esine tarinaverkossa, joka olisi pitänyt kutoa tiukemmaksi, Fried kuvailee. Hänen mielestään yksi syy tähän epäsuhtaisuuteen voi löytyä Tapion työkyvyn heikkenemisestä. Tapion keskittymiskyky ei enää hänen toista osaa tehdessään ollut parhain. Toinen varteenotettava selitys saattoi Friedin mielestä löytyä Tapiolle ominaisesta puhtaasta kertomisen ja kuuntelemisen ilosta. (Fried 1975, 78-79) Myös Pekka Tarkka kiinnitti huomiota toisen osan muuttumiseen ensimmäiseen nähden ja totesi sen olevan ”pinnallisen tuntuinen puolidokumentaarinen sotakuvaus, jonka merkitystä kirjailijan kaavailemassa, kesken jääneessä kokonaisuudessa on hankala arvioida” (Tarkka 1980, 239).

Toisen osan arvostelun Kansan Uutisiin kirjoittanut toimittaja Esko Jämsen oli samaa mieltä. Hän arvosteli toista osaa ja nimenomaan Kauton kerrontaa veltostumisesta (Jämsen 1968). Kansan Lehden toimittaja Kalevi Kalemaa puolestaan totesi Tapion ylikorostaneen sotamuistojen merkitystä (Kalemaa 1969). Juhani Niemenkin mielestä Tapion ratkaisu toisessa osassa on erikoinen: päähenkilö Harri Björkharryn suvun jäsenet jäävät omituisella tavalla taustalle, kuin kulisseeiksi

suomalaisen soturimyytin idealisoinnille. Vihtori Kauton hahmo nousee kirjasta ulos kuin muotokuvattava taulun kehyksistä ja alkaa elää maalarista riippumatonta elämää. (Niemi 1988, 136)

Harri Tapper, jota *Arktinen hysteria* on aina kiehtonut, toteaa, että toinen osa ei enää ole niin tasokas kuin ensimmäinen (Kuhna 1998b).

Näitä mielipiteitä tukee se tosiseikka, että Vikki Björkharry, jonka sotavaiheista poika nimenomaan haluaa kuulla, nimitetään Kauton komppanian päälliköksi vasta keväällä 1943, kun jatkosotaa oli jäljellä enää toista vuotta. Näin hän ilmestyy *Arktisen hysterian* toisen osan sivuille siinä vaiheessa, kun 400-sivuisesta romaanista on jäljellä enää vajaat sata sivua.

Toisaalta Friedin näkemykseen siitä, ettei Kauton osuus kunnolla sopeudu kerronnalliseen juoneen, ei voida täysin yhtyä. Kolmannen osan katkelmista ja Tapion omista lausunnoista (Honkanen 1971) käy nimittäin ilmi, että Tapio aikoi käyttää Kauttoa edelleen kolmannessa osassa, jossa tämä saisi kertoa vaiheistaan Lapin sodassa, kotiuttamisestaan ja elämästään siviilissä eri työmailla. Kun tetralogia olisi ollut kokonaisuudessaan valmis, olisi aika vasta silloin ollut kypsä arvioinnille siitä, olisiko joku kerronnallinen osuus epäsuhtainen toisiin nähden. Tapion suorittamat nauhoitukset tukevat tätä käsitystä: ainakin haastattelumateriaalia oli olemassa runsaasti eli Kautolle oli jatkossakin varattu huomattava rooli. Kirjailijalla olisi edelleen ollut paljon työtä välittäessään erään suomalaisen työmiehen vaiheet romaaninsa sivuille ja saadessaan sitä kautta mukaan yhden osan suomalaista sosiaalishistoriaa.

Vasta-argumentista huolimatta voi Friedin näkemykseen Kauton ylipitkästä kerronnasta toisaalta yhtyä. Kauton osuutta olisi ollut syytä lyhentää ja tiivistää, vaikka hänen kerrontansa sinällään onkin värikästä ja mukaansatempaavaa. Oma kysymyksensä on myös se, miksi Tapio halusi korostaa Björkharryn sukuun kuulumattoman henkilön vaiheita noin paljon, kun kyseessä kerran on sukuromaani.

Kauton ongelmallisuus kertojana ei rajoitu vain pitkään osuuteen. Häntä voi samalla pitää myös epäluotettavana kertojana, vaikka se ei tietysti vähennä hänen kerronnallisia ansioitaan. Rimmon-Kenan määrittelee epäluotettavan kertojan tuntomerkeiksi tietämyksen rajoittuneisuuden, asianosaisuuden ja ongelmallisen arvomaailman (Rimmon-Kenan 1991, 128). Kauttoa voi pitää epäluotettavana kertojana juuri asianosaisuutensa takia: hän on kuvaamiensa tapahtumien keskeinen toimija, joka näkee asiat vahvasti omasta näkökulmastaan. Tällöin lukijalle herää epäily, että Kautto liioittelee asioita omaksi edukseen. Tapion haastattelunauhojen kuuntelu ei suinkaan

hävennä tätä epäilystä. Esimerkiksi tämän tutkielman sivuilla 144-145 siteerattu kohta, jossa Kautto luutnantille kiroillen kieltäytyy ahkionvetoharjoituksista, tuntuu vähemmän uskottavalta. Kysymyksiä Kauton kerronnan luotettavuudesta herää mm. sen suhteen, että hän pystyy niinkin vaivattomasti uhmaamaan sota-ajassa elävää armeijainstituutiota. On mahdollista, että juuri Kauton epäluotettavuus kertojana osaltaan herätti sitä kritiikkiä, mitä hänen kerronnallista osuuttaan ja myös koko romaania kohtaan esitettiin. Ainakin piispa Eero Lehtisen ja muiden kriittisissä asiayhteyksissä nimeltä mainittujen henkilöiden puolesta närkästyneitä riitti. Lisäksi epäsovinnaisen ja itsenäisen Kauton pääseminen esille näin ylenpalttisesti ilmeisesti ärsytti toisia.

2.4. *Arktisen hysterian* analogioista

Narratogisen näkökulman ja tämän tutkielman kysymyksenasettelun kannalta on mielenkiintoista, mitä *Arktiseen hysteriaan* liittyvät analogiat paljastavat romaanin työläiskuvasta. Rimmon-Kenan puhuu analogiasta luonnehdinnan vahvistajana. Hän käsittelee teoriassaan analogiaa maisemien, nimien ja henkilöiden välillä (Rimmon-Kenan 1991, 87-90). Analogia ei ole erillinen henkilön luonnehdinnan tyyppi, kuten suora määrittely ja epäsuora esittäminen. Sen sijaan se tukee luonnehdintaa, ja tästä syystä sen luonnehtiva kyky edellyttää luonteenpiirteiden aiempaa pohjustusta muilla keinoilla (mt., 87).

Analogia patotyömaan ja rintamaolosuhteiden välillä tuodaan suoraan esille Tapion romaanissa ja nimenomaan suhteessa talvisotaan. Useimmat näistä analogioista luo sotajuttujen kertoja Vihtori Kautto omalla kekseliäisyydellään, mutta myös minäkertoja keksii joitakin. Analogioiden taju on melkoinen osoitus Kauton mielikuvitusrikkaudesta: hän osoittaa olevansa myös luova kyky. Kun insinööri pyytää hänet mukaansa kovana pakkaspäivänä eikä heti kerro miksi, vaistoa Kautto jossain vaiheessa, että nyt hänen on ruvettava kertomaan tarinoita nimenomaan talvisodasta. Yksittäisenä esimerkkinä Kauton halusta luoda analogiaa rintaman ja työmaan välille on betoniporukan nimeäminen betonibunkkeriksi. Boris Uspenski toteaa kerronnan näkökulmia käsittelevässä kirjassaan *Komposition poetiikka* (1991), että henkilönäkökulmat voivat täydentää toisiaan tai olla toisilleen vastakkaisia (mt., 23). Kauton näkökulma on Björkharryn kannalta terapeutin ja siksi puoleensavetävä.

Kauton näkökulma palvelee myös lukijaa: kirjasta syntyvä käsitys on monipuolisempi, kun Björkharryn paikan minäkertojana ottaa vähemmän problemaattinen ja suurempi Kautto.

Jo Kauton tulo työmaalle sisältää tärkeän analogian, sillä hänen tulopäivänsä on 30. marraskuuta. Päivämäärä on sama, jolloin talvisota aikanaan syttyi. Pakkaset ovat voimalaitostyömaalla yhtä ankarat kuin talvisodassakin, sillä insinööri toteaa pakkasta olevan tärkeinä valupäivinä yli 40 astetta. Kauton ja minäkertojan kertomukset talvisodasta on lisäksi sijoitettu voimalaitostyömaan kylmistä talvikuukausista kertovien kuvausten keskelle. Samalla tavalla analogiaa on myös talvisotakertomuksen lopun tunnelmien ja maaliskuun 1940 välillä: kun Kautto päättää kertomuksensa, on ilmassa insinöörin mielestä luonnonmerkkien puolesta maaliskuisia tunnelmia. Minäkertojan viesti on selvä: hänellä on samalla tavalla ongelmia kuin suomalaisilla sotilailta. Hän taistelee vaikeiden työmiesten ja luonnonolosuhteiden keskellä, suomalaiset taas ylivoimaisen puna-armeijan kanssa. Myös Björkharrylla on tunne, että hän on alakynnessä. Välillä hän on jatkuvien vaikeuksien vuoksi suorastaan epätoivoinen.

Kautolta on erinomainen oivallus luoda analogia voimalaitostyömaan ja rintaman välille. Saman analogian huomaavat sekä Kautto että Björkharry, ehkä toisistaan riippumatta. Näin Kautto kertoo Björkharrylle, miten itse oli 20 vuotta aikaisemmin selvinnyt kovista paikoista ja samalla rivien välissä rohkaisee esimiestään. Seuraavassa insinööri fokalisoi tämän asian.

”Ympärillä oli työmaa, jolla kaiken aikaa oli myllerretyn maan, loan, likaisen ja puhtaan lumen, räjäytysten jälkeisen tomun ja milloin minkin peittämä sekasorto. Lautaa, rautaa, kiviä, sementtiä, kaikenlaatuista romua, koneita, tilapäisiä parakkimaisia rakennuksia, likaisia, resuisia, nälkäisiä miehiä, seassa pari kolme naistakin, joita jokaista siellä naitiin, kylmyyttä, hellettä tai sateen aiheuttamaa kurjuutta – niin minulla itselläni kuin miehilläkin. Viinaa, sairautta, loukkaantumisia ja kuolemantapauksia, likaisia, karkeitä puheita. Sen keskellä Vihtori Kautto kertoi pala palalta, hajanaisesti ja mieleenjohtumien mukaan kokemuksensa sodasta. Ensin jatkosodasta ja sitten talvisodasta. Hän kertoi sen oikeilla paikkojen, yksikköjen ja sotilaiden nimillä alimmasta ylimpään, kaikki tapahtumat niin kuin ne olivat tapahtuneet. Kaikki tarinansa tapahtumapaikat hän sijoitti havainnollisesti työmaalle.” (Tapio 1967, 58)

Myöskään ääniin liittyviä analogioita ei unohdeta. Kun Kautto kertoo parakissa insinöörille jatkosodan taisteluista, kuuluu ulkoa katkeavan vaijerin kova pamaus, jonka

Kautto spontaanisti assosioi laukauksen ääneksi. Kautolle analogian löytäminen on helppoa. Sekä rintamalla että voimalaitostyömaalla on paljon työläisiä, osin vielä samoja henkilöitäkin 20 vuoden aikaerosta huolimatta. Kummassakin paikassa olosuhteet ovat vaikeat ja alkeelliset, mikä osaltaan laukaisee työläisten piilevän primitiivisyyden.

Sotaan liittyvää symbolista analogiaa voidaan tulkita löytyvän insinöörin konepistoolista, jonka hänen isänsä on aikanaan salakuljettanut rintamalta. Vikki Björkharry toimii jatkosodan loppuvaiheissa komppanianpäällikkönä, jonka henkilökohtaisena aseena kuului olla pistooli. Björkharry on mieltynyt konepistooliin. Sillä hän myös ampuu Niilo Kataamäen epäselvissä olosuhteissa jatkosodassa mahdollisesti kostoksi oman äitinsä murhasta vuoden 1918 tapahtumien yhteydessä. Nyt sama ase on pojan mukana voimalaitostyömaalla. Insinööri joutuu pitkän matkaa pohtimaan puhutun sanan voimaa ja samalla varautumaan kovempien otteiden käyttöön, jos tilanne sitä vaatii. Kun *Arktisen hysterian* toinen osa päättyy, ei vielä ole selvinnyt, päättääkö insinööri saada työläiset pelastamaan työmaata konepistoolilla uhkaamalla.

Rimmon-Kenanin mukaan maisemaan liittyvä analogia voi olla joko suora tai käännteinen. Ensinmainittu korostaa kaltaisuutta ja viimeainittu kontrastia (Rimmon-Kenan 1991, 90). *Arktinen hysteria* luo suoran analogian patotyömaan ja Harri Björkharryn oman sielunmaiseman välillä. Voimalaitostyömaalla on paljon ongelmia, joita monet huonosti motivoituneet työläiset vain lisäävät. Nimenomaan pato symboloi tulossa olevaa suurta käänne pistettä. Samaten Harri Björkharry prosessoii mielessään omia vaikeuksiaan, kuten suhdetta omaan isäänsä. Kumpaakin maisemaa sävyttää ilottomuus ja kumpaankin liittyy punaisten surmaaman Hiltu Björkharryn muisto: hänen surmapaikkansa on voimalaitostyömaan tuntumassa ja myös pojanpoika muistelee toisinaan tätä asiaa, onhan hänen morsiamensa surmaajien veljentytär.

Padon sortumisen yhteydessä ongelmat ovat saamassa ratkaisujaan. Voimalaitostyömaan jännitteet purkautuvat voimakkaasti ja Harri Björkharryn sisäinen prosessi lähtee liikkeelle uudella tavalla. Näin Marko Tapio käyttää analogiaa apuvälineenään kytkiessään työläiset jonkin vaikean asian yhdeksi symboliksi.

Myös *Arktisen hysterian* henkilöhahmojen ja todellisten ihmisten väliltä löytyy analogiaa. Yksi tärkeimpiä on analogia Marko Tapion ja Harri Björkharryn välillä: kirjailija sijoitti tietoisesti itsestään piirteitä päähenkilöönsä (Honkanen 1971). Tapio kuunteli mielellään tarinoita, mikä myös heijastuu *Arktista hysteriaa* varten kerättyssä materiaalissa: pelkästään nauhoitettuja tarinoita kertyi kymmenien tuntien

edestä. Nauhojen kuuntelu osoittaa, että Tapio piti tarinoiden kuuntelusta. Hän syventyi kuuntelemaan toisen kertomusta herkeämättä. Sama piirre on nähtävissä myös Harri Björkharryssa, jolle romaanissa erilaisia tarinoita kertovat mm. hänen isänsä Vikki ja Vihtori Kautto. Samalla tavalla kuin on analogia kirjailijan ja Harri Björkharryn välillä, on analogia myös kirjailijan isän Vihtori Tapperin ja Vikki Björkharryn välillä. Kirjailijan veli Harri Tapper myöntää haastattelussa, että hänen veljensä käytti tietoisesti *Arktisessa hysteriassa* tällaisia analogioita (Kuhna 1998a).

Yrjö Sepänmaa toteaa kirjassaan *Kirjailijakuva*, ettei romaania asianmukaisesti luettuna voi pitää henkilöhistoriallisena dokumenttina eikä historiankirjoituksena (Sepänmaa 1986, 4). Tämä on pidettävä mielessä myös Tapion romaania luettaessa. *Arktinen hysteria* ei ole Kauton elämäkerta eikä myöskään historiallinen romaani.

Anne Fried on löytänyt *Arktisesta hysteriasta* myös nimiin liittyvää analogiaa. Vikki Kautossa henkilöityvät Jannen nuoruusaika ja sen ihmiset, Harrin lapsuusvuodet, jolloin isä vielä puhui nuoruutensa murretta ja lauloi lauluja, joita he olivat Jannen kanssa mielellään esittäneet – aika jolloin hän kuului enemmän vanhempinsa kuin vaimonsa maailmaan. Suotta eivät Kautto ja Harrin isä ole kaimoja. Kuten alaluvussa 2.2.2. mainittiin, Harri yrittää löytää sen Vikki Björkharryn, jonka hän on kadottanut ja jota hän kaipaa (Fried 1975, 87). Näin sekatyömies Vihtori Kauton rooli Harrin henkilökohtaisissa prosesseissa on suuri, vaikkei hän sitä tiedäkään.

Samoin on muistettava, että keskeisissä rooleissa olevia Vikki(Vihtori)-nimisiä miehiä on *Arktisessa hysteriassa* useampi. Heitä ovat Vikit Björkharry, Kautto ja Niemelä. Analogiat eivät pääty vain etunimiin, sillä työmaalla on monella miehellä –mäki-loppuinen sukunimi. Ne muodostavat analogian Saarijärven mäki- maaston kanssa.

3. TAPION TYÖLÄIS- JA KÖYHÄLISTÖKARAKTÄÄREISTÄ

3.1. Työläiset

Kuten jo kohdassa 2.2.1. todettiin, ei "björkharrylaisen" ihmiskuvan omaavan minäkertojan Harri Björkharryn työläiskritiikki ole absoluuttista. Insinööri ei esimerkiksi arvota ihmissuhteitaan sen mukaan, millainen vastapuolen ideologinen katsomus mahdollisesti on. Hänen suhtautumisessaan työläisiin on suuria eroja. Esimerkiksi voimalaitostyömaan työläisjoukkoa ei saa tarkastella yhdenmukaisena joukkona, vaan voidaan jopa ennemminkin kysyä, oliko tässä joukossa erilaisia alaryhmiä, joista esimerkkinä ovat Linnan *Tuntemattoman sotilaan* pakkiporukat (Lilja 1984, 73).

Vaikka Tapion romaanissa on kuvattu monia työläisiä vuosikymmenien ajalta, on tarkastelun painopiste voimalaitostyömaalla, joka on tapahtumien päänäyttämö. Henkilöhahmon tekstuaalisia ilmentymiä on kahta perustyyppiä: suora määrittely ja epäsuora esittäminen. Ensimmäisessä tapauksessa henkilöhahmon piirteitä nimetään suoraan adjektiivilla. Jälkimmäisessä tapauksessa luonteenpiirre jätetään mainitsematta, mutta sitä esitetään ja havainnollistetaan eri tavoin. Lukijan tehtävänä on päätellä, mistä on kysymys. (Rimmon-Kenan 1991, 77-79) *Arktisen hysterial* minäkerronnan vuoksi etenkin työläis- ja köyhälistöläishahmojen määrittely on ollut pääosin suoraa. Joissakin tapauksissa, kuten minäkertojan isoisän tai rakastetun kohdalla, lukijan tehtäväksi jää päätellä puherepliikeistä ja toiminnan laadusta joitain persoonallisuuden piirteitä.

Voimalaitostyömaan työläiset voidaan jakaa kahteen joukkoon jo asuintaustan perusteella. Osa miehistä on paikallista, suhteellisen vakaata ja luotettavaa väkeä. Suhtautuminen heihin onkin melko myönteistä. On huomattavaa, että ns. positiiviset työläishahmot ovat kaikki paikallista väkeä. Näkyvistä negatiivisista hahmoista paikallisia on Nikolai Kataamäki. Muualta tulleet työläiset ovat insinöörin mukaan onnettomia ihmisiä, jotka mentaliteettinsa mukaisesti viettävät levotonta ja onnetonta elämää pystymättä olemaan kauaa paikallansa. He ovat pääosin kasvotonta joukkoa.

Toiseksi voimalaitostyömaan työläiset voidaan jakaa yhden työn ammattilaisiin ja sekatyömiehiin. Esimerkiksi Roikonen, oman itsenäisen kirvesmiesporukan vetäjä, edustaa

edellisiä, Vihtori Kautto, jälkimmäisiä. Björkharry ei halua pitää sekatyömiestä yhden alan spesialistia huonompana, vaan toteaa heidän olevan arvokkaita silloin, kun tarvitaan monitaitureita.

Kolmas tapa luokitella voimallistyömaan työläisiä on ideologisuus. Esimerkiksi Vihtori Kautto ja Vihtori Tukkimäki, insinöörin luottomiehet, ovat epäideologisia, negatiiviseksi työläishahmoksi kuvattu luottamusmies taas korostetun ideologinen.

Useimmat *Arktisen hysterian* työläiset ja köyhät on kuvattu ja fokalisoitu kertojahierarkiassa ylimpänä olevan Harri Björkharryn kerronnan kautta. Toisena fokalisoijana on sekatyömies Vihtori Kautto, jolla on aseveljinä monia työläisiä. Työläiset ja köyhät voidaan karaktäritarkastelussa jakaa myönteisiin (johon tässä luetaan myös mahdolliset ideaalityypit) ja kielteisiin hahmoihin sekä tämän luokitustavan ulkopuolelle jääviin muihin tapauksiin. Köyhiä on tarkasteltu erikseen omassa alaluvussaan.

Rajanveto positiivisten ja negatiivisten sekä muiden työläishahmojen välillä on liukuva. Esimerkiksi Nikoi Kataamäessä, fanaattisessa kommunistissa, on sekä hyviä että huonoja puolia, eikä insinöörin asennoituminen häneen ole yksiselitteisesti kielteinen. Tässä tutkielmassa hänet on kuitenkin kategorioitu kielteisiin työläishahmoihin fanaattisuutensa ja suorittamansa miestapon vuoksi.

Tarvittaessa henkilöahmoja verrataan Raoul Palmgrenin työläiskäsitykseen. Näin tapahtuu esimerkiksi Janne Björkharryn kohdalla. Palmgrenin käsityksiä suhteessa *Arktiseen hysteriaan* käsitellään yhteenvedonomaisesti kohdassa 4.5.

3.1.1. Positiiviset hahmot

Janne Björkharry, minäkertojan isoisä, on *Arktisen hysterian* monipuolisimmin ja myönteisimmin kuvattu työläishahmo ja eräs *Vuoden 1939 ensilumen* keskeisistä henkilöistä. Janne on sekä ihmisenä että työläisenä verraton hahmo, ainakin työläisten joukossa todellinen primus inter pares. Hänen persoonallisuutensa on Tapion romaanissa määritelty pääosin

suoraan. Hän on reipasotteinen, suora, teräväkielinen, tarvittaessa äärimmäisen kova eikä nöyristele ketään. Tämän vuoksi hän pitää helposti puoliaan työnantajansa Ville Lommolan mielivaltaa vastaan ja suojelee tältä myös vaimoan. Kovista ja reippaista persoonista pitävä Lommola ihastuu Janneen ja jopa kadehtii hänen ominaisuuksiaan, vaikka ei maltakaan olla näyttämättä tälle valtaansa. Suoruutensa ja kykenevyytensä vuoksi Janne kuvataan Lommolan yläpuolella olevaksi.

Tim LaHayen persoonallisuustypologiassa Janne voidaan luokitella tyylipuhtaaksi koleerikoksi. Koleerikon luonteenpiirteitä ovat mm. tulisuus, nopeaälyisyys, voimakastahtoisuus, ulospäinsuuntautuneisuus ja käytännöllisyys. Koleerikko on toiminnallinen, hän ei tarvitse ympäristön virikkeitä, sillä hän ideoi jatkuvasti uutta ja miettii päämääriä. (LaHaye 1988, 19-20) Janne on juuri tällainen luonnetyyppi. Tätä taustaa vasten ei ole ihme, että hän uskaltaa ottaa riskin ja ostaa myllyn ympäristöineen perheensä asuinpaikaksi. Hänessä on ainesta yksityisyrittäjäksi.

Kovuudestaan huolimatta Janne on aviomiehenä ja perheenisänä monessa suhteessa esimerkillinen ja ihmisenä jopa lämmin. *Arktinen hysteria* kuvaa hänet, päinvastoin kuin useat muut työläiset, moraalisesti mallikelpoisena. Piirre ilmenee esimerkiksi siinä, miten hän kohtelee morsiantaan Hiltua. Kun tämä on seurusteluaikana tullut raskaaksi, ei Janne jätä häntä, vaikka se ympäristön normien mukaan olisi ollut mahdollista, vaan ottaa hänet vaimokseen. Avioliitossakin Janne kohtelee heikkoa ja haurasta vaimoan ”ritarillisesti” eikä ole tälle uskonon, päinvastoin kuin romaanin monet muut työläiset omille puolisoilleen (Tapio 1967, 128).

Janne on keskivertotyöläistä ylempänä. Hän joutuu morsiamensa tultua raskaaksi jättämään isänsä kirvesmiesporukan ja muuttamaan Hiltun kanssa Saarijärvelle, missä ryhtyy Lommolan mylläriksi. Janne oppii asiat nopeasti ja hoitaa myllärin työnsä hyvin. Kun Lommolan talo sitten kaatuu, ostaa säädystä ylöspäin pyrkivä Janne myllyn ympäristöineen, vaikka velkaantuukin loppuiäkseen. Kauppa pakottaa hänet hakemaan lisätuloja uittotyöstä, jossa hän lahjakkuutensa ansiosta ylenee työnjohtajaksi. Piiripäällikkö Riihijärvi näkee heti Jannen kyvyt ja johtajanominaisuudet. Hän olisi mielellään ylentänyt hänet piiriesimieheksi, jos tällä olisi ollut enemmän koulutusta (mt., 166). Lisäksi Janne toimii rakennusurakoitsijana. Vaikka Janne tekee töitä kovassa paineessa, hän nauttii itsensä ajamisesta äärirajoille. Hän sopii koleerisen ja toiminnallisen temperamenttinsa puolesta

oivallisesti vauhdikkaaseen ja vaativaan tukinuittoon. Koleeriselle luonnetyypille ominaiseen äkkipikaisuuteen viittaa myös Jannen useasti mainittu piirre ”suuttua itsensä rikki”.

Jannen kyvyt ja yrittämisen halu pohjustavat tietä Björkharryjen yhteiskunnalliselle nousulle. Hän on perinyt yrittäjähenkisyyden Pohjanmaalta Keski-Suomeen muuttaneelta isältään, jonka kirvesmiesporukassa hän oli osakkaana. *Arktinen hysteria* ilmaisee suvun vaiheiden kautta yksiselitteisesti, että yrittäjähenkisyys ja suvun yleinen lahjakkuus periytyvät isältä pojalle. Jannen elämäntyö pohjustaa sitä, että Björkharryista on kehkeytymässä merkittäviä yhteiskunnallisia vaikuttajia.

Vaikka Janne on identifioitunut työläisiin, hän ei välttämättä kannata kaikkia heidän tunnusmerkkejään kovin halukkaasti. Näin on esimerkiksi köyhyyden suhteen, sillä hän enempää kuin hänen vaimonsakaan eivät halua näyttää köyhyyttä ulospäin. Tämän asenteen taustalta löytyy ainakin ylpeyttä. Janne ei myöskään ole problemaattinen yksilö kuten poikansa ja pojanpoikansa. Sielulliset kriisit ja arvokonfliktit ovat hänelle vieraita. Jannen epäproblemaattisuuden taustalta löytyy ainakin aikakausi ja siihen liittyen oma elämänkaari: yhtenäiskulttuurin hajoaminen ja modernin tulo eivät vielä koskeneet Jannea. Persoonallisuutena hän on mutkattomampi kuin esimerkiksi pojanpoikansa. Hänen käytöksensä on vapautunutta.

Aatteellisesti Janne Björkharry on koko elämänsä ajan sosialisti (Tapio 1967, 93). Toisaalta hänen sosialisminsa ei ole opillisesti jäsentynyttä eikä varsinkaan marxilaista, vaan se on enemmänkin yleinen suhtautumistapa, joka perustuu käytäntöön ja elämäkokemukseen. Myös elintavoiltaan ja olemukseltaan Janne Björkharry on aito työläinen: hän käyttää alkoholia kuin kuka tahansa proletaari ja on poikamaisen huumorintajunsa puolesta valmis kepposteluun, mikä nähdään Karhisen Jussin Fanni Lommolalle tekemän pilan yhteydessä (mt., 163-164). Välillä hän on yökaudet Ville Lommolan ryyppyseurana. Alkoholin käyttö lisääntyy Jannen elämän loppupuolella, mutta se ei silti häiritse hänen työtään tai perhe-elämäänsä, vaikka hän tekee työtäänkin humalassa.

Lukijalle kuva Janne Björkharrysta välittyy pääosin hänen pojanpoikansa Harrin kerronnan kautta. Harri puolestaan on kuullut tarinat pääosin isältään Vikiltä, jolla oli Janneen läheinen suhde. Harrin kautta välittyvä kuva isoisästä ei tietenkään ole täysin objektiivinen, vaan se on sekä omien että Vikin arvostusten värittämää. Janne on siinä määrin myyttinen, että voisi kuvitella sisäistekijän siihen tähänneen. Myyttisiä aineksia Jannesssa ovat erityisesti

hänen ja Hiltun saapuminen myllylle 1890 sekä Jannen hautajaiset 1930. Myös Jussi Karhinen kertoo vanhoja tarinoita, joissa Janne on osallisena (mt., 163-164). Näin siis Jannen fokalisoijina ovat diegeettiset kertojat isä-Vikki ja Karhinen, jotka ovat minäkertojalle alisteisia.

Hochmanin henkilöhaamoja käsittelevän typologian mukaisesti Janne Björkharry voidaan määritellä tyylittelemättömäksi, mutta dynaamiseksi ja koherentisti eli yhtenäisesti kuvatuksi eheäksi persoonaksi. Yhtenäisyys tarkoittaa tässä sitä, että henkilön tekemiset tukevat hänestä annettua kuvaa (Hochman 1985, 98). Tämä pätee Janneen. Hänen kuvauksensa päättyy suljettuun loppuun, ts. hänen kohtalonsa ei jää lukijalle avoimeksi (mt., 138).

Miten palmgrenilainen työläiskäsitys suhtautuu Janne Björkharryn hahmoon? Ensinnäkin on huomattava, että hän on realistisessa valossa kuvattu henkilö, jolla on myös inhimillisiä heikkouksia, kuten runsas alkoholin käyttö. Palmgrenilaisen käsityksen kanssa on ristiriidassa erityisesti se, että Björkharry alkaa lopulta yrittäjähenkisesti suuntautua yksityisomistuksen suuntaan, kun hän totaalisen velkaantumisen uhallakin ostaa itselleen talon ja maata Lommolan perikunnalta. Toisaalta Björkharryn hahmo on harmoniassa palmgrenilaisen näkemyksen kanssa siinä, että hän työläisvaiheessaan näyttäytyy työnantajansa rinnalla päätään pitempänä sekä moraalisisessa että käytännöllisessä mielessä. Hän on luokkansa valio, joka uskaltaa menestyksellisesti vastustaa työnantajan, tässä tapauksessa mielivaltaisen talollisen, tyranniaa.

On merkillepantavaa, miten Lommolan ja Björkharryn sukujen osat vaihtuvat ajan myötä: mylläri Janne Björkharryn jälkeläiset ovat lahjakkaita ja työteliäitä ja aloittavat yhteiskunnallisen nousun, talollisisäntä Lommolan 24 lapsesta taas lähes jokainen taantuu pientä mökkiä asuvaksi katkeraksi kommunistiksi. He eivät kykene kantamaan talolliselle kuuluvaa vastuuta. Kun Lommolan tila aikanaan on myytävänä, ostaa nuori Vikki Björkharry sen heti ja liittää Plataanin tilaan.

Arktisen hysterian sisäistekijälle paremmuuden yksi tärkeä mitta on kohota lahjakkuutensa avulla yhteiskuntaluokissa ylöspäin. Tämä tukee osaltaan jo aiemmin tässä tutkielmassa esitettyä olettamusta björkharrylaisesta ihmiskuvasta romaanin keskeisenä normina. Tapion romaanin kritiikki ja kiitokset suuntautuvat sen mukaisesti sekä porvariin että työläiseen. Palmgrenin uskonkappaleissa lahjakkaan yksilön yhteiskunnallinen nousu ei

kuitenkaan voinut merkitä aatteellisen taustan hylkäämistä. Niinpä esimerkiksi Vikki Björkharryn muuttuminen sosialistisesta työläispojasta maalaisliittolaiseksi pääjohtaja-ministeriksi ei voinut olla hänen kriteeriensä mukaista.

Eläkeikään ehtinyt sekatyömies Vihtori Tukkimäki on sivuhenkilön roolissaan voimallistyömaan myönteisimpiä työläishahmoja. Äkkipikaisuudestaan ja hermostuneisuudestaan huolimatta on hän ammattitaitoinen, luotettava ja kestävä. Hän on valmis ylitöihin lyhyelläkin varoitusajalla. "No niin. Taas yksi asia selvä. Tukkimäki tulisi yöksi hoitamaan kaminoita. Luotin siihen mieheen ehdottomasti. Aina on semmoisia miehiä, joihin voi luottaa kuin itseensä. Tukkimäki oli sellainen", minäkertoja kiittelee (Tapio 1968, 98).

Tukkimäelle on ominaista äkkipikaisuus, jurous ja luonteen vaikeus, joiden osalta hän muistuttaa valtaosaa voimallistyömaan noin satahenkisen työläisjoukon jäsenistä. Kun hän kohtaa työssään vastuksia, hän menettää täysin malttinsa ja kiroaa insinöörin kuullen jopa vaimonsa, "sen luotokotkan". Kuitenkin hän on juron ulkokuorensa alla aivan jotain muuta: hänen elämänsä on, päinvastoin kuin useiden muiden työmiesten, kunnossa ja kontrollissa. Hänestä puuttuu arktisen hysterian päämäärätön levottomuus, elämän hallitsemattomuus ja karkea väkivaltaisuus. Hänen kykyään vastuunkantoon kuvaa myös se, että hänen perhe-elämänsä on kunnossa, päinvastoin kuin useiden patotyömaan kulkurielämää viettävien miesten. Hän on tyypillinen paikallinen työmies eli "luotettavampaa" joukkoa.

Harri Björkharry kuvaa Tukkimäkeä lämmöllä, jopa sydämellisesti. Hän kunnioittaa tätä sydämestään. Vaikka Tukkimäen henkilökuvauksessa on välillä tahattoman koomisia sävyjä, ei insinööri, fokalisoija, mene missään tapauksessa negatiivisen kuvauksen puolelle (esim. Tapio 1967, 46-47). Hän havaitsee, että Tukkimäki on näyttävistä raivokohtauksista huolimatta hyvä ihminen. Tällä on myös hyvä huumorintaju, ja hän osaa nauraa itselleenkin, koska tiedostaa oman koomisuutensa. Insinöörin tekisi mieli antaa Tukkimäelle reilu palkankorotus, mutta hän ei tee sitä, koska tietäisi toisen torjuvan sen heti. Luottomies ei luonteelleen tyypillisesti välitä erikoiseduista eikä erikoiskohtelusta. Niinpä insinööri joutuu kohtelemaan häntä sen mukaisesti. Hän toteaa mielessään kunnioittavasti, että sodassa tapaa paljon Tukkimäen kaltaisia miehiä ja tilanteissa, jotka ovat todella tukalia. He eivät jätä paikkaansa, heihin voi luottaa.

Mainitessaan Tukkimäen piittaamattomuudesta ylimääräisiin etuihin nähden insinööri sivaltaa jälleen suorasukaisesti työväenliikkeeseen päin. Hän muistuttaa, että omien

etujen kirjaimellinen vahtiminen oli tuohon aikaan enemmän sääntö kuin poikkeus. Tukkimäki ei ympäristöstään huolimatta tähän vahtimiseen osallistu.

Myös Tukkimäen vaimo mainitaan insinöörin kerronnan yhteydessä, toisin kuin yhdenkään toisen työläisen vaimo. Hänet mainitaan käsitöitä tekeväksi naiseksi, joka on mm. valmistanut miehensä ”tumppoonit”, millä nimellä romaani miehen käsiineitä nimittää.

Tukkimäki on lahjomaton mies, joka uskaltaa sanoa suorat sanat myös esimiehelleen. Hän ei kuitenkaan koskaan mene henkilökohtaisuuksiin. Näin miesten välillä ei ole ristiriitoja, vaan yhteistyösuhde on tasapainoinen. Tukkimäen luotettavuudella ja lojaaliudellakin on rajansa, ja se on työmaan miesten normisto. Tämä ilmenee kohtalokkaana lakkoamuna, kun Tukkimäki alkaa toisten lakkolaisten tavoin juoda pontikkaa. Tätä ennen hän on lakon jo ollessa päällä vielä väentänyt vintturia, mitä on pidettävä erityisenä lojaalisuudenosoituksena työnantajaa kohtaan. Björkharry ymmärtää Tukkimäen lähdön lakkolaisten mukaan eikä tuomitse häntä sen vuoksi. Tukkimäki ei missään vaiheessa politikoi, vaan on korostetun epäideologinen hahmo. Implisiittinen tekijä on pitänyt huolta siitä, että hänellä ei ole romaanissa mitään tekemistä politiikan kanssa. Miksi? Koska se ei halunnut kytkeä työläisten positiivisia puolia ideologisuuteen.

Tukkimäen kielenkäyttö ja ulkoinen olemus tukevat sitä kuvaa, joka hänestä välittyy persoonallisuuden luonnehdinnan kautta. Hän edustaa näin erästä työläisen perustyyppiä. Hochmanin typologiassa Vihtori Tukkimäki on tyylitelty sivuhenkilö, joka karakteriltaan on yksinkertainen ja läpinäkyvä. Hochman puhuu staattisista persoonallisuuksista (Hochman 1985, 132), mikä määritelmä sopii Tukkimäkeen ainakin pääosin. Tukkimäen kuvaus ei ole ristiriitaista. Raivokohtausten kuvauksilla tuodaan esille Tukkimäen tyyliteltyjä puolia, jotka kokonaisuuteen suhteutettuina korostuvat. Tämä käy yksiin myös Hochmanin typologian kanssa (Hochman 1985, 90).

Vielä kannattaa huomata analogia Tukkimäen nimen ja hänen luonteensa välillä. Rimmon-Kennan puhuu neljällä tavalla analogisista nimistä, joista yhden analogisuus liittyy henkilökuvan piirteisiin visuaalisesti (Rimmon-Kenan 1991, 88). Tukkimäen jorö olemus ja hänen perisuomalainen, jämäkkyudestään ja kestävyyydestään mielikuvaa luova sukunimensä on helppo nivoa yhteen.

Luotettavuutensa ja sitkeytensä puolesta Tukkimäkeä muistuttaa työmaalla Hänninen-niminen mies, joka kuvataan romaanissa Harri Björkharryn kerronnan kautta

niukoin ja keskitetyin vedoin. Hän jääkin pääosin kasvottomaksi taustahahmoksi. Ulkomuotonsa puolesta hänet kuvataan, toisin kuin Tukkimäki, laihaksi ja uupuneen näköiseksi, eikä hän temperamentiltaan ole tämän luokkaa. Näennäisestä aneemisuudestaan huolimatta hän on erinomaisen sitkeä mies, joka uhrautuvasti hoitaa oman osuutensa työstä.

"Hän nukkui pieniä jaksoja kylmässä lautasuojassa, joka oli höyrykaminan ympärillä, heittäytyi sinne pölyn ja lautaromujen sekaan kengät jalassa ja karvalakki päässään, jopa rukkaset käsissään. Tukkimäki hoiti pumpput ja myös öljykaminat. En käsitä, kuinka olisin tullut toimeen ilman näitä kahta miestä. En varmaan olisi tullutkaan, olisin ehkä lähtenyt jonnekin ja jättänyt kaiken" (Tapio 1968, 27).

Minäkertoja suhtautuu Hänniseen hyvin suopeasti. Hän arvostaa paitsi tämän panosta työmiehenä, myös hänen persoonallisuuttaan. Hänninen osaa insinöörin tavoin nauttia luonnosta sydämensä pohjasta. Muutenkin mies on työmaan vapautuneimpia ja elämänhaluisimpia, mikä ilmenee mm. laulutaipumuksena. Samalla hän kuitenkin on monien epäsuosiossa. Tässä minäkertoja vihjaa työmiesten nurjaan ja negatiiviseen asennoitumiseen: he ikään kuin kadehtivat työtoverissaan tämän hyvää mentaalista pohjaa. Samalla Björkharry antaa ymmärtää, että työläisten kielteisessä suhtautumisessa on taustalla politiikka mukana. Hänninen on nimittäin yksi niistä miehistä, jotka eivät politikoi. Siten voisi myös olettaa, ettei hän välitä leimautua poliittisesti.

Sotasankari ja sekatyömies Vihtori Kautto sen sijaan kuvataan jo monipuolisemmin, vaikka hänen varsinainen toimintansa romaanissa sijoittuu pääosin sotaan. Hän on *Arktisen hysterian* eräs merkittävimpiä ja perusteellisimmin kuvattuja henkilöitä. Jo Kauton astumisessa mukaan romaanin tapahtumiin on ilkkurisia sävyjä, mikä hätkähdyttää uutta tulokasta tarkkailevaa insinööri Björkharrya. Näin minäkertoja kuvailee Kauton olemusta:

"Hän oli kulmikas ja karkean tuntuinen mies. Ensi näkemältä ajattelin, että siinä oli taas joku niistä kiertolaisista, jotka kuollakseen ovat ikävystyneet jollain työmaalla ja lähteneet tai oli potkittu pellolle jonkin rettelöinnin takia. Hänellä oli neliskulmaiset, kulmikkaat, pitkulaisen pystyyn nostetun punertavan katukiven muotoiset kasvot, jotka olivat niin voimakkaat, että hän näytti suorastaan kauhealta, ja näiden kasvojen keskellä oli siniset, purevat, tunteettomat silmät. En ole myöskään nähnyt kenelläkään ihmisellä kovempaa

suuta. Tai leukaa. Katselin häntä matkan päästä hänen ilmestyessään työmaalle. Hän oli kookas ja voimiltaan vahva mies, iältään jo noin viidenkymmenen. En ole koskaan nähnyt hitaampaa, jollakin tavoin niin jähmeää miestä, että tuntui kuin aivojen hidasliikkeisyys heijastuisi ruumiin toimintoihin asti. Hänen käyntinsä, kun hän lähestyi työmaata tieltä päin, oli niin raskasta ja harva-askelista, että oli kuin tietä myöten olisi harmaassa tuulitakissaan lähestynyt tankki, panssarivaunu. Vieläpä hänen äänensä ja puheensa sivistymätön karkeus, kirosanojensa sävy ja käyttäytymisensä pirumielinen, härnäävä, haastava röyhkeys todisti minulle, että työmaallani vähän matkan päässä minusta kädet syvällä housuntaskuissa seisoi roisto." (Tapio 1968, 54-55)

Kirjailija voi henkilöahmoja kuvatessaan käyttää taiteellisena tehokeinona ulkoisen olemuksen ja luonteenpiirteiden metonymistä yhteyttä, joka tarvittaessa terästää henkilökuvausta. Kyseinen tapa on kirjallisuudessa vanhaa perua. (Rimmon-Kenan 1991, 85) Myös Tapio on tässä käyttänyt kyseistä tehokeinoa.

Vaikka Kauton ulkomuodon ja luonteenpiirteiden välillä onkin yhteys, Björkharry huomaa kuitenkin erehtyneensä Kauton suhteen perusteellisesti. Omintakeisuudestaan ja epäsovinnaisuudestaan huolimatta hän on hyvä ja luotettava työmies sekä lahjakas jutunkertoja. Viimemainittu ominaisuus on syynä siihen, miksi hänet on ratkaisevalla tavalla nostettu romaanin toisen osan keskeiseksi henkilöksi. Sotajuttujen kertomisen aikana hän paljastuu lisäksi mieheksi, joka insinöörin mukaan raamatullisesti ajatellen ei etsi omaansa: yhdessä Björkharry ja Kautto tyhjentävät tarinoinnin ohessa 20 pulloa amerikkalaista vodkaa, jotka ovat Kauton hankkimia (Tapio 1968, 370). Henkilön puhe, oli sitten kyseessä keskustelu ääneen tai hiljaa mielessä, voi ilmentää yhtä tai useampaa luonteenpiirrettä sekä sisällöltään että muodoltaan (Rimmon-Kenan 1991, 82). Kauton persoonallisuuden piirteistä häikäilemättömyys, neuvokkuus ja epäproblemaattisuus korostuvat hänen sotakerronnassaan.

Vaikka Vihtori Kauton ja Harri Björkharryn suhde onkin mutkaton ja avoin, pitää Kautto koko ajan kiinni siitä, mitä hän on: työläinen ja vapauttaan rakastava kansanmies. Itsellinen, kova ja sisäisesti ylpeä Kautto on kaikessa mukana omilla ehdoillaan ja vain niin kauan kuin itse haluaa. Hän on itsenäinen myös suhteessa toisiin työläisiin eikä anna näiden normien vaikuttaa itseensä. Björkharry ounastelee patotyömaalla sattuvan suuren välikohtauksen aikana, että jos Kautto olisi vielä tuolloin ollut mukana, hän olisi kylmän harkintansa ja toimintakykynsä vuoksi ollut insinöörin pahimpia vastustajia (Tapio 1967, 70).

Kauton kylmäpäisyys paljastuu erityisen hyvin rintamalla, jossa hänestä oman kertomansa mukaan sukeutuu esiin kylmäverinen vihollisen tappaja.

Osin tyylitelty Vihtori Kautto on oikeastaan romaanin toinen päähenkilö pitkien sotakuvaustensa takia, vaikka onkin päähenkilölle alisteinen diegeettinen kertoja. Päähenkilön roolissaan hän on Björkharryn tavoin minäkertoja. Hochmanin luokittelun perusteella (Hochman 1985, 125-126) hänestä piirrettyä kuvaa voidaan pitää yhtenäisenä, persoonaa eheänä ja läpinäkyvänä, ts. Kautto on persoonaltaan avoin lukijan suhteen eikä jää tälle arvoitukseksi. Keskustellessaan todellisen Kauton kanssa haastattelunauhoilla Tapio vihjasi tälle, että hän oli suunnitellut fiktiivisen Kauton kuolevan ennen Björkharryjen ja työläisten välistä avointa konfliktia. On mahdollista, että kyseessä olisi ollut väkivaltainen kuolema esimerkiksi jonkin tappelun yhteydessä.

Minäkertoja arvostaa aidosti Tukkimäkeä ja Kauttoa, kahta sekatyömiestä, jotka on voimalaitostyömaan miehistä kuvattu positiivisimmin. Insinööri mainitsee, että he ovat Hännisen lisäksi hänelle korvaamattomia. Insinööri havaitsee, että varsinkin ensinmainitut toimivat epäitsekästi ja tarvittaessa itsensä uhraten, laskematta tunteja tai markkoja. Heitä koskevassa kerronnassa ei ole ironisia tai satiirisia sävyjä, koomisia kylläkin. Tapion romaanin kolmannen osan keskenjääneestä käsikirjoitusluonnoksesta käy ilmi, että kummallekin olisi siinäkin varattu edelleen tärkeä rooli. Kaksikolla on lisäksi yksi yhteinen piirre: tarvittaessa he kumpikin purnaavat avoimesti, mutta ilman vihamielistä sävyä. Kumpikaan ei hae konfliktia Björkharryn kanssa. Tämä purnaajan malli on osittain sama kuin Linnan *Tuntemattomassa sotilaassa*: parhaat sotilaat ovat myös suurimpia purnareita. Esimerkiksi Tukkimäestä löytyy alikersantti Lahtisen piirteitä: hän on äkkipikainen luonne, joka purkaa joskus kiukkuaan hyvinkin kovasti, mutta ei koskaan jätä tehtävänsä, vaan on tämän tapaan ehdottoman luotettava. Purnaamisen motiivit miehillä tosin ovat kovin erilaiset. Lahtisen motiivit ovat ennen kaikkea poliittiset, Tukkimäellä taas terapeutiset.

Kautto ja Tukkimäki eivät myöskään orjallisesti noudata työläisten normeja. Insinööri nimittäin harmittelee pitkin matkaa, miten työläiset haluavat 60-lukulaisen hengen mukaisesti ottaa kirjaimellisesti palkan kaikesta siitä, mitä he tekevät. Tämä piirre puuttuu kummaltakin mieheltä. He ovat päinvastoin toiminnassaan epäitsekäitä, minkä insinööri toteaa suoraan.

Kauttoa voidaan pitää luottamusmiehen antagonistina. Hän on hahmoltaan

tämän vastakohta: epämuodollinen, ulospäinsuuntautunut ja epäideologinen työläinen, jonka kaikkea toimintaa leimaa huumori. Hänestä ei myöskään löydy merkkejä henkisestä tasapainottomuudesta kuten luottamusmiehestä. Myös alkoholiin hänellä on työläisten normien mukainen vapautunut ja välitön suhde, päinvastoin kuin luottamusmiehellä, joka ei alkoholia käyttänyt. Alkoholista ei kuitenkaan muodostu Kautolle ongelmaa.

Myönteisessä ja hauskassa mielessä on *Arktisessa hysteriassa* kuvattu vanha Jussi Karhinen, diegeettinen kertoja ja taustahahmo. Erikoista hänessä on se, että hän on mukana romaanin tapahtumissa runsaan viidenkymmenen vuoden ajan aina voimalaitostyömaalle saakka, ja koko ajan työläisenä. Rimmon-Kenanin mukaan puhe - joko keskustelu ääneen tai hiljaa mielessä - voi ilmentää yhtä tai useampaa luonteenpiirrettä sekä sisällöltään että muodoltaan (Rimmon-Kenan 1991, 82-83). Karhisen persoona nouseekin esiin juuri puheen kautta – hän on erinomainen seuramies ja jutunkertoja. Edellä sanottu pätee yhtä lailla myös Kauttoon. Erinomaisilla kertojan taidoillaan Karhinen saa jo Jannen aikaan itselleen miesporukassa naurattajan leiman ja sama jatkuu myös voimalaitostyömaalla.

Karhisen kuuluisin tempaus, jossa yhdistyy työläisen karkea huumori ja poikamainen kujeellisuus, tapahtuu nuoruudessa, jolloin hän yhdessä Jannen ja muutaman muun miehen kanssa kyhää lahnansuolista lapsenraatoa muistuttavan nuken, joka sitten jätetään rannalle kellumaan. "Raatoa" aletaan sitten epäillä Fanni Lommolan lapseksi, mikä on Karhisen tarkoituskin. Tämä tapaus, joka huhumyllyineen mullistaa talollisen tyttären elämän lopulta perinjuurin, on kuitenkin Karhiselle vain yksi hauska kepponen muiden joukossa. Karhinen muistuttaa jonkin verran Kauttoa. Esimerkiksi jutunkertojana hän on *Arktisen hysterial* huomattavimpia. Toisaalta hän on kuitenkin Kauttoa herkempi ja inhimillisempi. Lisäksi Karhisesta löytyy ideologista värityneisyyttä: hän on kansalaissodassa punaisten puolella vaikkakaan ei erityisen aktiivisesti. Hänen ideologisuutensa ei ole konfliktissa minäkertojan kanssa, koska se ei ilmene tasapainottomalla tavalla, päinvastoin kuin esimerkiksi luottamusmiehellä. Minäkertoja mainitsee hänet positiivisena poikkeuksena vuoden 1918 ankeassa yleiskuvassa (Tapio 1967, 204-205). Karhisen samannimisen esikuvan punaisuus käy ilmi Tapion haastattelunauhoista, joissa tämä laulaa punaisten sepittämiä vuoden 1918 tapahtumista kertovia lauluja, joista ainakin yksi oli sijoitettu punaisten vankileirille Hennalaan.

Luotettavaa työläishahmoa edustaa myös Roikonen, kirvesmiesryhmän vetäjä,

joka näyttäytyy lyhyesti romaanissa. Tämän taustahahmon kuvaus jää niukaksi ja kasvottomaksi ja paljastaa miehen vähäeleiseksi luonteeksi. Björkharryn mukaan hän nimittäin on "hidaspuheinen ja tavattoman hidasliikkeinen jyrkäväntyhkeä mies" (Tapio 1968, 68). Roikosen funktiota taustahahmona heijastaa sekin, ettei edes hänen etunimeään mainita. Hän asuu perheineen vaatimattomassa mökissä ajomatkan päässä työmaalta. Myöhään eräänä iltana insinööri ilmestyy Roikosen mökille pyytämään häntä miehineen yötöihin. Roikonen suostuu tähän, kokoaa ryhmänsä, tekee työnsä hyvin ja poistuu sen jälkeen kuvioista.

Roikosen tavoin niukoin vedoin kuvataan myöskin kivimies Mård, joka on mukana Janne Björkharryn viimeisessä urakassa. Vaikka Mård on aina hiukan juovuksissa, hän on kivi ammattimiehenä hyvin arvostettu. Häntä kutsutaan arvonimellä "semmonen mies", joka *Arktisen hysterian* työläisten normien mukaan on korkein arvio, millä miehestä voidaan puhe aloittaa tai päättää (Tapio 1967, 289). Nuoren Vikki Björkharryn fokalisoima ja kuvaama Mård istuu vuorotellen poikansa kanssa kivellä ja pitää tulipalopakkasten takia itseään lämpimänä tentun avulla.

Fredrik Hallikainen on voimalaitostyömaan sympaattisimpia ja parhaimpia miehiä, jonka insinööri Björkharry kerronnassaan rinnastaa Vihtori Tukkimäkeen. Kauton sotakertomuksissa Hallikainen on mukana tarkka-ampujana. Kauton nauhalle kertomista sotajutuista käy ilmi, että Hallikaisella oli todellisuudessakin samanniminen esikuva. Vikki Björkharry osoitti jatkosodan lopulla erityistä luottamustaan Hallikaista ja Kauttoa kohtaan jäämällä vetäytymisvaiheessa komppanian peränpitäjäksi näiden kanssa. Kampurajalkainen Hallikainen on hyvä esimerkki Tapion romaanin työläiskuvauksen monisyisyydestä. Samassa henkilössä saattavat yhdistyä positiiviset ja negatiiviset piirteet. Hallikaisen positiivinen mentaliteetti on romaanissa yhdistetty erikoislaatuiseen ulkoiseen olemukseen.

”Kaikki, mitä Hallikaiseen tuli, tuntui valheelta. Hän oli puolisokean akankampuran poika, joka oli perinyt nilkat äidiltään, joka taas kukaties oli saanut ne siksi, että oli koko ikänsä kompuroinut sokeuttaan pihakivien yli. Nyt oli samanlaiset jalat Hallikaisen omillakin lapsilla kaikilla, vieläpä vanhimman jo naimisissa olevan pojan lapsilla niilläkin, joka ainoalla. Ikään kuin se olisi ollut joku helvetin mutaatio. Tulin tuntemaan myös tuon akan, mitätön akka. Hallikaisen oma akka oli toista maata, temperamentikas, mustasukkainen nainen, joka väitti, että Hallikainen kävi tekemässä vieraille lapsia kylällä. Niin kuin niitä ei jokainen olisi voinut tikulla osoittaa, jos niin olisi ollut. Kaikki, mitä Hallikaiseen tuli, oli tällaista.” (Tapio 1967, 68-69)

Myönteisesti kuvattuihin työläishahmoihin voidaan vielä laskea maatalon renki Vikki Niemelä, joka kykyjensä ansiosta ylenee jatkosodassa komppanianpäälliköksi. Vihtori Kautto fokalisoii ja kuvaa hänet "tosimieheksi". Niemelää ei kuitenkaan kuvata lainkaan siviiliolosuhteissa, vaan ainoastaan rintamalla. Myös hänellä oli todellisuudessa samanniminen esikuva, joka palveli JR 8:ssa, Kauton ja Väinö Linnan pataljoonassa (Sorko 1991, 197). Niemelässä voidaan tunnistaa tiettyjä *Tuntemattoman sotilaan* luutnantti Koskelan ominaisuuksia: hän on vähäeleinen, vaatimaton ja velvollisuudentuntoinen kansanmiesjohtaja, joka on noussut upseeristoon kyvyillään, vähäisestä peruskoulutuksesta huolimatta.

Arktisen hysterian ideaalisin työläishahmo on nuori Katariina Kataamäki, Nikolai Kataamäen nuorempi sisar, josta tulee myös Harri Björkharryn rakastettu. Romaanin minäkertoja käyttää hänestä useasti nimitystä kommunistityttö. Nimityksessä on enemmän positiivisia kuin negatiivisia sävyjä. Hän on nuori, kaunis ja kaikkien ihailema. Voimalaitostyömaan miehet eivät suhtaudu häneen objektina, kuten työmaan toisiin naisiin. He alkavat nähdä hänessä päinvastoin kommunistisen ihanteen täyttymyksen, ja muuten niin epäromanttiset ja karkeat työläiset jopa laulavat hänelle. Hänen ympärilleen rakennetaan luokkatietoisuuden myytti, jota tässä valottaa minäkertoja.

”Oli eräs kommunistityttö, kaunis, luonteikas ja viisas tyttö, jolla oli erityisen korkealle kehittynyt moraalit. Siinä hän oli selvästi ympäristönsä yläpuolella. Ja mikä tärkeintä, hän oli eloisa ja vilkas, oli mukana aatteen asioissa. Hän oli koko kommunistisen kyläkunnan lemmikki, melkein esikuva: ja kas, hänestä ruvettiin ajattelemaan ja puhumaan, että tuollainen on venäläisen kolhoosin tytär. Ehkä hän tosiaan oli hiukan venäläistytön näköinenkin. Ja kun hän sitten tuli voimalaitostyömaallemme, niin nyt koko työmaa otti hänet lemmikikseen. Hänet ristittiin Katarina Nikolajevnaksi etunimensä ja isänsä nimen mukaan ja ruvettiin puhuttelevaan Katenkaksi tai Katjushaksi, ja nyt alettiin hänen ympärilleen muodostaa kuvaa venäläisestä neitosesta, joka jossakin Siperian työmaalla ajaa maansiirtotraktoria puhtaissa haalareissaan, liina päässä Venäjän tuulessa liehuen ja joka on aina iloinen. Oitis käsitettiin, että kaikki siellä olivat samanlaisia kuin hän, nuoria, iloisia, terveitä ja kauniita. Jopa vanhat miehet kuvittelivat, että jos he olisivat siellä, he olisivat samanlaisia. Joskus kuulin, varsinkin noiden miesten juodessa viinaa, mitä he puhuivat” (Tapio 1968, 40)

Katariina Kataamäessä on paljon sosialistisen realismin mukaisen positiivisen sankarin ominaisuuksia. Hän on ainoa, joka *Arktisen hysterian* työläishahmoista täyttää tämän mitan.

Työmiesten kunnioitus ilmenee myös siinä, että tämä ei joudu kokemaan sukupuolista häirintää.

Kataamäen hahmon tarkastelun yhteydessä on syytä viitata sosialistisen realismin sankarin määrittelyyn. Pekka Liljan väitöskirjassa *Positiivisen sankarin tulo neuvostovirolaiseen romaaniin* (1980) tällainen hahmo määritellään positiiviseksi ja optimistiseksi sankariksi, joka uskoo asiaan tai päämäärään. Hän on leniniläisittäin puoluekantainen, koska juuri puolue on hänen aktiviteettinsa suuntaaja. Hänen aktiviteettinsa on oltava korrespondenssissa puolueen aktiviteetin kanssa. Hän on siis sosialistisen rakennustyön toteuttaja, työn sankari. (mt., 42). Lisäksi hänen on asennoituttava kollektiivisesti (mt., 44). Hänen on myös oltava romaanissa joko päähenkilö tai sitten ainakin yksi keskushenkilöistä. Vastakohtana tällaiselle sankarityypille oli eksistentiaalinen, vieraantunut yksilö, josta sosialistisen realismin arkkitehdin Maksim Gorkin mielestä oli kirjallisuudessa päästävä eroon (mt., 43). Kataamäen voidaan sanoa täyttävän nämä kriteerit. Esimerkiksi hänen henkisestä eheydestään kumpuava optimisminsa on yksi niistä tärkeimmistä ominaisuuksista, jonka takia ristiriitainen Harri Björkharry – tässä mielessä todellinen vastakohta - kiintyy häneen ja haluaa hänet vaimokseen. Tämän pääluvun alussa mainittiin Rimmon-Kenanin tavasta jakaa henkilöahmon tekstuaalinen ilmentymä suoraan määrittelyyn ja epäsuoraan esittämiseen. Katariinan hahmoa on tekstissä kuvattu kummallakin tavalla. Esimerkiksi hänen henkinen vapautuneisuutensa, joka ilmenee erityisesti katkeruuden puuttumisena – päinvastoin kuin veljellään – on pääteltävä tekstistä.

Positiivisen sankarin määrittelyn yhteydessä mainitaan vielä adjektiivit militanttius ja päämäärätietoisuus (mt., 58). Kataamäen hahmoa ei sentään ole viritetty niin pitkälle tämän ideaalin mukaan, että se täyttäisi kirjaimellisesti kaikki positiivisen sankarin kriteerit. Hän ei myöskään käy romaanissa taistelua mitään sellaista voimaa vastaan, että kyseessä voitaisiin sanoa olevan ideologisväritteisen kamppailun. Hänen toimintansa työmaalla ei missään tapauksessa ole julistuksellista. Tahattoman julistuksellista hänessä on kuitenkin olemus, joka saa, kuten em. lainauksessa nähtiin, miehet uskomaan lujemmin kommunismiin ja Neuvostoliittoon. On myös huomattavaa, miten Katariinan olemus on positiivinen, vaikka hänen taustansa pienen mökin lapsena on erittäin köyhä ja myös henkisesti ankea.

Katariinan suhde omaan aatteeseensa ei myöskään ole pateettinen päinvastoin

kuin sosialistisen realismin ideaalissa. Tältä osin hänen henkilökuvansa on luotu hillitysti; aate on olemassa, mutta sen kanssa ei mennä ylilyönteihin, ei työmaalla eikä edes rakastetun kanssa. Tässä hän on veljensä vastakohta, jonka toiminnassa fanaattinen julistuksellisuus on tärkeä osa. Omaan työhönsä työllä on esimerkillinen suhde: hän tekee työmaalla nurkumatta kaikkia töitä.

Myös minäkertoja Harri Björkharryn omassa kerronnassa on mielenkiintoinen viittaus sosialistiseen realismiin, kun hän käsittelee suhdettaan Katariinaan. Hänen mukaansa heidän välilleen kehittyy voimakas toveruus, mikä lähinnä vastaa myös sosialistisen realismin ihannetta miehen ja naisen välisestä suhteesta. Katariina on nimenomaan se, joka ”sävyttää” tämän suhteen. Huomattavaa on myös se, että tyttö saa minäkertojan jossain mielessä tarkistamaan kantaansa kommunismiin. Mitä se tarkoittaa, ei selviä *Arktisen hysterian* ilmestyneistä osista. Minäkertojan suhde kommunistiseen tyttöön, ideaalihahmoon, joka on työmaan eheimmin kuvattuja ja tasapainoisimpia henkilöhahmoja, tukee sitä oletusta, että Björkharry olisi normiensa puolesta kehittynyt vasemmistolaiseen suuntaan kirjoittamatta jääneissä kolmannessa ja neljännessä osassa.

Katariinan fokalisoituminen tapahtuu romaanin paitsi minäkertojan, myös työläisten kautta, kuten taannoisesta katkelmasta ilmenee. Myytti Katariinasta kommunistisena ideaalina fokalisoituu nimenomaan työläisten kautta, joiden näkökulma sitten välittyy lukijalle Björkharryn kerronnan kautta. Katariinasta voidaan todeta, että hänen ulkoisen olemuksensa kuvaus tukee hänen persoonallisuutensa niitä piirteitä, jotka romaanin kautta välittyvät. Rimmon-Kenan puhuu tietyn maiseman ja luonteenpiirteen käänteisestä analogiasta (Rimmon-Kenan 1991, 90). Katariinan valoisan ja tasapainoisen olemuksen ja voimalaitostyömaan ankeiden puitteiden välinen analogia toimii käänteisesti eli kontrastia painottavasti.

Katariinan vaikutus rakastettuunsa Harriin on suuri, vaikka tyttö on minäkertojaan verrattuna ”miljoona kertaa niinsanoakseni sivistymättömämpi” (Tapio 1968, 64). Ideologiseen vaikutukseen viitattiin jo aiemmin. Myös naisena ja ihmisenä Katariina vetoaa Harriin. Tämän kauneus ja luonteen puhtaus kiehtovat insinööriä, sillä tyttö on ristiriitaisen ja raskassoutuisen minäkertojan vastakohta. Minäkertoja ei emmi näyttää Katariinaa joissain asioissa jopa hänen yläpuolellaan olevaksi: hän kertoo tytön kauhistuneesta reaktiosta, kun tämä ensimmäistä kertaa saapuu hänen epäsiistiin poikamiesasuntoonsa

voimalaitostyömaalla. Ensijärkytyksestä toivuttuaan Katariina suorittaa asunnossa siivouksen (mt., 64). Tytön hyvästä henkisestä tasapainosta kertoo myös se, ettei hän kanna katkeruutta isänsä hämärissä olosuhteissa tapahtuneesta kuolemasta rintamalla. Katariina ei syytä tästä edes Vikki Björkharrya, vaikka se olisi oikeutettuakin ja vaikka osa työläisistä niin tekeekin.

Arktisen hysterian toisen osan päättyessä ei Harrin ja Katariinan suhdetta ole vielä ratkaistu. Kirjoittamatta jääneen kolmannen osan käsikirjoitusluonnoksesta käy kuitenkin ilmi, että nuori Björkharry on aikeissa naida Katariinan.

Harri Björkharryn Katariinan kohdalla mainitsema ns. "sivistymättömyys" merkitsee sitä, ettei tyttö ole jäsentänyt maailmankatsomustaan oppineisuuden kautta. Hän ei välttämättä ole perillä dogmeista. Kommunisti hän kuitenkin on, vieläpä voimakkaasti "venäläisellä tavalla" – epiteetti johtuu työläisten keksimästä myytistä (Tapio 1967, 25). Huolimatta läheisestä suhteestaan päähenkilöön Katariinan kuvaus jää vielä toisen osan päättyessä niukaksi. Hän on tuolloin kasvottomalta vaikuttava sivuhenkilö, esimerkiksi hänen puherepliikkien määrä on hyvin pieni. Toisaalta Björkharry vihjaa, että hän olisi romaanin kahdessa viimeisessä osassa kertonut enemmän Katariinan persoonasta (mt., 24-25). Persoonallisten ominaisuuksiensa vuoksi tyttö on mutkaton ja läpinäkyvä karaktääri, eheä hahmo, jonka kuvaus on yhtenäistä. Tekstistä käy epäsuorasti ilmi, että hän on ihmissuhteissaan suora ja vapautunut. Yhdessä Harri Björkharryn kanssa Katariina edustaa siinä mielessä avointa loppua, että *Arktisen hysterian* kaksi viimeistä osaa, joissa suhde olisi saanut lopullisen ratkaisunsa, jäivät ilmestymättä.

Onko Tapion romaanissa sitten yhtään työläishahmoa, jonka voi sanoa muodostavan antiteesin Katariinalle? Vihtori Kautto ainakin voidaan mainita positiivisena antiteesinä, so. epäideologisenä antiteesinä positiivisten hahmojen joukossa. Hänet on romaanin keskushenkilön kautta kuvattu hyvin realistisessa, mutta silti koko ajan positiivisessa valossa. Lisäksi hän on korostetun epäideologinen hahmo, joka ei missään vaiheessa antaudu poliittisiin pohdintoihin. Ainoat asiat, joissa hänen voidaan edes jollain tavalla katsoa täyttävän em. ideaalin, ovat hänen työkykynsä, jonka Harri Björkharry huomaa, sekä optimismi, joka ilmenee erityisesti sodassa. Björkharrykin haluaa itselleen voimaa Kauton optimismista vaikeissa olosuhteissa voimalaitostyömaalla.

3.1.2. Negatiiviset hahmot

Arktisen hysterian ylivoimaisesti negatiivisin työläishahmo on voimalaitostyömaan luottamusmies. Hän esiintyy romaanissa kirjaimellisesti nimettömänä, muutamien selkein vedoin kuvattuna tyylieltyinä hahmona. Henkilökohtaisessa elämässään hän on säntillinen ja hoitaa kirvesmiehen työnsä hyvin, minkä minäkertoja suoraan myöntää. Siitä huolimatta insinööri inhoaa läpipolitisoitunutta ja rajoittunutta luottamusmiestä enemmän kuin ketään muuta työmaansa työläistä. Björkharryn mielestä poliittinen toiminta on luottamusmiehelle vain tapa purkaa oman sairaan mielensä kieroutumia ja katkeruutta. Heidän välinsä ovat alusta alkaen viileät. Björkharry pitää luottamusmiestä riskitekijänä; suhteellisuudentaju ei toimi edes vaikeissa olosuhteissa. Hänen mielestään tämä ei kykene hahmottamaan työmaan todellisuutta objektiivisesti ja relevantisti. Erityisen paljon minäkertoja arvostaa työläistensä huumorintajua, joka hänen mielestään osoittaa hyvin heidän kekseliäisyytensä. Luottamusmiehen tosikkomaisuus on hänen mukaansa jopa ratkaisevana syynä siihen, että voimalaitostyömaan lakko lopulta laukeaa avoimeksi konfliktiksi: kun Vikki Björkharry yrittää sovittaa työläisten kanssa ongelmia huumorilla, luottamusmies ei ymmärrä sitä, vaan astuu esiin työehtosopimusvihkoineen. Silloin Björkharry menettää lopullisesti malttinsa.

Monomaaninen luottamusmies jää etäiseksi työkavereilleenkin, romaanin mukaan hän ei veljeile, juopottele eikä naura heidän kanssaan. Ihmissuhdetta ei siis synny henkilökohtaisella tasolla (Tapio 1967, 39). Hänen tosikkomainen luokkakantainen ajattelunsa viehättää toisia työläisiä yhtä vähän kuin *Tuntemattoman sotilaan* alikersantti Lahtisen poliittiset ajatukset, jotka kuitataan pilanteolla ja naurulla.

Luottamusmies kuvataan pienikokoiseksi ja araksi mieheksi, joka on rakentanut poliittisen ja ideologisen toimintansa tukemaan lapsuudessa heikoksi jäänyttä identiteettiään. Hän on lapsena isättömäksi jäänyt, äitinsä hyljeksimä lapsi. Björkharryn mukaan tämän itseoppineen politiikanharrastajan tietämys on kuitenkin liian kapea-alaista. Sisäistekijän valinnoissa hänet on tyylielty epä-älylliseksi hahmoksi, joka väitellessään insinöörin kanssa tämän työmaakopin seinällä riippuvasta Hitlerin kuvasta ei voi tehdä muuta kuin toistaa koko ajan yhtä ja samaa lyhyttä lausetta. Kaikkea hänen toimintaansa siivittää ankeasta lapsuustauasta nouseva katkeruus, jonka hän onnistuu tarvittaessa istuttamaan muihin ja saamaan heidätkin mukaansa. Hänessä ei ole agitaattorin ominaisuuksia, mutta hän silti

vaikuttaa omalla tavallaan työmaan ilmapiiriin.

Luottamusmies osoittautuu fanaatikoksi, joka ei pysty myöntämään työmiestenkin olevan joskus väärässä. Jo yksistään tämän vuoksi hänellä ei ole auktoriteettia miehiin, jotka pitävät häntä narrinaan (Tapio 1968, 109). Romanista ei kuitenkaan käy ilmi, miksi miehet ovat valinneet juuri hänet edunvalvojakseen. Ilmeisesti valinnassa ovat ratkaisevalla tavalla painaneet hänen säännöllinen elämäntapansa, hyvän työntekijän maineensa sekä omakohtainen, vaikkakin amatöörimäinen, perehtyneisyytensä politiikkaan. Hän on ilmeisesti niitä harvoja voimalaitostyömaan työläisiä, joita edes kiinnosti ryhtyä luottamusmieheksi. Hänellä oli tähän tehtävään vaadittava pätevyys, mutta ei sopivuutta. Tekstistä ei muuten suoraan ilmene, onko luottamusmies kaikesta poliittisesta aktiivisuudestaan huolimatta kommunisti. Voidaan kuitenkin olettaa, että näin on. Mikään tekstistä ilmenevä seikka ei sulje tätä vaihtoehtoa pois.

Luottamusmies fokalisoituu romaaniin yksinomaan minäkertojan subjektiivisen kerronnan kautta. On silmiinpistävää, että minäkertoja jättää näin näkyvän henkilöhahmon nimettömäksi, mikä on Tapion romaanissa ainutlaatuinen ratkaisu. Kyseinen tyylikeino toimii tässä negatiivisuuden vahvistajana, mutta viestii samalla myös luottamusmiehen olemuksen persoonattomuudesta.

Luottamusmiehen esittäminen näin kielteisessä valossa oli Tapiolta tietoinen ratkaisu. Keskustellessaan haastattelunauhoilla Kauton kanssa Tapio kertoo, miten hän on tahallaan tehnyt fanaattisesta luottamusmiehestä syntipukin, koska ”luottamusmiehet yleensäkin ottaen ovat vähän hankalia”. Siinä, missä Katariina Kataamäki täyttää ideaalin kauniilla tavalla, on luottamusmies toista ääripäätä, suoranainen ideaalin karikatyyri. Luottamusmiestä kuvattaessa on minäkertojan työläiskritiikki voimakkaimmillaan. Sisäistekijän normeissa tämä merkitsee sitä, että romaani haluaa varoittaa maailman rakentamisesta katkeruuden sävyttämän ideologisuuden, varsinkin kommunismin varaan. Tämän näkemyksen mukaan luottamusmies ei poliittisella toiminnallaan suinkaan rakenna uutta, vaan ainoastaan luo pohjaa uusille konflikteille. Hänen hahmonsa destruktioivinen funktio ilmenee hyvin lakkoamuna.

On vielä merkillepantavaa se, että luottamusmies esitellään lukijalle heti kirjan alkulehdillä samassa yhteydessä, jossa minäkertoja pohtii mielessään Hitlerin kuvaan liittyvää problematiikkaa. Björkharry ja luottamusmies väittelevät keskenään kuvasta, ja kumpikin

osapuoli on tiukasti kiinni omissa näkemyksissään. Sisäistekijä ja minäkertoja ilmeisesti viestittävät tällä tavoin väkivallan käyttämistä tiettyjen ongelmien ratkaisemisen välikappaleena.

Toinen esimerkki läpipolitisoituneesta ja katkerasta yksilöstä on Nikolai Kataamäki, Katariina Kataamäen vanhempi veli, joka myös on töissä voimalaitostyömaalla. Hänet kuvataan nimenomaan kiivaana ja katkerana kommunistina, joka näkee maailman aatteensa mustavalkoisten lasien läpi. Hänelle kommunismi on uskonto, jonka evankeliumia hän tyrkyttää toisille joka käänteessä. Voimakas katkeruus saa hänet lopulta tekemään harmitsemattoman miestapon toisarvoisen poliittisen kiistelyn jälkeen. Heti murhan jälkeen Kataamäki tajuaa menettäneensä katkeruuden takia oman arvostelukykynsä. On merkillepantavaa, että hänelle on romaanissa valittu venäläinen etunimi.

Nuoren Kataamäen ja minäkertojan välit ovat asialliset, vaikka ensinmainitun aatteellisuus ja minäkertojan isän sodassa suorittama Kataamäen isän ampuminen luovatkin niihin tiettyjä jännitteitä. Luottamusmieheen verrattuna Nikolai Kataamäki on kuitenkin avoimempi ja kehityskykyisempi. Samalla hän pystyy käyttäytymään jatkamaisen reippaasti, mikä minäkertojaa ehkä viehättääkin. Kataamäki on aatteellisuudessaan ja kaikessa muussakin toiminnassaan rehellinen ja kiihkeästi elävä ihminen, vaikka minäkertoja hänen esiintymistään inhoaakin. Kataamäkeä ei yksiselitteisesti voida kutsua negatiiviseksi työläishahmoksi, sillä minäkertojan häntä koskevista kuvauksista ilmenee myös sympatiaa ja ymmärtämystä. Toisaalta hänen henkinen ja ideologinen rajoittuneisuutensa käyvät selvästi ilmi. Kataamäki ja insinööri pystyvät kirjassa keskustelemaan keskenään varsin järkevästi. Tämä ei insinöörillä taas onnistu luottamusmiehen kanssa.

Varhaisemmalle ajalle sijoittuva negatiivinen työläishahmo on Plataanin talossa sota-aikana työskentelevä nuori Laina-piika, köyhän mökin tyttö. Hänen perhettään fokalisoitunut Harri Björkharry kutsuu perheen mökkiä "kurjuuden pesäksi" ja "asumushökkeliksi", jollaisia hän on nähnyt muitakin (Tapio 1968, 22). Pahnavuoteella kasvaneille lapsille vilu, nälkä, täit, luteet, arvottomuuden tunne ja kurjuus ovat olleet jokapäiväisiä asioita. Lainan vanhemmat kuvataan suulaiksi ja rivosuisiksi ihmisiksi, jotka spontaanisti selvittelivät intiimejä asioitaan vieraiden kuullen. Kaiken tämän tietäminen värittää myös minäkertojan asennoitumista hänen muistellessaan syntymäkotinsa entistä piikaa.

Laina kuvataan epäluotettavaksi ja juoruilevaksi työntekijäksi. Insinööri

ihmettelee aikuisena, kuinka tämä ylipäättään pääsi Plataanille töihin. Hän löytää kuitenkin vastauksen nuoren naisen rehevän komeasta ulkomuodosta. Plataanilla Laina näyttää tapansa. Hänelle ei edes isäntäparin kirjeenvaihto ole pyhää. Hän lukee salaa Vikki Björkharryn rintamalta vaimolleen lähettämiä kirjeitä ja juoruilee niiden sisällöstä sitten avoimesti. Minäkertojan mukaan Laina ei kykene oppimaan inhimillisistä kokemuksista ja vastoinkäymisistä, vaan hänen oppimiskykynsä liittyy enemmänkin mekaanisiin käytännön asioihin. Mitään henkistä jaloutta ei köyhän piian sielussa ole. Romaanissa hänet on pääosin fokalisoitu alakouluiässä olevan Harri Björkharryn kautta, tosin loppuluonnehdinnasta vastaa aikamies Björkharry, jonka työläiskriittinen kuvaus päättyy sanoihin: "Hän asuu siellä laitakaupunkikorttelissa jossakin puutalossa jokseenkin lysähtäneenä kommunistinakkana, jolla on rikkinäiset hampaat ja joka tietää oman korttelinsa akkojen ja perheiden asiat, varsinkin riidat ja juopottelut. Kehityskaari, jota minä pidän erittäin kuvaavana" (Tapio 1968, 23). On huomattavaa, että myös Lainan tapauksessa negatiivisuus on kytketty kommunismiin, tosin välillisesti.

Vikki Björkharryn suhde Lainaan on protesti vaimoa kohtaan. Kun Vikki käy sodasta lomilla kotona, on Sylvi silloin mielenosoituksellisesti poissa ainakin osan aikaa. Niinpä Vikki pettää Sylviä Lainan kanssa, minkä silminnäkijäksi minäkertoja-Harri vahingossa joutuu. Uskottomuuden aikaan Björkharryjen avioliiton perusta on luhistunut. Kun Harri Björkharry muistelee aikuisena tätä yöllistä kohtausta, hän ymmärtää kaksi asiaa: miten lopullinen hänen vanhempiensa välirikko oli ja miten perusteellisesti hänen isänsä halusi kostaa sen hyväksymättömyyden, mitä vaimo osoitti hänen työläistaustaansa kohtaan. Myös pikkupoika-Harrin fokalisaatio toimii Lainaa vastaan. Viaton pikkupoika, joka ei vielä tiedä mitään aikuisten asioista, tuntee vaistomaista vastenmielisyyttä piikaa kohtaan. Aikuisiällä eivät tuntemukset ole yhtään positiivisempia.

Vanha ja aistillinen mies, joka romaanin prologissa muiden nähden raiskaa voimalaitostyömaan palkkalistoilla olevan nuoren tytön, on kuvattu lyhyesti, muutamin selvin vedoin. Hänet mainitaan mitättömäksi ja joutavaksi rahjukseksi, kasvoiltaan rumaksi ja varreltaan pienenlänäksi (Tapio 1967, 16-17). Lähistöllä olevassa pienessä töllissä asuva ukko on perheellinen mies, jonka lapset ovat jo aikuisia. Väkinsinmakaamisen jälkeen tyttö tulee raskaaksi ja synnyttää aikanaan lapsen, jonka isästä ei ole varmuutta. "Rasvaiseksi" kuvattu mies edustaa monessa suhteessa sitä negatiivista työläistyyppeä, joka voimalaitostyömaalla oli

yleinen ja jota minäkertoja voimakkaasti kritisoi. Tässä tapauksessa kritiikin kohteeksi on otettu myös paikallinen työläinen.

Hieman samantapainen hahmo on Kerä-Heikki, hevospies ja Janne Björkharryn aikalainen. Omalaatuisten tapojensa, rivojen puheidensa ja seksuaalisten taipumustensa puolesta hän on vähintään yhtä karkea kuin voimalaitostyömaan miehet keskimäärin. Hänet kuvataan lyhyeksi ja törkeäksi ukoksi, jonka groteskinsävyinen olemus herättää nuoressa Vikki Björkharryssa syvää inhoa. Hänet on sekä kuvattu että fokalisoitu diegeettisen kertojan Vikki Björkharryn kautta. Minäkertojan mukaan takapajuisen ja alkeellisen Kerä-Heikin hahmo kuvasti hyvin omaa aikaansa. Nimettömäksi jäävä ruokalapa-rakin hoitajatar täydentää osaltaan patotyömaan henkilögalleriaa. Hänet Harri Björkharry kuvaa inhottavatapaiseksi, rivoksi huoraksi, jonka luona työmiehet viettivät öitään. Hänet sivuutetaan romaanissa vain lyhyellä maininnalla.

Kummatkin työläiset voidaan Hochmanin typologiassa lukea tyyliiteltyihin, yksinkertaisiin, läpinäkyviin ja staattisiin henkilöhahmoin, kuten useat muutkin Tapion kuvaamat ja taustahahmoiksi jäävät työläiset.

Arktisen hysterian tärkeässä kulminaatiotilanteessa roiston osaan joutuu voimalaitostyömaalla töissä oleva Kaarlo Värin, hiljainen ja suoraluontoinen mies, joka lakon lauettua avoimeksi konfliktiksi antaa lyömäaseella Vikki Björkharrylle tainnuttavan iskun. Staattisen värittömäksi taustahahmoksi jäävä Värin kuvataan mieheksi, joka suurten tapahtumien vyöryessä pysyy hyvin pitkään taka-alalla, kunnes lopulta astuu esiin ja sanoo "aina viimeisen, yleensä kauhean sanansa silloin, kun muut eivät siihen enää pystyisikään ja vaarallinen tilanne, joka oli syntynyt, on jo oikeastaan ohi" (Tapio 1967, 60). Minäkertoja liittää tämän ihmistyyppin ominaisuuksiin eräänlaisen kärsimättömyyden ja harkitsemattomuuden, mitkä piirteet ratkaisevat sen, mitä kriittisellä hetkellä lopulta tapahtuu.

3.1.3. Muut

Marko Tapion työläiskuvauksen kolmannen henkilökategorian muodostavat muut hahmot. Nämä henkilöt eivät yksiselitteisesti ole positiivisia eivätkä negatiivisia, vaan enemmänkin omintakeisia ja värikkäitä persoonallisuuksia, joihin liittyy äärimmillään jopa kylähullun

piirteitä.

Eräs näistä hahmoista on vanha renki Eeri, joka on töissä Plataanin talossa talvisodan aikana Vikki Björkharryn ollessa rintamalla. Eeri kuvataan yksinkertaiseksi ja resuiseksi, vitsikkyydessään usein typeräksi kansanmieheksi, jota luokka-ajattelussaan voimakkaasti ennakkoluuloinen Sylvi-emäntä inhoaa sydämensä pohjasta. Eeri joutuu tappamaan sian, mutta siitä syntyy surkuhupaisa kohtaaus, kun lahtaus ei taitamattomalta mieheltä tahdo heti onnistua. Eerin ja Sylvin yhteistyö on vaivalloista, heidän totaalinen erilaisuutensa synnyttää herkullisen kontrastin, jossa on paljon tahattoman koomisia aineksia. Yksi koominen piirre on mm. siinä, että Eeri on ensimmäinen henkilö, joka ylpeäksi sanotussa Plataanin talossa ampuu sikaa haulikolla ennen pistämistä, mikä on hyvin rahvaanomaisista. Siantaposta ei lopulta tahdo tulla mitään, ja piika juoksee itkien kertomaan tämän emännälle.

Tässä värikästä renkiä tarkastellaan seitsenvuotiaan Harri Björkharryn silmin, vaikka kertojana onkin insinööri aikamiehenä:

"Eeri ei sano sanaakaan vitsailematta. Samalla hän iskee silmää. Tuohikontti on olalla. Voi herra jumala. Äiti ei voi muuta kuin kuunnella, kun resuhousu leuhkii mihin kaikkeen hän pystyy, soittaa suutaan, antaa ymmärtää että mihin hän ryhtyy sitä ei toisen enää parsia tarvitse. Äiti ei kumminkaan Eerin kyvykkyyttä ymmärrä eikä usko, hän näkee vain matalan, länkisäärisen takamaan äijän, jolla on suuret typerät viikset kuin - millä sellaiset on. -Tämä on kuin onkin jo sodan komiikkaa: muulloin tällaista ei voisi sattuaakaan, ilman sotaa tuollainen Eeri ja äitini eivät koskaan olisi tavanneetkaan. Joskus vuosikymmeniä myöhemmin äitini kanssa puhellessani hän myöntää muistavansa Eerin vielä, naurahtaa, vaikei hän vieläkään millään käsitä, mitä minä ja isä "tuossa surkeassa rahjuksessa", kuten hän sanoo, oikein näimme. (Tapio 1968, 14)

Plataanilla ollessaan Eeri tietämättään rikkoo erästä talon kirjoittamatonta normia: hän kävelee suoraan talon saliin, mitä ei kukaan työmies ole koskaan aiemmin tehnyt. Teon ainutlaatuisuutta lisää vielä se, että rengillä on päällään siantapossa likaantuneet vaatteet ja että hän niistää nenäänsä perisuomalaisen rahvaanomaisesti. On huomattavaa, ettei Sylvi tässäkään vaiheessa vie tilannetta avoimeen konfliktiin. Hänen vastenmielisyytensä renkiä kohtaan on niin suuri, ettei hän halunnut edes riidellä tämän kanssa. Eeriä voidaan Hochmanin typologiassa pitää vahvasti tyyliteltyinä, yksinkertaisena ja läpinäkyvänä henkilöahmona. Pojasta ei polvi juurikaan parane: Eerin pojista yksi päättyy lopulta viinankeittäjäksi ja irtolaiseksi. Vaikka minäkertoja kutsuu poikaa "rehjakkeeksi", palaa tämä kuitenkin sodasta

ansioristi taskussaan (mt., 21).

Vikki ja Sylvi Björkharryn suhtautuminen Eeriin paljastaa heidän arvomaailmojensa syvän erilaisuuden. Sylvi ei voi sietää renkiä, kun taas pankinjohtajan virassa oleva Vikki toivottaa hänet tervetulleeksi pankkiin, mistä tämä saisi vekselin koska vain. Hänen kategoriassaan tällaiset omintakeiset hahmot olivat suorastaan suosikkeja. Eerin kohdalla paljastuu myös isä ja poika Björkharryn arvostusten erilaisuus: poika on lähempänä äitiään, hänenkin on vaikea hyväksyä Eeriä. Hän tajuaa jo pikkupoikana, etteivät Eerin typerät vitsit sovi Plataanille. Hän sanoo suoraan, että renki on viheliäinen.

Muut työläiskarakterit jäävät lähinnä taustahahmoiksi. Luovaksi persoonallisuudeksi on luettava vuosisadan alkuvuosikymmeninä vaikuttanut nuori uittotyönjohtaja Ripatti, joka minäkertojan mukaan on rivoimpia miehiä, mitä maa on päällään kantanut (Tapio 1967, 181). Toisaalta hän on monipuolisesti lahjakas ja luova mies: hän luo ja toteuttaa uittoväylien mullistavimman keksinnön, urakkasysteemin. Työssään osoittamansa lahjakkuuden vuoksi hän kohoaa myöhemmin uittotyönjohtajasta piiriesimieheksi. Ripatin luovuus tulee esille, kun uittomiehet yhdessä harjoittelevat Timperin Annan tanssia iltamia varten. Lisäksi hän pitää iltamissa seksistisen esitelmän aiheesta "Peffalan linnan valloitus ja siihen tarvittavat joukko-osastot". Iltamat ovat todellakin ideoijansa näköiset ja luonteeltaan hyvin rivot (mt., 205-211). Ripatin tarinan fokalisoijana on nuori Vikki Björkharry, jonka kertomus on upotettu hänen poikansa Harri Björkharryn tarinan sisään.

Voimalaitostyömaan erikoisuuksiin kuuluu Tarvainen-niminen mies, jolla on lempinimi Musta Tarvainen. Hänellä on omalaatuinen tapa räjäyttellä hengiltä variksia, joita hän pyydystää keittiön jätetunkiolta vanhalla katiskalla. Tämän jälkeen hän sitoo variksen jalkoihin dynamiitin, jonka päässä on palava tulilanka ja päästää sitten linnun irti. Lyhyessä kuvauksessaan Harri Björkharry luonnehtii häntä "oikeastaan pirulliseksi" mieheksi (mt., 116). On mahdollista, että kysymyksessä on sama mies, joka pikkupoikana satoi muutaman kaverinsa kanssa dynamiitin kissan mahan alle ja pisti sytytyslangan palamaan ennen kuin päästi säikähtyneen eläimen menemään. Paikkakunnan kirkkoherra kertoo tapauksesta Janne Björkharryn hautajaisissa pitämässään saarnassa.

3. 2. Köyhät

Köyhällä kansalla ja irtolaisilla on Tapion romaanin tapahtumissa oma roolinsa. Vaikka he jäävät lähinnä taustahahmoiksi, tuovat he *Arktisen hysterian* tapahtumiin kokonaisuuden kannalta tärkeitä vivahteita. Tässä alaluvussa on köyhäksi kansaksi ja irtolaisiksi määritelty kaikki ne köyhät, jotka varsinaisesti eivät käy töissä. Niinpä kategoria sisältääkin muulla tavoin kuin varsinaisella ansiotyöllä elantonsa saavat sekä myös suoranaisia irtolaisia ja rikollisia. Tässä yhteydessä ainakin osittaisina köyhän synonyymeinä voidaan pitää ilmauksia irtolainen ja kiertolainen.

Minäkertoja tarkastelee fiktiivisen Saarijärven köyhyyden olemusta pitkin romaania, eikä ihme, sillä alueen mökit hänen sanoillaan ilmaistuna suorastaan ”kihisevät köyhiä” (Tapio 1967, 199). Hän näkee sen kärsimyksen, mikä köyhyydestä seuraa, ja siinä mielessä hän suhtautuukin köyhiin empaattisesti. Oman sukutaustansa vuoksi hänen on helppo ymmärtää heidän ajatusmaailmaansa. Tästä huolimatta on merkillepantavaa, että minäkertoja kuvaa suunnilleen kaikki *Arktisen hysterian* köyhälistö- ja irtolaishahmot kielteisessä valossa, vieläpä sangen voimakkaasti. Köyhien kohdalla minäkertojan kritiikki menee vielä pitemmälle kuin työläisten. Minäkertojan arvomaailmassa köyhyys on useimmiten seurausta epäonnistumisesta, takapajuisuudesta tai suoranaisestä suvun kirouksesta. Esimerkkinä ensinmainitusta hän mainitsee omaa arvoaan korostavan ja juopottelevan talollisen Ville Lommolan suuren lapsilauman. Lähes kaikki 24 lasta ovat aikuisina toisia kadehtivia köyhiä mökkiläiskommunisteja. Köyhyyden seurausten näkeminen pisti Björkharryn yrittämään tosissaan elintason kohottamista synnyinseudullaan, sillä siitä olisi seurannut katkeruuden ja kommunismin vähentyminen.

Minäkertojan mielestä köyhät ovat protestoidessaankin työläisten alapuolella. He särkevät kivillä hänen työmaakoppinsa ikkunat ja varastelevat, mihin työläiset sentään eivät syyllisty. Erään kaupan tulipalon kuvauksen yhteydessä minäkertoja fantasioi mielessään, kuinka hänen olisi helppo ampua varasteleva köyhä nainen mukanaan olleella isänsä vanhalla konepistoolilla. Tämä on niitä harvoja kertoja, kun Björkharry, josta sentään ei puutu humaanejakaan piirteitä, edes ajattelee tällaista. Samalla se paljastaa jotain sen halveksunnan syvyydestä, jota Björkharry köyhiä kohtaan tunsi. Köyhyys on minäkertojan mielestä otollinen maaperä katkeruudelle. Niiden yhdistelmä on jotain kauhistuttavaa, hän pohtii mielessään.

Romaanin keskeisten ratkaisujen kannalta eräs merkittävimpiä irtolaisia on viinatrokari Armas Paananen, joka ilmestyessään voimalaitostyömaalle kymmenen litran pontikkakanisterinsa kera saa helposti houkutelua lakkoilevat työmiehet juopottelemaan. Se taas on yksi ratkaisevia syitä Vikki Björkharryn pahoinpitelyyn ja työpadon sortumiseen.

Suurten vaikeuksien kanssa kamppailevalle insinööri Björkharrylle Paananen on pahanilman lintu, joka fokalisoituu minäkertojan kautta negatiivisesti:

"Hän oli vittumainen mies - käytän tässä työmaan omaa kieltä. Tyhjänpäiväinen irtolainen, joka elannokseen keitti pontikkaa jossakin lähimetsissä. Oikeastaan sanoin väärin sanoessani, että hän teki sen elannokseen. Jos hän olisikin myynyt viinan hän olisi rikastunut pian. Mutta hän ei myynyt, hän antoi sen pois, toi työmaalle ja luovutti vapaasti miesten käyttöön vain saadakseen juoda heidän kanssaan, saadakseen heidät juomaan ja voittaakseen siinä heidän toveruutensa ja suosionsa, hyväksymisensä ja mielistelynsä. Sen hän saavuttikin. Viimein hän sammui törkyiselle parakin lattialle, ja aivan niin kuin olin arvellut ja aivan oikein: miehet, joille hänen viinansa oli jäänyt, hylkäsivät hänet kuin huoran ja joivat loppuun viinat." (Tapio 1967, 29)

Paananen ei siis ole työläisten arvostama, eikä kukaan täten puolusta häntä Björkharrya vastaan. Miksi hän sitten ilmaantuu työmaalle jakamaan miehille ilmaista viinaa, vaikka kaikilla on tiedossa, ettei pontikka yleensä ole ilmaista? Anne Fried toteaa omassa analyysissään, että Paananen halusi tällä tavalla edes lyhyen ajan kokea toisten seuraa ja päästä siten pakoon koleaan seudun hiljaista yksinäisyyttä (Fried 1994, 89). Työmiehille viinalla taas on tärkeä eskapistinen funktio. He nauttivat ilmaiset tuliaisat, mutta halveksivat Paanasta, jota nimittivät keskuudessaan huoraksi.

Irtolaisen ulkonäössä on jotain, joka tuo minäkertojan mieleen Aleksis Kiven seitsemän veljestä: keltatukkainen mies, joka kulkee kesällä paljasjaloin housut roikkuen ja osa housunlahkeista kantapään alla (Tapio 1967, 69). *Arktinen hysteria* vihjaa siihen, että Armas Paananen saattaisi olla Plataanin talossa talvisodan päivinä palvelleen Eerin poika. Harri Björkharry puhuu Eerin yhdestä pojasta, joka palasi talvisodasta ansioristin kanssa, mutta josta sittemmin tuli siviilissä irtolainen ja pontikankeittäjä, joka tunnettiin myös voimalaitostyömaalla (Tapio 1968, 13, 21). Yksiselitteistä vastausta tähän kysymykseen ei romaani kuitenkaan anna. Mikäli Paananen todella on sama henkilö, on hän *Arktisen hysterian* köyhälistökuvauksessa varsin ambivalentti persoona: samassa henkilöhahmossa on sekä sankarin että halveksittavan konnan piirteitä.

Paanasen kuvaus jää Tapiion romaanissa vähäiseksi - Hochmanin typologian mukaisesti voidaan puhua varsin kasvottomasta ja staattisesta taustahahmosta. Toisaalta hänen toimintansa on hyvin konkreettista ja aiheuttaa patotyömaalla suurta häiriötä.

Helmi Lommola, talollinen Ville Lommolan tytär, on köyhän mökin akka ja kiihkeä kommunisti. Vikki Björkharryn ollessa talvisodassa Helmi käy Plataaneilla ja on kiihkeästi sitä mieltä, että suomalaiset ampuivat Mainilan laukaukset eivätkä suinkaan neuvostoliittolaiset. Lommola näyttää perehtyneen asiaansa hyvin: hän piirtää huurteiseen ikkunaan kartan, jolla pyrkii osoittamaan väitteensä oikeaksi. Naiseen sopii Harri Björkharryn ironinen viittaus, että tällaiset ne juuri kaikki asiat tietävät (Tapio 1967, 17). Kieroutuneen kuvan talvisodasta omaava köyhälistönainen sanoo myöskin joka ilta oikein rukoilevansa sen puolesta, että suomalaiset häviäisivät sodan. Hän on romaanin ainoa köyhälistöläinen, jonka kanta oman maansa kohtaloon on tällainen tilanteessa, jossa lähes kaikki suomalaiset ainutlaatuisella tavalla yhdistivät voimansa vihollista vastaan. Niinpä nämä puheet ovat Helmiä itseään ajatellen hyvin raskauttavia. Helmin fokalisoija Harri Björkharry, joka tuolloin on vielä pikkupoika, vaistomaisesti kavahtaa kimeällä äänellä agitoivaa köyhälistöläistä. Pojalla on tämän vuoksi vielä aikuisiällään luuloja siitä, että suomalaiset todella ampuivat Mainilan laukaukset. Kuvaavaa on, että lähes kaikki syntysijoilleen jääneet 24 Lommolan sisarusta ovat paikkakunnan kiihkeimpiä kommunisteja. Heidän kääntymisensä kommunismiin tapahtuu vasta sen jälkeen, kun heidän on lähdettävä pois maatilaltaan, jota yksikään heistä ei isänsä kuoleman jälkeen pysty pitämään.

Helmi Lommolan kanssa samantyyppinen rajoittunut köyhälistöhahmo on lähellä voimalaitostyömaata asustellut pienen ja köyhän mökin vanha akka, joka insinööri Björkharryn mukaan on pahasuinen ja kiivas kommunisti. Minäkertojan mielestä hän on tosiasioista tietämätön ns. harrastelijakommunisti, joka ilmeisesti olisi samanlainen, vaikka kuuluisi kokoomukseen. Nainen pitää itsepäisesti lehmäänsä rannalla huolimatta Björkharryn varoituksista padon mahdollisesta pettämisestä. Samaan köyhälistönaiskategoriaan lienee laskettavissa yksinkertainen, kiivas ja suulas mökin akka Vout'Kaisa, joka kansalaissodan loppumainingeissa on vähällä päästä hengestään, koska ei syyttömyydestään huolimatta kykene hillitsemään suutaan valkoisten kuulusteluissa. Vout'Kaisan hengen pelastaa lopulta piiriesimies Riihijärvi, mutta siitä huolimatta nainen joutuu käymään aina Hennalan punakasarmeilla asti. Em. henkilöahmot on helppo niputtaa siihen tyylieltyyn kansannaisen

tyyppiin, jota hallitsevat voimakkaat ulospäin näkyvät persoonallisuuden piirteet, kuten temperamentti, mielipiteet ja puhetapa.

Stereotyyppistä yksinkertaisen ja uteliaan juoruämmän perikuvaa Tapion romaanissa edustaa Limon Alma sisaruksineen, joille Karhisen Jussi tovereineen kertoo rannalle ajautuneesta lapsen raadosta. Alman siskoineen on oitis nähtävä tämä kummajainen, josta he lupaavat olla kertomatta kenellekään. Uittomiehet kuitenkin tietävät, että jonkin asian kertominen Almalle "salaisuutena" on varmin tapa levittää se vauhdilla eteenpäin. Niin käy nytkin: heti seuraavana päivänä kylällä liikkuu lapsenraadosta niin kuumia huhuja, että poliisin on puututtava asiaan. Jo tilanne, jossa uittomiehet muina miehinä keskustelevat Alman kanssa raadosta, on koominen. Tapahtumien ja kerronnan sävyjen valinnalla implisiittinen tekijä arvostelee tätä henkilötyyppiä. Alman fokalisoitui *Arktiseen hysteriaan* sivuille nuori Jussi Karhinen, mutta kertojana on Harri Björkharry, jonka kerrontaan vanhan Jussi Karhisen tarina on upotettu. Tarkasteltaessa Karhisen diegeettistä kertomusta voidaan havaita varsinaisen kertojan välillä kommentoivan yleisön reaktioita (Tapio 1967, 164-166).

Vanhassa kuolemansairaassa Hermanni Tuomkoskessa kulminoituu minäkertojan mielestä kaikki *Arktisen hysteriaan* aineellinen kurjuus, joka ennen pitkää muuttuu myös laadultaan henkiseksi. Hän on edesmenneen kättilö-Emman mies, jonka sekä Janne että Vikki Björkharry tuntevat. Pitkään vakavasti sairastellut Hermanni asuu kurjassa mökissään yksin eikä kovien tuskiensa vuoksi oikeastaan enää tee muuta kuin odottaa kuolemaa. Isä ja poika Björkharryn käynti kuolevan Tuomkosken luona kovalla pakkasella on kuvattu alakuloisin värein. Kumpikin kokee syvää myötätuntoa kuolevaa kohtaan. Tuomkoskea on tapaamassa nuori Vikki Björkharry, mutta hän kertoo tarinan pojalleen Harrille vasta paljon myöhemmin. Hänet on kuvattu enemmänkin vaikeiden olosuhteiden uhriksi kuin passiiviseksi ajalehtijäksi. Minäkertojan mielestä köyhyys ja voimattomuus kulminoituvat hänen kohtalossaan jopa järkyttävällä tavalla.

Negatiiviseksi köyhälistöläishahmoksi on luettava Akseli Kataamäki, joka vuoden 1918 tapahtumien yhteydessä joutuu valkoisten teloittamaksi. Hän representoituu työläisiltamien väkivaltaiseksi puukkosankariksi, joka tuvan eteisessä suorittaa tekonsa muiden veljiensä kanssa. Näissä tekosissa ei nähdä mitään sankarillista, enemmänkin köyhille ominaista selkärangattomuutta ja estyneisyyttä. Ennen väkivaltaista kuolemaansa hän tulee uskoonkin. Kuvaavaa on, miten hengellinen kääntymyskin selitetään hänen kannaltaan

kielteisesti: uskoontulon perimmäinen motiivi on ollut eräänlainen ”vakaumuksettomuus” (Tapio 1967, 197). Kuolemansa takia hänestä kuitenkin tulee yksi vuoden 1918 marttyyrihahmoista, jonka tuskallista loppua paikkakuntalaiset kauan aikaa muistelevat kauhulla.

Esimerkkinä köyhistä voidaan vielä mainita samassa pienessä mökissä Janne Björkharryn päivinä asuvat Lintusten ja Riihisten perheet, joissa aineellinen kurjuus myös huipentuu. Erikoisammattimies Lintunen on Jannen tavoin lähtöisin Pohjanmaalta, mutta päinvastoin kuin tällä, hänen elämänsä on Keski-Suomessa aineellisesti varsin kurjaa. Lintusen persoonaa ei Tapion romaanissa kuvata, mutta hänen kuuden lapsensa sanotaan kuitenkin myöhemmin menestyneen hyvin. Myöskään Riihisten luonteita ei kuvata, mutta kummankin perheen fokalisoija Vikki Björkharry mainitsee tämän väen olleen ”niin kurjaa sakkia, että minä en tiedä maailmassa kurjempaa” (Tapio 1967, 203). Suoranaisesti irtolaiseksi voidaan vielä luokitella Sauna-Heikin ja Sauna-Maijan poika, josta aikuistuttuaan tulee väkivaltainen pahantekijä. Näin siitäkin huolimatta, että hän on ulkonäöltään komea ja myös hyvä laulamaan. Lopulta hänen elämäntyylinsä johtaa hänet vankilaan. Epärehellisenä ja henkisesti latteana hahmona on kuvattu myös köyhälistönainen, joka varastelee tavaroita palaneesta kyläkaupasta. Insinööri fantasioi mielessään, kuinka hän voisi ampua tämän mukanaan olevalla konepistoolilla.

Jos tässä käsiteltyjä karaktereitä käydään läpi Hochmanin kriteerein, huomataan kaikkien henkilöiden jäävän enemmän tai vähemmän taustahahmoiksi, jotka on kuvattu muutamalla tyyliteltyillä vedoilla. Hochman puhuu typologiassaan läpinäkyvistä luonteista (Hochman 1985, 125-126), mikä kriteeri täyttyy kaikkien näiden henkilöiden kohdalla. Myös minäkertojan kuvauksen puolesta heidän karaktereinsä ovat yhtenäisiä. Köyhän ja katkeran kommunistiakan tyyppiin voidaan mahduttaa Helmi Lommola, Laina-piika myöhemmällä iällään sekä patotyömaan läheisyydessä lehmäänsä pitänyt vanha nainen. Traditionaalista uteliaan ja juoruilevan kansannaisen perikuvaa edustavat sekä Limon Alma että myöhemmin Laina-piika kaupunkilaisvaiheessaan. Ns. pahasuisen ämmän tyyppiin istuu sekä Vout’Kaisa että lehmän omistanut vanha nainen. Armas Paananen puolestaan ei yksiselitteisesti istu perinteisen viinatrokarin tyyppiin, koska ei myy valmistamaansa pontikkaa, vaan jakaa sitä ilmaiseksi voimalaitostyömaan miehille.

3.3. Yhteenvetoa

Luotaessa kokonaiskuvaa *Arktisen hysterial* työläiskäsityksestä on muistettava, että minäkertoja ja sisäistekijä suhtautuvat myönteisemmin paikallisiin kuin muualta tulleisiin työläisiin. Voimalaitostyömaan työläiset voidaankin karkeasti ottaen jakaa tällä perusteella kahteen joukkoon. Paikallisista työläisistä, etenkin niistä, jotka romaanissa on kuvattu tunnistettavina hahmoina, löytyvät pääosin vakaat, luotettavat ja ammattitaitoiset miehet, jotka kykenevät kantamaan vastuun elämästään. Heidän joukostaan muodostuu myös se sisäpiiri, jota insinööri tarvitsee tiukassa paikassa.

Muualta tulleet työläiset puolestaan ovat levottomia ja irrallisia yksilöitä, joilla on runsaasti henkilökohtaisia ongelmia ja jotka ottavat politiikan omien kaunojensa purkamisen välikappaleeksi. He ovat työntekijöinä huonoja. He pitävät työnantajaa ja vallitsevaa kapitalistista järjestelmää synnä omiin vaikeuksiinsa, mutta tosiasiallisesti heidän elämänsä ei olisi onnellisempi eikä työpanoksensa sen parempi, vaikka he olisivat töissä Neuvostoliitossa. Heidän kykynsä analysoida omaa elämäänsä ja ympäröivää todellisuutta on hyvin heikko. On erityisen merkillepantavaa, että luottamusmies on juuri tällainen muualta tullut työläinen. Kirjan sisäistekijä ei siis ole halunnut, että tämänkaltainen yksilö, työläisyyden kielteisten ominaisuuksien ruumiillistuma, nimettäisiin saarijärveläiseksi työmieheksi.

Paikallisten työläisten esittäminen myönteisemmässä valossa ei kuitenkaan merkitse sitä, etteikö minäkertoja arvostelisi heitäkin. Minäkertoja antaa mielessään työläistensä kuulla kunniansa, sillä hänen kategoriassaan voimalaitostyömaan palkkalistoilla olevat miehet, ketään erittelemättä syntymäpaikkakunnan perusteella, ovat erityisen karkeita ja raakoja. Alkukantaiset olosuhteet vetävät puoleensa määrätynlaisia yksilöitä.

”Työvoimasta oli puolet paikkakunnan omasta kurjasta, köyhästä, sivistymättömästä, köyhälistöpoliittisesti asennoituneesta väestöstä, puolet taas voimalaitostöihin erikoistuneita miehiä, sen huonointa työmaalta toiselle kiertelevää irtolaisainesta, onnettomia, vaikeita ihmisiä. Vaikeita itselleen ja vaikeita käsitellä. Työmaa oli liian pieni voidakseen heittää nämä kaikki helvettiin, voidakseen vaatia parempaa.” (Tapio 1968, 54)

Myös suhde huumoriin osoittautuu tärkeäksi vedenjakajaksi, kun insinööri luokittelee työmiehiään. Positiiviset hahmot, Kautto ja Karhinen etunenässä, osoittautuvat suuriksi

humoristeiksi, kun taas negatiivisista hahmoista monet ovat tosikkoja tai sitten huumori vääntyy heidän käsissään luonnottomaksi, kuten groteskiksi. Myös luonnollinen elämänilo ja sosiaalisuus ovat yhteisiä piirteitä positiivisille hahmoille, näiden ominaisuuksien puuttuminen puolestaan negatiivisille hahmoille.

Kaiken kaikkiaan *Arktisen hysterian* työläiset (ja köyhät) voidaan jakaa konstruktiviisiin ja destruktiivisiin hahmoihin. Konstruktivisiksi hahmoksi voidaan lukea ne henkilöahmot, joilla on ympäristöönsä nähden rakentava vaikutus. Näin on asianlaita kaikilla positiivisilla hahmoilla. Esimerkiksi Kautto ja Karhinen ovat jo jutunkertojan lahjojensa puolesta konstruktivisia henkilöitä. Jutuillaan he terapoivat ympäristöään ja saavat psykologiset paineet purkautumaan terveellä tavalla huumorin kautta. Myös Katariina Kataamäki on kommunismistaan huolimatta konstruktivinen hahmo, jonka vaikutus on myönteinen niin työläisten kuin minäkertojankin elämässä. Destruktiivisista työläishahmoista selvin esimerkki on luottamusmies, joka, vaikka on hiljainen ja arka mies, jo pelkällä läsnäolollaan lietsoo työläisiä aatteellisiin konflikteihin työnantajan kanssa. Lisäksi hänen olemuksensa ärsyttää minäkertojaa, joka kantaa häntä kohtaan jatkuvaa kaunaa. Destruktiivisten köyhien huipentuma lienee Helmi Lommola, joka talvisotaa koskevilla käsityksillään uhkaa sumentaa seitsemänvuotiaan Harri Björkharryn hyvän ja pahan tajun.

Muitakin huomioita Tapion romaanin työläiskuvasta on tässä yhteydessä tehtävä. Minäkertoja ja sisäistekijä arvostavat korkealle erikoisammattimiehiä, kuten uittotyömiehiä, kirvesmiehiä ja sekatyömiehiä. Ylipäätään ulkopuoliset ammattimiesporukat saavat hyvän arvosanan minäkertojalta. Hän tietää, että kun asiat on heidän kanssaan sovittu, voi hän turvallisilla mielin jättää heidät tekemään töitään. Joka väittää, että *Arktisen hysterian* työläiskuva on työläisvihamielinen, lukekoon, miten minäkertoja on kuvannut vakituiset tukkilaiset, joihin myös Janne Björkharry kuului. Yksiselitteinen havainto on, että tämä työläisten joukko on kuvattu myönteisessä, jopa lämpimässä valossa. He eivät politikoi eivätkä liikehdi etujensa vuoksi, vaan tekevät työnsä ripeästi ja käyttävät vapaa-aikansa mm. työläisiltamien järjestämiseen ja poikamaisiin kepposiin. Katkeruus ei luonnollisestikaan määrää heidän suhtautumistaan ympäröivään todellisuuteen.

Samalla tavalla lämpimästi minäkertoja kuvaa esimerkiksi voimalaitostyömaalla yhden yön töitä tekevän Roikosen kirvesmiesporukan. Merkillepantavaa on myös se, ettei politikointi kuulu kuvaan millään näistä ryhmistä. Tämä edelleen vahvistaa sitä huomiota, että

työläisyyden myönteiset puolet Tapion romaanissa ovat kytkettävissä epäpoliittisuuteen.

Insinööri kuvailee, millainen aarre hyvä sekatyömies on työnantajalleen. Tämä on viittaus Kauttoon ja Tukkimäkeen.

”Silti jokin tietty miestyyppe hakeutuu nimenomaan sekatyömieheksi – ja yhtäkkiä saattaa osoittautua, että hän ei olekaan mikään halveksittava mies eikä osaamaton mies, vaan hän osaa sekä kirvesmiehen että betonimiehen että raudoittajan tai laturin työt ja monia muitakin töitä ja paremmin kuin erikoismies itse. Hän on työnjohtajalle todellinen aarre. Hän ei vain pelkkää viehtymystään tai itsenäisyyttään tai jostakin muusta syystä halua olla pelkästään jonkin yhden ainoan työn tekijä. Tämä tyyppi on kaikilla työmailla. Mutta on heti erikoisesti korostettava, että se on hyvin harvinainen; samalla työmaalla ei ole monta tällaista miestä. Minulla oli Kauton lisäksi ehkä vanha Tukkimäki.” (Tapio 1968, 71).

Negatiivisena antiteesinä näille ryhmille *Arktisessa hysteriassa* representoituvat suutarit, jotka ovat juoppoja, riitapukareita ja ahkeria politikoojia. Politikointi lisää heidän negatiivisuuttaan. Toinen negatiivisesti representoituva ryhmä ovat voimalaitostyömaan betonimiehet, jotka välinpitämättömydessään tekevät töitä määräysten vastaisesti, kokonaisuudesta mitään välittämättä. He eivät tunne vastuuta siitä, miten työt edistyvät.

Työläisensä tunteva insinööri huomaa paikallisten työläisten kotona käydessään, miten alkeellisesti he asuvat ja miten pieni heidän maailmansa on. Hän on häpeissään sekä heidän puolestaan että sen vuoksi, mitä itse ajattelee tämän jälkeen heistä. Björkharry, älyllisyyttä ja taiteita suosiva rakennusinsinööri, panee merkille, ettei yhdenkään työmiehen kirjahyllystä löydy yhtään hyvää kirjaa. Tämä ei ole eduksi *Arktisen hysterian* työläisille: he eivät vaali henkisiä arvoja. Insinööri toteaa suoraan, ettei älykkyys ole hänen työläistensä vahvoja puolia (Tapio 1967, 37).

Rimmon-Kenan toteaa, että kun kaksi henkilöä esitetään samanlaisissa olosuhteissa, heidän käyttäytymisensä samankaltaisuus tai vastakkaisuus täsmentää kummankin luonteenpiirteitä. Esimerkiksi Dostojevskin neljä Karamazovin veljestä suhtautuvat isäänsä vastakkaisin tavoin ja luonnehtivat tällä tavoin toinen toistaan. (Rimmon-Kenan 1991, 90). Tämä näkökohta tuo uutta näkökulmaa Tapion romaanin työläishahmojen analyysiin voimalaitostyömaan osalta: Kauton ja Tukkimäen persoonat minäkertojan silmissä saavat lisää valaistusta, kun niitä verrataan esimerkiksi luottamusmieheen.

Tässä yhteydessä on vielä syytä lyhyesti viitata siihen, miten Tapion romaanin negatiiviset työläishahmot ja köyhät suhtautuvat sosialistisen realismin sankarin määritelmään. Ideaalia heistä ei luonnollisesti täyty kukaan. Ideaalin antiteesinä voidaan mainita lähinnä luottamusmies ja Helmi Lommola. ”Oikeasta” poliittisesta katsomuksesta huolimatta he ovat henkilökohtaisilta ominaisuuksiltaan vastenmielisiä, jonka takia jokaisen lukijan on pakko vierastaa heitä.

Em. henkilögalleriaa voidaan vielä tarkastella erityisen tyyppiluokittelun pohjalta. Baruch Hochman määrittelee tyyppin elämänasenteen tai yhteiskuntaluokan tyyppilliseksi edustajaksi, joka ei niinkään painota yksilöllisiä piirteitä. Typologia voi olla esimerkiksi poliittista, moraalista, psykologista, teologista, seksuaalista tai kirjallista. Esimerkkeinä tyyppittelystä Hochman mainitsee ”hamletisoinnin” ja ”bovarismin”. (Hochman 1985, 46-47) Työläisen positiivista tyyppiä Tapion romaanissa siis edustavat mm. Janne Björkharry, Vihtori Tukkimäki ja Vihtori Kautto. Heistä Björkharry on vieläpä työläinen ”ylitse muiden”. Kalevin Nikin formuloiman luokittelun pohjalta voidaan todeta, että Janne Björkharryn kohdalla kyseessä on yksilöllinen henkilökuva, jossa on myös selviä tyyppin piirteitä. Nikki haluaa välttää juuri tyyppin ja yksilöllisen henkilökuvan voimakasta vastakohta-asettelua. (mt., 26)

Niinkään tyyppin ja yksilöllisen henkilökuvan eroa selventää Kalevi Nikin väitöskirjassaan esittämä synteesi: tyyppissä on sekä kokonaisuus että persoonallisuuden piirteitä, mutta ei ainutlaatuisuutta. Yksilöllisessä henkilökuvasa taas ilmenevät kaikki Nikin väitöskirjassaan mainitsemat ominaisuudet. Toisaalta Nikki kuitenkin teroittaa sitä, että hyvin tehtyä tyyppiä ja yksilöllistä luonnetta on käytännössä erittäin vaikea erottaa toisistaan. Saatetaan jopa puhua yksilöllisesti kuvatuista tyypeistä. Jos käytetään tyyppin määritelmää, jossa yleinen ja yksityinen muodostavat synteessin, rajan veto on varsin hankalaa. (Nikki 1991, 24-26)

Mitä *Arktisen hysterian* tyyppeihin tulee, Tukkimäen hahmoa puolestaan on tyylitelty voimakkaasti, samoin Kauttoa. Janne Björkharry, Kautto ja Tukkimäki ovat henkilökuvuksensa puolesta realistisia, eivät missään tapauksessa ideaaleja hahmoja. Kommunistisen työläisen ideaalityyppi on Katariina Kataamäki, jonka ympärille työmaan miehet rakentavat kommunistisen ihannemyytin. On merkittävää, että häntä pitävät ideaalina sekä työläiset että toisenlaisen taustan ja ideologisen katsomuksen omaava minäkertoja.

Hänen ideologisuutensa on konstruktivistista, luottamusmiehen taas destruktiivista.

Poliittisen fanaatikon tyylipuhdas edustaja on luottamusmies. Hänessä on nimenomaan tyyppi voimakkaasti esillä, sillä yksilölliset ja inhimilliset piirteet aina puhetta myöten jäävät korostetusti taka-alalle ehkä enemmän kuin kenenkään muun henkilön kohdalla *Arktisessa hysteriassa*. Kasvottomuuteen viittaa selvästi myös hänen anonyymiutensa. Luottamusmiehen kera poliittisen fanaatikon tyyppiä edustaa Nikolai Kataamäki, tosin hieman lievemässä sävyssä. Voimalaitostyömaalla tytön raiskannut vanha ukko, ruokalaparakin hoitajatar ja Kerä-Heikki edustavat selvästi erottuvista henkilöahmoista parhaiten juuri sitä työläistyyppeä, jonka kielteisiä ominaisuuksia ja suoranaista groteskiutta insinööri Harri Björkharry voimakkaasti kritisoi. Tätä tyyppiä sivuaa Eeri, groteskin originellin rengin perustyyppi, vaikka häntä ei yksiselitteisesti voidakaan laskea negatiivisiin työläishahmoihin.

Myös sosialistisessa realismissa tyyppi on keskeinen asia. Neuvostokirjallisuuden sankarin evoluution tarkoitus on ollut juuri siinä, että hänestä väistyvät ne piirteet, jotka erottavat hänet massoista, ja esille nousevat päinvastoin tyyppilliset piirteet, jotka kuuluvat koko sosialistiselle yhteiskunnalle, koko kansalle. Sankari ei ole alentunut ”pienen ihmisen” tasolle, vaan päinvastoin ”pieni ihminen” massan joukosta on kohonnut sankarin tasolle. (Zelinski 1968, 159). Katariina Kataamäen voidaan katsoa täyttävän useita sosialistisen realismin tyyppien piirteitä, mutta puhdasoppisena tyyppinä häntä ei tässä kategoriassa voida pitää.

Henkilöhahmoja on kirjallisuudentutkimuksessa usein analysoitu E. M. Forsterin luokituksen perusteella. Vuonna 1927 Forster laati luokituksen, jonka mukaan henkilöahmot voidaan jakaa litteisiin (flat) ja täyteläisiin (round). Litteät henkilöahmot ovat temperemantteja, karikatyyreja tai tyyppejä. Puhtaimmillaan ne rakentuvat yhden idean tai ominaisuuden varaan, ja sen vuoksi ne voidaankin luonnehtia yhdellä lauseella. Täyteläisissä henkilöahmoissa puolestaan on useita ominaisuuksia, ja he kehittyvät toiminnan edetessä. Vaikka Forsterin luokittelu Rimmon-Kenanin mukaan on urauurtava, on sillä myös heikkoutensa. Ensinnäkin termi litteä viittaa kaksiulotteisuuteen, syvyyden puutteeseen, vaikka kyseiset henkilöahmot voivat todellisuudessa olla hyvinkin eläviä ja syviä. Toiseksi Forsterin dikotomia on erittäin reduktiivinen ja vivahteeton, Rimmon-Kenan moittii. Kolmanneksi litteä henkilöahmo on Forsterin mukaan sekä yksinkertainen että staattinen, täyteläinen henkilöahmo on sekä kompleksinen että kehittyvä. Rimmon-Kenan muistuttaa,

ettei näin välttämättä ole aina: fiktiivinen henkilö voi olla sekä staattinen että kompleksinen. (Rimmon-Kenan 1991, 54)

Niinpä Forsterin typologia sivuutetaan tässä tutkielmassa varsin lyhyesti. Huomattavimmat työläishahmot voidaan kuitenkin sovittaa siihen. Janne Björkharry ja Vihtori Kautto ovat kumpikin täyteläisiä henkilöahmoja, Tukkimäki, Hänninen ja luottamusmies puolestaan litteitä hahmoja. Niinikään romaanin köyhät on helppo laskea litteiksi hahmoiksi, koska heistä näytetään vain muutama keskeinen piirre. Katariina Kataamäki näyttäytyy *Arktisen hysterian* kahdessa ensimmäisessä osassa varsin niukassa valossa, joten häntä saattaisi olla kiusaus luonnehtia litteäksi hahmoksi. Toisaalta hänestä oli ajan myötä tulossa hyvin tärkeä ihminen minäkertojan elämässä, ja kun tämä vielä lupaa tuonnempana kertoa työstä enemmän, on hänet lopuksi syytä lukea täyteläiseksi henkilöahmoksi.

Arktisen hysterian työläisten ja köyhien kuvausta tarkasteltaessa joudutaan pohtimaan, pitäisikö Harri Björkharryyn suhtautua luotettavana vai epäluotettavana kertojana. Rimmon-Kenan määrittelee *Kertomuksen poetiikassa* (1991) epäluotettavan kertojan henkilöksi, jonka epäluotettavuuden keskeiset lähteet ovat kertojan tietämyksen rajoittuneisuus, asianosaisuus ja ongelmallinen arvomaailma (mt., 128). Samaten kertoja voidaan todeta epäluotettavaksi, kun tosiasiat puhuvat kertojan näkemyksiä vastaan. Esimerkiksi sisäisesti ristiriitainen ja kuvastoltaan monitulkintainen kieli voi toimia käyttäjänsä vastaan. Lisäksi lukijaa voi epäilyttää se, että kertojan ja muiden henkilöiden näkemykset ovat jatkuvasti keskenään ristiriidassa. (mt., 129)

Harri Björkharryn kohdalla kerrontaan tuo kieltämättä epäluotettavuutta hänen keskeinen asianosaisuutensa voimalaitostyömaan tapahtumissa. Vastuullisen asemansa vuoksi hän on mielessään oppositiossa työnsä huonosti hoitavia ja politikoivia työläisiä vastaan. Kaiken kaikkiaan ei Harri Björkharrya kuitenkaan voida pitää epäluotettavana kertojana, vaikka hänen subjektiiviset sävynsä toisinaan herättävätkin tällaisia epäilyjä. Hänen kuvauksensa subjektiivisuuden huippu on luottamusmies, jonka kohdalla kerronnassa on epäluotettavuuden sävyjä. Luottamusmiehen kuvauksen kohdalla tulee mieleen kysymys, miten joku toinen kertoja, jolla olisi häneen objektiivisempi suhde, kuvaisi hänet. Esimerkiksi alisteiset kertojat Vihtori Kautto tai Jussi Karhinen kuvaisivat hänet varmasti myönteisemmässä valossa, vaikkeivät luottamusmiehen ystäviä olisikaan.

4. TYÖLÄISTEN AJATTELU JA TOIMINTA

4.1. Arktisen hysterian käsite

Marko Tapio formuloi suurromaaninsa suunnitteluvaiheessa 1950-luvun lopulla muistiinpanoihinsa arktisen hysterian käsitettä luonnospaperissa, joka sisältyy kirjailijan kirjalliseen jäämistöön, seuraavalla tavalla:

”Arktinen hysteria ei ole sairaus. Emme tiedä mitä se oikein on. Se on eräs ilmiö meidän elämässämme ankaran ilmaston ja armottomien olojen keskellä. Se on alakuloisuutta, joka ei tunne mitään rajoja irti päästessään. Harvapuheinen mies kestää kuukausia, joskus vuosia, joskus kymmeniä vuosia tyytyväisenä ja rauhallisena, mutta sitten hän ratkeaa juomaan ja juo yhtämittaa niin kauan kuin jaksaa, aloittaa nopeasti, vaeltaa hurjasti ja levottomasti lähiympäristössään, huutaa, riehuu ja remuaa, puhuu paljon, selittää koko elämänsä kuvakirjan, surullisen, sanalla sanoen: palaa. Ja aina pohjaan saakka. Sen jälkeen hän ei ota mitään. Joskus kuurin välillä on kuukausi, kaksi, enemmän tai vähemmän, sitten se tulee taas. Tai se ilmenee muussa muodossa. Se on pohjattomasti melankoolisen, rehellisyydessään ihmeellisen kansan reaktio kovissa olosuhteissa. Se on tuhoon tuomitun kansan reaktio. Tämä kansa voi nousta yhtenä miehenä ja yhtään epäröimättä yksinään maailman suurinta sotilasvaltaa vastaan ja ryhtyy pitämään puoliaan lumessa ja pakkasessa. Se pitää myös. Ja jos tämä neljä ja puoli miljoonainen kansa tottelisi aavistuksiaan, lähtisi koko kansa yhtenä samanaikaisena ja samansuuntaisena liikkeenä länteen, miehet vaimoineen, vaimot lapsineen, karjoineen, kaikkine tavaroineen, valtavana kolonnana suin päin länteen, niin kahdessa viikossa se asettuisi väkisin sinne asumaan. Vastarinnasta välittämättä. Kahdessa viikossa. Se ei koskaan tee sitä. Se jää tänne. Tämä on pohjattomasti melankoolisen, tuhoon tuomitun, passiivisen kansan reagoitua. Silloin tällöin siinä näyttäytyy jokin äärimmäinen ilmiö: se on arktinen hysteria. Sen jyrkkiin äärimmäisyyksiin johtavia purkauksia ei silloin rajoita mikään itsehillintä. Päin vastoin kuin on ominaista trooppisten seutujen ihmisten innostukselle, hurmiolle, tämä ei ole elämänriemua. Riehakkaimmillaankin se on kuolemanvakavaa. Emme tiedä mitä se oikein on.” (Palm 1994, 124)

Kirjailija siis tarkoitti, että koko Suomen kansa on arktisen hysterian vallassa. Tämä henkinen olotila juontaa hänen mukaansa ratkaisevalla tavalla juurensa Suomen syrjäisestä sijainnista, kylmästä ilmastosta ja karuista olosuhteista, joiden keskellä pieni kansa on joutunut kamppailemaan elämästä ja kuolemasta. Näin romaanin kritiikki tältä osin ei kohdistu vain jonkin tietyn yhteiskuntaluokan edustajiin.

Romaanin minäkertojan mukaan kyseessä on irrationaalinen olotila, jossa vakavat ongelmat, kuten henkinen hauraus, viha, pelko, taipumus juoppouteen ja itsensä hallitsemattomuus, ovat patoutuneet ihmisen sieluun. Normaaliolosuhteissa nämä piirteet pysyvät latentteina, mutta nousevat pintaan poikkeusolosuhteissa, joita nimikkoromaanissa on kuvattu useita. Arktinen hysteria saa nimensä mukaisesti lisävirikettä Suomen pohjoisista olosuhteista. Kylmyys ja karuus ruokkivat näitä piirteitä. Kirjailija painottaa arktisesta hysteriasta kärsivien ihmisten emotionaalista kypsymättömyyttä. Heidän elämänsä on tunnevaltaista, ja tunteet ovat vääristyneitä ja liioiteltuja. Hyvin useasti siirrytään äärimmäisyydestä toiseen (Haapakoski 1969, 79).

Anne Friedin mukaan hyvän ja pahan ongelma askarrutti, jopa vainosi Tapiota alituisesti. Tämän ongelman tärkeimmäksi ilmaukseksi kirjailija kehitti sittemmin arktisen hysterian määritelmän. Friedin mielestä samaa kuvastaa se, että hän antoi saman nimen teokselle, jonka oli määrä sulkea piiriinsä yksi kokonainen inhimillisen ja historiallisen kehityksen aikakausi. (Fried 1989, 233)

Esimerkkinä poikkeusolosuhteista, jolloin kummankin osapuolen riveissä taistelevat miehet ei kykene hillitsemään itseään, vaan heissä asuva paha pääsee irti, *Arktinen hysteria* mainitsee kansalaissodan. Minäkertojan mukaan kansalaissodan yhteydessä on puhkeava myrsky, jota voidaan nimittää arktiseksi hysteriaksi (Tapio 1967, 141). Se tarkoittaa tässä asiayhteydessä inhimillistä välienselvittelyä, jonka asialliseksi syyksi sopii menossa oleva veljessota. Sen näkyvimpiä uhreja romaanissa ovat Hiltu Björkharry ja Akseli Kataamäki. Kuvaavaa vielä on, että kummankin murha on tavallaan tarpeeton. Hiltu Björkharry enempää kuin hänen omaisensaakaan eivät ole syyäitä Kataamäen teloitukseen. Siitä huolimatta hän maksaa tämän teloituksen hengellään, ja kaikki tämä vain väriä luulojen vuoksi liikkeelle lähteneiden huhupuheiden takia. Viimemainittu taas teloitetaan, vaikka hän kuolemansairaana heittäisi joka tapauksessa henkensä muutaman viikon kuluessa. Romaanin juoneen arktinen hysteria kuitenkin vaikuttaa ratkaisevalla tavalla, kun em. murhat mullistavat Vikki Björkharryn elämän. Romaanin nimelle löytyy siis hyvä peruste.

Historiantutkija Heikki Ylikangas toteaa teoksessaan *Tie Tampereelle* (1993) vuoden 1918 tapahtumien jälkiseurauksia pohtiessaan seuraavaa:

”Kansalaissodat eivät painu historian lehdille niin kuin muut ohimenevät tapahtumat. Niistä jää tavallisesti syviä arpia, jotka paranevat vain hitaasti. Katkeruutta ei herätä niinkään lopputulos, siis jommankumman puolen sotilaallinen voitto ja toisen häviö. Pahin kauna ja viha, jotka estävät

arpeutumisen ja pitävät yllä vuosikymmeniä jatkunutta kyräilyä, sikeävät toiseen osapuoleen kohdistuneista sotilaallisen välttämättömyyden ylittäneistä rankaisu- ja kostotoimista, tarkemmin sanoen teloituksista, murhista ja tihutöistä. Taistelutoimien ja varsinaisen sodankäynnin ulkopuolella tapahtunut tappaminen on se piikki, joka jäytää. Mutta pahatkin teot häipyvät kyllä tasoittuneina unohduksiin, jos vain yksi ehto täyttyy. Kitkerimmän katkeruuden tuottaa peittely, jota voittaja harjoittaa salatakseen omiensa tekemät hirmutyöt. Vain jos ja kun nekin paljastuvat niin kuin hävinneiden edesottamukset aina paljastuvat, ja niiden tekijät saavat tuon paljastumisen kautta tavallaan rangaistuksensa ja tekojen kohteet hyvityksensä, trauma kuihtuu pois. Muuten ei, ei pitkänkään ajan kuluessa. (mt., 521)

Ylikankaan käsitys kollektiivisesta traumasta pitää paikkansa *Arktisen hysterian* tapahtumien suhteen. Romaanin juonen kannalta ratkaisevia ovat nimenomaan Akseli Kataamäen ja Hiltu Björkharryn murhat vuonna 1918. Arktisesta hysteriasta johtuvat veriteot jäävät selvittämättä, vain epämääräisiä huhuja murhaajista ja heidän motiiveistaan liikkuu vuosikymmenien aikana Saarijärvellä. Murhat ja niiden kohtalokkaat seuraukset vaikuttavat sukujen ja ihmisten välisissä suhteissa vielä 1960-luvullakin.

Erityisen intensiivisenä arktisen hysterian tila ilmenee Tapion romaanin työläisissä ja köyhissä, joita insinööri pitää emotionaalisesti epäkypsinä. Voimalaitostyömaa on toinen erityinen paikka, jossa arktista hysteriaa kantavilla ihmisillä on tilapäisesti mahdollisuus vaikuttaa asioiden kulkuun. Työmiesten arktinen hysteria ja epätoivo ilmenee äärimmillään toisen tuhoavana väkivaltana. Björkharry toteaa, että kun miehet menevät kyllin pitkälle juopottelussaan, joka on yksi arktisen hysterian näkyvistä piirteistä, edessä on fyysinen välienselvittely, mikä puolestaan äärimmillään johtaa kuolemantapauksiin ja rikosjuttuihin. Väkivaltainen käyttäytyminen on *Arktisessa hysteriassa* liitetty etupäässä kielteisiin ja taustalle jääviin anonyymeihin työläishahmoihin.

Insinöörikin joutuu kerran työläisten mukilointiyrityksen kohteeksi, mutta hänen onnekseen työläiset ovat huonoja tappelijoita. Tämän tapauksen jälkeen hän hakee isänsä konepistoolin turvakseen työmaalle.

Arktinen hysteria on minäkertojan mielestä nimenomaan se tapa, jolla poliittisesti asennoituneiden työläisten tunteet voivat ääritilanteessa purkautua. Hän aavistaa, että heidän piilevä aggressiivisuutensa voi kriittisessä tilanteessa laueta jopa äärimmäisellä tavalla. Normaalioloissa kaikki on olemassa latenttina. Hän toteaa, että jos Suomeen äkkiä tulisi poikkeukselliset olosuhteet, olisi voimalaitostyömaalla monta

poliittisesti asennoitunutta miestä, ilmeisesti kommunisteja, jotka sumeilematta ottaisivat hänet hengiltä. Arktisen hysterian vaarallisuuden saa konkreettisesti kokea Vikki Björkharry, joka joutuu poliittisesti asennoituneen, mutta huonon arvostelukyvyn omaavan humalaisen työläisjoukon mukiloimaksi. Näin minäkertoja käyttää arktisen hysterian käsitettä välikappaleena erityisesti kritisoidessaan työläisiä ja köyhiä.

Minäkertoja mainitsee esimerkkejä ihmisistä, jotka arktinen hysteria on saanut valtaansa, ja nimittää heitä taudinkantajiksi. Huomattavin on hänen isoäitinsä Hiltu, Vikki Björkharryn äiti. Vaikka hän on hiljainen ja arka ihminen, josta kenelläkään ei voi olla pahaa sanottavaa, nimeää minäkertoja hänet sisäisen tilansa vuoksi ns. taudinkantajaksi, jonka kautta kaikkalainen viha, epävarmuus ja patoutumat siirtyvät seuraaville sukupolville. Pojanpojan kuvaus Hiltun mentaalista olemuksesta on suorasukaisen armoton: "...Hiltu, viattoman näköinen pieni hiljainen nainen, joka todellisuudessa on kauhistuttava olento, koska hän on tämän taudin kantaja" (Tapio 1967, 141).

Minäkertoja ei missään kohdassa myönnä, että Hiltun arktinen hysteria olisi mitenkään siirtynyt hänen jälkeläisilleen. *Arktisen hysterian* ensimmäisestä osasta Parnassoon arvostelun vuonna 1967 kirjoittaneella kriitikko Pekka Tarkalla oli kuitenkin oma näkemyksensä minäkertojan omasta suhteesta arktiseen hysteriaan. Björkharry tarkastelee kerronnassaan hysterialle altista ja itsekeskeistä ihmistyyppiä, mutta hän itse on ennen kaikkea sellainen, "itse asiassa pikemmin potilas kuin havainnoiva psykiatri", Tarkka väitti (Tarkka 1968, 115). Tälle näkemykselle ei romaanista kuitenkaan löydy täyttä katetta. Minäkertojalla on sisäisiä ristiriitoja ja hänellä on taipumus lamaantua kriisitilanteessa, mutta hysteerisiä piirteitä hänestä ei kahden ilmestyneen osan pohjalta voida sanoa löytyvän.

Toisena esimerkkinä arktisen hysterian potijasta minäkertoja mainitsee talollinen Ville Lommolan, joka lisäksi on alkoholin ongelmakäyttäjä ja heikompiensa, kuten Hiltun, alistaja. Nöyryyttäjät ja nöyryytetty ovat saman taudin kantajia, mutta he potevat sitä kumpikin oman mentaliteettinsa mukaan. Kaiken talollisen suuruutensa keskellä Lommola kärsii henkisestä pahoinvoinnista, joka ajaa hänet hakemaan unohdusta alkoholista. Hänen kuolemansa tapahtuu epäselvissä olosuhteissa eikä itsemurhan mahdollisuutta voida jättää pois laskuista. Niinikään arktista hysteriaa potevat Lommolan 24 lasta, joista ainakin pääosa on arktisen hysterian vallassa. Lommolan jälkikasvun myötä suku taantuu, talollisuudesta ei ole mitään jäljellä. Lähes kaikki heistä jäävät asumaan kotiseudulleen kurjiin ja köyhiin olosuhteisiin, joista he

syyttävät toisia. Lisäksi he ovat kommunisteja esikoistytär Fannia lukuunottamatta, josta tulee kiihkomielinen helluntailaissaarnaaja. Joku voisi tulkita hänenkin potevan arktista hysteriaa, ainakin siinä tapauksessa, että hän yrittää pitää sisäistä elämäänsä tasapainossa fanaattisen ja lakihenkisen kristillisyyden avulla. Lähimmin Lommolan lapsista esitellään romaanissa Helmi Lommola, talvisodan päivinä Plataanilla agiteerannut köyhälistöläinen, jossa on selviä arktisen hysterian piirteitä. Kommunismi onkin Tapion romaanissa arktisen hysterian suora ilmentymä.

Nikolai Kataamäkeä, voimallistustyömaan näkyvää fanaattista kommunistia, voidaan pitää arktisen hysterian kantajana. Hänen kohdallaan arktinen hysteria purkautuu miestappona.

Sinikka Haapakoski toteaa gradussaan *Saarijärveläisvaikutteita Marko Tapion romaaneissa* (1969), että vuosisadan alun saarijärveläiset työväeniltamat, joista Tapion romaanin ensimmäisessä osassa on monta kuvausta, ovat eräs arktisen hysterian ilmenemispaikka. Iltamapaikkojen porstuoissa lymyilee useita juopuneita köyhälistöläispoikia, joiden estyneisyys muodostaa heille ylivoimaisen jarrun lähteä sisälle nauttimaan iltamista muiden tapaan. Tämä estyneisyys purkautuu sitten epätoivoisina tekoina, erityisesti toisten miesten kasvojen viiltelyä. (mt., 80-81) Näissä porukoissa ovat mukana myös Kataamäen veljekset, Nikolai ja Katariina Kataamäen sedät. Ainakin tässä suvussa arktinen hysteria siis näyttää kulkevan perinnöllisenä.

4.2. Aatteellinen taso

4.2.1. Ideologisuus

Romaanin ideologista näkökulmaa käsiteltäessä on tietysti ensiksi kysyttävä, kenen näkökulman kirjailija ottaa arvottaessaan ja mieltäessään ideologisesti kuvaamaansa maailmaa. Näkökulma voi Boris Uspenskin mukaan silloin kuulua joko epäsuoraan tai suoraan tekijälle itselleen tai kyseessä voi olla normatiivinen kertojajärjestelmä, joka eroaa tekijän arvomaailmasta, tai ideologinen näkökulma annetaan joillekin kuvatuista henkilöistä. Mahdollinen on myös kompositio, johon sisältyy monenlaisia ideologisia näkökulmia. Triviaalein ja vähiten kiinnostava tapaus näkökulmarakenteen sommittelumahdollisuuksien käytössä on se, jossa maailmankatsomus rakentuu vain

yhdestä hallitsevasta näkökulmasta. Tämä näkökulma siis määrää teoksen muita näkökulmia. (Uspenski 1991, 22-23) *Arktisen hysterian* ideologisessa hahmottamisessa näyttää siltä, että vaikka Harri Björkharryn näkökulma tavallaan hallitsee teosta, antaa hän puheenvuoron kahdelle työläiselle. Heistä toinen, Jussi Karhinen, on vieläpä entinen punavanki, mutta toinen, eli sekatyömies Vihtori Kautto, epäideologisempi hahmo. Björkharry yhdessä sisäistekijän kanssa ”uskaltaa” antaa heille puheenvuoron, koska kummankaan kertomuksissa esiintyvät näkemykset eivät ole hänen arvomaailmansa vastaisia.

Rimmon-Kenanin sanoin: kertojafokalisoiija ideologioineen käsitetään yleensä auktoriteetiksi, ja kaikki muut tekstissä esiintyvät ideologiat arvioidaan suhteessa tähän ”korkeampaan” auktoriteettiin (Rimmon-Kenan 1991, 105). Björkharry on juuri tällainen korkeampi kertoja-auktoiteetti, jonka kautta romaanin henkilöhahmojen ideologiset arvot suodattuvat lukijalle. Rimmon-Kenan sanoo, että henkilön ideologinen kanta voi ilmetä tavassa, jolla hän jäsentää maailmaa tai toimii maailmassa, mutta henkilö voi myös Raskolnikovin tavoin tehdä siitä eksplisiittisesti selkoa. Myös kertojafokalisoiijan normit voivat kätkeytyä tapaan, jolla hän muotoilee tarinansa, mutta ne voidaan muotoilla myös eksplisiittisesti. Näin siis ideologia sävyttää fokalisoitua, mutta sillä on myös osansa tarina-aineksessa (henkilöhahmoissa) ja toisaalta kerronnassa. (Rimmon-Kenan 1991, 105-106) Tapion romaanin minäkertojan arvostukset käyvät ilmi sekä suoraan että välillisesti. Esimerkkeinä tällaisista suorista ilmenemismuodoista ovat suhtautuminen luottamusmieheen ja työmaalla vierailevaan pasifistikaksikkoon. Suoria ja välillisiä aineksia puolestaan löytyy siitä tavasta, jolla minäkertoja kuvailee kommunistista Helmi Lommolaa: toisaalta hän luonnehtii suoraan tämän persoonallisuutta, mutta viestii välillisesti omia arvostuksiaan sijoittamalla tämän käynnin Plataanin talossa talvisodan taisteluista kertovaan osuuteen. Näin Lommolasta luodaan kuva lähes maanpetturina.

Ideologisuus merkitsee useimpien *Arktisen hysterian* työläisten ja köyhien kohdalla suoraan kommunismia. Esimerkiksi sosiaalidemokratiksi ei mainita ketään, vaikka Janne Björkharrysta puhutaankin sosialistina (Tapio 1967, 93). Kirjan kuvauspaikan, fiktiivisen Saarijärven esikuva todellisuudessa, on ollut punaisen paikkakunnan maineessa niin kauan kuin sosialistinen aate on Suomessa vaikuttanut. Vaikka paikkakunnalla ei kansalaissodan aikoihin käydäkään taisteluja, koska se alunperinkin on valkoisten hallussa, on siellä kuitenkin huomattava köyhä väestö, joka tunnustautuu punaiseksi. Kuriositeettina voidaan mainita todellisen Saarijärven punaisuus vuodelta 1918, jolloin luokkavastakohdat kärjistyivät romaanin tapahtumissa

kohtalokkaalla tavalla. Paikkakunnan historian vuosilta 1865-1985 kirjoittanut Heikki Junnila toteaa, että sosiaalidemokraateilla oli paikkakunnalla vuoden 1918 tapahtumien aikaan vahva kannatus. Puolue sai nimittäin edellisen vuoden eduskuntavaaleissa Saarijärvellä yli 60 prosenttia kaikista äänistä. Pitäjän työväenyhdistykset olivat olleet hyvin järjestäytyneitä edelliseltä vuosikymmeneltä lähtien. Muiden puolueiden tukijat puolestaan olivat huonosti järjestäytyneitä. Esimerkiksi maalaisliitolla ei vielä 1910-luvulla ollut varsinaista järjestötoimintaa. ”Tilaton väestö ei tukenut täysin yhtenäisenä joukkona sosiaalidemokraatteja, mutta äänestystulosten perusteella voidaan päätellä, että mäkitupalaiset, loiset ja melkoinen osa torppareista veti äänestyslippuunsa ”punaisen viivan”. Vuonna 1910 pitäjässä oli noin 2 000 taloutta, joista lähes puolet kuului itsellisille ja kesteille – puolet ”mökkiläisistä” asui talollisten ja vuokraviljelijöiden ”nurkissa”.” (Junnila 1995, 277)

Fiktiivisen Saarijärven punaisuus heijastuu pitkin Tapion romaania ja lyö leimansa myös päähenkilön ajatusmaailmaan ja valintoihin. Björkharry joutuu tunnustamaan työläisten ideologisuuden realiteetiksi, jonka kanssa on vain opittava elämään.

Tapion romaanin työläiset ja köyhät ovat minäkertojan mukaan suurimmaksi osaksi oppimattomia, yksinkertaisia ja sivistymättömiä ihmisiä, joiden tietoisuus asioista on hyvin vaatimatonta (Tapio 1968, 28). Heille ympäröivän todellisuuden jäsentäminen mm. lukemisen kautta on vierasta. Harvalla näyttää olevan mitään halua perehtyä esimerkiksi siihen ideologiaan, jonka kannattajiksi he omassa elämässään tunnustautuvat. Heidän suhteensa ideologioihin jääkin hyvin pinnalliseksi, omat näkemykset eivät välttämättä kestäisi kriittisen vastaväittäjän kysymyksiä. Minäkertoja vihjaa, että esimerkiksi voimalaitostyömaalla työskentelevien Kataamäen sisarusten ideologiset katsomukset ovat juuri tällä tavalla jäsentymättömiä.

On merkillepantavaa, että vaikka Katariina Kataamäeltä puuttuu syvempi perehtyminen ideologiaan, on hän kuitenkin voimalaitostyömaalla kommunistinen myyttihahmo ja romaanin ainoa kommunistisen idealisaation täyttävä henkilö. Myös Janne Björkharry, positiivinen työläishahmo, ei ole perehtynyt siihen, mitä kannattaa, vaikka on koko ikänsä ollut sosialisti. Jouduttuaan kansalaissodan päivinä valkoisten pidättämäksi ja kuulusteltavaksi hän poikansa Vikki Björkharryn mukaan tunnustaa värinsä seuraavalla kansanomaisella tavalla: ”Minä olen lapsuudestani työväen aatteeseen uskonut, koska minä olen työmies. Mutta minä kannatan semmosta työväenaatetta, että mies työstään tulee tunnetuksi. Tämä on ainoa työväenaate minulla”

(mt., 242). Jannen vakaumuksen jäsenyntyneisyyteen ja syvällisyyteen ei usko myöskään Harri Björkharry, joka luonnehtii isoisänsä olleen sosialismistaan huolimatta suoraselkäisyytensä, henkisen ylemmyytensä ja itsenäisyytensä vuoksi oikeastaan porvari (mt., 93). Kodin tietynlainen sosialistinen henki, joka on sekä Jannen että Hiltun perua, on kuitenkin vahva, ja sen perii sittemmin heidän poikansa Vikki (mt., 140-141).

Pertti Karkama muistuttaa väitöskirjassaan *Sosiaalinen konfliktromaani* (1971) Linnan Pohjantähti-trilogian ensimmäisen osan kohdasta, jossa parodioidaan Lauriloiden häätöä Pentinkulman todellisuuden avulla (mt., 279-280, Linna 1959, 312). Eetu Salin keskusteleee Akseli Koskelan ja Hellgrenin kanssa torpparin asemasta ja kysyy ensinmainitulta, vieläkö tämä äänestäisi sosialisteja sen jälkeen, kun olisi saanut torpan omakseen ja olisi talollinen. Koskela vastaa myöntävästi, mutta kylläkin epävarmaan sävyyn. Salin ei usko hänen vastaukseensa, vaan toteaa siinä samassa, että tuskin Koskela enää häntä äänestäisi torpan omistusvaiheessa. Samanlainen kysymys olisi Janne Björkharryllekin voitu esittää hänen elämänsä loppupuolella. Hänestähan oli tullut omistavan luokan jäsen ja yksityisyrittäjä, olkoonkin että hän piti itseään loppuun saakka sosialistina. Myös hänen vastauksessaan olisi voinut olla epävarmoja sävyjä.

Arktisen hysterial vasemmistolaisesti tiedostavin henkilö on voimailostyömaan luottamusmies, joka Björkharryn mukaan on ”lukenut kirjansa”. Toisaalta insinööri ja myös jotkut työläisistäkin epäilevät hänen perimmäisiä motiivejaan ja tietojensa syvällisyyttä, kuten seuraavista katkelmista käy ilmi.

”Meidän työmaamme luottamusmies oli muuan kirvesmies, muualta tullut, ns. järjestäytynyt, kovastikin. Erinomainen työntekijä, mutta oppimaton mies, paitsi että hän oli mies, ”joka oli lukenut kirjansa”, kuten hänestä sanottiin. Jotkut miehet kuitenkin sanoivat hänen ”soittelevan vain korvakuulolta”. Tavattoman osuva ja tarkkaan oivallettu ilmaisu.” (Tapio 1967, 39).

”Mutta kuinka voi tällainen ymmärtää politiikkaa. Ei tarvitse olla akateemisesti sivistynyt ollakseen poliittinen teoreetikko, mutta täytyy kuitenkin lukea paljon ja muutakin kuin politiikkaa. Olen varma myös siitä, että hän käsitti ehdottomasti olevansa oikeassa ja oikealla, koko maan ja kansan yhteisellä asialla esimerkiksi tässä meidän lakossamme ja ettei hän voinut kuvitellakaan toimivansa sairaan ja kieron luonteensa purkamiseksi ja siten vain omaksi edukseen.” (mt., 40)

Ja vielä yksi murskaava arvio: minäkertoja epäilee heti romaanin prologissa luottamusmiehen älyllistä tasoa. Romaanin henkilöistä hän on todennäköisesti ainoa, joka

edes jollain tavalla on perehtynyt vasemmistolaiseen ideologiaan kirjallisuuden kautta. Jos näin todella on, implisiittisen tekijän romaanissa tarjoama kuva vasemmistoideologian kannattajista on hyvin murskaava. Työmaa tarjoaa luottamusmiehelle otollisen maaperän politikoinnille, sillä työläiset ovat 60-luvun hengen mukaisesti hyvin järjestäytyneitä ja valveutuneita (Tapio 1968, 85).

Poliittiset tunteet ovatkin minäkertojan mukaan hyvin keskeisessä asemassa, mikä käytännössä ilmenee politikointina ja lakkoina. Tosin *Arktisen hysterian* ilmestyneissä osissa ei ole kuvauksia poliittisesta agitaatiosta, väittelyistä kylläkin, joita minäkertoja käy luottamusmiehen ja Nikolai Kataamäen kanssa. Työnantajan kannalta politiikka saa työmaalla paljon vahinkoa aikaan, sillä lakot maksavat rahaa ja ilmapiiri on usein kireä. Voimakas politikointi johtuu sekä oman paikkakunnan vasemmistolaisesta menneisyydestä että muualta töihin tulleista politisoituneista työmiehistä, joihin agitatorinen lietsonta uppoaa tehokkaammin kuin paikallisiin miehiin (Tapio 1968, 17-18). Tämä ilmiö saa Tapion romaanissa voimakkaan tuomion. Minäkertoja nimittää tasapainotonta politikointia ”tarttuvaksi taudiksi” (Tapio 1967, 17-18). Hänen mielestään politikointi on vain katkerien ja elämässään pettyneiden työläisten tapa sysätä syy kaikesta pahasta jonkin toisen vastuulle. Vasemmistoideologia auttaa heitä jäsentämään viholliskuvansa selkeällä tavalla.

Kaikenlainen politikointi tapahtuu *Arktisessa hysteriassa* käytännössä puolueiden ja ammattijärjestöjen ulkopuolella. Voimalaitostyömaalla toki varmasti on omat ammattiosastonsa, mutta koska paikka on syrjäinen, merkitsee se yksilöiden osuuden vahvaa korostumista. Voimalaitostyömaan tapahtumien yhteydessä ei esimerkiksi mainita kertaakaan sanaa ammattiosasto eikä myöskään mitään tuolloisesta kolmesta vasemmistopuolueesta (SDP, SKDL ja TPSL). Ihmisiä tarkkaileva minäkertoja puhuu satiiriseen sävyyn ns. harrastelijakommunisteista, joita asuu voimalaitostyömaan tienoilla. Hänen mukaansa he ovat tosiasioista tietämättömiä ja kiihkeitä luonteita, jotka pyrkivät viemään asioita eteenpäin hyvinkin äänekkäästi. Eräs tällainen harrastelijakommunisti on työmaan alapuolella lehmäänsä lieassa pitävä vanha mökinakka (Tapio 1967, 71-72).

Tapion romaanista ei käy suoraan ilmi, ovatko työläiset minkään puolueen jäseniä. Mitä harrastelijapolitikointiin tulee, pitää insinööri oikeastaan pahempaan, ettei työmaalla tapahtuva politikointi ole selvästi minkään puolueen tai ammattijärjestön ohjailemaa, vaan on epävakaiden harrastelijoiden, kuten luottamusmiehen käsissä. Minäkertojan mielestä heidän suhteellisuudentajunsa on heikko. Sisäistekijä, joka on romaanin henkilöiden ja tapahtumien valintojen takana, ei siis löydä kieroutuneen

politisoitumisen syntipukkeja niinkään puolueista eikä ammattijärjestöistä, vaan ensisijaisesti fanaattisista yksilöistä. Tätä olettamusta tukee sekin havainto, ettei minäkertoja kertaakaan arvostele vasemmistopuolueita. Edellä todettiin jo, ettei luottamusmies kykene hahmottamaan voimalaitostyömaan todellisuutta objektiivisesti ja relevantisti. Itse asiassa työmaalla ei ole ketään puoluepoliittisesti tiedostavaa työläistä, jolla ympäröivän todellisuuden tasapainoiseen hahmottamiseen yhdistyisi kyky nousta asioiden yläpuolelle ja toimia kriisitilanteessa tasapainoa luovana tekijänä.

Työväenliikettä ei kuitenkaan täysin sivuuteta voimalaitostyömaan tapahtumia kuvailtaessa. Vaikka luottamusmies esiintyy romaanissa ilman nimeltä mainittua taustayhteisöä, on selvää, että hän on sekä ammattiliiton että jonkin vasemmistopuolueen jäsen. Minäkertojan kritiikki kohdistuu myös uuteen 60-lukulaiseen ay-henkeen. Hänen mukaansa noina vuosina vallitsee ajattelu, jonka mukaan kaikesta pitää ottaa palkka viimeisen päälle. Tämä ilmenee parhaiten kylminä talvikuukausina, kun betonivaluun tulee taukoja kovan pakkasen vuoksi. Pakkotauolle joutuvat miehet kyselevät heti etujensa perään. Samalla insinööri kritisoi sitä, että jonkinlaisen organisoidun joukkohengen ja keskinäisen kontrollin myötä työmiesten itsenäinen oma-aloitteisuus on katoamassa (Tapio 1968, 65).

Kommunismiin ehkä tärkein yksilötasolla vaikuttava funktio *Arktisessa hysteriassa* on toimia katkeruuden vertauskuvana. Katkeruudesta kärsivät sekä eräät työläiset että köyhät. He kaikki ovat negatiivisia hahmoja. Ainoa kommunisti, joka tästä asenteesta on täysin vapaa, on minäkertojan kanssa seurusteleva nuori Katariina Kataamäki. Hänelläkin olisi oivallinen syy katkeroitua oman köyhän taustansa ja isänsä väkivaltaisen kuoleman vuoksi. Näin ei kuitenkaan ole käynyt eikä hän missään vaiheessa osoita kaunaa minäkertojalle siitä, että tämän isä on epäselvissä olosuhteissa ampunut hänen isänsä.

Katkeruuden ja kommunismin valinneet työläiset ja köyhät ovat häviäjiä tai muuten voimattomia. Lisäksi heillä ei ole mitään mahdollisuuksia asettua vahvaa Vikki Björkharrya vastaan. Ainoa tapa reagoida vaikeuksiin on valita katkeruus ja odottaa hetkeä, jolloin kaikki saataisiin kostetuksi luokkaviholliselle. Tämä osaltaan selittää ne monet asenteelliset ongelmat, joita voimalaitostyömaalla oli. Useimmat työläiset eivät näytä iloitsevan siitä, että paikkakunnalle on syntymässä melkoinen työllistäjä, sillä he ajattelevat ensisijaisesti tovereidensa kokemaa vääryyttä, hävitetyksen kohteeksi joutuvaa kaunista luontoa tai yksinkertaisesti omaa senhetkistä etuaan. Työläisillä ei kuitenkaan ole muuta vaihtoehtoa kuin olla Björkharryn palkkalistoilla. Toisaalta menneet vääryydet eivät

ole ainoa katkeruuden syy. Minäkertoja sanoo suoraan, että joidenkin kohdalla katkeruus johtuu koetuista vaikeuksista tai omasta vaikeasta persoonallisuudesta.

Työläisten katkeruus ilmenee vihan lisäksi ideologisena eskapismina. Esimerkiksi voimalaitostyömaan arjessa voi elämässään epäonnistuneen ja vanhenevan työmiehen infantiili kaipuu Neuvostoliittoon, työläisten paljon puhuttuun paratiisiin, äkkiä herätä esimerkiksi kovassa humalatilassa. Samalla katkeruus vallitsevia olosuhteita kohtaan purkautuu voimasanoina. Tällaisesta eskapismista on esimerkkinä toisen osan alkupuolelle sijoittuva kohta, jossa ”proletaarisen taivasikävän” valtaan joutuneet työläiset kuvataan satiirisin sävyin.

”Joskus kuulin, varsinkin noiden miesten juodessa viinaa, mitä he puhuivat.
 -Saatana, joku tällainen juopporukka, jonka elämä on jo mennyt, sanoo äkkiä. Hän ikään kuin herää pöydäntulmalla. Silmät ovat sameat, vesi juoksee suupielistä. –Saatana. Minä nostan kytkintä ja kävelen Venäjälle.
 -Nosta sinä Jalmari vaan.
 -Nostan minä perkele.” (Tapio 1968, 40)

Työläisille Neuvostoliitto on niin pyhä asia, etteivät he siedä minkäänlaista itäisestä naapurista veistettyä huumoria. Vaikka humoristina olisi työmies Jussi Karhinen, suosittu juttumies ja naurattaja, ja pilailun kohteena tsaarinajan Venäjä, ei veistely juurikaan saa suosiota osakseen (mt., 246-247).

Työläisten ja köyhien katkeruudella on *Arktisessa hysteriassa* kauaskantoisia ja traagisia seurauksia. Tästä on esimerkkinä tilanne juuri ennen Vikki Björkharryn pahoinpitelyä. Työläisten fiktiivisten vuorosanojen kautta, jotka on kuvattu tajunnanvirtatekniikalla, kuvataan selvästi se, miten katkeruus on päässyt patoutumaan heidän mieleensä jo vuosikymmenien ajan. Liikemies Björkharry nähdään pahan kapitalistisuuden ruumiillistumana, joka omien taloudellisten etujensa nojalla on jopa valmis karkottamaan köyhän työläisen mökistään. Tämän koki seppä Konttinen jo 1920-luvulla, kun paikallinen pankki, jonka hallituksen jäsen Björkharry oli, ei halunnut antaa hänelle viikkoa lisääikää vekselin hoitoa varten. Vaikka Björkharry ei tuolloin ollut pankin hallinnossa keskeinen vallankäyttäjä, hän väärän informaation vuoksi leimautuu rahvaan keskuudessa tämän päätöksen tekijäksi. Vasemmistolaisen ideologian viholliskuvan mukainen vastustaja kuitenkin löytyy. Katkeruuden patoutumat purkautuvat lopulta väkivaltaisesti voimalaitostyömaalla. Väkivaltaisen vihan kohteeksi joutuu juuri Björkharry itse. On mahdollista, että se maksaa lopulta hänen henkensä.

Arktisen hysterial työläisten katkeruutta tarkkaillaan nimenomaan Harri Björkharryn fokalisaation ja kaikkietävän kerronnan kautta. Hän puhuu katkeruuden vaikutuksesta toistuvasti. Hän vaistoa, että hän ja hänen isänsä ovat työmaalla epäsuosittuja työläisten enemmistön keskuudessa. Vaikka hän myöntää isänsä toimineen aikanaan väärin, kun tämä on asettanut kylmät liiketaloudelliset laskelmat oikeudenmukaisuuden ja inhimillisyyden edelle, pitää hän isäänsä ja itseään paikkakunnan hyväntekijöinä. Sitä paitsi minäkertoja on sitä mieltä, että aineellisen hyvinvoinnin kohoamisen myötä köyhyys ja siihen liittyvä henkinen takapajuisuus, jonka yhtenä ilmentymänä hän piti juuri kommunismia, voidaan saada ratkaisevalla tavalla lievenemään. Niinpä hän on kaikista ongelmista huolimatta voimakkaasti sitoutunut työhönsä.

Voimalaitostyömaan anonyymi luottamusmies, jota fokalisoidaan ja kuvataan vain häneen kielteisesti suhtautuvan minäkertojan kautta, on romaanin katkerin poliittisesti orientoitunut työläinen. Romaanista ei tosin yksiselitteisesti ilmene, onko hän kommunisti. Joka tapauksessa hänen voidaan olettaa olevan ainakin voimakkaasti vasemmistolainen. Hänen palavaksi mainittu katkeruutensa on taustalähtöistä, onhan hän isätön ja yksinäisen äidin hyljeksitty lapsi. Minäkertojan mukaan luottamusmies pönkittää heikoksi jäänyttä identiteettiään poliittisella toiminnalla, joka on tosin niin yksiviivaista ja yksipuolista, etteivät työmiehetkään häntä usko, koska hän ajattelee fanaattisesti, että työläinen on aina oikeassa (mt., 108-109).

Kiihkeän Nikolai Kataamäen katkeruus johtuu kasvatuksesta ja isän väkivaltaisesta kuolemasta Vikki Björkharryn asesta kautta. Myös puutteellisen taustan aiheuttamat kielteiset kokemukset ruokkivat Kataamäen katkeruutta. Hän on kiihkeä poliittinen väittelijä, joka suhtautuu kommunismiin kuin konsanaan uskontoon. Kataamäki ei näe pelastuksen tulevan mistään muusta kuin kommunismin punaisesta evankeliumista. Hänelle kommunismi on totaalinen maailmanselitys, ei vain työläisen ideologinen syy taistella kapitalismia vastaan. Psykologisessa mielessä kommunistinen aate on hänelle keino pitää yllä mielen tasapainoa. Kaikki tätä balanssia uhkaavat tekijät saavat Kataamäen nousemaan voimakkaaseen torjuntaan, eikä hän tuossa tilassa pysty kuuntelemaan ketään. Lopulta Kataamäen katkeruuden sävyttämä suhteellisuudentaju kuitenkin pettää, ja hän tekee kiivastuksissaan miestapon toisarvoisen poliittisen kiistan vuoksi. Välittömästi tekonsa tehtyään hän tajuaa, miten vääristyneesti hän on maailmaa tarkastellut ja miten hän on antanut tämän asenteen pettää itsensä kriittisellä hetkellä (mt., 40).

Katkeruuden, vaikean luonteen ja kiihkeän kommunismin yhdistymisestä ovat köyhälistöläisten joukossa esimerkkeinä Lommelolan sisarukset ja kosken rannalla

lehmäänsä pitävä vanhan mökin akka. Helmi Lommola, romaanin köyhistä ideologisesti subjektiivisin, menee niin pitkälle, että toivoo Suomen häviävän talvisodan. Köyhtyneen ja laihtuneen Lommolan poliittisesti kiihkeä esiintyminen pelottaa tilannetta fokalisoivaa seitsemänvuotiasta Harri Björkharrya. Pienen pojan oikeustaju ei pysty hyväksymään tämän fanaattisia ajatuksia (Tapio 1968, 34-36). Implisiittisen tekijän valitsemat ajankohta, tilanne ja kerronnan sävyt toimivat Lommolaa vastaan.

Katkeruuden sävyttämään politisoituneisuuteen näyttää *Arktisessa hysteriassa* yhdistyvän myös valmius väkivaltaan, mistä Nikolai Kataamäki on yksi esimerkki. Halua ja valmiutta väkivaltaan näyttää ilmenevän muissakin voimailostyömaan työläisissä: vastaavana mestarina toimiva minäkertoja arvelee, että jotkut mukana olevista kommunisteista olisivat tarvittaessa valmiita äärimmäisiin toimiin, jopa veritekoihin, jolloin hänenkin henkensä olisi vaarassa. Björkharryn näkemys kommunistisista palkkalaisista on synkkä: hänen arvionsa mukaan he ovat sitä ihmistyyppiä, joka ei poikkeuksellisissa oloissa hallitse persoonallisuuttaan. Kuten kohdassa 4.1. todettiin, he potevat arktista hysteriaa. Normaaliolosuhteissa pimeät puolet ovat olemassa vain latentteina (mt., 234-235).

Ns. katkerien kommunistien kuvaus on tärkeä osa minäkertojan työläisiin ja köyhiin kohdistuvaa kritiikkiä. Rakastettuaan Katariina Kataamäkeä lukuunottamatta hän ei näe ympäristössään ketään mieleltään tasapainoista ja älyllisesti varteenotettavaa kommunistia, jota kohtaan hän kykenisi tuntemaan kunnioitusta. Björkharryn kautta lukijalle fokalisoituakin kuva kommunismista puutteen ja vihamielisyyden aatteena, jonka omaksuneet henkilöahmot ovat elämässään häviöön tuomittuja. Samaten tähän aatteeseen uskovat ovat destruktiivisia hahmoja, mistä Nikolai Kataamäen suorittama veriteko ja luottamusmiehen toiminta ovat konkreettisia esimerkkejä.

Kaiken kaikkiaan minäkertojalla on varsin negatiivinen käsitys työläistensä aatteellisuudesta. Hän ei usko asian eikä sen ajajien puhtauteen eikä kauneuteen (mt., 213). Tätä mielipidettä tukevat vielä työmaan ”periaatteen” vuoksi käydyt lakot sekä aatteen miesten ja naisten monet piirteet. Koska kommunismi on työmaalla vallalla ja vaikuttaa suuresti ilmapiiriin, ei ole ihme, että itsensä uhatuksi tunteva insinööri suhtautuu tähän aatteeseen vihamielisesti. Rivien välistä hän antaakin ymmärtää, ettei politikoiden työläinen ole lainkaan huono asia. Minäkertoja ajattelee kaiholla sitä ilmapiiriä, mikä vuosisadan alussa vallitsi uittotyömailla hänen isoisänsä Janne Björkharryn päivinä. Poliitikko ei tuolloin vielä ollut tullut työmaille, minkä vuoksi esimerkiksi esimies-alainen –suhteet olivat varsin jännitteettömät. Niinpä Janne Björkharry, joka tuolloin toimi

uittoesimiehenä, pääsi tässä suhteessa paljon vähemmällä kuin pojanpoikansa. Voimalaitostyömaan päivinä vapaita poliittisista jännitteistä puolestaan ovat ns. itsenäiset kirvesmiesporukat. Minäkertoja kuvaa heidät luotettavina ammattimiehinä, joilta työt sujuvat.

Entä ovatko kaikki Tapion romaanin työläiset sitten voimakkaasti sidottu kapitalistivihaan vai onko joukossa ns. porvarillisesti ajattelevia työläisiä? Minäkertoja ei anna ymmärtää, että kukaan työläinen olisi porvari. On kuitenkin syytä olettaa, että positiivisista työläishahmoista ainakin Vihtori Kautolle ja Vihtori Tukkimäelle vasemmistolainen ideologia merkitsee tuskin mitään. Varsinkin Kautto vaikuttaa persoonalta, joka elää elämäänsä täysillä mistään työväenaatteesta välittämättä. Oman pitkän kerrontansa aikana hän korkeintaan sivuaa politiikkaa. Samalla tavalla epäideologinen hahmo on Kauton todellinen esikuva. Marko Tapion haastattelunauhojen kuuntelu osoittaa, ettei politiikka kiinnostanut häntäkään.

On vielä syytä viitata Marko Tapion omiin näkemyksiin kommunismista, vaikkei kirjailijan ja minäkertojan arvostusten välille missään tapauksessa voida vetää yksioikoista yhtäläisyysviivaa. *Arktisen hysterian* syntyprosessin asiantuntija Matti Palm toteaa, että kirjailija katsoi kommunismin johtavan avuttomia ihmisiä väärään ja ahdistavan heitä. Tulossa olevalla romaanillaan Tapio halusi varoittaa tästä kehityskulusta. (Palm 1994, 122) Toisaalta kirjailijan veli kirjailija Harri Tapper toteaa, että sosiaalidemokraattisen katsomuksen omaava Tapio suhtautui kommunismiin intohimottomasti (Kuhna 1998b). Tapion entinen vaimo Tuulikki Valkonen puolestaan kyseenalaistaa käsityksen kirjailijan sosiaalidemokraattisuudesta (Kuhna 1998c).

Vielä muutama sananen ideologisuudesta. Minäkertoja näyttää tuomitsevan ”uskovaisuuden”, ainakin tasapainottoman sellaisen, jyrkästi, oli sitten kysymys kommunismista, pasifismista tai kristillisestä maailmankatsomuksesta. Esimerkiksi voimalaitostyömaalle tulevat pasifistiset nuori mies ja hänen seurassaan oleva keski-ikäinen nainen saavat ärtyneeltä insinööriltä välittömästi tylt lähtöpässit. Minäkertoja näyttää pitävän ”uskovaisuutta” heikkouden ja herkkäuskoisuuden ilmentymänä, mikä viittaa siihen, että Hitlerin kuva on hänen seinällään myös tähän liittyvän problematiikan pohdinnan vuoksi. On merkillepantavaa, että pasifisteihin liittyvä kohta on upotettu talvisodasta kertovan osuuden sisään. Minäkertoja antaa ymmärtää, etteivät suomalaiset olisi pärjänneet Stalinin aikaiselle aggressiiviselle Neuvostoliitolle pasifismilla, vaan ainoastaan aseellisella vastarinnalla.

Romaanin ainoat ”uskovaiset”, jotka minäkertojalta saavat ymmärrystä, ovat hänen isoäitinsä Hiltu, jolla ilmiselvästi on kristillinen katsomus, sekä Katariina Kataamäki, kommunismissaan lujasti uskovainen nuori nainen.

4.2.2. Moraali

Kahden maailman välillä kamppaileva Harri Björkharry tarkkailee työläisiä ja köyhiä kiinnostuneesti ja ottaa sitten kerronnassaan kantaa näkemäänsä. Häntä kiinnostaa mm. se, mikä on näiden suhtautuminen moraaliin. Minäkertojan oma asenne moraaliin ei ole yksiviivaisen tiukka. Hän ymmärtää sen, jos Vihtori Kautto rintamaolosuhteissa ”evakuoi” itselleen ja aseveljilleen ruokaa. Samaten hän katsoo läpi sormien voimalaitostyömaan työläisten monia pieniä laiminlyöntejä, jos niillä ei ole kokonaisuuden kannalta merkitystä. Hän kuitenkin tuomitsee mielessään jyrkästi miesten huonon työmoraalin ja siitä seuraavan kaiken huolimattomuuden, joka johtaa rahallisiin vahinkoihin. Olipa huonon työmoraalin takana mitä tahansa syitä, on sillä työmaan kannalta lopulta tuhoisat seuraukset. Kohtalokkaana lakkoamuna Björkharry antaa suoraan ymmärtää, että työpatoa uhkaava murtuminen on monen laiminlyönnin summa. Hän huomaa näkyviä laiminlyöntejä monessa itsestäänselvässä asiassa. Tässä minäkertojan monologi lakkoamulta, kun hän toteaa, että katastrofi häämöttää korkeintaan muutamien tuntien päässä.

”Tässä oli siis eräs vastaus siihen, miksi sulkuportti oli kiinni. Kun tuollaista huolimattomuutta yhdestäkin kohdasta löytyy, sitä on silloin kaikkialla. Huomasin tämän seisoessani kaivannon pohjalla ja yhtäkkiä minusta tuntui siltä, että koko työmaa oli romahtamaisillaan. Tässä oli jo viisi huolimattomuutta: paha vuoto, sulkuportit olivat kiinni, luottamusmies johon minä en luottanut, helposti puukkoon tarttuva mies ja lakko. Ja mikä merkillisintä: olin koko työmaan ajan tiennyt näin olevan, taistellut sitä vastaan, yrittänyt korjata. Mutta aivan turhaan.” (Tapio 1967, 41)

Björkharry suree sitä, etteivät työmiehet sitoudu työhönsä kunnolla. Heillä on huomattavia asenneongelmia. Osittain hän vierittää tästä syyn 1960-luvulla vallinneen ilmapiiriin niskoille: kahtiajako porvareihin ja työläisiin on jälleen korostumassa ja työväenliike yllyttää jäseniään olemaan tiukkoja suhteessa työnantajaan. Lisäksi Björkharry tietää palveluksessaan olevan työmiehiä, joiden asenneongelmat tuskin

olisivat hävinneet, vaikka he olisivat olleet töissä Neuvostoliitossa, työläisten ”luvatussa maassa”. Toisaalta Björkharry havaitsee, että miehistä osan työmoraalia heikentää heidän Vikki Björkharrya kohtaan tuntemansa viha.

Tämä ei toki merkitse sitä, etteikö *Arktisen hysterial* työläisillä ole voimakasta hyvän ja pahan tajua. Tämä ilmenee erityisen hyvin juuri voimallistustyömaalla. Työläiset asettuvat helposti heikon ja sorretun puolelle, etenkin jos luokka-asetelmat korostuvat. Insinööri huomaa, että työläisten taju on tässä suhteessa erityisen herkkä. Tästä on esimerkkinä tapaus, kun Björkharryjen vanhassa myllytyuvassa vuosia majailnut vanha rahvaanmies, yksi ”näistä Björkharryn syömistä”, on tavaroineen ajettava pois alkavien voimallistustöiden tieltä. Työläisten moraalinen tuomio on hyvin voimakas. Häätökohtaus on kovakourainen ja huonosti suunniteltu ja kasvattaa sitä vaiteliaasti seuraavien miesten vihaa Björkharryja kohtaan. Minäkertoja aistii helposti tämän vihan ilmapiirin. Toisaalta kun insinööri toisten työläisten nähden ajaa pontikankeittäjä Armas Paanasen pois työmaalta ja nimittää tätä vielä huoraksi, ei kukaan miehistä asetu Paanasen puolelle. He eivät ole tapausta näkevinäänkään, millä he viestivät insinöörille sitä, että he hyväksyvät tämän toimenpiteet.

Minäkertoja on myös sitä mieltä, että ”jokainen suomalainen työmies on lahjottavissa” (Tapio 1967, 38). Hän vaistoo tämän heikkouden omista miehissäänkin, mikä viittaa siihen, että raha menee tarvittaessa periaatelakkojen ja joukkovoiman edelle, koska jokainen mies kuitenkin viime kädessä ajattelee omaa etuaan. Samaten työmiesten voimakas hyvän ja pahan taju ilmenee siinäkin, etteivät nämä aukottomasti ole fanaattisen luottamusmiehen takana, kun tämä yrittää toimia siltä pohjalta, että työmies on aina oikeassa. Työmiehet tietävät omassatunnossaan, ettei näin missään tapauksessa ole, ja niinpä he nauravat tälle. Lisäksi minäkertoja vihjaa miesten aviollisesta uskottomuudesta mainitessaan, että juuri tällaisilla ihmisillä omatunto on hyvin kehittynyt. Kun teko on tehty ja oman perheen tapaaminen käsillä, ei työmies kestäkään omantunnon syytöksiä, vaan hukuttaa moraalisen kriisinsä alkoholiin. Toinen huonon omantunnon syy on miesten tietoisuus siitä, etteivät he kykene ottamaan elämästään täyttä vastuuta. Voimallistustyömaan miehistä monilla ei ole voimaa toimia oikein, ja he potevatkin jatkuvasti huonoa omaatuntoa tai ovat jopa moraalisessa kriisissä.

Tämä alaluku on jätetty lyhyeksi, koska työläisten amoraalisuus tulee esiin pitkin tutkielmaa.

4.3. Konkreettinen taso

4.3.1. Alkoholi ja sukupuoli

Alkoholiin *Arktisen hysterian* työläisillä on intensiivinen, äärimmillään infantiiliksi kuvattu suhde. Minäkertoja toteaa ironisesti, että viina on miesten jumala, eikä työmaalla sitten muita jumalia olekaan. Tämä Björkharryn sanoma on suora raamatullinen alluusio: kehoitetaanhan ensimmäisessä käskyssä uskomaan Israelin Jumalaan, jonka rinnalla ei saanut olla muita jumalia. Viinaan surunsa hukuttavat voimalaitostyömaan miehet hoitavat jumala-suhdettaan intensiivisesti, sillä he juovat tilinsä heti. Juopottelu tapahtuu usein parakissa, ja se aiheuttaa paljon häiriötä. Björkharry ei kuitenkaan mielellään puutu siihen, sillä työmaan ilmapiiri on muutenkin kireä.

Työmiehen juominen on *Arktisessa hysteriassa* sankarillista, etenkin jos juominen kuitenkin on kontrollissa. Tällöin juopottelu voi tapahtua työaikana. On merkillepantavaa, että kolmella positiivisella työläishahmolla, nimittäin Janne Björkharrylla, Vihtori Kautolla ja kivimies Mårdilla, on vapaamielinen suhde alkoholinkäyttöön. Heillä on itsekuria ja elämä muutenkin niin hyvässä kunnossa, ettei juominen pysty sitä sekoittamaan. Björkharrysta sanotaan, että hän oli alusta alkaen viinaan menevä mies. Erityisen intensiivisesti hän käyttää alkoholia elämänsä loppupuolella. Lääkäriltä saatu pirtupullo on hänen äärellään kuolinhetkelläkin, ja tarinan mukaan se laitetaan hänen mukaansa hautaan. Kautto taas kuvataan mieheksi, joka tarvittaessa juo hinkistä pontikkaa kuin vettä. Lisäksi hän tuo voimalaitostyömaalle omalla kustannuksellaan 20 votkapulloa, jotka hän juo insinöörin kanssa ainakin pääosin työaikana. Kautolla ei ole alkoholin kanssa missään vaiheessa ongelmia, vaikka hän on mukana juuri niissä työläisporukoissa, joissa alkoholinkäyttö kärjistyy. Railakas elämäntyyli ei vaikuta työmotivaatioon kielteisesti. Minäkertoja toteaa Kautosta, että tämä käyttää alkoholia harvoin, mutta kunnolla.

Alkoholin yksi tärkeimmistä funktioista Tapion työläisille on maskuliininen. Viinapullo jo sinällään on heille miehisyyden tärkeä symboli. Kriittinen minäkertoja astuu jälleen esille ja kuvaa ironisin sävyin sitä käsitystä, mikä työläisillä tästä asiasta vallitsee.

”Mutta ette voi ottaa työmieheltä pois hänen pulloaan. Se on mahdotonta. Lapsuudesta asti hänelle on opetettu, että pojasta tulee lopullisesti mies silloin, kun hän pystyy ryyppäämään viinaa. Tämä voi tuntua karkealta käsitykseltä. Mutta se on hyvin todellinen. Että mies ja viina kuuluvat yhteen, se on tälle ihmiselle (myös hänen naiselleen, vaikka tämä kuinka vihaisi viinaa), mitä syvin tietoisuus läpi hänen elämänsä. Ei voi ottaa tältä ihmiseltä pois hänen pulloaan riisumatta samalla häneltä hänen miehuuttaan, aivan kuin riisuisi hänen housunsa, nujertamatta sitä käsitystä, että hän on mies ja kykenee itse huolehtimaan itsestään ja asioistaan. Vieläpä niin, että mitä vähäisemmästä miehestä on kysymys, sitä kipeämpi tässä tehty loukkaus on.” (Tapio 1968, 18-19)

Minäkertojan mielestä pullo on siis joillekin työmiehille tapa pönkittää heikkoa identiteettiä. Näin sanoessaan hän varmaan ajattelee niitä työmaansa monia rettelöitä, joissa alkoholi on riidan tärkeänä pontimena. Viina nostaa väkivallan pintaan juuri vähäpätöisimmissä ihmisissä. Konkreettisimmin tämä heikkouden tunteen peittäminen ja rohkaisun hakeminen ilmenevät kohtalokkaana lakkoamuna, joka päättyy Vikki Björkharryn mukilointiin. Minäkertojaan ja hänen isäänsä kohdistuva viha on kauan aikaa kytentynyt pinnan alla. Osapuolet ovat myös vältelleet suoraa konfliktia toistensa kanssa. Kun lakko sitten alkaa, osuu moni tekijä yhtä aikaa tärkeään polttopisteeseen: lakko, työpädon vuotaminen, pontikkaa tarjoileva kiertolainen Armas Paananen sekä Vikki Björkharryn saapuminen paikalle. Työläiset kokevat kollektiivisen me-tunteen, jonka heille antavat pontikka ja työnantajan vastustaminen. Vaikka he tässä välitilanteessa käyttävät parakeissa aikaansa keskinäiseen huulenheittoon, he samalla odottavat, mitä tuleman pitää. Alkoholi antaa heille kommunikointiin uutta pontta, mikä ilmenee mm. ”älyttömän” huumorin veistelynä.

Pontikka siivittää lakkotilanteessa miesten uhmaa. Minäkertoja toteaa suoraan, että alkoholi antaa miehille tärkeää tasavertaisuuden tunnetta vaikeissa tilanteissa ja auttaa heitä varustautumaan yhteenottoon: ”Miehet olivat jo vähän maistelleet pontikkaa, naamat punoittivat. Pontikka oli heille hyvään tarpeeseen nyt, se rauhoitti, antoi tasavertaisuutta” (Tapio 1967, 57). Syntyvässä konfliktitilanteessa työmiehet karkaavat joukolla Vikki Björkharryn kimppuun. Auktoriteetistaan tunnettu mies saa tuntea miesten vihan. Tunteenpurkauksia siivittää nyt alkoholi. Toisaalta minäkertoja tietää, että juomalla työmiesten kanssa samasta pullosta hän voi tutustua heihin hyvin. Hän mainitsee ensimmäisen osan prologissa viettäneensä vapaa-aikaansa työläisten kanssa myös alkoholin merkeissä. Näin hän haluaa lujittaa suhdettaan miehiin. Myös Väinö Linnan *Tuntemattomassa sotilaassa* luutnantti Koskela viettää marskin 75-vuotisjuhlia yhdessä miestensä eikä suinkaan toisten upseerien kanssa.

Koskela tiesi, että tämä syvensi entisestään hänen, kansanmiesupseerin, suhdetta alaisiinsa.

Työläisensä tunteva minäkertoja osaa käyttää alkoholia myös palkitsemisen välineenä. Esimerkkinä tästä on Björkharryn luotettu Vihtori Tukkimäki, tiukkojen paikkojen erikoismies. Kun työmaalla on pakkasesta johtuvia huomattavia ongelmia ja Tukkimäki on sijoitettu vaikeimpaan paikkaan, Björkharry käy kierroksensa aikana hänen luonaan ja tarjoaa hänelle ryypyn, minkä tämä mielihyvin ottaa vastaan. Kohtaus on kuvattu lämmöllä, sillä Björkharry pitää Tukkimäestä paljon. Ryypyllä on suurempi merkitys symbolisena kuin käytännöllisenä eleenä: insinööri haluaa viestittää Tukkimäelle, että hän arvostaa tämän työtä erityisellä tavalla. Eleen arvoa korostaa vielä se, ettei Björkharry tarjoa ryypyjä kellekään muulle työläiselle.

Voimalaitostyömaan miehiä ajavat viinapullon ääreen myös eskapistiset ja terapeutit motiivit. Harri Björkharryn mielestä monet työläiset ovat onnettomia ja levottomia ihmisiä, joista joku voisi tähän päivään sopivalla kliseemäisyydellä todeta, että he ovat avun tarpeessa. Tämä tietty työläisten joukko kärsii henkisestä pahoinvoinnista, mistä ovat merkkeinä työmaan monet juopottelut ja tappelut. Minäkertoja nimittää pullosta lohtua hakevia onnettomia, mennyttä elämäänsä surevia työläisiä köyhiksi. Ratkaisu sisäiseen tyhjyyteen löytyy pullosta kuitenkin vain tilapäisesti. Toisalta tämä ratkaisu on työläisten normien mukainen ja luontevin vaihtoehto voimalaitostyömaan ankeissa olosuhteissa. Minäkertoja pitääkin alkoholia juuri tällaisten miesten pelastuksena ja siunauksena.

Pontikanteon taitaminen on *Arktisen hysterian* työläisille luonnollinen asia, oltiinpa sitten siviilissä tai sodassa. Sen ympärillä elää kokonainen kansankulttuurin osa, joka on kuvattu lämpimästi ja ymmärtämyksellä. Näin on laita esimerkiksi Jussi Karhisen kertomuksella, joka sijoittuu itsenäisyyden ajan alkuvaiheisiin. Pontikan valmistaminen on miehille paitsi tapa hankkia elämäänsä lohtua, myös poikamaisten kepposten välikappale (Tapio 1967, 181-183).

Köyhyys ja kurjuus näyttävät Tapion romaanissa kuuluvan erottamattomasti yhteen alkoholin käytön kanssa. Vaikka Björkharry pitääkin alkoholia hyvänä renkinä, on se muuttuessaan köyhän isännäksi todella infernaalinen tekijä. Hänen mielestään eräs ihmisyyden pohjanoteeraus on tilanne, jossa elämän kaltoin kohteleva ja katkera köyhä juovuspäissään muistelee menneitä. Minäkertoja kytkee saumattomasti yhteen henkisesti köyhän, särkyneen elämän yhdessä politikoinnin, katkeroitumisen ja omalla työllään menestyneiden kadehtimisen kanssa. Hän säälii näitä

miehiä, joiden syvää sisäistä onnettomuuden tunnetta hän ei voi olla aistimatta.

Tämä tekijä heijastuu myös työmaan elämässä, johon lika, alkeellisuus ja kurjuus erottamattomasti kuuluvat tavalla, joka kammoksuttaa minäkertojaakin. Hän tietää, että jos työt tilapäisesti keskeytetään työmaalla, miehet alkavat heti juoda. Niinpä hän tekee kaikkensa, ettei keskeytyksiä tulisi.

”Viina on alkeellisissa olosuhteissa nykyaikana sama kuin tätä viisikymmentä vuotta sitten, se ilmestyy ja sikiää itsestään. Ennen sanottiin täistä, että se on ainoa olio, joka syntyy tyhjästä, liasta, ja joka aina vääjäämättä ilmestyy sinne, missä niinsanottu ihmisyyys värjöttelee viimeisillään. Nyt tämän tilalle on tullut toinen tyhjästä ilmestymisen muoto, viina. Ei voida keskeyttää töitä, vaikkapa hyväksyisi siitä koituvan taloudellisen ja ajallisen uhrauksen. Koska se ei pääty siihen.” (Tapio 1968, 63)

Minäkertojan pelot konkretisoituvatkin dramaattisena lakkoamuna. Miehet eivät ole saaneet palkkojaan ja protestoivat menemällä lakkoon. Samalla alkaa juopottelu. Björkharry tietää, että jos palkkarästit maksettaisiin heti pois, osa työläisistä hakisi jostain heti lisää alkoholia. Niinpä rästejä ei kannattaisi maksaa ennen iltapäivää, mikäli rahaa ylipäättäen löytyisi jostain. Minäkertoja maalaa satiirisella tavalla juopuneet työläisensä naiiviksi pikkupoikalaumaksiksi siinä vaiheessa, kun työpato alkaa näyttävästi romahtaa. Työläiset eivät suinkaan sure työnsä valumista hukkaan, vaan hihkuvat haltioissaan sitä valtaisasta näystä, joka syntyy työpädon romahtamisesta.

Vaikka työläiset tiukan paikan tullen juovat pontikkaa työmaallakin, on pontikan keittäminen Tapion romaanin työläisten virallisen normiston vastainen asia. Tässä havaitaan, miten työläisilläkin on kaksi normistoa: virallinen ja epävirallinen. Virallinen normisto koskettaa varsinkin työmaan siivoimpia ja luotettavimpia miehiä, joista minäkertojalla ei ole pahaa sanottavaa. Virallisesti he tuomitsevat pontikan keiton, mutta toisaalta tarpeen tullen tekevät sitä itsekin, nauttimisesta puhumattakaan. Minäkertoja kuvaannollisesti kohottelee kulmakarvojaan huomatessaan tämän kaksinaismoralistisen asenteen. Minäkertoja kuitenkin kiittelee mielessään työläisiä näiden hyvästä ja oivaltavasta huumorintajusta, joka ilmenee myös alkoholinkäyttöön liittyvien kommellusten yhteydessä. Nämä vitsit pelastavat Björkharryn mielestä monta vaikeaa hetkeä. Mm. näissä yhteyksissä paljastuu myös työmiehen kyky nauraa itselleen.

Björkharryn työläiskritiikki on nähtävissä myös sukupuolisuuden alueella, johon liittyviä kohtauksia on romaanissa kuvattu jopa naturalistisin sävyin.

Lukuunottamatta hänen ja Katariina Kataamäen suhdetta ei voimalaitostyömaalla ole muita miesten ja naisten välisiä tasapainoisia suhteita. Työmaalla on Kataamäen lisäksi töissä kaksi muutakin naista, joiden funktio miesten suhteen on lähinnä välineellinen.

Työläiset on romaanissa kuvattu ihmisiksi, joiden käsissä seksuaalisuus useimmiten vääristyy animaaliseksi, rumaksi ja väkivaltaiseksi tusinatavaraksi, miesten tarpeiden tyydyttämisen välikappaleeksi. Sisäistekijä on esittänyt sukupuolisuuden välineellisyyden jopa korostetusti. Samalla työmiehet ovat seksuaalisesti hyvin aktiivisia. Työmaalla ilopillereinä toimivat milloin ruokalaparakin huorahtava hoitajatar, milloin joku muu työmaan naisista tai sitten muualta hankittu nuori humalainen tyttö. Ainoastaan Katariina Kataamäki, kommunistinen ideaalihahmo, on tämän asetelman yläpuolella. Näin olisi siinäkin tapauksessa, ettei hänellä olisi suhdetta työmaan vastaavan mestarin kanssa, sillä työmiehet palvovat häntä. Insinööri ei esimerkiksi mainitse yhtään tapausta, jossa miehet olisivat puhuneet tytölle suomalaiselle työmiehelle tyypillisiä ns. rasvaisia juttuja. Toisinaan työmiehet tirkistelevät joutohetkinään ruotsalaisia pornolehtiä lapsellisen ja kiihkeän innostuksen vallassa.

Eräs sukupuolisuuteen liittyvä naturalistinen kohtaaminen ajoittuu kansalaissodan ajalle, jolloin joukko uittomiehiä vierailee köyhälistöläisen Heikun Tiinan luona. Miehet, joista kahdella on tippurikin, hoitavat asiansa ja poistuvat sitten paikalta maksamatta ja noloina. Tässä tilanteessa toisten yläpuolelle kohoaa moraalisesti nuori Vikki Björkharry, joka haluaa maksaa, vaikkei edes käytä hyväkseen naisen palveluja. Lisäksi hän on miehistä ainoa, joka kykenee tuntemaan naista kohtaan empatiaa. Muilta työmiehiltä tämä henkinen ulottuvuus näyttää puuttuvan. Tapaus fokalisoituu romaaniin Björkharryn kautta, joka sittemmin kertoo vierailusta pojalleen Harrille. Heikun Tiinan rooli Tapion romaanissa ei rajoitu tähän ”konttuurissa” nähtyyn kohtaukseen. Hän on nimittäin Kataamäen veljesten äiti, ja samalla siis Nikolai ja Katariina Kataamäen isoäiti. Näin sisäistekijä valottaa sitä kaikinpuolista kurjuutta, jonka keskeltä nämä kaksi näkyvää hahmoa tulevat romaanin tapahtumiin.

Arktisessa hysteriassa työmiesten seksuaalisuuteen liittyy toisinaan myös väkivalta. Björkharry kertoo jo romaanin prologissa, miten vanha ja perheellinen mies muiden nähden raiskaa työmaalla töissä olevan nuoren tytön. Tämä kohtaaminen on liitetty osaksi sitä työläiskritiikkiä, mikä hallitsee juuri prologia. Oman lisänsä asetelmaan tuo se, ettei Björkharry, työmaan vastaava mestari, kykene puolustamaan tyttöä, vaan seuraa tapahtumaa sivusta lamaantuneen kiinnostuneena. Työläisiään arvosteleva

Björkharry toteaa, että olennainen osa tietyn työläisjoukon – pääosin juuri näiden irrallisten ja levottomien yksilöiden – käyttäytymistä on aviollinen uskottomuus. Nämä kulkumiehet tulevat joksikin aikaa hänen palkkalistoilleen ja esittävät perheetöntä hakeutuessaan tekemisiin seudun naisten kanssa. Vaikka omantunnonarkuus ei leimaakaan kulkumiesten sielunelämää, saa uskottomuus heidät kuitenkin kokemaan sielullista tuskaa, mikä tunne puolestaan hukutetaan runsaaseen alkoholin käyttöön. Yksi julkeuden huipuista on Sylvi Björkharryn kanssa alituisessa konfliktissa elävä Laina-piika. Hänen epäkunnioittava asenteensa emäntäänsä kohtaan kulminoituu jatkosodan päivinä, kun hän suostuu makaamaan rintamalta lomalle tulleen Vikki Björkharryn kanssa. Lisäksi teko vielä tapahtuu Plataanin talossa isännän ja emännän makuuhuoneessa, joten tässäkin mielessä Sylviin kohdistuva loukkaus on melkoinen.

On mielenkiintoista havaita, ettei kenelläkään *Arktisen hysterian* positiivisista työläisistä ole ongelmia sukupuolisuuden alueella. Esimerkiksi Vihtori Kautto ei käytännössä ollenkaan puhu omasta sukupuolisuudestaan, eikä Björkharrykaan siitä mitään mainitse. Miesten kohdatessa ensimmäisen kerran voimalaitostyömaalla Kautto tosin vääntää vaimonsa nimen rivoon muotoon. Muuten hänen suhtautumisensa tähän elämänalueeseen näyttää olevan neutraali niin siviilissä kuin rintamallakin. Myöskään Janne Björkharrylla ei ole sukupuolisuuteen liittyviä poikkeuksellisia intressejä. Hän ei aktivoidu edes leskeysvaiheessaan, joka sentään kestää runsaat kymmenen vuotta. Samaten Vihtori Tukkimäki, Björkharryn yksi luottomies, kuvataan kunnolliseksi perheelliseksi mieheksi. Niinpä voidaankin todeta, että negatiivisesti ilmenevä sukupuoliisuus liittyy Tapion romaanissa vain kielteisiin työläishahmoihin.

Sukupuolisuuden viattomampi ilmenemismuoto ovat työläisten rivot puheet. Sukupuolihuumoria ei Tapion romaanissa ole kuvattu negatiivisesti vaan jopa myönteisesti. Sen funktio on terapeutin ja maskuliinisuutta vahvistava. Voimalaitostyömaalla aihe on erityisen suosittu, ja joskus miehet järjestävät rivojen juttujen kertomakilpailun (Tapio 1968, 85). Nämä ovat minäkertojankin mielestä hauskoja tilaisuuksia, joissa hän istuu palkollistensa kanssa mielellään. Työläisten suhtautumisesta esimieheensä kertoo jotain sekin, että nämä aivan kuin provosoituvat kertomaan rivoja juttuja, kun Björkharry on paikalla. Sukupuolihuumori on alue, jossa työläisten vaistomainen oivalluskyky on hänen mielestään parhaimmillaan.

Luovimmat työläisistä, kuten lahjakas nuori uittotyönjohtaja Ripatti, romaanin ehkä rivoin henkilöahho, estetisoivat rivouden. Hän esityttää uittomiehillä

Oton päivän iltamissa Timperin Annan tanssin, joka on liikkeiltään niin paljastava, että huomattavan suuri osa yleisöstä poistuu paikalta tanssin alettua. Myös osa paikkakunnan kansanlauluista, joita iltamissa esitetään, käsittelee sanoissaan sukupuolisuutta hyvinkin rahvaanomaisella tavalla. Iltamissa työläisten rivouden estetisointi on huippuunsa vedetty. Tapaus on kuvattu lämpimän humoristisessa valossa ja osana rahvaan terävää oivalluskykyä. Läheskään kaikki työläisiltamat eivät tietenkään näyttäydy romaanissa rivouden areenana. Esimerkiksi arpajaisillat ovat tyypillisiä työläisiltamia, joiden perusluonne on neutraali. Sukupuolihumori on myös Björkharryjen keino laskeutua työläisten tasolle ja jopa saada heistä ote. Kun Vikki Björkharry lakkoamuna puhuttaa työmiehiä ja yrittää saada heidät takaisin töihin, hän ottaa avukseen sukupuolihumorin. Entisenä työläisenä hän tietää erinomaisen hyvin, mikä teho sillä on. Miehet kyllä räjähtävät nauruun, mutta toivotonta tilannetta sutkautukset eivät enää pelasta.

4.3. 2. Auktoriteetit

Tässä alaluvussa analysoidaan *Arktisen hysterial* työläisten suhdetta auktoriteetteihin. Osuudesta on tietoisesti jätetty pois sotaa koskeva osa, jota on käsitelty kohdassa 4.3.3. Auktoriteetin olemuksen pohdinta on tärkeällä sijalla Tapion romaanissa ja etenkin sen minäkertojan ajatusmaailmassa. Hän tarkastelee tätä ongelmaa niin voimallistyömaan kuin rintamaolosuhteidenkin osalta. Tämä heijastaa Marko Tapion omaa pohdiskelua: haastattelunauhoilta on kuultavissa, kuinka hän miettii samaa asiaa Vihtori Kauton kanssa. Asian pohtiminen liittyi vain *Arktisen hysterial* tekemiseen, sillä kysymys auktoriteetista ei muuten näyttänyt olevan kirjailijalle kovin tärkeä (Kuhna 1998b).

Auktoriteetin syvintä olemusta pohtiessaan Björkharry tulee toistuvasti siihen tulokseen, että puhutun sanan mahti on helposti käsillä olevasta väkivallan mahdollisuudesta huolimatta kaikkein paras vaihtoehto. Hän kuitenkin tähdentää, että puhutun sanan avulla auktoriteettia ylläpitävät henkilöt ovat harvinaisia, eikä heitä ole tämäntapaisilla työmailla. Myös insinöörin työmaakopin seinällä oleva rähjäinen Hitlerin kuva heijastaa ironisesta funktiostaan huolimatta kysymystä ylimmästä auktoriteetista. Hitlerhän tunnettiin karismaattisena johtajana, joka voimakkaalla esiintymisellään lumosi saksalaiset kansanjoukot.

Pekka Lilja toteaa tutkimuksessaan *Väinö Linnan Tuntematon sotilas*

konfliktromaania (1984) luutnantti Vilho Koskelan auktoriteetin perustuneen siihen, että tämä oli johdettaviensa yläpuolella paitsi muodollisen asemansa ja ikänsä puolesta, myös ihmisenä ja sotilaana (mt., 61). Tämä yliverisuus käy miehille hyvin ilmi, eivätkä he missään vaiheessa kyseenalaista Koskelan auktoriteettia. Tämä koskee myös psykopaattista alikersantti Lehtoa, jonka silmissä Koskela oli niitä harvoja miehiä, joita hän koskaan oli kunnioittanut.

Harri Björkharry, työmaan vastaava mestari, puolestaan kokee auktoriteettinsa olevan heiveröisellä pohjalla. Hänen itsensä mukaan ongelman taustalla ovat nimenomaan työmaan organisaatioon liittyvät seikat. Vaikka työmaalla on kaksi muutakin mestaria, jotka hierarkiassa ovat häntä alempana, on käskyvaltaan liittyvä johtaminen on luisunut yksinomaan Björkharryn vastuulle. Ja kun liian suuri vastuu painaa yhden miehen harteita, se rapistaa työmaakuria, toteaa minäkertoja kokonaisuutta miettiessään. Lisäksi poliittiset ja psykologiset jännitykset varjostavat työmaata alituisesti. Niinpä ei ole ihme, että nuori insinööri kokee jo tämän vuoksi, ettei hänellä ole työläisten suhteen täyttä auktoriteettia. Sitä ei ole hänellä sillä tavalla luontaisesti kuten omalla isällään. Kriisitilanteessa Harri lamaantuu ja menettää toimintakykynsä, mikä nähdään erityisesti hänen isänsä pahoinpitelyn ja nuoren tytön raiskauksen yhteydessä.

Myös työläiset huomaavat helposti, ettei hän johtajana ole kuin isänsä, joka oli heistä monen esimiehenä sodassa. Harrin auktoriteettiongelmat ilmenevät havainnollisimmin kohtalokkaana lakkoamuna. Kun minäkertoja yrittää saada kourallisen työmiehiä mukaansa vintturin vääntöön, jotta käsillä oleva katastrofi voitaisiin edes osaksi välttää, nämä vain nauravat hänelle, vaikka hän oli pystynyt esittämään asiansa tilanteeseen sopivalla diplomaattisuudella. Nousuhumalassa olevien miesten nauru on vielä sillä erää hyväntahtoista, mutta Björkharry tietää, ettei siitä enää ole pitkä matka tiukempaan suhtautumiseen. Lisäksi Björkharryn auktoriteettia rasittaa hänen taustansa vihatun Vikki Björkharryn poikana. Koska usealla työläisellä on vanhaa kaunaa pääjohtajaa kohtaan, on pojan joutuminen sijaissyntipuksi luonnollista.

Konkreettisenä esimerkkinä minäkertojan auktoriteettiongelma on tilanne, jossa muutamat työmiehet yrittävät mukiloida hänet. Insinööri pystyy pitämään puolensa, mutta loukkaa rytäkässä kätensä. Harrin nuoruuskaan ei ole omiaan lisäämään hänen arvovaltaansa. Iän ei tietenkään automaattisesti tarvitse merkitä auktoriteetin puuttumista. Napoleon esimerkiksi nousi Ranskan johtoon 30-vuotiaana. Björkharryn kohdalla tilanne on kuitenkin toinen. Hänen päätöksistään puuttuu elämäkokemuksen

tuoma kypsyyt ja levollisuus. Luontaisen arvovallan puutetta ei täysin korvaa edes se, että hän on älyllisesti ja opillisesti alaisiaan korkeammalla. Hän kykenee kuitenkin kritisoimaan omaa johtamistaan. Isänsä mukiloinnin ja työpadon romahtamisen jälkeen hän nimittäin toteaa, että kaiken syynä oli työvoiman riittämättömyys sekä työnjohdon kykenemättömyys hoitaa asioita (Tapio 1968, 76). Edelleen minäkertojan johtajuutta rasittavat huonot henkilösuhteet esimerkiksi luottamusmiehen kanssa.

Björkharry panostaa paljon oman auktoriteettinsa säilyttämiseen. Hän ei halua nostaa itseään tarpeettomasti esille, vaan pyrkii johtamaan työmaata objektiivisesti ja vähäeleisesti, äkkiliikkeitä ja koko arvovaltansa alttiiksi asettamista välttämällä. Vaikeuksiensa takia minäkertoja pohtii romaanissa paljon auktoriteetin merkitystä. Seuraavassa hän kuvaa suhdettaan Kauttoon ja sen kautta muihin työläisiin.

”Me olimme sinutelleet koko hänen työmaallaolonsa ajan kahden kesken. Muitten kuullen teitittelin häntä, koska en halunnut tehdä eroja miesten suhteen ja koska en halunnut sinutella kaikkia. –Tämä on minun yksityinen käskyvaltaa koskeva ratkaisuni, joka soveltui minun auktoriteetissani olevan aukkojen ja miesten tottelevaisuuden suhteen nimenomaan tällä työmaalla. On myöntämäni, että sinuttelusuhhteessa minulla oli taipumus lähentyä miehiä ja yleensä ihmisiä liikaa. Työmaalla miehet käyttivät tätä hyväkseen – tai tiedän, että olisivat tehneet niin – ja lyöttäytyivät tuttavallisiksi. Kaikkien miesainesten kuuliaisuudelle tämä ei tee hyvää, he eivät ikään kuin osaa pitää rajaa. Kuva ei ehkä ole paras mahdollinen, mutta jos heitä vapaasti sinutteli, oli ikään kuin he olisivat nähneet markkinapaikalla sian ja hypänneet sen selkään ja alkaneet mielettömästi hoilata ja näyttää ratsastustemppuaan muille. Ja tämä pitää paikkansa hyvin moneen ihmiseen.” (mt., 70-71)

Kriisitilanteessa insinöörin toimintalinja ei välttämättä enää olekaan täysin selvä. Hän joutuu tasapainoilemaan toisaalta auktoriteettinsa säilyttämisen ja toisaalta räjähdysalttiin tilanteen välillä. Se panee hänet ”veljeilemään” työläisten kanssa kohtalokkaana lakkoamuna, jolloin nousuhumalassa olevat työläiset pitäisi jotenkin houkutella työmaalle torjumaan uhkaavaa katastrofia. Hän nimittäin ottaa ryyppyn, kun miehet sitä hänelle tarjoavat. Kulauksen jälkeen hänelle tulee välittömästi ristiriitainen olo (mt., 45). Kriisin hetkellä hän on aivan yksin, sillä muut työnjohtajat ovat juomassa pontikkaa lakkolaisten kanssa.

Käskyvallan säilyttämisen tarve äärimmäisessä tilanteessa saa Björkharryn varautumaan siihen, että hän joutuisi käyttämään konepistoolia, mikäli miehet eivät muuten tottelisi häntä. Sillä mikäli hän ei tekisi mitään, olisi olemassa vaara, että

työpadon sortumisesta liikkeelle lähtenyt katastrofi laajenisi ja veisi suurten taloudellisten vahinkojen myötä Björkharryjen perheyhtiön konkurssiin. Jos *Arktinen hysteria* olisi valmistunut, olisi tämän konfliktin ratkaisu ollut yksi romaanin huomattavimpia kulminaatiokohtia. Pertti Karkama toteaa, että modernin yksilön ahdistus syntyy sanataiteen esittämänä siitä, että yksilö kokee joutuneensa elämänsä kriisivaiheessa puristuksiin menneisyyden ja tulevaisuuden väliin (Karkama 1994, 304). Harri Björkharryn ahdistus huipentuu hänen isänsä mukiloinnin jälkeen. Hän on tavallaan vanhan ja uuden rajamaastossa. Hän on tilannut äidilleen puhelun Helsinkiin, ja kun puhelu olisi ohi, olisi hänen ratkaistava, miten saisi parakeissaan jurnuttavat työläiset tottelemaan.

Mielenkiintoinen aspekti tämän ongelman ratkaisuun löytyy Tapion nauhoilta. Kirjailija nimittäin pohti juuri tätä tilannetta Kauton kanssa ja kysyi, olisiko mahdollista, että minäkertoja saisi puhumalla työmiehet pelastamaan, mitä pelastettavissa on. Hän perusteli tätä näkökulmaa sillä, että koska Vikki Björkharry oli juuri hakattu henkiahdistukseen ja koska työmaata uhkasivat todella massiiviset tuhot, olisi insinöörin mahdollista saada osa miehistä puhumalla mukaansa vetoamalla välillisesti heidän huonoon omaantuntoonsa. Tällöin hänen ei myöskään tarvitsisi käyttää konepistoolia. Kautto, työmiesten ajatuksenjuoksun asiantuntija, myöntää tämän olevan mahdollista. Hän toteaa vielä, että kaikki miehet lähtisivät mukaan, jos Kautto ja Tukkimäkikin vielä olisivat mukana. Tämän tutkielman tekijä on käsitellyt kyseistä problematiikkaa Tapion nauhoja koskevassa artikkelissaan (Kuhna 1994, 100-101).

Vaikka insinööri ei sitä suoraan sanokaan, hän kaipaa itselleen suurempaa arvovaltaa. Hän kuuntelee tarkasti Vihtori Kauton kuvausta Vikki Björkharryn auktoriteettia pursuavasta olemuksesta. ”Se jokin” oli isä-Björkharryssa piirre, jonka olemassaolon kaikki huomasivat.

”Mutta kun Björkharryn Vikki liikkui vaikka villapaitasillaan ja sukkasillaan ventovieraitten miesten seassa, jotka varmaan eivät tienneet, mikä mies tämä hurja on, niin se riisutti, jumalauta, vaikka kengät niillä jaloistaan. Millä tavalla se sen teki, sitä minä en käsitä. Sillä oli jokin semmonen ominaisuus, että tätä miestä on toteltava. Huljakka, saatanan ripeä mies ja silmä kun kanahaukalla, ei sen puolesta. Se oli parhaaseen sota-aikaan jo meitä vanhempi mies. Minä luulen, että se lähenteli iältään 45-vuotiasta”. (mt., 399)

Muita Vikki Björkharryn arvovallan rakennuspuita ovat hänen hyvä psykologinen vaistonsa, sotasankarin maineensa sekä ansionsa liikemiehenä ja valtakunnantason

poliitikkona. Työläisten on todettava, että heidän vihansa kohde, riistokapitalistin paikallinen ruumiillistuma, on kuitenkin pystyvä mies. Isä-Björkharryn työläisten keskuudessa nauttima arvostus ei johdu vain hänen persoonastaan. Lisää arvovaltaa hänelle antaa kravatti, jota minäkertoja pitää huomattavana vallan symbolina. Kun Harri yhdistää kravatin ja korkean arvoaseman, hän toteaa mielessään, että siinä on yhdistelmä, jota työläiset poikkeuksetta kunnioittavat ja jonka omistajalla on heihin käskyvalta. Sama yhteiskunnallisen aseman ja pelkän syntyperänkin ylenpalttinen kunnioittaminen työmiesten puolelta ilmenee jo sodassa: miehet kokevat erään nuoren vänrikin liian etäiseksi, koska tämä sentään on metsänhoitajan poika. Käänteisesti voidaan todeta, että kravatin puuttuminen ja liian alhainen arvoasema ovat eräitä syitä poika-Björkharryn auktoriteettiongelmiin. Kuten jo edellä todettiin, hän itse mainitsee tärkeäksi arvovallan puuttumisen syyksi työmaata alituisesti jäytävät ongelmat. Lisäksi hän on omasta taustastaan ja björkharrylaisesta ihmiskäsityksestään huolimatta auttamattomasti irtaantunut työmiesten maailmasta, minkä nämä vaistoavat.

Minäkertoja seuraa tarkasti, kuinka hänen isänsä yrittää saada lakkoilevia työläisiä jälleen palaamaan töihin. Vikki Björkharry käyttää apunaan puhuttua sanaa, jota myös poika pitää merkittävänä voimatekijänä vaikeassa tilanteessa. Isänsä arvovalta ei kuitenkaan riitä kriittisellä hetkellä, vaikka hän pääseekin puheen kanssa varsin pitkälle. Poika ei vielä tuossakaan vaiheessa voi olla ihailematta isänsä tapaa ottaa työläiset, vaikka tämä on jo kauan aikaa ollut poissa heidän maailmastaan. Humalaiset työläiset karkaavat kuitenkin lopulta kimmastuksissaan hänen kimppuunsa ja mukiloivat hänet henkiahieveriin.

Vaikka insinööri on jo isänsä tekemisien vuoksi vihattu mies työmaalla, ottavat työläiset hänet toisaalta hyvin vastaan. Ilmeisesti hän ei ollut persoonallisuutena ristiriitaisia tunteita herättävä. Suhtautumisessa työläisiin häntä lisäksi auttaa oma ”björkharrylainen” ihmiskäsityksensä, joka oli isoisän, mylläri-Jannen peruja. Hän ei joudu luokkakantaisten ennakkoluulojen takia vaikeuksiin, kuten äitinsä Sylvi omien palkollistensa kanssa. Harri Björkharryn johtamistyyliä voidaan edelleen tarkastella suhteessa Linnan *Tuntemattoman sotilaan* luutnantti Koskelaan. Heidän persoonissaan on joitain yhtäläisyyksiä, jotka auttavat heitä suhteessa työläisiin ja sotilaisiin: kumpikaan ei korosta omaa asemaansa eikä omaa persoonaansa, kumpikaan ei halua tyrkyttää virallisia normeja miesten omaksuttaviksi, ja lisäksi kummatkin ovat luontaisesti neutraaleja luonnetyyppejä. Lisäksi he osaavat käyttäytyä kansanomaisesti. Björkharryssa ei ole Lammion piirteitä, vaikka kerronnan sävyistä selvästi voidaan

päätellä hänen suhtautuvan työläisiin ylemmyydellä.

Harri Björkharry on joustava esimies. Käytännössä hän noudattaa Koskelan mottoa ”asialliset hommat hoidetaan, mutta muuten ollaan kuin Ellun kanat”. Näin hän välttää monia esimerkiksi arvovaltakysymyksistä johtuvia kiistoja. Lisäksi hän viettää tarvittaessa vapaa-aikaansa työläisten kanssa ja juo heidän kanssaan samasta pullosta. Nimenomaan viimeainitulla on suuri symboliarvo: hän viestittää miehille, että haluaa ”jalkautua” heidän keskuuteensa ja tietää, miten he elävät ja mitä he ajattelevat. Tällöinkin hän kuitenkin pitää heihin muodollisen etäisyyden. Myös Koskela viihtyi miestensä kanssa. Rintamaolosuhteiden vuoksi hänen välinsä miehiin kehittyvät tietenkin läheisemmiksi kuin Björkharryn, jolle etäisyyden pitäminen työläisiin mm. teittelyn avulla on tietoinen ratkaisu. Voimalaitostyömaan miehistä esimerkiksi Tukkimäki ja Kautto vaistoavat Björkharryssa olevan Koskelan, minkä takia he suhtautuvat tähän suopeasti. Insinöörillä ei tule kummankaan kanssa auktoriteettiongelmaa. Se, että hän pärjää juuri jermuilustaan kuulun Kauton kanssa, osoittaa, että hänellä toisaalta on johtajanominaisuuksia.

Voimalaitostyömaan työläiset eivät ole helppoja johdettavia. Harri Björkharry kertoo, että he etsivät joka tilanteessa tilaisuutta polkea hänen auktoriteettiaan. Hän tosin muistuttaa, ettei toisillakaan työnjohtajilla ole heihin täyttä käskyvaltaa, fanaattisesta luottamusmiehestä puhumattakaan. Heidän suhteensa työläisiin on kuitenkin neutraalimpi kuin insinöörin, joka väistämättä leimautuu luokkaviholliseksi. Toisaalta käskyvaltaa työläisiin ei voinut olla sellaisella, joka on sosiaalisessa rakenteessa yksi heistä, Björkharry muistuttaa. Vielä yksi asia on huomattava voimalaitostyömaan sosiaalisessa rakenteessa: yksikään työmiehistä ei kohoamiensa henkiseksi johtajaksi ja Björkharryn vastapooliksi. Tässä mielessä työmiehet ovat hajanaista joukkoa. Kollektiivinen yhteenkuuluvuuden tunne yhdistää heitä vain äärimmäisissä tilanteissa, kuten kohtalokkaana lakkoamuna.

Positiivinen työläishahmo Janne Björkharry uskaltaa tarvittaessa esimerkillisellä tavalla nousta auktoriteetteja vastaan. Tämä nähdään hänen suhtautumisessaan oman työnantajansa, talollinen Ville Lommolan mielivaltaan. Lommolalla on juovuksissa tapana nöyryyttää Björkharryn hiljaista ja arkaa vaimoa Hiltua. Kun asia lopulta tulee Jannen tietoon, tämä välittömästi ottaa juopuneen Lommolan käsittelyynsä. Jannen suora ja pelkäämätön toiminta osoittaa, ettei hän kuvia kumarrellut. Toisaalta hänellä ei myöskään ole ongelmia alistua auktoriteettien alle, vaikka hän itse onkin luontainen johtaja. *Arktisen hysterian* mukaan talollisten

omaksuma auktoriteettikäsitys ja sen mukainen tapa nöyryyttää alaisiaan oli tuohon aikaan kirjoittamaton normi ja johti osaltaan tuonnempana kansalaissotaan (Tapio 1967, 199-200).

4.3.3. Sota

Vaikka Marko Tapion kirjallinen suuntautuneisuus olikin puhtaasti esteettinen, on hänen tuotannossaan selviä sodan jättämiä jälkiä. Kirjailija itsekin ehti osallistua jatkosotaan lyhyen aikaa. *Aapo Heiskasen viikatetanssin* (1956) päähenkilönä on nuori mies, joka syksyllä 1944 tapahtuneen kotiuttamisen jälkeen aloittelee elämäänsä siviilissä. *Arktisessa hysteriassa*, ja varsinkin sen toisessa osassa, on paljon aineksia sodasta. Sotamies Vihtori Kauton kerronta on niin huomattavalla sijalla, että voidaan kysyä, onko teos tältä osin luonteeltaan puolidokumentaarinen eli ”kaunokirjallistettu sotahistoria”, kuten Yrjö Varpion määrittelee (Varpio 1982, 118). Tähän kysymykseen vastataan tämän alaluvun lopussa. Varpion mielestä Tapiota voidaan kutsua aivan huipulla tunnustetuksi yleiskirjailijaksi, joka on kirjoittanut oman ”sotaromaaninsa” (mt., 114).

Työläisten osuus on melkoinen *Arktisen hysterian* sotaa kuvaavissa jaksoissa. Tässä alaluvussa analysoidaan sitä, missä valossa työläinen kuvataan sodassa ja todetaan, mikä on näiden kertojaosuuksien asema kertojahierarkioissa. Vaikka valtaosa romaanin sotilaista voitaisiinkin päätellä työläisiksi vedoten Suomen elinkeinorakenteeseen vuosina 1939-1945, sitä ei tehdä, koska silloin liikutaan liian paljon oletuspohjalla. Niinpä sotaa koskevassa analyysissä keskitytäänkin vain niihin henkilöhahmoihin, jotka varmasti ovat työläisiä.

Kansalaissodan analyysin aluksi on huomattava, että tapahtumien fokalisoija ei ole minäkertoja Harri Björkharry, vaan hänelle alisteiset kertojat, joita ovat hänen isänsä Vikki Björkharry ja työmies Jussi Karhinen. Näin kansalaissota fokalisoituu romaaniin työläisten kautta. Karhinen on jopa jonkin aikaa valkoisten vankina. Vikki Björkharry tulee sodan aikana kutsuntaikään, mutta hän välttää valkoisten määräämän asepalveluksen telomalla itseään tahallisesti. Vaikka hän myöhemmin liittyykin maalaisliittoon, hän on kansalaissodan aikana taustansa ja aatemaailmansa puolesta selvästi punainen kuten myös isänsä ja veljensä. Minäkertojan kautta romaaniin fokalisoituu ainoastaan kansalaissodan aikaisia kuvia käsittelevä luku *Neljä valokuvaa*. Lisäksi hän kommentoi muutamaan otteeseen suoraan kansalaissodan

punaisia ja heidän motiivejaan. Lisäksi ainakin Vikki Björkharry on kuullut kertomuksia muilta mukana olleilta.

Arktisen hysterial kansalaissotaan liittyvien tapahtumien, henkilöiden ja sävyjen valinnat osoittavat, miten sisäistekijän suhtautuminen työläisiin ja köyhiin on samalla tavalla kaksinaista kuin muuallakin romaanissa. Teoskokonaisuudesta on toisaalta aistittavissa myötätunto punaisia kohtaan. Esimerkiksi kutsuntaa välttelevät Björkharryn veljekset kuvataan sympaattisesti viattomiksi työläispojiksi, jotka oman terveyden menettämisenkin uhalla haluavat välttää joutumisen valkoisten sotakoneiston osasiksi. He toimivat kuten seudun muutkin työläispojat. Seuraavassa kuvaus siitä, miten Vikki teloo äitinsä käskystä vanhemman veljensä Sakerin jalan, ettei tämän tarvitsisi mennä kutsuntoihin ja sotimaan valkoisten puolella.

”Isäni on kuvannut, miten hän asettui vähän sivuittain veljensä jalkaan nähden, istui ja kohotti pieksunsa jäätyneen koron niin korkealle kuin hänen osumisarvionsa salli. Poika ajoi, nyt jo käymäjalkaa, ja katsoi eteenpäin, isä vilkaisi taaksepäin mäelle, josta he juuri olivat tulleet. Toinen hevonen oli jäänyt. Sitten hän pamautti. Ja osui. Jäätynyt kengänkorko sattui juuri siihen kohtaan, mihin pitikin, säärivarteen joka oli asetettu reen laitaa vasten niin että se helpommin katkeaisi. –Isä kertoi antaneensa kaiken kaikkiaan neljä potkua tässä reessä, kerta kerralta kovempaa. Sakeri oli osittain tajuton. Mutta hän ei saanut sääriluuta poikki.

Tässä on lääkärimiehille ongelmaa: miksei se katkennut. Tiedän isäni tuohon aikaan jo eräänlaiseksi voimamieheksi, joka näistäkin puolistaan tunnettiin.” (Tapio 1967, 222)

Lopulta Vikki saa veljensä jalan niin huonoon kuntoon, että tämä automaattisesti vapautetaan kutsunnoissa. Vapautuksen hinta vain uhkaa olla kova, sillä Sakeri melkein menettää jalkansa lopullisesti.

Romaanin ainoa kohta, jossa kuvataan lähes suoranaista nälänhätää, sijoittuu punaisille vangeille tarkoitettulle vankileirille. Nuori Jussi Karhinen, joka itse on juuri vähän aikaa aiemmin vapautunut sotavankeudesta, saapuu liikekumppaninsa kanssa myymään vangeille petturieskaa. Vaikka säkkeihin pakattu rieska on sateen vuoksi hajonnut ja kovasti turvonnut, menee se nälkiintyneille punavangeille kaupaksi kuin kuumille kiville (Tapio 1967, 247-248). Kohtaus myös fokalisoiituu romaaniin Karhisen kautta. Kertojan väljä persoonallisuus lieventää vastakkainasettelua, hän ei kannaa kaunaa valkoisille, sillä huumori ja yleisinhimilliset seikat painottuvat Karhisen kerronnassa.

Seymour Chatmanin mukaan sisäistekijä ei toisin kuin kertoja voi kertoa meille mitään suoraan. Sillä ei itse asiassa ole ääntä eikä suoran viestinnän välineitä käytössään. Se opastaa meitä hiljaa, kokonaisuuden rakenteen kautta, kaikilla äänillä ja keinoilla, jotka se on katsonut hyväksi saattaa tietoomme (Chatman 1978, 148). *Arktisen hysterian* sisäistekijä toisaalta, kuten edellä näimme, suhtautuu punaisiin myötätuntoisesti, toisaalta myötätunto punaisia kohtaan ei ole läheskään varauksetonta, mikä korostuu henkilökuvauksen ja kertomuksen sävyjen yhteydessä. Samaten punaiset näytetään tietämättömänä ja naiivina joukkona, jonka kohtaloksi koitui hävitä veljessota.

Tämä punaisiin kohdistuva kritiikki ilmenee mm. henkilöhahmojen valinnoissa: punaisten riveissä taistelevat esimerkiksi riidanhaluiset ja mitättömän tuntuiset Kataamäen veljekset sekä punaisten joukkokokousta johtava Ruis-Otto, joka sittemmin ilmiantaa Tyskin Vilhon valkoisille vain pelastaakseen oman nahkansa. Punaisten puolella taistelleet miehet, mitä ilmeisimmin Kataamäen veljekset, puukottavat Vikki Björkharryn äidin Hiltun kuoliaaksi pelkkien huhupuheiden perusteella. Tällä tapauksella on romaanin juonta ajatellen kauaskantoisia seurauksia. Toisaalta sisäistekijän mielestä raakuuksiin syyllistyivät kansalaissodassa kummatkin osapuolet samalla tavalla.

Minäkertojan suhtautuminen kotiseutunsa punaisiin on hyvin suorasukaista. Hän toteaa kansalaissodasta puhuessaan, etteivät ne aatteet ja ajajat olleet sen puhtaampia ja uljaampia kuin nykyäänkään. Hänen mielestään punaisia leimasi samanlainen tietämättömyys ja naiivius kuin hänen aikansa työläisiä ja köyhälistöläisiä. ”Samat ymmärtämättömät pulputtajat, sama likaisuus, sama juopottelu, samat puheet, samat huorat, samat luopiot ja samat lahjottavat pinnarit”, toteaa hän työläis- ja köyhälistökäsityksensä mukaisesti (Tapio 1967, 213). Eräässä toisessa yhteydessä hän puhuu eräistä työmaansa kommunisteista, jotka ovat hänen mukaansa niin kiihkeitä, että he olisivat ilmeisesti hirttäneet hänet välittömästi, jos kyseessä olisivat olleet vuoden 1918 tapahtumat.

Mitä minäkertojan mainitsemiin luopioihin tulee, löytyy sellainen ainakin fiktiivisen Saarijärven punaisten riveistä. Tällainen mies, omiensa kavaltaja, on Ruis-Otto, ”pirullinen mies”, joka oli punaisten keskuudessa jonkinlainen alipäällikkö. Jossain vaiheessa hän rupeaa pelkäämään oman henkensä puolesta. Turvallisuutensa taatakseen hän kavaltaa valkoisille Tyskin Vilhon, jolle on epähuomiossa jäänyt kotiin hanaton haulikko. Valkoisten partio löytää haulikon ja teloittaa hämmentyneen Tyskin

lähes siihen paikkaan. Kunnan kansalaisena tunnetun Tyskin teloitus herättää punaisten keskuudessa lisää vihaa, ja tapaus muistetaan vielä voimallistustyömaan päivinäkin. Myös valkoisten puolella on omat mustat lampaansa. Railo ja Tähkäpää ovat hankkiutuneet Saarijärven esikuntaan alipäälliköiksi välttääkseen rintamapalveluksen. Heistä ainakin Railo kuvataan epämääräiseksi ja verenhimoiseksi hahmoksi, jonka kaltaiset nousevat esille vain poikkeusolosuhteissa. Normaalinaikana heidän aikansa taas on ohi, ja he katoavat kuvioista. Jo nämä henkilöhahmot antavat selvää osviittaa siihen suuntaan, että sisäistekijä on halunnut kohdella punaisia ja valkoisia tasapuolisesti vuoden 1918 tapahtumien yhteydessä. Kummallakin puolella on arktista hysteriaa potevia yksilöitä, jotka syyllistyivät raakuuksiin.

Ensimmäisen osan luvussa *Neljä valokuvaa* tarkastellaan punasotilaista otettua valokuvaa, jossa on mukana kymmenvuotias poika. Sisäistekijä näyttää punaiset joukkona, joka ei häikäile värvätä riveihinsä tietämätöntä pikkupoikaa, joka sitä paitsi vielä kaatuu sodassa. Minäkertojan mielestä siinä on tapahtunut yksi sodan raaiimmista tapattamisista (mt., 227). Kuva, jolla piti alun perin olla propagandistinen funktio, kääntyykin lopulta itseään vastaan. Toinen punaisista otettu kuva esittää Mäntsälän punakaartin johtomiehiä, joista minäkertojan mukaan huokuu sama naiivius.

”En tiedä, mikä on se syy, miksi nämä kuvat minua hirvittävät. Onko se taistelun turhuus, vai onko se jokin muu asia – kun minun on suotu, enemmän kuin noiden miesten, tietää vuosikymmenten historiallinen tulevaisuus noin puoli vuosisataa myöhemmin. –Joka tapauksessa ne ovat tosissaan, se on ilmeistä. Ihailen heidän kasvojaan kummassakin näissä kahdessa kuvassa noin 15 ihmisen kohdalla. Ne ovat niin rehelliset, niin maalleen uskolliset, niin uhrivalmiit, aivan kuin he eivät olisi lainkaan käsittäneet, mitä varten heidät oli varustettu kivääreillä ja asetettu rintamaan. Mitä varten heistä on otettu valokuva.” (mt., 228)

On vielä huomattava, että jälkimmäisen valokuvan paikkakunnaksi on sisäistekijä valinnut Mäntsälän, sen pitäjän, jossa äärioikeistolainen liikehdintä kulminoitui 1932. Sisäistekijä haluaa siis viestittää, että juuri tämän valokuvan punaiset ovat kerta kaikkiaan häviämään tuomittuja. He itse eivät tiedä tekevänsä työtä maaperällä, jossa heillä ei voi olla mitään tulevaisuutta.

Minäkertojan käsitys työläisten osuudesta talvisodassa on näitä ylistävä. Hän tarkastelee tätä asiaa työnjohtajana, jonka alaisuudessa on talvisodan veteraaneja. Vaikka insinööri suhtautuukin kriittisesti työläistensä henkisiin ominaisuuksiin ja

moraaliin, hänen on myönnettävä, että he ovat silti hyvin käytännöllisiä, kekseliäitä ja sopeutuvaisia. Näillä ominaisuuksilla on minäkertojan mukaan ollut suuri merkitys siinä tilanteessa, kun Suomen huonosti varustettu armeija vaikeissa olosuhteissa puolustautuu ylivoimaista vihollista vastaan. Harri Björkharry toteaaakin suoraan, että talvisodan lopputulos ei varmaankaan ollut niin paljon suojeluskuntalaisten ansiota kuin mitä on annettu ymmärtää, vaan lopullisesti sen käänisivät torjuntavoitoksi työläiset: ”En joka suhteessa luota suomalaiseen työmieheen, mutta Suomen käymät sodat ovat sentään heidän kunniaansa, jos siinä jotakin kunniaa on, niin kuin siinä on” (Tapio 1968, 75-76). Toisessa yhteydessä hän vielä muistaa, että viheliäiseksi mainitun Eeri-rengin poika, tuleva irtolainen ja viinatrokari, palaa talvisodasta ansioristi taskussaan. Sisäistekijän kautta muodostuva kokonaiskuva *Arktisen hysterian* talvisotakäsityksestä on edelleen siinä mielessä työläisille ja köyhille myönteinen, ettei romaani mainitse ketään, joka tässä vaiheessa olisi aatteellisista syistä liittynyt käpykaartiin.

Myös fiktiivinen Saarijärvi on punaisuudestaan huolimatta lähes yksimielisesti tukemassa suomalaisten sotaponnisteluja. Minäkertoja pitää tätä yksimielisyyttä ihmeenä niin paikallisesti kuin valtakunnallisestikin. Romanin ainoan poikkeuksen muodostaa saarijärveläinen köyhälistöläiskommunisti Helmi Lommola, joka toivoo suomalaisten häviävän.

Sekatyömies Vihtori Kautolla on ratkaiseva merkitys sen suhteen, millaiseksi *Arktisen hysterian* sotakuva lopulta muodostuu. Työläinen sodassa olisi siis muodostanut tärkeän teeman koko *Arktisessa hysteriassa*, mikäli Tapio olisi saanut päätyönsä valmiiksi. Minäkertojan suopea suhtautuminen Kauttoon ilmenee ratkaisevasti siinä, kuinka suuren osuuden romaanin kerronnassa hän tälle antaa kuvatessaan sukunsa ja voimalaitostyömaan vaiheita. Kertomus sodasta on nimenomaan Kauton kokemus. Miksi Kauton osuus romaanissa on näin suuri, selviää kohdista 2.2.1. ja 2.4.

Kautto on sotilaana kylmäpäinen, hyvän tilannetajun omaava ja nopeisiin päätöksiin pystyvä. Lisäksi hän on hyvin perillä aseiden toiminnasta. Vaikka hän ei *Tuntemattoman sotilaan* alikersantti Antti Rokan tapaan ymmärrä mitään kurista eikä turhasta äkseerauksesta, hän on todellisessa sotatilanteessa hyvin tehokas. Hyvän kuntonsa ansiosta hän selviää kaikesta mainiosti. Hän on kestävä sotilas niin henkisesti kuin fyysisestikin. Sodan hän kokee työnä muiden töiden joukossa. Se on hänelle samanlainen välttämättömyys kuin leipätyö. Toisaalta sota on hänelle kuin poikamaista seikkailua. Hän kaipaa toimintaa, ja kun intensiivinen sodankäynti on

asemasotavaiheessa minimissään, Kautto hakemalla hakee vaarallisia tilanteita. Hän on aina valmis mm. partioretkille, väkivaltaisiin tiedusteluihin ja bunkkerin tuhoamisiin. Useasti hänen rämäpäisyytensä johtaa hänet hengenvaarallisiin seikkailuihin, joista hän kuitenkin selviytyy kuin ihmeen kaupalla. Hänellä on ihmeellinen kyky selviytyä hengissä vaarallisistakin tilanteista (Tapio 1968, esim. 140-141), mikä ilmeisesti johtuu suurelta osin hänen hyvästä vaistostaan. Myös toiset huomaavat Kauton vaiston pelaavan hyvin. Toisaalta Kautto uskaltaa tunnustaa itselleen pelkäävänsä, mikä pidättää hänet tyhmänrohkeista tempauksista. Myös Mustalais-Ruusa, jolla oli ennustajan lahjoja, povaa heti jatkosodan alussa, että Kautto selviää sodasta hengissä.

Tappamiseen hän suhtautuu arkisesti ja ilman tunteilua, kuin työmies työhönsä. Sekä oman että minäkertojan arvion mukaan hän on tappanut jopa satoja vihollisia. Hän ei kuitenkaan reagoi tähän kaikkeen raaistumalla, vaikka muuttuikin sodan loppua kohden kuoleman suhteen entistä välinpitämättömämmäksi. Kauton värikäs persoonallisuus huomataan rintamalla yleisesti, ja hänen tempauksistaan niin rintama- kuin siviiliolosuhteissakin liikkuu sotilaiden keskuudessa hurjia huhuja.

”Ja minulla oli hirveä parta silloin. Se oli sitten tosi hirveä, kun siinä oli erillisiä tupsuja. Se oli kun puskikkoa. Nehän kertovat minun seikkailuistani vaikka mitä sen parran valossa. On semmoinenkin juttu olemassa, että minä lomalla muka Jyväskylässä menin ravintola Maakuntaan ja muka sanoin tarjoilijalle, että: ”Nyt neiti, nyt on neiti hirveä kiire partamiehellä. Tuokaa pullo punaviiniä tähän pöytäni.” Tyttö toi, minä sivalsin pullon taskuuni, kun näin, että nyt jumalauta viimeinen Saarijärven linja-auto on jo liikkeellä, ja juoksin ovelle, ja siinä portsari muka kysymään, että: ”Mitäs sinä mies pistit poveesi.” Minun piti työntäneen se hirveä partani kuulemma sen naamaan kiinni ja sanoneen: ”Vittuakos se sinulle kuuluu.” Ja menneen linja-autoon.” (Tapio 1968, 280)

Kauton maine kiirii myös venäläisten puolelle, jotka nimittävät häntä Syvärin Kustiksi, mitä nimeä he kuuluttavat myös kovaäänisten kautta. Jo hänen pitkä parrakas olemuksensa herättää huomiota. Kun hän tämän näköisenä joutuu vastakkain uuden ja epävarman esimiehen kanssa, tämä saattaa säikähtää Kauton olemusta ja käytöstä. Kontrasti on vahva ja koomissävyinen. Jotkut pitävät häntä hulluna.

Tositilanteessa muut miehet luottavat häneen, hän on ns. käytännön johtaja, jonka ympärille hän väittää toisten kerääntyvän aina tiukimman paikan tullen (Tapio 1968, 196-197, 205). Virallisen arvoaseman omaavaksi johtajaksi hänestä ei kuitenkaan ole. Hän ei sitä itse halua, mistä on esimerkkinä jyrkkä kieltäytyminen

upseerikoulutuksesta. Hänellä ei myöskään ole todelliselle johtajalle kuuluvaa luontaista arvovaltaa ja arvokkuutta kuten esimerkiksi hänen komppanianpäälliköllään Vikki Björkharrylla: kun hän ollessaan tilapäisesti ryhmänjohtaja yrittää käskää toisia, nämä vain nauravat hänelle. Hän toteaaakin kertomuksessaan, että se oli ensimmäinen ja viimeinen kerta, kun hän toimi esimiehenä. Kautto ei pidä kirjaa tekemisistään eikä metsästä lomiam. Viimemainitussa hän poikkeaa selvästi sotilaiden yleisestä normistosta, kuten muuten myös tarkka-ampuja Fredrik Hallikainen, toinen saarijärveläinen työmies, joka sittemmin on mukana voimalaitostyömaan tapahtumissa. Kautto ei myöskään vihaa vihollista, vaan nimittää sitä lämpimän tuttavallisesti ukoksi (mt., 192) ja hakalan pojaksi (mt., 345).

Sotamies Kautto on samalla tavalla legendaarinen suomalaisen jermun perikuva kuin alikersantti Rokkakin. Hän ei osoita mitään kunnioitusta esimerkiksi upseereja puhutellessaan, vaan uskaltaa purnata röyhkeästi tilanteessa, missä muut olisivat mieluummin hiljaa. Sotilaallisista muodoista piittaamattomuus siihen liittyvine omalaatuisuuksineen ilmenee heti jatkosodan alussa, kun Kautto heittää kypäränsä menemään ja lähtee marssille avojaloin. Vasta vanhalle rajalle saavuttaessa hän esimiesten painostuksesta laittaa saappaat jalkaansa. Kauton omapäinen ja peloton tyyli sellaisena kuin se yleisesti tunnettiin, puhkeaa esille nimenomaan jatkosodassa. Talvisodassa se on vielä latentti. Jermuileva tyyli sitten vain voimistuu sodan edetessä. Kauton omapäisyyttä ohjaa usein periaate, ettei hätä lue lakia. Tällöin omat tarpeet syrjäyttävät virallisen normiston. Näin käy esimerkiksi muonan suhteen, jota hän hankkii häikäilemättä nälän yltyessä. Suoranainen varastelukaan ei ole Kautolle vierasta. Kerran hän esimerkiksi varastaa sotamies Pämin kanssa komppanian vääpelille kuuluneet viisi katiskaa kaloineen (mt., 316-317). Mikäli joku keksii epäillä häntä näistä tekosista, kieltää hän kaikki kirkkain silmin.

Kun jatkosota edistyy pitemmälle, iskee Kauttoon sotaväsymys, joka lisää hänen haluaan uhmata sotaväen auktoriteetteja. Äärimmillään Kauton omapäisyys ja piittaamattomuus säännöistä ilmenee jatkosodan loppuaikana myönnettyillä lomilla, joiden takarajoista hän ei pidä kiinni. Se taas vie hänet kuulusteluihin ja sitä kautta rangaistavaksi. Kuulusteluissa hän valehtelee tapahtumat ja kohtelee kuulustelijoita epäkunnioittavasti. Yksi merkki Kauton sotaväsymyksestä ja piittaamattomuudesta on hänen ulkomuotonsa muuttuminen asemasotavaiheessa. Hän nimittäin kasvattaa itselleen valtavan parran. Se tekee tästä pitkästä ja romuluisesta sotamiehestä entistä hurjemman näköisen, mistä aiempi siteeraus on kuvaava esimerkki. Parta herättää

miehissä huomiota ja eräissä jopa kauhua, ja lopulta komppanianpäällikkö suostuttelee hänet ajamaan sen pois.

Vihtori Kautto on suomalaisen jermuilun ruumiillistuma samalla tavalla kuin alikersantti Rokka. Ensinnäkin kumpikin vihaa sotilaallisen kurin ulkoisia puitteita, ns. kasarmikäyttäytymistä. Kumpikin myös uskaltaa sanoa tästä asiasta mielipiteensä kuria korostaville esimiehilleen, Kautto luutnantti Lehtiselle ja Rokka luutnantti Lammioille. Kumpikin on ns. mekaaninen tappaja, joka saattaa kylmäverisesti tuhota suurenkin joukon vihollisia yhdellä kertaa. Tappaminen ei tosin kummallakaan lähtenyt liikkeelle patologisista motiiveista, kuten *Tuntemattoman sotilaan* alikersantti Lehdolla. Lisäksi kumpikin kohtelee sotavankeja hyvin. Linna on kuvannut, kuinka Rokka pitää hyvää huolta vangiksi saamastaan kapteeni Baranovista. Myös Kautolla on vankeja kohtaan sama asenne. Kerran hän joutuu jopa suojelemaan venäläisiä vankeja toisten miesten raivolta, kun nämä luulevat heidän heittäneen kranaatin nuotioon.

”Ne honasivat asian niin, että ne ryssät, jotka meillä oli mukana, pudottivat sen käsikranaatin. Ne sanoivat heti, että:

-Ei jumalauta. Painetaan nämä matalaksi. Nyt piponi heitti käsikranaatin.

Minä sanoin, että:

-Helvetti pojat. Älkää niitä ampuko. Ne ei ole tehneet mitään ne miehet.

-Kyllähän se saatana Kauttokin tuommosia reppuja antaa ukkojen selkään. Siellähän on Kauton repussa mitä vaan. Ne varmasti heitti sen.

-Ei ne ole heittäneet sieltä. Siinä ei ole mitään perää, ei varmaan ole. Minä tunnen nämä pojat”. (Tapio 1968, 230)

Parhaimmillaan Kautto saattaa ottaa venäläisen vangin käytännössä ystäväkseen. Vaikka yhteistä kieltä ei ole, vanki huomasi Kauton hyvät aiheet.

Erovaisuuksiakin näiden jermuhahmojen väliltä löytyy. Rokka taistelee saadakseen menetetyn kotikontunsa takaisin, kun taas keskisuomalaisella Kautolla ei tällaisia intohimoja ole. Se ei kuitenkaan millään tavalla vaikuta hänen sotamotivaatioonsa. Hänen toimintaansa ohjaa enemmänkin suomalainen työmiesajattelu: kun urakka on otettu, se pitää suorittaa loppuun. Kaiken kaikkiaan Kauttoa voi pitää Rokan edelleen tyylyteltynä versiona, joka menee jermuilussa pitemmälle kuin Linnan luoma henkilöahmo. Kautto maksaa jermuilustaan joutumalla vähäksi aikaa vankilaankin, mikä sentään jäi Rokalta kokematta. Lisäksi Kautto ei koko sodan aikana saa kuin pieniä naarmuja, kun taas Rokka joutuu pelistä pois haavoittumisen takia.

Pitkittyvä sota pelkistää muidenkin miesten persoonallisuutta, ei vain Kauton. Esimerkkinä tästä ovat lisääntyvät juopottelut ja korsutappelut. Sotamotivaatiota ei ainakaan paranna se, että miehet kärsivät toisinaan nälästäkin. Todellinen Vihtori Kautto on jälkikäteen kertonut, että JR 8:ssa oli jatkuva puute ruoasta (Lilja 1981). Kauton röyhkeästä purnaamisesta nälkätilanteessa on esimerkkinä asemasotavaiheessa tapahtunut ja Goran kylään sijoittuva tilanne. Komppania on juuri palannut kylään lähistöllä käytyjen taistelujen jälkeen.

”Tultiin kylään takasin ja kylvettiin, niin kun kerrottu on. Ja huomisaamuna komennettiin sakki sotaharjoituksiin. Ja arvaappas vielä kerran, mihin hommaan. Ahkionvetoharjoituksiin. Oli se niin hullua porukkaa.

Minähän sanoin heti, että:

-Minä en ainakaan lähde, jumalauta.

Sanoin, että:

-Ettekö te saatanan kouhot näe, kun ahkionremmin urat miehen selässä. Justiinhan sitä kiskottiin ja tosissa ja tosiolosuhteissa. Minä en ole niin hullu mies, että lähtisin teidän kanssa sitä taas vetämään. Sitten kun tulee tosipaikka, sitten vedetään, mutta nyt ei metriäkään.

Käänsin sukseni siinä.

-Ei metriäkään, minä sanoin.

Luutnantti sanoi:

-Mihinkä menet.

Minä sanoin:

-Minä menen Juksovan kylään ja haen leipää. Nyt ei ole kuule luti leikkimisen aika. Nyt on nälkä. (Tapio 1968, 297)

Ruoan näpistäminen oli varsinkin asemasotavaiheessa yleistä (Syrjö 1991, 267-268). Kuvaava on myös seuraava koomissävyinen kohta, jossa Kautto omin luvun ”evakuoi” nälkäisille miehille ruokaa elintarvikepaikalta. Hän sanoo minäkertojalle suoraan, mitä mieltä on armeijan säännöistä ja kurista.

”Minä menin sinne, löin token selkääni ja toin korsuun ja sanoin:

-Siinä on, pojat.

Eikä kukaan tullut hakemaan pois.

Ei tullut kukaan kysymäänkään.

Paska, arkoja, peloteltuja miehiä. Herrat pelotelleet kurilla ja kaikenlaisella joutavalla komennolla. Herran pelko on viisauden alku. Niinhän sitä sanotaan.

Ei aina käy ottaminen ihan kirjaimellisesti”. (mt., 280)

Vaikka Kauton omatunto tällaisissa tapauksissa venyy huomattavasti, on hänellä toisaalta hyvin selkeät moraalinormit. Erityisesti häntä kuohuttaa se, jos pinnaamiseen

taipuvaiset sotilaat yrittävät luikerrella tunnollisempien miesten kustannuksella. Tällöin hän saattaa ojentaa miestä vaikka pataljoonan ylimmän johdon aikana.

Siinä, missä Rokan suhde Lammioon muodostui erittäin ongelmalliseksi, kokee Kautto saman komppanianpäällikkönsä, luutnantti Lehtisen kanssa. Miesten välillä on perusluonteiden yhteensopimattomuudesta johtuvaa epäluuloa, mikä on vaikeuksien perimmäisenä syynä. Lehtistä ärsyttää Kauton omavaltainen ja normeista piittaamaton toimintatapa, Kautto taas mieltää luutnantin olemuksen hymyttömäksi ja tärkeileväksi. Miesten välinen konflikti on olemassa heti jatkosodan alkupäivistä lähtien. Kautto menee Lehtisen kielloista huolimatta uimaan miesten marssiessa Keski-Suomessa kohti rautatieasemaa. Lehtinen suuttuu tästä ja ottaa Kauton silmätikukseen. Kauton piittaamattomuus auktoriteeteista ilmenee hyvin Lehtisen suhteen. Tämä on siviiliammatiltaan pappi, Saarijärven kappalainen, mutta se ei Kautolle merkitse mitään. Hän luonnehtii Lehtistä Harri Björkharrylle ”vittumaiseksi” mieheksi. Adjektiivi löysi tiensä myös Tapion romaanin sivuille huolimatta siitä, että Lehtinen toimi kirjan ilmestymisen aikaan Lapuan hiippakunnan piispana.

Näiden konfliktiparien väliltä löytyy selvää analogiaa, vaikkeivät Kauton ja Lehtisen välit koskaan kärjisty niin äärimmäiseen pisteeseen kuin Lammion ja Rokan. Pekka Lilja puolestaan on löytänyt samankaltaisuutta *Arktisen hysterian* luutnantti Lumpeen ja Lammion väliltä (Lilja 1991, 509-510).

Kauton suhde auktoriteetteihin ei kuitenkaan ole yksioikoisen ongelmallinen. Myönteisenä esimerkkinä tästä voidaan mainita pataljoonankomentajana tilapäisesti toimiva majuri Bruda, jonka lähettinä Kautto toimii vähän aikaa. Vaikkei Bruda suomenruotsalaisuutensa vuoksi osaa suomea kunnolla, on miesten mieltymys heti molemminpuolista. Brudan olemus ei ärsytä Kauttoa, joka sitten tekeekin hänelle paljon ylimääräisiä palveluksia. Hän mm. kaivaa tälle poteron, mitä ei tapahtunut kenenkään muun esimiehen suhteen. Samaten hän kiillottaa vapaaehtoisesti tämän saappaat. Kauton suorasukaisen reipas ja auktoriteetteja kumartamaton asenne käy tässäkin ilmi: hän nostaa Brudan poteroon ja lyö tälle kypärän päähän. Ylipäätään Kautto toteaa, että hän halusi vt. komentajan lähettinä toimiessaan ”passata” Brudan hyväksi, mitä ei tapahtunut kenenkään muun esimiehen kohdalla. Hänen arvostuksensa Brudaa kohtaan näkyy siinäkin, että hän pitää tämän lähettinä olemista sota-ajan parhaana komennuksena. Kauton ja Brudan välinen suhde todistaa aukottomasti sen, ettei auktoriteettien uhmaaminen ole ensinmainitulle itseisarvo, vaan uhmaamista tapahtuu, mikäli Kautto kokee viralliset säännöt järjettöminä tai pitkästyttävinä, tai kun

esimies herättää hänessä ristiriitaisia tunteita. Jos esimies taas osaa käsitellä Kauttoa, tämä on valmis ylimääräisiin tehtäviin. Toinen myönteinen esimerkki Kauton suhteista auktoriteetteihin on tämän komppanianpäällikkönä vuoden 1943 jälkeen toimiva Vikki Björkharry, jota hän kunnioittaa. Kapteenin luontainen arvovalta on niin suuri, ettei Kautto halua ruveta jermuilemaan hänen kanssaan. Toisaalta Björkharry ja Kautto ovat vanhoja ystäviä, mikä myös pidättää Kauttoa jermuilusta.

Jos Kautto ystäväystyy ylimpien esimiesten kanssa, tulee suhteesta jopa leikkisiä. Pataljoonaa komentaneet Lieska ja Bruda näkevät heti Kauton erityispiirteet ja osaavat kohdella häntä sen mukaan. Esimerkiksi Lieska saattaa sanoa häntä puolileikillään hulluksi (Tapio 1968, 240, 256). Kauton suhdetta auktoriteetteihin ja näiden luomiin ulkoisiin puitteisiin kuvaa vielä hänen menettelynsä kunniamerkkien suhteen. Vaikka hän saa sodasta useita arvomerkkejä, hävittää hän huolimattomuuttaan siviilissä niistä jokaisen. Kun hän sitten myöhemmin osallistuu asevelitapaamiseen, johon kaikkien pitää osallistua kunniamerkkien kera, lainaa hän erään tuttunsa kunniamerkkejä, mutta pistää ne kaikki taskuun tapaamisen ajaksi. Viralliset arvot ja kunnianosoitukset eivät siis merkitse hänelle mitään.

Kauton sotakäyttäytymistä voidaan vielä valottaa lisää hänen asevelisuhteidensa kautta. Hänen rinnallaan on jatkosodan alkukuukausina saarijärveläinen alikersantti Otto Takala, tavallinen kansanmies. Yhdessä he muodostavat tehokkaan taisteluparin ja ovat myös samassa pakkiporukassa. Takalan funktio on Kauton kannalta konstrukttiivinen: kun tämä on mukana, Kauton sotamotivaatio on erityisen hyvä ja hän tekee paljon myös ylimääräistä työtä. Yhdessä miehet tarkistavat mm. vartiomiesten kivääreitä ja ojentavat huolimattomia. Takalan veroista aisaparia ei hänen rinnalleen sitten enää tämän jälkeen ilmaannu, vaikka Kautto jatkossakin hakeutuu aina mielellään yhteistyöhön valikoitujen miesten kanssa.

Kauton ja Takalan yhteisesiintymisen konkreettisin esimerkki liittyy harkittuun kieltäytymiseen esimiehen käskystä, mihin kieltäytymiseen he provosoivat mukaan käytännössä koko joukkueen. Tapaus sijoittuu Kypärälammille, jossa Kauton joukkueen pitäisi eliminoida tuhoa tekevä vihollisen konekivääri suorittamalla hyökkäys avoimen pellon yli venäläisten aseisiin. Kauton ja Takalan mielestä moisen käskyn antaminen on joukkueenjohtajan puolelta selvää ja järjetöntä miesten tappamista, kun ottaa huomioon, että asian voisi hoitaa toisinkin. He nousevat vastarintaan kuolemantuomion uhallakin ja saavat suunnilleen koko joukkueen taakseen. Kautto on tässä tulenarassa tilanteessa käytännössä miesten henkinen johtaja,

joka pitää Takalan säästyksellä toisia otteessaan. Hän toteaa miehille, että nyt hän päättää asioista. Vastarinnan päättäväisyyden vuoksi tilanne on hyvin uhkaava, mutta jännitys purkautuu, kun joukkueenjohtaja lopulta perääntyy käskystään ja komentaa miehet varmistustehtäviin Kypärälammin päähän. Kauton kylmäpäisyys tuottaa siis voiton, vaikka se olisi pahimmassa tapauksessa saattanut merkitä hänelle kenttäoikeutta ja kuolemantuomiota.

Samanlaisia esimerkkejä Kauton käytöksestä, vaikkei näin kärjistettyjä, löytyy jatkosodasta muitakin. Vaikkei Kautto missään tapauksessa pyri viralliseksi johtajaksi, sanoo hän tarvittaessa mielipiteensä sotatoimista, jos asiat hänen mielestään menevät epäsuotuisaan suuntaan. Hänelle nämä eivät ole arvovaltakysymyksiä. Sen sijaan hän haluaa kyseenalaistamisella välttää järjetöntä tapattamista ja tarpeetonta vaivaa.

Kaiken kaikkiaan Kauton suhde sotaan on korostetun pragmaattinen ja epäideologinen. Epäideologisena hahmona hän ei politisoi sitä, ei juurikaan pohdi oman maansa kohtaloa Euroopan muiden valtioiden joukossa eikä kalastele kunniamerkkejä eikä sotilasarvoja. Yksi syy pohdinnan puuttumiseen on Kauton mukaan se, että hän on omien sanojensa mukaan ”tavallinen oppimaton sälli”. Seuraava siteeraus on niitä harvoja, joissa Kautto millään tavalla otti kantaa kokonaistilanteeseen ja kriittisessä mielessä. Jatkosodan tunnelmiin liittyvä toteamus on sävyltään ironinen.

”Silloinhan oli Suomi voimissaan vielä. Suomi suureksi ja kansa vainaaksi. Mannerheim piti puheen ja sanoi, että: ”Seuratkaa minua vielä viimeisen kerran”, meni Mikkeliin, ja me perhanan kouhot ei toteltukaan, mentiin Mikkelin sivu, Venäjän korpeen kuolemaan nälkään. Se seuraamaan pyysi, mutta mitä seuraamista tämä on. Meidänhän olis pitänyt tuppautua Mikkelin ympäristöön niin paljon kun sopi. Että ei tämä Mannerheimin syy ole, että on käynyt niin kun on käynyt. Kyllä se on meidän miesten syy. Ei meitä pyydettykään rajan yli menemään.” (Tapio 1968, 298)

Poliittisen tietoisuuden puuttuminen ilmenee Kautolla esimerkiksi Itä-Karjalan valtauksen yhteydessä: hän ei arvostele neuvostojärjestelmää sen näkyvistä heikkouksista huolimatta, päinvastoin kuin Linnan sotilaat samoille seuduille tullessaan. Hän esimerkiksi toteaa puna-armeijan rikkovan kansainvälisiä sotimisesta sovittuja pelisääntöjä, mutta tekee sen ilman minkäänlaista ideologista asenteellisuutta. Kautto ei myöskään koskaan tuo esille vastakohta-asetelmaa herra-työläinen. Hän ei ole pohtija eikä ihmismielen liikkeiden tarkkailija, vaan kylmä toimija. Älyllisyys ja problemattisuus eivät leimaa hänen persoonallisuuttaan niin kuin Harri Björkharrylla.

Tässä mielessä hän on todellinen vastapaino romaanin problemaattiselle minäkertojalle. Kauton samanniminen esikuva, jolta fiktiivinen Kautto on piirteensä saanut, totesi eräässä haastattelussa 40 vuotta myöhemmin, ettei hän välittänyt pohtia sodan suuria pelikuvioita eikä problematiikkaa. Se kaikki oli ollut hänelle ”samantekevää”. Lisäksi hän sanoi ottaneensa sodan huumorilla. (Lilja 1981)

Muutkaan romaanin työläisen lähtökohdan omaavat sotilaat eivät politikoi rintamalla eivätkä koe puna-armeijan olevan tulossa vapauttamaan työläisiä kapitalistisesta ikeestä. Edes vanhaa rajaa ylitettäessä vuonna 1941 eivät sotilaat vastustele. Todellinen Kautto totesi jälkepäin, ettei joukossa kukaan tunnustautunut kommunistiksi (Lilja 1981). Poliittisuuden osalta *Arktinen hysteria* siis poikkeaa esimerkiksi Väinö Linnan *Tuntemattomasta sotilaasta*, jossa kommunistiksi tunnustautuva alikersantti Yrjö Lahtinen kyseenalaistaa sodan oikeutuksen erityisesti poliittis-ideologiselta kannalta ja arvostelee muutenkin maansa vallanpitäjiä. Yhteenvedonomaaisesti voidaan siis todeta, että Tapion luoma kuva jatkosodasta on epäpoliittisempi kuin Linnan. Tässä on kuitenkin muistettava Kauton, jatkosodan fokalisoijan, intressit. Miehet ehkä purnaavat hänenkin komppaniassaan poliittisista syistä, mutta koska politiikka ei häntä kiinnosta, eivät asiat jää hänen mieleensä. Tässä kohden on muistettava, että Linna ja Kautto palvelivat samassa pataljoonassa tammikuusta 1941 huhtikuuhun 1943, miltä osin Linnan ja Tapion romaanien vaiheet ovat analogiset.

Alkoholilla on tärkeä roolinsa Tapion sotakuvassa, aivan kuten Linnalla omalla tahollaan. Esimerkkinä tästä käyvät tapahtumat Petroskoin valtauksen yhteydessä, kun humalaiset sotilaat suoraan uhmaavat esimiestensä ja sotapoliisien käskyjä (Tapio 1968, 258-259). Kautto toteaa, että sotilaat järjestivät Petroskoissa suurimmat ryyppyjuhlat, mitä suomalaiset miehet koskaan ovat järjestäneet. Myös *Arktisen hysterian* sotilaat valmistavat pontikkaa niin kuin Linnankin romaanissa tapahtuu. Kohtauksessa on samoja aineksia kuin Linnalla: miehet hankkivat osittain luutnantin avustuksella tarvikkeet, ja sitten Kautto yhdessä toisen miehen kanssa aloittaa pontikan valmistuksen. Kautolla tosin ei ole yhtään omakohtaista kokemusta pontikan teosta, mutta hän tekee sitä niin kuin muisteli toisten tehneen. Työmiesten käytännöllinen kekseliäisyys takaa sen, että laitos on kohta pystyssä ja täydessä toiminnassa. Mäskin käymistä ei kuitenkaan malteta odottaa 6-7 päivää, niin kuin pitäisi, vaan se otetaan käyttöön jo aiemmin. Myös joukkueenjohtaja, luutnantti Kokko, osallistuu miesten iloon, aivan kuten Linnan Koskelakin. (Tapio 1968, 327-329)

Arktisen hysterian sotakäsitys on yhtä realistinen kuin *Tuntemattoman sotilaan*. Tapion romaanin sotakäsitys on kuitenkin hieman kauempana runebergilaisesta kuvasta kuin Linnalla, vaikka sota ei romaanissa pelkistä työläisen persoonallisuutta aivan ääripisteeseen saakka. Varsinkin sodan loppupuolella epätavalliset ainekset kuitenkin lisääntyvät ja sävyt alkavat olla groteskeja ja naturalistisia, kun sota ei näytä loppuvan ja kun sotaväsytys ja aavistus tulevasta tappiosta painavat miehiä. Suomen armeijan moraalihan alkoi jatkosodan kuluessa selvästi rakoilla. Esimerkiksi pitkä ja yksitoikkoinen asemasotavaihe osoittautui hyvin hankalaksi. Tämän toteavat esimerkiksi JR 8:n vaiheita tutkinut Veli-Matti Syrjö (Syrjö 1991, 260) ja todellinen Vihtori Kautto (Lilja 1981). Tällöin tapahtuvat ne asiat, joiden perusteella Kauttoa voidaan pitää Rokan tyyliteltympänä versiona. Epätoivoiset ja naturalistiset sävyt astuvat Kauton kertomuksiin ensimmäisen kerran vuoden 1941 lopulle sijoittuvien Juksovan taistelukuvausten yhteydessä, kun hänen komppaniansa joutui auttamaan pulaan joutunutta Marokon Kauhua eli kapteeni Aarne Juutilaista. Samassa yhteydessä sotilaat ensimmäisen kerran kärsivät nälästä. Uudestaan väsymyksestä kielivät ja naturalistiset sävyt tulevat Kauton kerrontaan vuoden 1944 alusta ja huipentuvat sitten seuraavan kesän perääntymistaistelujen yhteydessä. Lisäksi Kauton kerrontaan tulee jatkosodan edetessä yhä enemmän pessimismia, kun hän huomaa, että Suomi häviää sodan. Hänellä ei myöskään ole harhakäsityksiä ihmisen hyvyydestä eikä mielen puhtaudesta. Tästä puhuessaan Kauton asenne on kuitenkin enemmän toteava kuin mystifioiva.

Kautto ei missään vaiheessa aliarvioi vihollista, vaan pitää tätä vartenotettavana ja vaarallisena vastustajana. Hän ei koskaan erehdy ajattelemaan yleisen myytin mukaan, että ”yksi suomalainen vastaa kymmentä ryssää”. Kautto pystyy vielä runsaan kahdenkymmenenkin vuoden kuluttua kertomaan ilman tunnevaltaisuutta, mutta kuitenkin havainnollisesti, miltä vääjäämättä etenevät valtavat vihollisjoukot näyttävät:

”Ensimmäiset lillittivät polkupyörillä. Mutta sitten kauempana aukealla näkyi, kun maasto vähän nousi ja laski, että niitä tuli jalan parijonossa kahtapuolen tietä. Niitä oli paljon. Kiväärin selässä tulla helskyttivät. Sinä nyt ymmärrät minkälainen on suomalainen maisema, kun siinä on mäkiä ja peltoja ja nurmikoita ja sitä on leveästi. Joskus elämässä on kuule olemassa näky, joka vaikuttaa hirveän suurelta ja laajalta siitä syystä, että siinä on paljon ihmisiä. Tässä oli nyt semmonen näky.” (Tapio 1968, 392)

Näky oli niin mieleenpainuva, että todellinen Vihtori Kautto muistelee sitä vielä vuosikymmenien kuluttua (Lilja 1981).

Jatkosodan edettyä kyllin pitkälle on *Arktisen hysterian* sota pelkkää rutiininomaista tappamista ja hengissä selviytymistä. Tällöin kuolema arkipäiväistyy eikä sen läsnäoloon enää suhtauduta perinteisen kunnioittavasti, vaan jopa irvokkaasti. Hyvänä esimerkkinä tästä asemasotavaiheesta sattunut kohtaaminen, kun teltan alta lumesta löytyy keskellä yötä sotilaan jäänyt ruumis. Aivan näin makaabereja aineksia ei löydy Linnan *Tuntemattomasta sotilaasta*. On merkillepantavaa, ettei miehiä kiinnosta edes se, onko kyseessä oman sotilaan vai vihollisen ruumis.

”Siellähän oli maassa vanhoja kaatuneita miehiä, joihin kompastui. Silloinkin yöllä, kun sitä telttaa yritettiin pitää ja potkittiin lunta ja aseteltiin havuja, minä kummastelin, mikä helvetin kyhmy tuossa on kun ei pääse maata. Kun sitä vähän pengottiin, sieltähän tuli kuollut ukko esiin. Se heitettiin pihalle, ei siinä sen kummempaa. Mutta niitä oli siellä, kun samasta paikasta oli tapeltu kovasti jo sulien maitten aikana. Ja kun paksu lumi satoi, ne peittyi sinne (mt, 290).

Rimmon-Kenanin mukaan epäluotettavan kertojan tuntomerkkejä voivat olla esimerkiksi kertojan tietämyksen rajoittuneisuus, asianosaisuus ja ongelmallinen arvomaailma (Rimmon-Kenan 1991, 128). *Arktisen hysterian* Kautossa on epäluotettavan kertojan piirteitä juuri asianosaisuuden takia: hän on kuvaamiensa tapahtumien keskeinen toimija, joka näkee asiat vahvasti omasta näkökulmastaan. Tällöin lukijalle herää paikoitellen epäily siitä, että kertojana paroni von Munchausenian muistuttava pikareski Kautto liioittelee asioita omaksi edukseen. Epäilyksiä Kauton luotettavuudesta herää mm. erilaisten huimien vaiheiden yhteydessä ja silloin, kun hän vaivattoman tuntuisesti pystyy uhmaamaan sodassa olevan armeijan sääntöjä. Myös Kauton esikuvana olevan todellisen Vihtori Kauton haastattelua nauhoilta kuunneltaessa herää samanlaisia epäilyksiä. Toisaalta Kauton hurjapäisyys oli sotaväessä miesten yleisessä tiedossa. Samoin epäilyksiä herättää Kauton väite, että miehet jotenkin automaattisesti kerääntyivät hänen ympärilleen tiukassa paikassa. Lisäksi väite on ristiriidassa sen kanssa, ettei Kautolle vt. alikersanttina ollut miehiin auktoriteettia.

Sekatyömies Vihtori Kauton sota Tapion romaanissa on proletaarinen sota, kuten Anne Fried osuvasti huomauttaa (Fried 1975, 87). Tämän tutkielman tekijän mielestä Kauton näkemys on ennen kaikkea antiteesi minäkertojan äidin Sylvi Björkharryn jäykän talolliselle käsitykselle. Sylvin, joka itse suunnittelee jopa lottiin

lähtöä, sotakäsityksen mukaan rintamalla ei olisi mitään ”likaista”, ei likaisia ja ymmärtämättömiä miehiä isänmaata puolustamassa eikä roskaa yösijalla. Hän kuvittelee puna-armeijaa vastassa olevan arvokkaan armeijan, joka siististi käy sotaa kahdeksan tuntia päivässä. Korostamalla Kauton osuutta kerronnassa minäkertoja nimenomaan protestoi äitinsä käsityksiä, joita pitää mahdottomina. Björkharryn mielestä hänen äitinsä sotakäsitys ja voimallistustyömaan miesten Neuvostoliitto-fantasiat ovat naiiviudessaan ja epärealistisuudessaan samaa kategoriaa.

Minäkertoja kertoo seuraavassa äitinsä runebergilaisista sotakäsityksistä. Ne ovat toisella tavalla epätodellisia kuin naiivin ja oppimattoman Laina-piian, joka talvisodan päivinä tempautuu mukaan sotahuumaan.

”Äiti oli lukenut koulussa Vänrikki Stoolin tarinat ja muutakin samaan hengen yleveyteen liittyvää. Tuo yleveys oli yksinkertaisesti sitä, että sota on sellaisten ns. parempien miesten toimintaa, joilla on jollei nyt suorastan jaloja niin kumminkin yleviä ajatuksia. Mutta niitä nimen omaan välttämättä. Siksi hän kärsi ajatellessaan, että sellaisetkin kuin tuon sikaa lahdanneen Eerin kolme poikaa olivat rintamalla talollisen poikien rinnalla. –”Mitä tästä kaikesta tulee”, hän sanoi sinä päivänä, jona sika tapettiin. Se oli hänen erehdyksensä. Erehdystä ei puolla se, että se saattoi olla yleinen”. (Tapio 1968, 21)

Eerin, tämän ”viheliäisen” rengin, jota Sylvi ei voi sietää lähellään, poikien kohdalla hän erehtyy perinpohjaisesti, sillä yksi näistä köyhälistöläispojista – tuleva irtolainen ja pontikankeittäjä - palaa rintamalta ansioristi taskussaan. Tätä ei idealistisesti isänmaallinen Sylvi ymmärrä lainkaan. Myös minäkertojan käsitys talvisodasta on hyvin rahvaanomainen: kyseessä on suomalaisen työmiehen sota, neuvostoarmeijaa vastassa on vähälukuinen, hämmentynyt ja huonosti aseistetuista ”koppelonampujista” koottu joukko, joka torjuntavoitoillaan hämmästyttää koko maailmaa, kuten hän fokalisoinnissaan muistuttaa. Minäkertojan henkilökohtainen käsitys talvisodasta on mukana juuri hänen äitinsä opponoinnin vuoksi (mt., 38). Yksi osa Kauton antiteesiä on sodan naturalistinen luonne, joka saattaa epäinhimillisellä tavalla liittyä mihin tahansa tilanteeseen ja sotilaaseen. Tästä löytyy Tapion romaanista useita esimerkkejä. Sylvi Björkharry ei pysty käsittämään, että naturalistiset ja makaaberit ainekset väistämättä kuuluvat sotaan. Sotilaiden osalta *Arktisen hysterian* sotakuva noudattaa siis björkharrylaisen ihmiskuvan periaatteita: köyhästä ja kurjastakin yksilöstä saattaa yllättäen löytyä positiivisia piirteitä, kun taas Sylvi pitää syntyperää kaiken edellytyksenä. Rintamalla eivät Suomelle olleet torjuntavoittoa hankkimassa ylevät

sankarisuomalaiset, vaan muiden muassa suomalaiset työläiset vikoineen ja puutteineen. Epätäydellisiä ja erehtyväisiä ovat kaikki sotilaat, kuten Kauton kertomuksista on nähtävissä.

Epäsovinnaisesti käyttäytyvä sekatyömies Vihtori Kautto on niitä rahvaanmiehiä, joita Sylvi ei voi hyväksyä. Kautto ilmestyy ennen sotia humalassa Plataanin taloon, jolloin suivaantunut emäntä välittömästi ajaa hänet tiehensä piittaamatta mitään paikalla olleesta miehestään, joka on Kauton ystävä. Tämän vastakohtaparin kautta toisistaan täysin poikkeavien sotakäsitysten ilmentäminen Tapion romaanissa käy hyvin.

Huumori eri lajeineen on yksi tehokeino, jolla Kautto romuttaa Sylvin sotakäsityksen. Käsitys ylevästä rikkoutuu tehokkaasti, kun Kautto käyttää apunaan mm. koomista, satiiria, mustaa huumoria ja groteskia. Kautto kritisoi auktoriteeteiksi miellettäviä henkilöitä, kuten pappiskoulutuksen saanutta luutnantti Lehtistä sekä majureita Ahoa ja Lieskaa ja toisaalta hän arvostaa tiettyjä työläisiä korkealle. Kautto osaa antaa kiitosta myös paremman syntyperän omaaville upseereille, sillä hän ei tarkastele asioita ahtaan luokkakantaisesta näkökulmasta.

Kautto mainitsee, että työläisiä ja työläistaustan omaavia miehiä nousi upseereiksi saakka. Esimerkkinä tästä hän mainitsee komppanianpäällikkönsä Vikki Niemelän, kyvykkään sotilaan, joka on siviilissä renki. Niemelällä on sotilaallisia lahjoja, minkä ansiosta hän eräässä vaiheessa toimii käytännössä myös pataljoonankomentajana, kun viran todellinen haltija ei kykene hoitamaan tehtäviään. Niemelä on pääosin kansanomainen, vaikka toisinaan vaatiikin alaisiltaan sotilaallista muodollisuutta (mt., 272). Taustansa ansiosta Niemelä ymmärtää karkeasti käyttäytyviä alaisiaan. Hänellä ei ole, kuten ei *Tuntemattoman sotilaan* luutnantti Koskelallakaan, muuta opillista pohjaa kuin kansakoulu. Näin hän automaattisesti kokee voivansa samaistua enemmän tavallisiin sotamiehiin kuin akateemisiin upseerikollegoihinsa. Myös Kauttoa Niemelä osaa käsitellä. Niemeläkään ei kuitenkaan ole vapaa luokka-asenteista. Hänen komppaniassaan palvelee poika siitä talosta, jossa Niemelä on aikanaan työskennellyt renkinä. Komppanianpäällikkö Niemelä ei ole poikaa tuntevinaan.

Kun Niemelä sitten myöhemmin kaatuu, nimitetään hänen tilalleen Vikki Björkharry, joka itsekkin on entinen työläinen. Myllärin pojalla Björkharrylla on luontaista arvovaltaa, ja hänen miehensä sekä vihaavat että kunnioittavat häntä. Kun Björkharry tekee tuloaan Kauton komppanian päälliköksi, laativat miehet addressin,

jotta tämä saataisiin estettyä, mutta turhaan. Björkharry nauttii sodasta ja johtamisesta. Kauton, Björkharryn vanhan ystävän mukaan tämä oli oikea sotahullu.

Knut Pipping toteaa rintamaolosuhteista tekemässään tutkimuksessa *Komppania pienoisyhteiskuntana* (1978), että upseerinarvon tuoma valta oli tueksi ainakin alussa, mutta jos sen takana ei ollut mitään, jäi valta näennäiseksi. Auktoriteetin tuli perustua kunnioitukseen, jonka oli saanut aikaan henkilökohtainen rohkeus, käytännön harkintakyky, huolenpito alaisista ja miesten mielipiteiden huomioonotto (mt., 201-202). Vaikka Vikki Björkharry osaa olla korostamatta omaa persoonaansa ja asemaansa, on voimakas luontainen auktoriteetti kuitenkin näkyvä osa hänen perusolemustaan, eikä suhde miehiin ole niin mutkaton kuin hänen pojallaan. Persoonansa ja tiukan johtamistapansa vuoksi hänestä löytyy tarvittaessa Lammion piirteitä. Myös todellinen Vihtori Kautto myönsi myöhemmin, että Björkharryn esikuvassa Pekka Hyvärissä oli Lammion piirteitä. Hän oli raaka ja railakka mies. (Lilja 1981) Björkharryn puolestaan tiedetään mm. ampuneen Nikolai Kataamäen karkuruuden vuoksi. Kauton oli lisäksi määrä kertoa kirjoittamatta jääneessä kolmannessa osassa, miten Björkharry menetti Lapin sodassa sotilasarvonsa ja joutui vankilaan hänen uhattuaan ampua erään vänrikin pelkuruuden vuoksi. Asia ilmenee Tapion haastattelunauhoista. Tämä piirre on Björkharryn kannalta erityisen raskauttava, sillä suomalaiset sotilaat eivät ylipäätään hyväksyneet sitä, että esimies omin käsin ampui tai edes uhkaili sotamiehiä.

Erojakin Björkharryn ja Lammion väliltä löytyy. Lammio oli varannut sodan sankarin osan vain ”herroille upseereille” (Nummi 1993, 46), Björkharry ajattelee jo taustansa vuoksi asiaa laaja-alaisemmin. Kyvykkyytensä ansiosta myös Björkharry hoitaa välillä tilapäisesti pataljoonankomentajan tehtäviä, koska on esimiestään lujatahtoisempi ja pätevämpi. Björkharryn esikuvana todellisuudessa oli Kauton kertomuksissa mainittu kapteeni Pekka Hyvärinen, jonka nimi on mainittu JR 8:sta kertovan kirjan upseeriluettelossa (Alanen 1991, 377). Niinikään aliupseereissa oli runsaasti työläisiä ja muita tavallisia kansanmiehiä.

Sodassa taisteleva Vikki Björkharry on itse asiassa aivan toisenlainen ihminen kuin siviili-Björkharry. Varsinkin jatkosodan loppupuolella hänet on kuvattu äärimmäisen koleerisena upseerina, jonka olemus huokuu ehdotonta auktoriteettia ja jota miehet tottelevat automaattisesti, vaikka häntä vihaavatkin. Kautto puhuu hänestä sananmukaisesti sotahulluna. Siviilissä hän on kuitenkin toisenlainen, leppoisaampi, eikä hänen koleerisuutensa ilmene siellä niin voimakkaasti. Miten tämä ristiriita on

selitettävissä? Marko Tapion tuotantoa tutkinut Anne Fried toteaa kirjassaan *Literatur und politik* (1982), että Björkharryn yksityiselämän ongelmat heijastuivat myös hänen käytökseensä rintamalla (mt., 46). Tämä pitää paikkansa ainakin talvisodan osalta. Kautto on kuvannut talvisodan Björkharryn eristäytyneeksi mieheksi, joka on vartiosta jopa ylimääräisiä vuoroja. Hänen tuore uskottomuutensa vaikuttaa taustalla vielä voimakkaasti. Jatkosodan aikana tämä asia ei kuitenkaan enää voinut määrätä Björkharryn käytöstä ratkaisevasti. Yksi selitys Björkharryn hahmon epäsuhtaan on löydettävissä Marko Tapion työkyvyn heikkenemisestä, mikä monen mielestä on näkynyt erityisesti *Arktisen hysterian* toista osaa kirjoitettaessa. Keskittymisvaikeuksista kärsivä Tapio ei enää ilmeisesti kyennyt entisellä sensitiivisyydellään kombinoimaan Vihtori Tapperin ja Pekka Hyvärisen piirteitä samaan ihmiseen, ja lopputuloksessa on liikaa Hyväristä.

Luutnantti Koskelan tapaista kansanmies-upseeria ei *Arktisessa hysteriassa* suoranaisesti esiinny, vaikka samantapaista auktoriteettia, rehtyyttä ja kansanomaisuutta löytyy luutnantti Vikki Niemelästä ja väapeli Paavo Keskisestä.

Minäkertojan käsitys sodasta ja rauhasta on antiteesi myös pasifismille, joka 1960-luvulla houkutteli nuoria vasemmistolaisesti ajattelevia opiskelijoita mukaansa. Pasifismin satiirinen kritiikki käy ilmi siinä vaiheessa, kun aatetta ajava nuori mies saapuu työmaalle keski-ikäisen naisen kanssa. Kohtaus on sitä paitsi tarkoituksella upotettu talvisodasta kertovan osuuden sisälle, jotta lukija helpommin tuntisi vastenmielisyyttä pasifismia kohtaan. Minäkertojalle pasifismi edustaa heikkoutta ja epärealistista ajattelua, jonka pauloihin joutuvat herkkäuskoiset ja realiteetteja ymmärtämättömät ihmiset. Björkharryn loukkaavaan käytökseen voimakkaasti tunteella reagoiva nainen kuvataan satiirisesti.

Tämän alaluvun alussa kysyttiin, onko *Arktisen hysterian* jatkosotaa koskeva osuus luonteeltaan puolidokumentti vai ei. Yrjö Varpion mukaan puolidokumenttaarisia aineksia sotakirjassa edustavat karttapiirroksiset, todelliset paikat, päivämäärät ja kellonajat, todellisten yksiköiden nimet. Henkilöt voivat kätkeytyä myös helposti tunnistettavien salanimien taakse. (Varpio 1982, 118) Marko Tapion Vihtori Kautosta tekemistä nauhoituksista käy ilmi, että kirjailija käytti haastatteluissa apunaan karttapiirroksia ja jopa valokuvia. Kautto puhuu todellisista sotamuistoista ja hän mainitsee jopa miesten nimetkin. Aineiston Tapio on sitten muokannut taiteelliseen muotoon ja karsinut materiaalista pois sen, mikä romaania ajatellen olisi ollut liian yksityiskohtaista, epäolennaista tai arkaluontoista. Lisäksi Kautto on joidenkin

henkilöiden osalta pyrkinyt kuvailemaan näiden ajatuksia. Kauton kerronnan osalta Tapion romaani täyttää puolidokumentaarisuuden kriteerit, vaikka tarkkojen, esimerkiksi nauhoilla mainittujen ajankohtien mainitsemisesta onkin kaunokirjallisista syistä luovuttu.

4.4. Porvarillisuuden kritiikkiä

Arktisen hysterian kritiikki ei kohdistu yksipuolisesti työläisiin ja köyhiin, vaan myös porvarillisen puolen edustajat saavat osansa. Tässä kritiikissä on tehokeinona käytetty pääosin ironiaa ja satiiria.

Ensimmäisenä kritiikin kohteeksi joutuu Ville Lommolassa ruumiillistuva yleinen feodaalissävyinen näkemys, jonka mukaan talollisella on valta kohdella palkollisiaan miten tahtoo. Minäkertoja antaa ymmärtää, että Lommolan ja hänen tapaistensa ”tavattoman pirullisten” isäntien harjoittama mielivalta on lopulta yksi syy siihen, miksi punaiset nousevat kapinaan valkoisia vastaan vuonna 1918. Vuosikymmeniä kestäneen huonon kohtelun seurauksena työläisten ja köyhien keskuuteen kerääntyy niin paljon patoutumia, että niiden on lopulta pakko purkautua jopa väkivaltaisesti. Työläisten vaatimukset saada oikeudenmukaisempaa kohtelua ovat tätä taustaa vasten ymmärrettäviä.

Mylläri Janne Björkharry perheineen joutuu Lommolan kiusanteon kohteeksi useaan otteeseen. Jannen Hiltu-vaimoa juopotteleva isäntä kiusaa siihen asti, kunnes asia tulee Jannen tietoon. Lommolaan kohdistuva kritiikki paljastuu jo vastakohta-asetelmassa: Hiltu on arka ja puolustuskyvytön, Lommola taas korskea ja alkoholisoitunut. Kummatkin potevat arktista hysteriaa. Millainen onkaan näin käyttäytyvä talollinen, tuntuu *Arktisen hysterian* sisäistekijä kysyvän. Myös Janne joutuu kärsimään kiusanteosta, joka päättyy vasta Lommolan tapaturmaiseen kuolemaan. Käytännössä kaikki kiusanteko tapahtuu Lommolan juopotellessa. Kiusanteko ei rajoitu vain työläisiin, sillä Lommolan vaimokin kuvataan araksi ja alistetuksi naiseksi, jolla ei ole omia mielipiteitä. Taloaan juomalla hävittävän Lommolan hahmo kuvataan Tapion romaanissa osittain satiirisin vedoin, mutta toisaalta romaani valottaa hänenkin käytöksensä syitä. Elämä on jo kulkenut hänen ohitseensa. Hänen alaisensa, mylläri Janne Björkharry puolestaan näytetään isäntänsä yläpuolella olevana suoraluontoisena miehenä, jonka ominaisuuksia Lommola ihailee. Lommolalla

ei enää ole todellisia edellytyksiä hoitaa isännyyttä, Jannella taas olisi, ja ennen pitkää hän toteuttaakin unelmansa omalla tavallaan. Lommolan talollisen ylemmyyden todellinen painoarvo paljastuu isännän kuoltua: kukaan hänen 24 lapsestaan ei kykene hoitamaan isännyyttä. Niinpä talo menee Lommolan veljelle, joka on vähintään yhtä juoppo kuin hän itsekin.

Minäkertojan käsitys tällaisesta talollisesta ylemmyydestä suhteessa yksinkertaiseen rahvaaseen on ironinen.

”Ja näiden keskellä on isompia ja pienempiä taloja, joiden luonnollinen etu on se, että köyhiä on paljon ja siten alistettua ja halpaa ja nöyrää työvoimaa, jonka edessä herra on aina herra. Talollinen on näiden aikojen ainoa arvosääty, siis tuossa köyhän nöyryyttämisessä ja alamaisessa kohtelussa ei ole mitään välttämättömästi luonnotonta. Sillä tuo vihainen ja ylpeä herra – aivan perussyitään myöten katsoen – täytyy sekin olla, jotta olisi olemassa jotakin, josta köyhät ja kurjuudessa elävät näkisivät sen suurena, missä päin heidän unelmansa ja pyrkimyksensä oikein on. Mistä se muuten täällä metsässä tiedettäisiinkään. Siten on siis aivan oikein, että sen, joka herra on, on tunnettava ylemmyytensä ja myös osoitettava se. Muutenhan sinne pääsyssä, sitten kun kurjalistokin on sen viimein vaivalla ja uhrauksilla saavuttanut – näin täällä unelmoidaan – ei ole mitään sisällystä. –Tässä haaveessaan se varmasti on nähnyt asian ytimeen.” (Tapio 1967, 199-200).

Romaanin kokonaisuudessa sisäistekijä kuitenkin osoittaa, ettei syntyperä ratkaise kenenkään paremmuutta toiseen nähden, vaan se, mitä ihminen itsessään on. Romaanin tapahtuvat etenevät vääjäämättä björkharrylaisen ihmiskäsityksen mukaan, ja tämän käsityksen takana ovat sekä sisäistekijä että minäkertoja.

Arktisen hysterial valkoiset menettävät samalla tavalla itsehillintänsä poikkeusolosuhteissa kuin työläiset ja köyhälistöläisetkin. Esimerkkinä tästä mainitaan piirimies Teemanni. Hänet tunnetaan normaalioloissa suoraselkäisenä miehenä, mutta poikkeusolosuhteissa hän ei kykene hillitsemään itseään, vaan toimeenpanee teloituksia pelkkien kuulopuheiden perusteella. Myös Teemannin henkilökuvauksessa on tehokeinona turvauduttu satiiriin, mikä ilmenee siten, että hänen puhevikansa tuodaan esiin sutkauksissa, jotka kiertävät saarijärveläisten suussa.

Satiirisia aineksia on myös vanhan-Wastingin olemuksessa, jonka voi tulkita edustavan porvarillisen rappion ulkoisia tunnusmerkkejä. Hänet kuvataan erittäin hyvinsyöneeksi mieheksi, joka ei jaksaa marssia toisten suojeluskuntalaisten mukana. Linnan Pohjantähti-trilogiassa vastaavanlainen hahmo on olemuksensa puolesta Mellolan isäntä. Wastingin pulleus muodostaa melkoisen kontrastin saarijärveläisen

köyhän kansanosan kärsimyksille, joista ei puutu suoranaista nälkääkään. Tätä pitemmälle ei sisäistekijä Wastingin kritisoinnissa sitten menekään. Pulleudestaan huolimatta vanha-Wastinki, eräs paikkakunnan valkoisten taloudellisista ja henkisistä johtajista, on kuitenkin maltillinen ja järkevä vallankäyttäjät. Hänen ihmissilmäänsä kuvaa sekin, että hän huomaa Vikki Björkharryn kyvyt ja on aikanaan esittämässä tätä pankinjohtajaksi. Wastingin pojat puolestaan ovat pelkurimaisia valkoisia sotilaita, jotka yrittävät kiihtyneessä mielentilassa teloittaa Akseli Kataamäkeä. He eivät kuitenkaan onnistu kuin osittain, minkä jälkeen he paniikinomaisesti pakenevat paikalta. Valkoiset teloittajat näytetään heikon harkintakyvyn omaaviksi amatööreiksi, jotka vasta laukausten kajahtettua havahtuvat todellisuuteen. Kataamäen kohdalla tämä merkitsee hidasta ja erityisen tuskallista kuolemaa, mitä kauhistuneina muistellaan Saarijärvellä kauan aikaa.

Edelleen minäkertojan sävyt ovat vähintään ironisia hänen tarkastellessaan luvussa *Neljä valokuvaa* valkokaartilaisia esittävää kahta valokuvaa. Toisen valokuvan miesten olemus viestii hänen mielestään lapsellista innostuneisuutta ja jopa korskeutta. Minäkertoja antaa selvin sanoin ymmärtää, etteivät nämä sotilaat tiedä, miksi he tässä kuvassa ovat. Myös fiktiivisen Saarijärven pappi osoittautuu vuoden 1918 tapahtumissa viranhaltijaksi, jolle on kirkonmenojen jälkeen paljon tärkeämpää kiirehtiä suojeleuskunnan harjoituksiin kuin mennä köyhän ja kärsivän kansan keskelle.

Minäkertojan äiti Sylvi Björkharry on *Arktisen hysterian* onnettomuuden aiheuttajista suurimpia, ehkä jopa kaikkein suurin. Ongelmien lähtökohta on hänen ihmiskäsityksessään, joka on jyrkässä ristiriidassa aviomiehen björkharrylaisen näkemyksen kanssa. Siinä missä Vikki arvostaa ihmistä itsenään, taustasta ja asemasta riippumatta, on vaimon talolliseen ylemmyyteen perustuva näkemys se, että syntyperä on kaiken mitta. Tämä käsitys on iskostunut Sylviin lujasti. Lisäksi hän toimii tiukasti yleisten normien mukaan ja on alituisen huolissaan siitä, mitä toiset sanovat. Hänelle normeista poikkeaminen on vakava virhe, Vikille ei, mikä ilmenee erityisen hyvin Janne Björkharryn hautajaisten yhteydessä. Sylvi, jonka psykologinen silmä ei ole paras mahdollinen, ei pysty käsittämään aviomiehensä läheistä isäsuhdetta, vaan arvostelee tätä totuttujen normien laiminlyönnistä. Vaikka skisma ei johdakaan sanaharkkaa vakavampaan konfliktiin, kuvastaa se ehkä kaikkein havaïnnollisimmin sitä, kuinka eri maailmoissa Vikki ja Sylvi elivät ja mihin se oli vaarassa johtaa. Kuvaavaa Sylvin talollisuudelle on, ettei hän pysty hyväksymään ”renkitupalaistaustaista” miestänsä, vaikka tämä pystyy liiketoimiensa ansiosta tuplaamaan Plataanin omaisuuden runsaassa

kymmenessä vuodessa. Hän häpeää miestänsä ystävättäriensä aikana, vaikka nämä salaa kadehtivat häntä Vikin vuoksi, joka jo miehenä olisi tavoittelemisen arvoinen.

Seuraavassa minäkertoja itse analysoi vanhempiansa avioliiton epäonnistumista ja sen kauaskantoisia seurauksia.

”Luulen aivan yksinkertaisesti, että äitini kyvyttömyys miehensä hyväksymiseen heräsi isässäni kuin viaton lapsi unestaan kyllin kauan nukuttuaan. Itse asiassa hänelle avautuu tässä myös liikemiesmoraali, se avautuu vain omituisia teitä pitkin. Toisaalta nuo tiet ovat selvät ja yksinkertaiset. Hän käsittää, että hänet hyväksytään miehenä ja ihmisenä ja miksei kykynä muissakin piireissä kuin köyhien ja työläisten ja miesten keskuudessa. Tämän jälkeen hän ei kaihda ihmisenä eikä liikemiehenä mitään. Hänen elämänsähän oli koko ajan johdonmukaisesti niin rakentunut, että hänen ensin oli täytynyt pettyä ihanteissaan; sehän alkaa jo Hiltun kuolemasta, kun sen tappoivat hänen omaa sosialistista aatettaan edustavat ihmiset. Siitä se aina kimmatti. Kun hänelle oli käynyt niin, että hänellä jostakin asiasta oli ns. paskaiset paperit, kun hänen ei niiden likaantumista enää tarvinnut aristella, niin ei hän niin myöskään vähimmäskään määrin tehnyt.” (Tapio 1967, 335)

Muodollisesti Vikin ja Sylvin avioliitto jatkuu, mutta käytännössä kumpikin elää omaa elämäänsä. Avioliittoa kannattelevat liiketaloudelliset ja perheen julkisivuun liittyvät motiivit. Viimeistään sodan jälkeen on kuitenkin selvää, että Björkharryjen avioliitto on tosiasiallisesti tuhoutunut.

Sylvin ulkoinen olemus ei kuitenkaan ole minäkertojan kritiikin kohteena. Poika kuvaa hänet kauniiksi ja ylpeäksi naiseksi, jota paikkakunnan nuoret miehet olivat aikanaan kilvan tavoitelleet. Lisäksi hän on rehellinen ja aikaansaava ihminen. Minäkertoja toteaa, että hänen äitinsä sanaan voi luottaa, tämä ei valehtele koskaan.

Sylvin inho köyhiä kohtaan on totaalista. Minäkertoja muistaa lapsuusvuosiltaan tapauksia, jolloin hänen äitinsä omin käsin desinfioi taloa, jopa lattian salista portaille asti köyhien vierailujen jälkeen. Samalla hän antaa painokkaasti poikansa Harrin ymmärtää, että juuri vierailun päättänyt Helmi Lommola oli ”niitä isäs syntymämyllyn naapureita” (Tapio 1968, 34). Tokaisullaan hän jälleen liittää miehensä samaan kategoriaan köyhien kanssa ehkä kuitenkin muistamatta sitä, että myös Lommola on syntyperältään talollinen. Helmi Lommola on syntyperästään huolimatta mennyt säätykierrossa alaspäin, Vikki Björkharry puolestaan lähtenyt kapuamaan säätykierrossa ylöspäin oman kyvykkyytensä avulla. Sylvin jyrkkä suhtautuminen renkitupalaisiin ilmenee hyvin talvisodan aikaan, kun Plataanille ilmestyy töihin Eeriminen renki. Emäntä ei voi sietää häntä, inho tätä kohtaan on syvää ja voittamatonta.

Hän osoittaa suoraan, ettei halua toisen olevan hänen kanssaan tekemisissä yhtään enempää kuin mitä käytännön asioiden vuoksi on pakko. Inho Eeriä kohtaan menee niin pitkälle, ettei hän halua edes riidellä tämän kanssa. Hänelle riittää, että renki poistuu nopeasti omiin töihinsä. Sylvin näkemyksiä kuvattaessa on huumorin lajeista käytetty tehokeinona satiiria ja koomiikkaa. Jälkimmäistä käytetään silloin, kun kyseessä on kahden keskenään mahdottoman elementin yhteensopimattomuus. Tästä on esimerkkinä Laina-piian Vikki Björkharrylle kertoma koominen kohtaaminen talvisodan päiviltä. Kumpikin saa aiheen nauraa Sylvin tosikkomaisuudelle sydämensä pohjasta.

”-Sitten Sylvi tulee siihen. No. Se näkee heti kontin navetan seinvieressä, totta kai. Minä näin, minä olin paikalla. Eeri ei ole tietävinään, pyyhkii puukkoaan housun lahkeeseen. ”Mutta tokkos”, sanoo Sylvi, ”tokkos tällä sialla olikaan muuta kuin kolme jalkaa”. Se katselee lihoja, Eeri oli sen sian jo tiinuun lihannut. Eeri ei ole huomaavinaan, sekin katselee, kääntelee. ”Tosiaan”, se sanoo, ”ei tässä näy muuta kun kolme jalkaa. Onkos niitä kolmijalkasiakin sikoja. Ei tässä näy. Kyllä uskoa täytyy, että on kolmijalkasiakin sikoja.” Ja jumalauta, Sylvillä ei ole luontoa sanoa siihen mitään, vaikka se näkee, missä neljäs jalka on. Et sinä usko, että minulla oli vaikeata, kun minua nauratti.”

Sylvillä ei tosiaan ole sitä luontoa. Ei sitä ole. Eihän niiden kanssa voi, tuollaisten. Miten tässä ollenkaan käy.” (Tapio 1968, 19)

Sylvin mentaliteetista paljastuu lisää piirteitä talvisodan päivinä, kun karjalaiset evakot saapuvat sankoin joukoin myös Saarijärvelle. Plataanin talon emäntä kauhistelee tätä epäsiistiä ja spontaania luonnonlasten joukkoa ja järjestää asiat niin, ettei yhtään evakkoa oteta Plataanille töihin tai asumaan. Sylvin jäykän talolliset näkemykset ovat minäkertoja-pojan kritiikin kohteena pitkin romaania. Esimerkiksi hänen sotakäsityksensä on runebergilainen ja köyhälistöä halveksuva, mitä asiaa käsiteltiin jo kohdassa 4.3.3. Minäkertojan vanhempi veli Toivo perii äitinsä arvomaailman. Hänet näytetään samalla tavalla epäsuopeassa valossa arvostaan tarkkana ja vaikeasti lähestyttävänä ihmisenä, jonka tunne-elämä on jäänyt ohueksi. Harrin suhde runsaat kymmenen vuotta vanhempaan veljeensä jää hyvin etäiseksi.

Arktisen hysterian porvarikritiikki ulottuu välillisesti myös Vikki Björkharryyn. Vaikka tämä ”likainen idealisti”, kuten hänen oma poikansa häntä nimittää, varmaan vilpittömästi haluaa rakentaa modernimpaa Saarijärveä ja nostaa paikallista väestöä pois köyhyydestä, on hänen toiminnallaan myös toinen puoli. Hän hyödyntää surutta pula-ajan konkursseja ja lunastaa pankinjohtajan arvovallalla itselleen maita ja tiluksia edullisella hinnalla. Kyse ei ole laittomuudesta, mutta kansan keskuuteen syntyy helposti mielikuva toisten hädänalaisen tilan hyväksikäyttämistä.

Talvisodan puhkeamisen aikoihin Björkharry sitten tekee kauppoja, joiden laillisuus on epämääräisellä pohjalla. Vikin epärehellisyys huipentuu ministeriaikana, sillä minäkertoja-pojan mukaan häntä odottaa syyte valtion varojen kavaltamisesta.

Minäkertoja toteaa, että ratkaisevana syynä huolella suunnitellun voimalaitoshankkeen kaatumiseen on yleinen moraalittomuus, joka vei pohjan koko työltä. Anne Fried kiinnittää tähän huomiota ja toteaa, että nykypäivän tapahtumia seuratessa voi todeta, että mikä tahansa ihanteellisessa tarkoituksessa alullepantu kehitysprojekti onnistuu tai kaatuu sen mukaan, miten moraalisesti tai moraalittomasti sitä johdetaan. Kaikkein humanitaarisimpanakin esiintyvä yritys saattaa sortua omien etujensa ajamiseen. (Fried 1994, 92-93) Tämän voi katsoa tarkoittavan myös sitä, että Vikki Björkharryn omat periaatteet, häikäilemättömyys ja suoranainen epärehellisyys, omalta osaltaan valmistavat tietä tulevalle tuholle. Hän saa vihdoinkin maksaa tekojensa seuraukset.

Sisäistekijän porvarikritiikkiä voidaan löytää myös kohtauksesta, jossa Katariina Kataamäki täpärästi pelastuu tulipalon kourista. Hän nukkuu toisen tytön kanssa puisen myymälärakennuksen yläkerrassa, kun tulipalo alkaa alakerrassa. Myymälän omistaneelle kauppiaille on kuitenkin tärkeämpää saada tavarat pelastettua. Kukaan ei muista varoittaa tyttöjä, vaikka nämä ovat hengenvaarassa.

4.5. Mitä *Arktinen hysteria* opponoi?

Arktisen hysterian ensimmäisen ja toisen osan ilmestyminen vuosina 1967 ja 1968 herätti voimakasta huomiota jo pelkästään työläiskriittisyytensä vuoksi. Tässä alaluvussa selvitetään sitä, miten Tapion romaani suhtautuu Raoul Palmgrenin väitöskirjaan *Työläiskirjallisuus* (1965) ja Väinö Linnan trilogiaan *Täällä Pohjantähden alla* (1959-1962). Voidaanko *Arktista hysteriaa* pitää jopa näiden antiteesinä?

Kuten Palmgren väitöskirjassaan toteaa, hän ei halunnut nähdä työläis- tai proletaarikirjallisuutta ahtaan puoluekantaisesti tai opillisen dogmaattisuuden kehyksistä käsin. Tästä huolimatta täytyi hänen määritelmänsä mukaisessa työläiskirjallisuudessa ilmetä ”köyhälistöläinen luokkavaisto, yhteiskunnan luokkavaiston tajuaminen, elämän näkeminen omasta luokkanäkökulmasta, alhaalta ylöspäin” (Palmgren 1965, 152). Mitä Palmgren määritelmällisesti tarkoittaa työläiskirjailijalla ja -kirjallisuudella, selviää hänen väitöskirjansa loppusyntheseistä, josta tässä osa. Kriteereiden numerointi on tämän

tutkimuksen tekijän.

”Työläis- (proletaari)kirjallisuudella tarkoitamme 1) työläis- (köyhälistöläis-) olosuhteissa kasvaneiden, omakohtaisesti ruumiillista tai siihen verrattuvaa palkkatyötä kokeneiden, ainakin suhteellisessa mielessä itseoppineiden kirjailijain kaunokirjallisia tuotteita, 2) joita värittää työväenliikkeen aatemaailma tai ainakin köyhälistöläinen elämännäkemyks; 3) joiden aihepiirinä useimmiten (mutta ei välttämättä) ovat köyhälistöelämä, -kokemukset ja -tunnot; 4) joiden pääasiallisena vaikutuspiirinä niinkään useimmiten (mutta ei välttämättä) on työväestö (köyhälistö); ja 5) jonka (suhteellisina) muototyypillisinä tuntomerkkeinä voidaan pitää ilmaisun rehevyyttä ja voimaa, kielen tuoreutta ja havainnollisuutta, taipumusta vapaisiin muotorakenteisiin...” (mt., 228).

Em. kriteereiden painopiste on Palmgrenin luokituksessa nimenomaan sosiologinen. Kaksi ensimmäistä kriteeriä ovat Palmgrenin mukaan ehdottomia, kolmas yleinen, mutta ei ehdoton, neljäs yleisesti kirjallisuudessa ilmenevä ja viides suhteellisen pätevä (Kalemaa 1984, 259).

Omalta poliittiselta katsantokannaltaan Palmgren oli lopulta kansandemokraattisen liikkeen enemmistöläinen (mt., 306). Hän halusi esteetikona ja individualistina tarkastella kriittisesti myös äärivasemmistoa ja oli aika ajoin pahoissa ristiriidoissa mm. SKP:n kanssa, josta joutui 1950-luvulla eroamaan.

Syntymätaustansa puolesta Marko Tapio täyttää heti Palmgrenin kriteerin, sillä hän oli pienviljelijä-työläiskodin kasvatti. Näin työläisten ajatusmaailma ja kova ruumiillinen työnteko olivat hänelle alusta alkaen tuttuja. Hän tunsikin hyvin esimerkiksi uittomiljöön, jossa työskenteli Saarijärvellä vuosikautia ennen kuin ryhtyi kirjailijaksi. Marko Tapion veli, kirjailija Harri Tapper myöntää varauksin, että taiteilijaveljesten kotitausta oli proletaarinen (Kuhna 1998b). Lisäksi Tapio oli Palmgrenin kriteereiden mukaisesti ns. itseoppinut kansanmies, joka omatoimisesti opiskeli kaunokirjallisuutta ja tunsikin hyvin myös esimerkiksi klassista musiikkia. Tällä itseopiskelulla olikin ratkaiseva merkitys hänen kirjallisuudelle työlleen (Honkanen 1971). Myös Harri Tapper toteaa, että Tapio käytti paljonkin aikaa hankkimalla oma-aloitteisesti tietoa eri taiteenaloilta ja yhteiskunnan toiminnoista (Kuhna 1998b).

Vuonna 1965, jolloin *Arktinen hysteria* oli tekeillä, kirjailija sanoi uskovansa sosialistiseen yhteiskuntaan. Tapio kertoi haastattelussa jotain siitä, millainen oli hänen syntymäkodissaan vallinnut järjestelmä. Se oli hyvin samansuuntainen silloin, kun kaikki veljekset asuivat kotona: kaikki puhalsivat yhteen hiileen ja perheellä oli yhteinen lompakko, johon jokainen toi tienestinsä. Tapio itse oli jo 28-vuotias, ennen kuin hänellä

ensimmäisen kerran oli käytössä omaa rahaa. (Jämsen 1965) Neljä vuotta myöhemmin hän määritteli saman asian toisin sanoin: syntymäkodissa oli olosuhteiden pakosta vallinnut todellinen kolhoosiperiaate (Haapakoski 1969, 9). Syntymäkodin työläishenkisyys näkyi vielä mm. siten, että kirjailijan isä Vihtori Tapper tilasi 1950-luvulla työväenliikkeen piirilehteä Työn Voimaa, joka ilmestyi vuoteen 1959 (Palm 1994, 118). Kirjailijan veli Harri Tapper toteaa ykskantaan, että Tapiolla oli sosiaalidemokraattinen katsomus (Kuhna 1998b). Tästä hän ei kuitenkaan vuosien aikana tehnyt suurta numeroa, sillä katsomuksestaan huolimatta hän varoi tiukasti kiinnittymästä mihinkään poliittiseen suuntaan. Näin kirjailija halusi varjella sitä henkistä riippumattomuuttaan, minkä katsoi olevan edellytyksenä omalle kirjalliselle työskentelylleen. Kirjailijan entinen puoliso Tuulikki Valkonen puolestaan toteaa neljännesvuosisata Tapion kuoleman jälkeen, että väitteisiin tämän sosiaalidemokraattisuudesta on suhtauduttava varauksellisesti (Kuhna 1998c).

Matti Palm kertoo Tapion 70-vuotisjuhla-antologiaan kirjoittamassaan *Arktisen hysterian* syntyä käsittelevässä artikkelissa, että kirjailijalla oli tarkoitus luoda pääteoksestaan todellinen ”Sosdemromaani”, jonka lähtökohta olisi voimakkaasti sosiaalinen ja vain välillisesti yhteiskunnallinen (Tapio 1994, 118). Tosin kirjailijan eräs lähtöajatus oli antirunebergilaisesti, ettei köyhiä saa ihannoida, koska heidän henkisessä köyhyydessään ei ollut mitään ihailtavaa (mt., 109). Harri Tapper toteaa, että hänen veljellään oli ainakin kirjailijanuran alussa köyhälistöläinen elämännäkemyks. Tapio oli kotiseudullaan tuntenut paljon köyhiä, tunsu heidän ajatusmaailmansa ja suhtautui heihin ymmärtävästi ja myötätuntoisesti. Sama asenne koski koko Tapperien perhettä (Kuhna 1998b). Myös Palmgren toteaa, ettei köyhälistöläisellä elämännäkemyksellä tarkoiteta puolueohjelmaa, vaan työväenluokan katsomustapaa laajemmin, elämän näkemistä ja tulkitsemista omasta luokkanäkökulmasta, ”alhaalta ylöspäin”. (Palmgren 1965, 152). Tapiota ei empatiastaan huolimatta voi missään tapauksessa pitää köyhälistöläiskirjailijana. Hänen tuotantonsa aihepiiri on laajempi kuin köyhälistöelämä, -kokemukset ja -tunnot. Samaten hän on kuvannut teoksissaan muitakin kuin työläisiä ja köyhiä. Tapion tuotannon yksi kantava teema on ollut problemaattisen päähenkilön ristiriidat tilanteessa, jolloin hänen on siirryttävä esimodernista todellisuudesta moderniin. Hän käsitti modernia ihmistä ympäröivän todellisuuden paljon monivivahteisemmin kuin mitä voidaan nähdä ideologisesti värittyneen yhteiskunnallisen aspektin kautta.

Tämä käy ilmi myös *Arktisessa hysteriassa*: alisteisiksi kertojiksi valitut

työläiset ovat joko epäideologisia tai sitten heidän puoluekantaisuutensa ei mainittavasti käy tekstistä ilmi. Työmies Jussi Karhinen, yksi alisteinen kertoja, on entinen punavanki, mutta hänen suhtautumisensa aatteeseen on vuosikymmenien jälkeen hyvin objektiivinen. Kaikkiaan Tapion romaanin aatemaailmaa ei väritä työväenliikkeen ideologia eikä köyhälistöläinen elämännäkemyks. Romaanin kahden ilmestyneen osan aatemaailmaa voi pitää jopa oikeistolaisena. Minäkertoja tarkastelee kyllä suurta joukkoa köyhiä ja työläisiä ja arvostelee myös porvarillista osapuolta, mutta omasta aspektistaan. Björkharryn suhtautuminen heihin on kaksinaista: toisaalta hän nostaa joitain työläisiä hyvinkin korkealle jalustalle, toisaalta hän arvostelee suurta joukkoa jopa murskaavasti.

Mitä tulee työläisten ja köyhien käyttämään kieleen, ovat työläiskirjallisuuden muototyylilliset seikat vaikeasti määriteltävissä. Ehdottomia kriteereitä tuskin voidaan esittää, Palmgren toteaa. Suhteellisen pätevinä tuntomerkkeinä hän kuitenkin mainitsee ilmaisun rehevyyden, karheuden ja voiman, kielen tuoreuden ja havainnollisuuden sekä taipumuksen luonnollisiin, vapaisiin muotorakennelmiin. (Palmgren 1965, 223) Tosin on vaikea ymmärtää, mitä Palmgren näillä tarkoittaa.

Tavallisen kansan käyttämä kieli on *Arktisessa hysteriassa* kuvattu vähintään sillä tavalla, että ilmaisun rehevyys ja voima sekä kielen tuoreus ja havainnollisuus ovat päässeet esiin. Tämä ilmenee niin minäkertojan kuin hänelle alisteistenkin kertojien kautta. Erityisen konkreettisesti ilmaisun rehevyys ja voima toteutuu Jussi Karhisen ja Vihtori Kauton, kahden työläisen, kautta. Kumpikin on lahjakas jutunkertoja, jota miehet kuuntelevat mielellään. Karhinen esitetään naurattajana, jonka jutustelu vaikuttaa työläisiin terapeuttisesti. Björkharry suhtautuu häneen suopeasti, koska hänen vaikutuksensa työläisiin on terapeuttisuudessaan konstruktiiivinen. Seuraavassa sitaatissa kohtausta voimalaitostyömaan ruokalaparakista, jossa kaikki työmiehet ja Björkharry viettävät aikaansa. Humalainen Karhinen, kansalaissodan ajan punavanki, ottaa sanan haltuunsa ja näyttää taitonsa. Romaanin sisäkkäinen yleisö eli tässä tapauksessa työläiset ottavat hänen kertomuksensa hyvin vastaan.

”-Mutta Karhinen jatkoi – ja sitten hän sai suosiota, ja sekin on taas ymmärrettävää.

-Tuurit kun käy vaan ihmisellä, ei tässä muuta. Se ainakin haudan partaalle asti auttaa. Mutta miksei se ole niin, että se on tuuria vielä sielläkin. (Kansa nauraa.) Ei sunkaan se nyt sivu vie sielläkään. (Ja kansa nauraa.) Ja kun eihän tämän pitemmälle meitä käsketä tuolla

Raamatussakaan. Muuta kun viimeiseen päivään asti touhutaan. Ja sitähan me tehdään. Että jotakin lehmää pidetään aina, että saadaan omasta taasta maito. (Ja kansa kun nauraa.) Siinähan se on koko juttu. Ja minä luulen, että täällä on paljon rikkaita – ja palvovat rahojaan – mutta niitten ei ole ikäänään ollut niin hyvä olla kuin meidän. (Kansa on hiljaa.) Kun minun oli hyvä olla silloinkin, kun minä vankilasta tulin kotiin silloin 18. Ei ollut läheskään puolta leipää ja kymppi oli rahaa.” (Tapio 1967, 247)

Heti tähän perään Karhinen kertoo, miten hän punavankeudesta vapauduttuaan valmistaa erään ystävänsä kanssa ohrasta ja kaurasta rieskaa, jota sitten myy käypään hintaan toisille vielä vankeuteen jääneille punaisille. Tapion romaanista ei suoranaisesti käy ilmi, miten toiset työmiehet tähän kertomukseen reagoivat. Ilmeisesti kaikki kuitenkin kuuntelevat hänen pitkää kertomustaan kiinnostuneesti, sillä Karhinen on lahjakas kertoja. Toinen esimerkki Karhisen tavasta ottaa yleisönsä on hänen nuoruusvuosiinsa sijoittuvan Lommolan Fannille tehdyn kepposen kertominen. Karhinen ei suotta ole juttuiltojen sankari ja keskipiste. Minäkertoja toteaa, että hän istuu työmaaparakissa pöydän päässä, ja muut työmiehet ovat ryhmittyneet hänen ympärilleen. Hänen veroisensa ja jopa parempikin jutunkertoja on Vihtori Kautto, joka kuitenkin ei jostain syystä esiinny romaanissa Karhisen tapaisena juttuiltojen keskipisteenä. Muuten Kautto näyttää kyllä vakuuttavasti kykynsä kielenkäyttäjänä.

Näiden kriteereiden pohjalta voi todeta, että Marko Tapion lähestymistapa on ennen kaikkea esteettinen. Vaikka hänellä oli oma poliittinen, vasemmistohenkinen katsomuksensa ja vaikka työläisillä ja köyhillä on *Arktisessa hysteriassa* huomattava, eikä aina niin kielteinenkään roolinsa, on Tapio ollut uskollinen omille esteettisille motiiveilleen. Huomattava tosin on romaanin torso luonne. Mikäli kolmas ja neljäs osa olisivat valmistuneet, olisimme ehkä saaneet nähdä Harri Björkharryn kääntyvän takaisin isiensä ideologiseen ajatteluun päin. Toisaalta tämänkään kääntymyksen perimmäiset motiivit eivät olisi olleet pelkästään aatteelliset, sillä Björkharry etsi sovitusta.

Entä millaisen kuvan Palmgrenin tarkoittama työläiskirjailija sitten luo kuvaamistaan työläisistä ja työväenliikkeestä? Siteerauksessa oleva alleviivaus on tämän tutkimuksen tekijän.

”Siitä riippumatta, mitä työläis- (proletaari-)kirjallisuudelta ideologisesti toivomme ja ajankohtaisesti edellytämme, meidän on periaatteessa tunnustettava sen (työläiskirjallisuuden) piiriin kuuluvaksi kaikki työväenluokan makua, katsomuksia, ihanteita ja pyrkimyksiä kuvastava

kirjallisuus, joka on työväenluokasta syntynyttä. Riittää, että siinä ilmenee – vaikka muihin ideologioihin sekoittuneenakin – köyhälistöläinen luokkavaisto, yhteiskunnan luokkavaiston tajuaminen, elämän näkeminen omasta luokkanäkökulmasta, ”alhaalta ylöspäin”. (mt., 152)

Arktisen hysterian minäkertojan kuva työläisistä ja köyhistä on enemmän ”björkharrylainen” kuin ideologisesti väritynyt. Siten hän katselee tätä kansanosaa yleisinhimillisestä näkökulmasta. Björkharrylainen katsomus on enemmän realistinen kuin ideaalinen. Tämä ilmenee esimerkiksi juuri positiivisten työläishahmojen Janne Björkharryn ja Vihtori Kauton kohdalla. Väljästi ajateltuna Janne Björkharry täyttää Palmgrenin kriteerit muuten paitsi että hän haluaa siirtyä omistavaan luokkaan. Tämä yrittäjähenkisyys, joka korostuu vielä enemmän Vikki Björkharryssa, ei ole sopusoinnussa Palmgrenin ajatusten kanssa. Samoin Vihtori Kautto, toinen huomattavan positiivinen työläishahmo, on kuvattu korostetun epäideologisessa valossa. Mikään *Arktisen hysterian* kohta ei kumoa käsitystä siitä, etteikö Kautto voisi olla jopa porvarillisesti ajatteleva työläinen. Samalla tavalla kuin Kautto on Sylvi Björkharryn runebergiläisen sotakäsityksen antiteesi, on hän epäideologisuudessaan ja epäsovinnaisuudessaan myös Palmgrenin käsitysten antiteesi. Myös Vihtori Tukkimäki, yksi voimalaitostyömaan parhaista työläisistä, on epäideologinen hahmo.

Lisäksi Tapio ja Palmgren ovat selvässä ristiriidassa ideologisuuden suhteen. Tapion romaani luo pääosin kielteisen kuvan vasemmistolaisen katsomuksen omanneista henkilöistä. Björkharryn mielestä vasemmistolaisen, tässä tapauksessa kommunistisen, aatteen omaksuneet ihmiset ovat destruktiivisia arktisen hysterian kantajia, jotka ovat emotionaalisesti epäkypsiä. Sisäistekijä ja minäkertoja suhtautuvat kommunismiin pääosin jyrkän kielteisesti: köyhät kommunistit ovat toisten kadehtijoita, varastelevia ja ennakkoluuloisia ihmisiä. Tapio ei siis todellakaan ole vasemmistolaisen luokkavaiston tajuaja, enemmänkin opponeeraaja, huolimatta Katariina Kataamäen positiivisesta hahmosta.

Omaa kieltään puhuu myös sisäistekijän suorittama Harri Björkharryn valinta minäkertojaksi: työläisiä ja köyhiä ei tarkkaile yksi heistä, vaan porvarispojaksi itseään kutsuva ja ”suurpääomaa” edustava insinööri, jonka ajattelussa on nietzscheläisiä sävyjä. Muut henkilöiden ja tapahtumien valinnat osoittavat vielä osaltaan, ettei sisäistekijä uskonut sosialistiseen tasa-arvokäsitykseen. Jokainen luo elämänsä niillä eväillä, jotka hän on syntymässä saanut, oli kyseessä sitten porvari tai työläinen, *Arktisen hysterian* sisäistekijä katsoo.

Tapion romaanin politiikkakäsitys on ei-sosialistisuudessaan pragmaattinen ja pessimistinen, mistä esimerkkinä on Vikki Björkharryn elämäkääri. Sisäistekijä osoittaa kirjan valinnoilla, että politiikka on vallan ja kaunan välikappale, eikä suinkaan yhteisten asioiden hoitoa. Käsitys politiikasta kaunan välikappaleena kulminoituu juuri monomaanisessa luottamusmieheessä, josta ”uskovaisuudessaan” on luotu karikatyyrimäinen kuva. Pragmaattista politiikkakäsitystä *Arktisessa hysteriaassa* edustaa selvimmin minäkertojan isä Vikki Björkharry, jota voidaan pitää yhtenä antiteesinä Palmgrenin käsitykselle. Hän liittyy maalaisliittoon opportunistisista syistä, vaikka hänen oma taustansa ja mahdollisesti myös ajatusmaailmansa on sosialistinen. Kansalaissodan aikaan Björkharry kutsuu punaisia omikseen, mutta myöhemmässä vaiheessa hänen aatteellisuutensa on hämärtynyt.

Tarvittaessa Björkharryn opportunistinen näkemys sallii valtion varojen kavaltamisen omaan pussiin varsinkin, kun hänen korkea-arvoiset ystävänsä auttavat peittämään jäljet. Sisäistekijän pragmaattista valtakäsitystä tukevat myös teoksen nietzscheläiset sävyt: koska asiat valtiollisella ja maailmanlaajuisella tasolla ovat huonosti, tarvitaan joku henkilö, joka osaisi ajaa niitä oikealla tavalla olematta herkkäuskoinen tai väärän aatteen kannattaja. Sisäistekijä panee tehtyjen valintojen kautta *Arktisen hysterian* lukijan pohtimaan, mitä tapahtuisi, jos katkerat, heikon suhteellisuudentajun ja ”väärän” aatteen omaavat henkilöt pääsisivät hoitamaan asioita esimerkiksi valtakunnallisella tasolla. Vakaumukselliset kommunistit, joiden funktio on destruktiivinen, kuvataan kielteisesti.

Arktinen hysteria näyttäisi enemmänkin olevan antiteesi Palmgrenin näkemyksille, mikä seikka tulee erityisellä tavalla esille juuri köyhien kuvauksessa ja ideologisuudessa. Annettu kuva ei vastaa ideaalia. Tietoisesta antiteesistä ei silti varmaankaan ollut kysymys. Niin erilaiset olivat Tapion intressit kuin ahtaammin asioita tarkastelleen Palmgrenin.

Muodostaako *Arktinen hysteria* antiteesin Linnan Pohjantähti-trilogialle ja *Tuntemattomalle sotilaille*? Esimerkiksi romaanin Helsingin Sanomiin aikanaan arvostellut Max Rand väitti näin, samoin Pekka Tarkka Parnassossa. Randin mielestä *Arktinen hysteria* on Linnan trilogian antiteesi kolmessa mielessä. Ensinnäkin jo romaanin nimi on psykologisoiva vastalause Linnan sosiaalishistorialliselle isänmaalle ”pohjantähden alla”. Toiseksi Tapio etsii arktisen hysterian syitä oikeistolaisen keskushenkilön kautta. Kolmanneksi Tapio turvautuu perinteisen eepin kerronnan sijasta aikarakenteen hajottamiseen. (Rand 1967, Tarkka 1968)

Tämän tutkielman tekijän käsitys on se, ettei *Arktinen hysteria* ollut Pohjantähti-trilogialle ainakaan tietoinen antiteesi. Enemminkin voidaan sanoa, että siinä, missä Linna kuvasi suomalaisen esimodernin maalaisyhteisön elämää yhden suvun vaiheiden kautta realismin keinoin, käytti Tapio saman teeman kuvaukseen moderneja keinoja. Hän halusi tavallaan ”päivittää” saman teeman käsittelyn. Tosin Linnankin kerronnassa alkoi jo olla viittauksia moderniin, vaikka hän pysyikin realistisessa traditiossa (Niemi 1995, 153). *Arktista hysteriaa* voidaan hyvinkin pitää Pohjantähti-trilogian modernina versiona. Aikarakenne on hajotettu ja kerrontatekniikassa on modernismin mukaisesti otettu avuksi tajunnanvirta. Jo pelkästään näillä keinoilla kirjailija viestii maailman monimutkaistumisesta, joka kokemus oli tosiasia sodanjälkeisissä oloissa. Kirjailija itse pyrki tällä ratkaisulla sinfoniseen rakenteeseen, joka hänen suunnitelmassaan merkitsi tärkeää tapaa viestiä elämän prolemaattisuutta ja tuskaa (Fried 1989, 234-235).

Modernin kirjallisuuden piirteisiin kuuluvat mm. vieraus, yksinäisyys ja tyhjyyden tunne (Karkama 1994, 192). Tämä kaikki leimaa Tapion kirjan ja erityisesti sen päähenkilön todellisuutta. Linnan kerrontamaailmassa puolestaan eletään vielä perinteisemmissä tunnelmissa, jolloin vanhat maailmanselitykset pätevät. Tapion päähenkilö Harri Björkharry on Karkaman tarkoittama problemaattinen ja vieraantunut päähenkilö: samaa ei voi sanoa esimerkiksi Akseli Koskelasta. Päähenkilön problemaattisuutta Tapion romaanissa kuvaa mm. horjuminen kahden maailman, porvarien ja työläisten, välillä. Hän ei koe voivansa täydellisesti identifioitua kumpaankaan osapuoleen. Samoin Harrin suhde isäänsä on ristiriitainen. Vaikka hän on ns. isän poika, kuten Vikki oli Jannelle, on ainakin pojan kohdalla havaittavissa muutakin. Esimerkiksi seuratessaan sivusta oman isänsä mukilointia hän salaa toteaa nauttivansa näkemästään. Kolmanneksi minäkertoja, jonka arvomaailmassa luonto on tärkeällä sijalla, kokee ristiriitaisena asiana teknisen kehityksen aiheuttaman toimimisen, sillä voimalaitostyömaalla se merkitsee kotikylän kosken valjastamista teolliseen käyttöön. Kaiken kaikkiaan Tapion elämäkäsitys on pessimistisempi kuin Linnan. *Arktista hysteriaa* voidaan kutsua jopa postmoderniksi siinä mielessä, ettei romaani koskaan valmistunut (Niemi 1995, 155). Tahaton torsous ruokkii käsitystä syvästä kompleksisuudesta, siitä ettei asioille enää välttämättä löydy ratkaisuja, kuten vielä Väinö Linnan välittämässä realistisessa todellisuudessa löytyi..

Myös Harri Björkharryn väitetyn oikeistolaisuuden kanssa on oltava varovainen. Hänen arvostuksissaan on kyllä paljon aineksia, jotka äkkiä ajateltuina

viittaavat oikeistolaisuuteen, kuten työläisiin ja kommunismiin kohdistuva kritiikki. Toisaalta arvostelijat eivät ole huomanneet tai kyllin paljon noteeranneet sitä tosiasiaa, että minäkertojan suhtautuminen työläisiin on dualistinen. Kuten Marko Tapio totesi parisen vuotta ennen kuolemaansa, ei kukaan vielä voinut tietää, mihin suuntaan insinöörin kehitys lopulta kääntyisi (Honkanen 1971). Rakkaussuhde kommunistityttö Katjuskaan ja suhteen Björkharryssa aikaansaama kannantarkistus kommunismia kohtaan antavat osviittaa siitä, että käänös olisi lopulta tapahtunut vasemmalle päin. Relevantimpaa on todeta, kuten Anne Fried aikoinaan teki, että minäkertoja horjuu Nietzschen filosofian, sosialismin ja fasismin välillä (Fried 1975, 91). Hänen aatteellinen arvomaailmansa on koko ajan liiketilassa. Myös Randin väitteet minäkertojasta äärioikeistolaisen eliittiajattelun edustajana ovat subjektiivisia. Harrin maku kulttuurin suhteen on elitistissävyinen, mutta hänen ihmiskäsityksensä on silti pohjimmiltaan sama kuin isällään ja isoisällään. Näin hän osasi kommunikoida tavallisten köyhien kanssa ja ymmärsi heidän ajatusmaailmaansa.

Kaiken kaikkiaan väitteet Tapion oikeistolaisuudesta ovat yhtä huonosti perusteltuja kuin väitteet, että Väinö Linnaa voitaisiin trilogiansa perusteella pitää vasemmistolaisena.

Tapion ja Linnan välillä toki oli jännite. Ehkä selvin yksittäinen asia, missä tämä jännite romaanitasolla ilmenee, on suhtautuminen kansalaissotaan ja työläiskuva. Linnan myötätunto oli punaisten puolella, ja esimerkiksi torppareiden näkemykset saavat häneltä paljon ymmärtämystä. Tapio taas oli tasapuolinen ja näki kummallakin puolella olevan sankareita ja roistoja. Lisäksi Tapion romaanin työläiskuva on kriittisempi kuin Pohjantähti-trilogian. Vielä Linnan tuotannossa hyvä ja paha ovat selkeämmin erotettavissa toisistaan. Koskelat ja muut samaan luokkaan kuuluvat edustavat hyvää, eräät valkoiset ja heidän perillisensä pahaa, jos ei muuten, niin välillisesti. Niinpä on selvää, että Linnan romaani sai vasemmistolaisesti ajattelevilta kiitosta ja häntä itseään pidettiin vasemmistolaisena.

Tapion romaanissa hyvä ja paha ovat kompleksisemmin sidoksissa toisiinsa. Sekä porvareista että vasemmistolaisista löytyy niin sankareita kuin roistojakin. Lisäksi hyvä ja paha voivat ilmetä jopa samassa henkilössä. Hyvän ja pahan ambivalenssi näkyy erityisen havainnollisesti Vikki Björkharryssa. Hän on alussa turmeltumaton työläispoika, joka aikoo jatkaa isänsä jalanjalkia. Hänen äitinsä murha, joka on punaisten suorittama, muuttaa kuitenkin hänen elämänsä samoin kuin epäonnistunut avioliitto, ja vanhemmalla iällä hän näyttäytyykin ihanteensa

menettäneenä likaisena idealistina, rötöksiä tehneenä pääjohtajana, josta on tullut sulkeutunut kyynikko. Ambivalenssi on samalla aatteellinen: Björkharry on vuosikymmenien aikana tehnyt pragmaattisista syistä kääntymyksen sosialismista keskustalaisuuteen. Samalla hänestä on tullut valtionhoitajapuolueen näkyvä vallankäyttäjä.

Pohjantähti-trilogian päähenkilöiden aatteelliset asetelmat ovat mutkattomampia. Akseli Koskela oli kansalaissodassa punakaartilainen komppanianpäällikkö. Silti hänen elämäntyönsä kotitilallaan merkitsi sitä, että hänestä ja hänen jälkeläisistään oli tulossa omistavan luokan jäseniä, talollisia. Säädynvaihto on Koskeloidenkin kohdalla tosiasia, vaikkeivät he edustakaan suurpääomaa kuten Björkharryt, vaan talonpoikaistoa. Tapion työläiskuva on myös pessimistisempi ja naturalistisempi kuin Linnan, eikä hän pidättäydy käyttämästä kuvauksensa apukeinoina mm. groteskia ja makaaberia. Vaikka Väinö Linnakaan ei käsitellyt työläisiään silkkihansikkain, hänen luomansa kuva heistä oli mutkattomampi ja vähemmän ristiriitainen.

Tapion sotakuvakaan ei ole Linnan sotakuvan antiteesi. Itse asiassa voidaan todeta, että Tapion romaanin näkemys jatkosodasta on jopa proletaarisempi kuin Linnan, sillä jatkosotaa tarkastellaan pääosin vain sekatyömies Vihtori Kauton kautta. Hän saa vapaasti kertoa oman näkemyksensä, vaikka onkin alisteinen kertoja. Tosin Tapion sotakuva on epäideologisempi kuin Linnalla, joka mm. salli kommunisti-Lahtisen ylistää venäläisten sotilaiden erinomaisuutta. Myöskään erilaisiin sotamiestyyppeihin ja heidän persoonallisuuksiensa problematiikkaan ei Tapio panostanut niin paljon kuin Linna *Tuntemattomassa sotilaassaan*. Tässä mielessä Tapion kuva on yksiviivaisempi. Lisäksi Tapion sotakuvauksesta puuttuvat kansanmies-Kauton fokalisoinnin vuoksi virallisemmat elementit, kuten ministerin radiopuheet, jotka Linnan romaanissa ovat mukana sodan alussa ja lopussa.

Juhani Niemen mielestä tuntuu siltä kuin Tapio, vastakohtana Linnan edustavalle kollektiiville, psykologisoisi sodan, kuvaisi sitä tunteiden ja impulssien liike-energiana. Siten materiaaliset voimasuhteet kesällä 1944 eivät kertojan mukaan olisikaan ratkaiseva tekijä suomalaisten tappiolle. Niemi perustelee näkemystään minäkertojan toteamuksella, että Kauton kertomukseen astuu alkuvuoden 1944 tapahtumista alkaen jokin ”epätoivo, jokin syvempi suru tai huoli ilman, että Neuvostoliiton kesällisellä ylivoimaisella armeijalla on sen kanssa mitään tekemistä” (Niemi 1988, 138, Tapio 1968, 370). Toisaalta Kautto korostaa koko ajan sitä tosiasiaa,

että hän on vain mitätön osanen sodan suuressa kurimuksessa, eikä hänellä myöskään ole älyllistä eikä tiedollista pätevyyttä analysoida suuria kuvioita. Niemen havaintoon Tapion psykologisuudesta voidaan vielä lisätä toteamus tämän Linnaa suuremmasta naturalismista. Sodan mielettömyyden kuvaamisessa mennään hieman vielä Linnaa pitemmälle, kuten kohdassa 4.3.3. jo on todettu.

Pikemminkin Tapion sotapuheenvuoro voidaan nähdä antiteesinä 1960-luvun radikaalille ilmapiirille: tuolloinen älymystö kyseenalaisti mielellään suomalaisten käymien sotien oikeutuksen.

Merkillepantavaa on vielä se, että *Täällä Pohjantähden alla* ja *Arktinen hysteria* kuvaavat kumpikin suunnilleen samoja ajanjaksoja Suomen historiassa. Kuvausajankohdan alku on viime vuosisadan viimeinen vuosikymmen, päätepiste toisen maailmansodan jälkeinen aika. Linna lopettaa romaaninsa 1950-luvulle, Tapio taas 1960-luvulle.

Linnan ja Tapion eroavaisuuksia voidaan vielä valottaa teosten sukujen päähenkilöiden kautta, jolloin tarkasteluun nostetaan Jussi, Akseli ja Vilho Koskela sekä Janne, Vikki ja Harri Björkharry. Heidä kutakin tarkastellaan vastakohtaparina siten, että vastakkain ovat Jussi Koskela ja Janne Björkharry, Akseli Koskela ja Vikki Björkharry sekä Vilho Koskela ja Harri Björkharry.

Jussi Koskela on perusluonteensa ja torppariutensa vuoksi hyvin auktoriteettiuskoinen mies, joka nöyrästi, mutta mielessään kiroillen suorittaa torpparin velvollisuudet. Hän on Salpakareille helppo alamainen, jonka käytös on joka tilanteessa hyvin ennustettavaa. Janne Björkharry taas on reipas ja kovaluonteinen mylläri, koleerinen luonnetyyppi, joka ei auktoriteetteja kunnioita. Siinä, missä Koskela suhtautuu kirkkoherraan ehdottoman kunnioittavasti, Janne Björkharry puolestaan käy isäntäänsä Ville Lommolaan jopa käsiksi. Björkharry on ominaisuuksiensa puolesta tavallisten työläisten yläpuolella. Koskela taas on sitkeä ja hidas hämäläinen, yksi monista torppareista. Hän pohjustaa loputtomalla ahkeruudellaan sukunsa tulevaa hyvinvointia, samoin kuin Björkharrykin omalla tahollaan. Lisäksi ehdoton oikeudenmukaisuuden taju yhdistää kumpaakin.

Heidän poikiensa Vikki Björkharryn ja Akseli Koskelan aikana kehitys alkaa eriytyä. Vuoden 1918 tapahtumat vaikuttavat kummankin elämään, mutta eri tavalla. Torpparin Koskela on veljessodassa punainen komppanianpäällikkö, joka reagoi omiensa häviöön ja omaan täpärään välttymiseensä kuolemantuomiolta jättämällä ideologiat ja politiikan. Hänen elämänsä tärkeimmäksi päämääräksi tulee Koskelan tilan

kohottaminen maataloksi toisten rinnalle, missä hän uutteruutensa ja päättäväisyytensä ansiosta onnistuukin hyvin. Vikki Björkharry aloittaa uransa työläisenä, mutta kun punaiset huhupuheiden perusteella puukottavat hänen syyttömän äitinsä, reagoi hän tähän pettymykseen vaihtamalla yhteiskuntaluokkaa. Hän on Koskelan tapaan monessa suhteessa ympäristönsä yläpuolella, mutta avioliiton aiheuttama pettymys herättää hänessä liikemiehen, joka osaa kyynärpäätaktiikan ja hämärän pelin.

On sanottu, että Akseli ja Vilho Koskelassa yhdistyvät suomalaisen miehen parhaat puolet. Linnaan perehtyneen N.-B. Stormbomin mielestä tämä käsitys on kuitenkin vailla täyttä katetta, sillä Akselissa on juroja ja äkkipikaisia piirteitä, Vilho taas on pohjimmiltaan vähän passiivinen, epäröivä ja epävarma luonne (Stormbom 1992, 242). Niinpä kyseessä voidaan sanoa olevan lähinnä myyttisen käsityksen. Vikki ja Harri Björkharry, jotka eivät ole yltäneet suomalaisessa keskustelussa myyttiselle tasolle, puolestaan näyttäytyvät kaksinaisemmassa valossa. Vikissä hyvät ominaisuudet korostuvat keski-ian kynnykselle saakka, mutta sittemmin hyvä ja paha sekoittuvat hänessä monimutkaisella tavalla. Viimemainittu taas on problemaattinen luonne. Anne Friedin mukaan hän vasta etsii henkistä miehuuttaan (Fried 1975, 91)

N.-B. Stormbomin mukaan Linna on tuotannossaan suominut tyhmyyttä ja valheellisuutta, missä tahansa hän on sitä huomannut, puolueesta, ideologiasta ja teorioista riippumatta (Stormbom 1992, 248). Sama periaate, ehkä vieläkin vahvempana, määrää Tapion *Arktista hysteriaa*. Tämä seikka varmaankin jäi huomaamatta niiltä subjektivisteilta, jotka 1960-luvun lopussa nimittivät tätä oikeistolaiseksi, jopa fasisistiseksi kirjailijaksi. Sekä Linna että Tapio ovat suorittaneet kirjailijan perustehtävänsä ja sitoneet esitystavan oman aikakautensa koodeihin.

Linnan ote on yhteiskunnallisempi, Tapion psykologisempi. Siksi Linnan kirjassa on suoranaisia poliittisia aineksia, joita taas Tapiolla on vähemmän. Linnan henkilöiden sisäiset ristiriidat puolestaan ovat ohimeneviä (Karkama 1971, 281). Mutta tulkittiinpa Linnan ja Tapion aatteellisia ja yhteiskunnallisia painotuksia miten tahansa, löytyy kummaltakin eräs mielenkiintoinen, sukujen kuvauksen kannalta jopa fundamentaalinen peruseriaate: kummatkin suosivat yrittäjähenkisyyttä, olipa keskushenkilö miten sosialistinen tahansa. Kummankin romaani antaa ymmärtää, että yrittäjähenkisyys on voima, joka vie maailmaa eteenpäin. Ajatus ei ole lähtöisin ainakaan vasemmistoideoista. Yrittäjähenkisyyden taustalla luonnollisesti on ajatus siitä, että ominaisuudet periytyvät ja mahdollistavat hyvinkin vaatimattomista oloista lähteneiden sukujen nousun viimeistään sodanjälkeisessä Suomessa.

5. TYÖLÄISKUVA JA KONFLIKTI

5.1. Konfliktromaaniin määritelmästä

Konfliktromaani ei ole tunnettu konventionaalisessa genremäärittelyssä, mutta täysin tuntematon se ei silti ole (Lilja 1984, 7). Vuonna 1953 termi konflikti määritellään Joseph T. Shipley'n toimittamassa kirjallisuustieteellisessä sanakirjassa *Dictionary of World Literature* (1953) seuraavasti:

”It involves two opposing forces; not more, for the emotional flow of the receptor is drawn with one, and all others surge to support or to retard this. These forces may be embodied (1) on two individuals, hero and villain (*Treasure Island*; all melodramas); 2) in one person and society (Dickens’ social novels; most fiction spanning a whole life); 3) within one individual, the protagonist, as when love and duty (Sp. Drama) are at odds, or faith and disillusion vie (*Silas Marner*); most great works are of this type. *A Tale of Two Cities* combines the inner and the outer conflict. These must also be a cause of opposition, or a goal. The events of the conflict form the plot; their decisive moment marks the climax of the play or story.” (mt., 75)

Tämän määritelmän mukaan konfliktissa siis on kyse kahden vastakkaisen voiman yhteenotosta. Vastakkaisina voimina voivat toimia kaksi henkilöä tai yksilö ja yhteiskunta tai sitten konfliktissa voi olla kysymys päähenkilön sisäisistä ristiriidoista. Lisäksi konfliktit voidaan luokitella ulkoisiksi ja sisäisiksi.

Harry Shaw puolestaan jakaa konfliktit kolmeen pääluokkaan: fyysisiin, sosiaalisiin ja sisäisiin. Fyysisissä konflikteissa on kysymys ihmisen ja luonnon välisestä kamppailusta. Sosiaalinen konflikti puolestaan tarkoittaa kahden yksilön välistä kamppailua, esimerkiksi kaksi miestä voi kamppailla saman tytön rakkaudesta. Sisäisessä konfliktissa on kysymys vastakkaisten voimien kamppailusta päähenkilön sielussa. Vaikka tällaisen ristiriidan omaava henkilö ei olisikaan romaanissa yksin ja vaikka hänen ympärillään tapahtuisi asioita, olisi kerronnan polttopiste silti sisäisessä konfliktissa. Yksi sosiaalisen konfliktin muunnelma on Shawn mukaan päähenkilön taistelu yhteisöä vastaan. Vielä yhtenä konfliktin lajina Shaw mainitsee yksilön taistelun kohtaloa vastaan. Siitä huolimatta konfliktin päälajit ovat hänen luokituksessaan em. kolme konfliktia. (Shaw 1972, 91-92)

Mitä tulee suomalaiseen tutkimusperinteeseen, Pertti Karkaman vuonna 1971 ilmestynyt väitöskirja *Sosiaalinen konfliktromaani* käsittelee nimensä mukaisesti sosiaalisen konfliktromaania käsitettä. Hän määrittelee sosiaalisen konfliktromaania sellaiseksi, jossa ristiriidat johtuvat yhteiskunnan luokkarakenteesta (Karkama 1971, 8). Tällaisessa romaanissa henkilöiden väliset sosiaaliset ristiriidat ovat luokkaristiriitoja tai niistä johdettavissa. Tällöin tutkimuksen selittävänä koodina toimii yhteiskunnan luokkarakenne (mt., 10).

Tapion romaanissa on toki paljon yhteiskunnan luokkarakenteesta johtuvia ristiriitoja, mutta on muitakin, kuten esimerkiksi psykologisia, sosiaalisia, fyysisiä ja valtioiden välisiä konflikteja. Näin Karkaman malli ei suoraan päde *Arktiseen hysteriaan* eikä pysty selittämään kaikkea problematiikkaa, vaikka perusluokkien, porvariston ja työväenluokan, välisestä konfliktista onkin romaanissa monta konkreettista esimerkkiä ja vaikka tutkimukseen valittujen romaanien kuvausajankohta (1885-1962) on lähes sama kuin *Arktisen hysterian* (1890-1965). Romaani on liian monimuotoinen alistuakseen relevantisti vain tällaiseen malliin. Karkaman mielestä teoksessa kuuluu heijastua kirjailijan ja maailman välinen dialektinen suhde (Karkama 1978, 73). Tämä ei varmasti toteudu Tapion romaanissa, sillä näkökulma siinä on paljon syvempi kuin mihin pelkkä dialektiikka antaisi edellytyksiä. Tosin myös Karkama toteaa, ettei teoksia voida täysin selittää yhteiskunnan luokkarakenteen pohjalta (Karkama 1971, 294).

Karkaman tarkoittamassa ”sosiaalisessa konfliktromaani” päähenkilönä on toimiva problemaattinen yksilö, jonka käyttäytymisessä ilmenevät kvalitatiiviset arvot ja autenttiset päämäärät” (mt., 300). Problemaattisessa yksilössä kuvastuu kirjailijan ambivalenttinen asema perusluokkien välissä. Problemaattinen yksilö ilmaisee usein vieraantumisen vastakohtana ja kieltona ihmisen olemuksen, jonka tulisi toteutua. Problemaattisen yksilön suhde perusluokkiin määräytyy kunkin kirjailijan asemasta ja ideologiasta kuitenkin niin, että suhde ns. väärään tietoisuuteen on aina kielteinen, suhde alaluokkaan taas muuntuva. (mt., 300) *Arktisessa hysteriaassa* problemaattisen yksilön rooli on varattu minäkertoja Harri Björkharrylle. Hän näkee sekä porvareissa että työläisissä hyviä ja huonoja puolia. Kirjailija on tietoisesti asettanut hänet kahden maailman väliin, josta hän voi kriittisesti tarkastella kumpaakin (Honkanen 1971). Näin hän ei yksiselitteisesti täytä Karkaman kriteeriä. Toisaalta Karkama puhuu sosiaalisten konfliktromaani tekijöiden yhteiskunnallisesta taustasta, koska jokainen rakennetyyppi on seurausta tietynlaisesta ideologiasta. Kyseisten

kirjailijoiden tausta on hänen mukaansa jossain määrin samanlainen (Karkama 1971, 20). Tässä mielessä Marko Tapio täytti Karkaman kriteerit: hänellä oli sekä työläistäusta että sosiaalidemokraattinen katsomus (Kuhna 1998b).

On merkillepantavaa, ettei Tapion romaani päässyt mukaan Karkaman tutkimukseen. Yksi tärkeä syy oli varmasti se, että teos oli tutkimuksen aikana edelleen keskeneräinen. Vielä 1970-luvun alussa, jolloin Karkama viimeisteli väitöskirjaansa, Suomessa odotettiin yleisesti, että Tapio kirjoittaisi romaaninsa loppuun. *Arktisen hysterian* keskeneräisyydestä huolimatta Karkama olisi voinut edes mainita romaanin omassa tutkimuksessaan, mitä ei kuitenkaan tapahtunut. Niinpä onkin syytä olettaa, että Karkama diskriminoi romaanin tutkimuksestaan, koska totesi, ettei se täytä edes minäkertojan arvojen osalta hänen sosiaaliselle konfliktiromaanille asettamia kriteereitä.

Tämän tutkimuksen kannalta konfliktiromaanin määrittelee relevanttimmin Pekka Lilja, jonka mukaan konfliktiromaani on sellainen, jonka struktuurissa konflikti on dominoiva tekijä (Lilja 1984, 7). Esimerkiksi tällaisesta romaanista hän ottaa Väinö Linnan *Tuntemattoman sotilaan*. Liljan määritelmän yksi ansio on siinä, että se on kirjallisuustieteellisempi kuin Karkaman määritelmä. Hän toteaa tutkimuksessaan, että jonkinasteinen konflikti kuuluu proosateokseen lähes aina, joten on tietysti perusteita katsoa termi konfliktiromaani jossain määrin liiankin yleistäväksi. *Tuntematonta sotilasta* analysoidessaan hän kuitenkin tarkoittaa konfliktiromaanilla romaania, jossa konflikti on romaanin struktuuria dominoiva tekijä. Konflikti kirjallisesti ymmärrettynä, ei siis sosiologisena terminä, merkitsee tässä yhteydessä teoksen henkilöiden välillä olevien tai yhdessäkin henkilössä olevien vastakohtien yhteentörmäystä. Esimerkiksi Linna rakentaa selvästi romaaninsa etenemisen ja komposition erilaisten konfliktien varaan, Lilja perustelee. (mt., 9-10) Edelleen Lilja toteaa kirjallisuustieteellisestä aspektista käsin, että sana konflikti juontuu samaan lähtökohtaan kuin konflikti yleisenäkin terminä eli latinankieliseen termiin *confligere*, joka merkitsee taistelemista tai yhteenottamista. Toisin sanoen kyse on vastakkaisten voimien kamppailusta. (mt., 7) Lilja ottaa kantaa myös genrekeskusteluun toteamalla, että konfliktiromaani voitaisiin ottaa romaanilajin nimikkeeksi, jolloin se voisi korvata useita sellaisia romaanilajeja, joissa konflikti on keskeinen strukturoiva tekijä (mt., 89).

Myös *Arktisen hysterian* rakenteessa konflikti on määräävä tekijänä, puhuttiinpa sitten Harri Björkharrysta tai Vihtori Kautosta, luokkien välisestä suhteesta tai vaikkapa päähenkilön vanhempien avioliitosta, johon säätyeroista johtuvat ristiriidat

säteilivät voimakkaasti. Lisäksi voimailostyömaan todellisuutta leimaavat voimakkaasti luokkien välinen konflikti ja fyysiset konfliktit. Näistä ongelmista syntyvien jännitteiden varaan rakentuu teoksen juoni keskeisellä tavalla. Lisäksi sota, joka ratkaisevalla tavalla leimaa toista osaa, on tärkeä konfliktin laji. Kyseessä on kahden valtion, Suomen ja Neuvostoliiton, välinen konflikti. Sitäpaitsi sotamies Vihtori Kautto, sotaosuuden minäkertoja, on näkyvästi konfliktissa armeijan virallisen normiston ja muutamien esimiestensä kanssa. Sotaosuuks ei suinkaan olisi päättynyt toiseen osaan, sillä Vihtori Kauton olisi ollut määrä kertoa kolmannessa osassa Lapin sota. Myös sodan välilliset vaikutukset olisivat ainakin terävöittäneet jo olemassaolevia konflikteja kolmannessa ja neljännessä osassa ainakin Vikki Björkharryn osalta, joka sodan loppukuukausina tuomittiin kolmeksi ja puoleksi vuodeksi sotilasvankeuteen. Heikki Siltala toteaa kolmea sotaromaania käsittelevässä väitöskirjassaan *Kolmen rintaman konfliktit* (1996), että kaikki sotaromaanit voidaan löyhästi tulkita konfliktiromaaneiksi, onhan sota-käsitteellä ilmiselvä semanttinenkin yhteys sota-termiin (mt., 25). Lisäksi Tapion romaanista löytyy kaikkia niitä konfliktin lajeja, jotka Harry Shaw mainitsee em. typologiassaan. On huomattavaa, kuinka hän mainitsee eräänä sosiaalisen konfliktin muunnelmana päähenkilön taistelun yhteisöä vastaan. Tapion romaanin minäkertojahan on tällä tavalla konfliktissa ympäröivää työläisyhteisöä vastaan.

Suomalaista sukuromania tutkinut Lajos Szopori Nagy puhuu tutkimuksessaan konfliktista sukujen kohtaloissa. Peruskonflikti on olemassa, mutta sitä muunnellaan ja täydennellään jatkuvasti uusilla ristiriitatilanteilla. Nagy toteaa, että hänen tutkimistaan kirjailijoista Marko Tapio on Eeva Joenpellon ohella pystynyt soveltamaan tätä mallia kaikkein monipuolisimmin. (Nagy 1986, 69) Toisaalla hän tutkimuksessaan sanoo, että Tapion romaanissa on kuvattu tämän vuosisadan Suomen historia taukoamattomana uusien konfliktien syntynä, siis pysähtymättömänä kiertoliikkeenä, ei mihin tahansa suuntaan käyvinä askeleina. Teoksen myöhemmät osat olisivat ehkä voineet muuttaa tätä käsitystä osin samanlaiseksi kuin muillakin kirjailijoilla, mutta tuskin olennaisesti. (mt., 121)

Arktisesta hysteriasta voidaan siis perustellusti puhua konfliktiromaanina. Cleanth Brooks ja Robert Warren toteavat, että konfliktilajien monipuolisuus on hyvän konfliktiromaanin tunnusmerkki (Brooks & Warren 1959, 652-653). Myös tämä ehto toteutuu Tapion romaanin kohdalla. Kirjailija ei ole pelkistänyt romaaninsa konfliktikategoriaa esimerkiksi vain fyysisiä konflikteja ja sotaa käsitteleväksi, vaan

juonen yhteyteen on rakennettu monisyinen luokkien välinen konflikti. Myös minäkertoja Harri Björkharry joutuu samanaikaisesti taistelemaan niin sisäisten kuin ulkoisten konfliktien kanssa.

Tässä tutkielmassa tarkastellaan muutamia niistä konflikteista, jotka tutkimusaiheen kannalta katsottuna ovat relevantteja. Näin esimerkiksi Harri Björkharryn sisäinen konflikti sivuutetaan paljon vähemmällä kuin mitä sen painoarvo koko teoksen problematiikkaa määräävänä tekijänä edellyttäisi. Samoin sotaa konfliktin aiheena ei enää käsitellä, koska sotaosuutta on jo käsitelty varsin tyhjentävästi alaluvussa 4.3.3. Myös hyvän ja pahan välinen konflikti jää käsittelemättä, koska sen aspekti olisi enemmän psykologinen, eikä siten suoraan tämän tutkielman aiheeseen liittyvä. *Arktisessa hysteriassa* tämä konflikti on kompleksinen esimerkiksi Vikki Björkharryn osalta. Vikki ja Sylvi Björkharryn välinen ideologinen konfliktikin jää vähemmälle huomiolle, koska sitä on jo aiemmin tässä tutkimuksessa käsitelty.

5.2. Luokkien väliset konfliktit

Tapion romaanissa on kaksi vastakkaista maailmaa, rikkaiden talollisten ja toisaalta köyhien torppareiden. Fiktiivisten saarijärveläisten köyhyyttä on kirjassa kuvattu monin vivahtein ja sävyin. Minäkertoja toteaa, että paikkakunnalla on paljon aineellisessa puutteessa eläviä ihmisiä, joiden ajatusmaailmaan köyhyys lyö voimakkaasti leimansa. Luokkien välille syntyy automaattisesti jännite, joka heijastuu merkittäväällä tavalla läpi romaanin tapahtumien kulminoituakseen sitten voimallitustyömaalla.

Myös Parnassoon *Arktisen hysterial* toista osaa arvostellut Pekka Tarkka näkee köyhyiden ja kurjuuden eräänä fundamentaalisenä syynä luokkien väliseen konfliktiin. Työläiset elävät oloissa, joissa heillä kertakaikkiaan ei ole mahdollisuutta parempaan elämään. Vaikka monet pyrkivät pääsemään parempiin olosuhteisiin, ovat nämä yritykset tuomitut epäonnistumaan. Köyhyiden ja henkisen mitäänsanomattomuuden keskellä ihmisistä tulee katkeria, ja ennen pitkää kielteiset tunteet kasautuvat ihmisen mieleen. Tarvitaan vain arena, tässä tapauksessa voimallitustyömaa, jossa räjähdys voisi tapahtua. (Tarkka 1968, 113)

Luokkien välinen konflikti leimaa *Arktisen hysterial* vuosikymmeniä jo tapahtumien alkupisteenä olevasta vuodesta 1890 alkaen, jolloin Janne ja Hiltu Björkharry muuttavat Saarijärvelle talollinen Ville Lommolan omistamalle myllylle.

Janne joutuu jatkuvasti taistelemaan isäntänsä mielivaltaa vastaan, jonka suurimpana kannustimena on tämän tyrannimainen käsitys talollisen paremmuudesta alempiluokkaisiin nähden. Lommolan runsas alkoholin käyttö luonnollisestikin vain pahentaa tilannetta. Lommola haluaa jatkuvasti tuoda ilmi omaa talollista ylemmyyttään, ja hän tokaisee joskus ohimennen olevansa ”pieniä aatelii”. ”Tästä työsuhteesta nousee esiin vielä monta tapausta tämän jonkinlaista arktista hysteriaa potevan kansan keskinäisistä erimielisyyksistä ja toistensa katkeroitamisesta – noina vuosisadan vaihteen aikoina”, toteaa minäkertoja osuvasti (Tapio 1968, 136). Kovaluontoinen Janne pitää menestyksellisesti puoliaan Lommolaa vastaan, mutta ilman yhteenottoja se ei tapahdu. Jo miesten ensitapaamista sävyttää sanallinen konflikti. Myöhemmin paineet purkautuvat myös fyysisen konfliktin kautta, kun Janne tulistuu aran vaimonsa osaksi tulleesta kohtelusta.

Jannen ja Lommolan vaikea suhde on *Arktisessa hysteriassa* näytetty osana laajempaa yhteiskunnallista todellisuutta. Lommolan kaltaisten isäntien huonosti harkittu mielivalta oli tsaarin aikana Suomessa enemmän sääntö kuin poikkeus. Minäkertoja ei suotta toteakaan, että tästä nurjasta kohtelusta johtuvan kaunan oli pakko päästä purkautumaan vuoden 1918 tapahtumien yhteydessä, niin suurista patoutumista oli kysymys.

Vuoden 1918 tapahtumat pohjustavat muutenkin tärkeällä tavalla luokkien välisiä konflikteja ja sitä myötä romaanin juonta. Koston kierre alkaa: valkoiset teloittavat ensin Akseli Kataamäen, ja tämän veljet puolestaan kostavat murhan tappamalla täysin syyttömän Hiltu Björkharryn. Hiltun poika Vikki puolestaan ampuu jatkosodassa epäselvissä olosuhteissa Niilo Kataamäen, veljessarjan nuorimman. Näistä veritöistä syntyy paljon vihaa ja katkeruutta, joka vaikuttaa vielä voimallistustyömaan päivinä 1960-luvun alkupuolella. Humalaisten työmiesten tuntoja ennen Vikki Björkharryn mukilointia kuvaileva tajunnanvirta nimittäin antaa ymmärtää, että kaunat ovat osaltaan peräisin jo vuodelta 1918. Myös Vikki Björkharry joutuu nyt vastaamaan tuonaikaisista tekemisistään, olivatpa ne millaisia tahansa. Sillä ei enää ole merkitystä, että Björkharry oli tuolloin punainen ja yhtä työläinen kuin parakissa istujatkin. Kansalaissodan aikana syntyy paljon väärinkäsityksiä.

”.....Sinä et muista sitä niin. Mutta muistatkos sen kun isäs panetti minun isän kiinni kapinakevänä kaheksantoista, syyttömän miehen perkeleen hounit veivät ja pitivät kaks viikkoa esikunnassa putkassa ja nälässä ja koko kevään käyttivät joka toinen päivä näytättämässä itseänsä seitsemän

kilometrin matkan eestakasin. Etpähän sinä muista, mut isäs muistaa se oli silloin saman ikäinen kuin minäkin. Meinasit tapattaa sen miehen, mutta pääsivät väliin. (Tapio 1967, 53)

Vaimonsa väkivaltaisesti menettänyt Janne Björkharry, ”työläisten työläinen”, näyttää epäluottamuksensa omaa luokkaansa kohtaan alkamalla lähentyä vanhaa Wastinkia, suojeluskunnan päällikköä ja pankin hallituksen puheenjohtajaa. Helpoksi tämän lähestymisen tekee se, että Wastingin luokka-asenteita eivät rasita ennakkoluulot. Hän ei vierasta Jannea tämän proletaarisesta taustasta huolimatta. Jannen poika Vikki puolestaan kokee äitinsä murhan totaalisenä pettymyksenä omaa luokkaansa kohtaan, mikä johtaa säädyn vaihdokseen. Janne ei koe poikansa ratkaisua omalta kannaltaan aivan luontevaksi. Hän tuntee jo tämän häissä olonsa hyvin vaivaantuneeksi paikkakunnan vaikuttajien keskellä ja poistuu paikalta heti, kun se vain on mahdollista. Luokkien välinen skisma heijastuu myös Janne Björkharryn hautajaisissa 1930. Vaikka hänen poikansa on Plataanin talon isäntä ja pankinjohtaja, eivät läheskään kaikki talolliset halua tulla viettämään mylläriin hautajaisia.

Yksi syy luokkien väliseen konfliktiin löytyy kateudesta, jota saarijärveläiset väistämättä alkavat tuntea Vikki Björkharrya kohtaan tämän alkaessa menestyä. Yksi osoitus hänen liiketaloudellisesta visionäärisyydestään on ennen toista maailmansotaa tehty päätös kaksinkertaistaa Plataanin talon velat ja lisätä tätä kautta huomattavasti talon omistuksia. Hän nimittäin arvaa, että rahan arvo putoaa sodan myötä, kiinteän omaisuuden taas ei.

Vaikka Björkharryn töissä ja toimissa ei ainakaan ennen 20-lukua ja –30-luvun alkupuoliskoa pystytä osoittamaan olevan mitään hämärää, syntyy ympäristössä salainen kauna häntä kohtaan. Ylivertaisin ominaisuuksin varustetun miehen menestys herättää negatiivisen vastareaktion. Oman ristiriitaisen lisänsä tähän asetelmaan tuo se, että suureksi maanomistajaksi ja pankinjohtajaksi kohoava Vikki Björkharry on alkuperältään mylläriin ja torpparin poika. Tämä ristiriitainen suhtautuminen näkyy sekä Björkharryn entisen että uuden luokan edustajien ajattelussa: ensinmainitut alkavat vihata ja kadehtia häntä, viimeainitut puolestaan kokevat epämääräisesti, että renkitupalaisen lahjakas jälkeläinen muodostaa heille uhan. Jännitys Björkharryn ja hänen ympäristönsä välillä alkaa kasvaa. Samalla tavalla alkoi Linnan Pohjantähti-trilogiassa kasvaa jännitys Akseli Koskelan ja ympäristön kanssa siinä vaiheessa, kun tämä rupesi peräämään torpparien oikeuksia. Koskelan tapauksessa välit kiristyvät

omistavaan luokkaan päin, Björkharryn tapauksessa käytännössä sekä omaan luokkaan että työläisiin.

Joka tapauksessa Vikin toiminta 20- ja -30 -luvuilla heijastuu työmiesten asenteissa voimalaitostyömaalla. Luokkien välisen konfliktin yksi perimmäisiä syitä on siinä, että työläisten mielestä Vikki Björkharry on aikanaan hankkinut omaisuutensa vääryydellä. Esimerkiksi seppä Konttisen tapaus on kaikkien tiedossa, ja muitakin vastaavia miehet tietävät luetella. Pankin hallitus joutui aikanaan tekemään päätöksen, ettei seppä Konttinen saa vekselin takaisinmaksuun enää lisääaikaa, vaan hänen mökkinsä ja vähät maansa joutuvat pankin haltuun. Pahaksi onnekseen Vikki Björkharry joutuu tuolloin tiedottamaan päätöksestä Konttiselle, joka hallintokulttuuriin perehtymättömänä ja subjektiivisena kokijana luulee, että tämä on ollut ratkaisevalla tavalla Björkharryn päätös. Tässä on jälleen kysymyksessä yksi niistä monista väärinkäsityksistä, joiden syntyminen ei anna edullista kuvaa työläisten eikä köyhien ajattelusta. Väärinkäsityksen syntyyn myötävaikuttaa osaltaan vielä se, että Konttisen omaisuus joutuu pankin kautta Björkharryn haltuun. Pankinjohtajan lunastusmenettely on täysin laillinen, mutta silti se herättää paikkakunnalla vihaa. Vikki Björkharry alkaa saada niskoilleen entisen oman luokkansa edustajien vihoja, koska hän pystyy halvalla lunastamaan nurin menneitä taloja ja moninkertaistamaan omaisuutensa. Ilkeiden tulkintojen mukaan hän tahallaan käyttää hyväkseen toisten hädänalaista asemaa voidakseen rikastua. Yksiselitteistä vastausta tähän ei voida antaa, mutta selvää on, että Vikki Björkharryn suuri sisäinen muutos ajoittuu noille vuosille.

Björkharrya ei pelasta työläisten moraaliselta tuomiolta edes se, että kaikki on aikanaan tapahtunut laillisesti. Kansan keskuudessa syntynyt mielikuva, oli se miten epätarkka ja vääristynyt tahansa, on vuosikymmenien aikana vain vääristynyt lisää. Työläisten oikeustajuun ei ylipäättään mahdu, miksi seppä häädettiin pois, vaikka pankilla olisi ollut kaikki edellytykset joustaa maksun odottamisessa yksi viikko. Pankin ja Björkharryn tiukkuuden takana nähdään olevan selvää ahneutta, rikas riistää köyhää ja heikkoa häikäilemättömästi.

Toisaalta minäkertoja toteaa lakkoamun tapahtumia kuvaillessaan, ettei pakkohuutokauppaan joutuneilla ollut todellista toivoa. Vaikka heidän kohdallaan olisi joustettu esimerkiksi maksuajan suhteen, ei se vielä olisi tuonut lopullista ratkaisua asiaan. Mutta yksiviivaisiksi kuvatut työläiset ja köyhät haluavat tehdä jostakin syyppään, ja tässä tapauksessa rooli on varattu Vikki Björkharrylle. Kun Vikki ja Harri Björkharry kohtalokkaana lakkoamuna kävelevät työläisten parakille selvittelemään

räjähdyksen partaalla olevaa tilannetta, Harri Björkharry tajuaa välähdyksenomaisesti, miten suuri merkitys seppä Konttiseen liittyvällä vanhalla kaunalla on käsillä olevan konfliktin yhtenä emotionaalisenä tekijänä. Hän pystyy mielessään kuvittelemaan, mitä työläiset ajattelevat. Ajatukset välittyvät romaaniin tajunnanvirtatekniikan avulla.

”Siinä on kaksi, jotka on nuolleet paljon köyhän hikeä ja verta. Jeesus siunatkoon sentään. Luulet vaan pornikka, että nyt taas puhut köyhän nöyrän ympäri, niin kun mun kipeän isän’ vuonna kaksikymmentäviis kun sen talon ryöstit, mutta taisit erehtyä nyt. Veit mun kotin, kirottu. Minä muistan kun isä ja äiti istu rinnan sängyllä keskellä yötä ja puhu keskenään ja kun minä heräsin, kuu valasi ne, kun se paistoi sisään lasista ja kun muuta valoa ei ollut. Hermanni-setälle isä sitten sanoi että: Sitten sen vasta tietää kun tulevat ne unettomat yöt. Siltä lankes vekseli silloin ja se pyys sinulta viikon armoa, pösö. Äiti teki hyväst-koti-jättöä lämmitetystä maidosta ja leivänpalasista, joita vielä oli, ennen kun lähdettiin. Muistatko sen - -”.

”- - Muistatko sen niin. Se ei ikänä mäne minun mielestän eikä minun lasten mielestä eikä mun akkan mielestä, tu vaan puhumaan yhteistyöstä ja yhteisestä hyvästä hädässä, perkele, ja sinun poikas, jonka kanssa oltiin samalla luokalla kansakoulussa, vaikkei se sitä muis...”. (Tapio 1967, 52-53)

Vaikka Vikki Björkharry yrittää puhua miehille ja saakin heidät vielä jonkin aikaa kuuntelemaan itseään, on kaikki jo myöhäistä. Tilanne ei enää ole hänen hallinnassaan. Tapion romaanin ilmestyneistä osista ei käy ilmi, ymmärtääkö työläistaustainen Björkharry enää, mitä työläisten mielessä liikkuu, tai jos ymmärtää, väheksyykö hän tietämäänsä. Selvää kuitenkin on, että hän on peruuttamattomasti vieraantunut siitä maailmasta, jossa on syntynyt ja kasvanut. Myllärin poika joutuu tilanteeseen, jollaista hänen isänsä Janne, sosialistina itseään pitävä mies, ei varmasti olisi koskaan voinut kuvitella hänen osakseen.

Luokkien välinen konflikti elää alituisen voimallistumalla, vaikkakin suurimman osan ajasta latenttina. Työntajan ja työläisten välinen vastakkainasettelu on vahva. Björkharry toteaa, että konfliktin syy on osittain periaatteellinen. Periaatteellisuutta edustaa työläisten puolella fanaattinen luottamusmies, jonka kanssa minäkertoja on alituisesti vaikeuksissa. Näiden kahden miehen välisessä suhteessa luokkien välinen konflikti myös huipentuu. Lisäksi suurella joukolla muita työläisiä on se kanta, että työnantaja on kaiken pahan alku ja juuri, jota on lupa vihata. Tämä on yksi työläisten normiston näkyvimpiä elementtejä Tapion romaanissa. Harry Shaw toteaa sosiaalisia konflikteja määritellessään, että yksi sen muoto voi olla protagonistin

kamppailu yhteisöön vastaan (Shaw 1972, 92). Tämä määritelmä sopii myös minäkertojaan. Hän on isänsä edustaja, johon työläisten viha automaattisesti suuntautuu.

Minäkertoja korostaa voimalaitostyömaan tapahtumien yhteydessä ja oikeastaan koko romaanin ajan, että työläiset muodostavat käsityksiä asioista ja tekevät tärkeitä päätöksiä emotionaalisesti hyvin epäkypsästi. Tätä taas siivittävät puutteelliset tai jopa väärät tiedot. Näin oikeus ei välttämättä pääse tapahtumaan, vaan työläisten toiminta on itse asiassa alakynnessä olevan reagoitua vahvempaa vastaan. Hän antaa suoraan ymmärtää, että luokkien välinen konflikti, joka leimaa *Arktista hysteriaa* voimakkaasti, on osaltaan tämän tasapainottoman tunnekäyttäytymisen seurausta.

Luokkien välinen konflikti on nähtävissä jo romaanin alkulehdillä, kun minäkertoja Harri Björkharry alkaa kuvata voimalaitostyömaan elämää ja esittää näkemyksiään työläisistä. Lukijalle paljastuu, että osapuolten välillä vallitsee voimakas negatiivinen jännite, joka on lisäksi molemminpuolinen. Minäkertoja antaa nimittäin ymmärtää, että työmaalla vallitsee jatkuva sabotaasin uhka ja erilaiset rettelöt ovat tavallinen ilmiö (Tapio 1967, 23). Björkharry tietää, että lähes kaikki miehet vihaavat ja epäilevät häntä. Miesten leväperäisyydestä ja fyysisistä olosuhteista johtuvien vastoinkäymisten jatkuessa hän käy katkeraksi ja välinpitämättömäksi.

Työläisten välinpitämättömyys näkyy työmaalla monella tavalla. Osa käyttää aikansa juopotteluun ja työnantajan arvosteluun. Seuraavassa kohtaus, josta Harri Björkharry, joka tahattomasti kuulee kaiken, loukkaantuu aivan erityisellä tavalla, koska toinen arvostelijoista on mies, johon hän on luottanut ja jolle hän on maksanut jopa hieman parempaa palkkaa.

”...karkeatekoisen pöydän ääressä istui vieretysten kaksi vanhaa resuista miestä. Oli jo pimeää, jouduin vahingossa kuulemaan, mistä he puhuivat. Oli puhe verenimijöistä, siis kapitalisteista, ja juuri nyt isästani ja minusta. Mehän täällä voimalaitoksinemme kapitalisteja, ts. omistavaa luokka tai rahavaltaa edustimme. –Silloin toinen vähän korjaa toverinsa sanomaa, sanoo jotakin puolestani. –Kuule, sanoo siihen heti ensin puhunut, -sus se on suven penikkakin, elä yhtään epäile. –He olivat selin minuun eivätkä huomanneet tuloani. Katossa paloi likainen lamppu. Muut olivat työssä, nämä kaksi eivät enää olleet jaksaneet mennä pimeään ja sateeseen. –No niin, sanoo vanha, resuinen ja köyhä miesparka, mutta niin sympaattinen kuin sininen taivas. –Otetaanpa taas.” (Tapio 1967, 19-20)

Björkharry ei tässä tilanteessa lähde luomaan avointa konfliktia virallisen ja epävirallisen normiston välillä, vaan poistuu hiljaa parakista. Hän tietää kokonaistilanteen tulenarkuuden ja tajuaa, ettei muutaman juopuneen laittamisella

ojennukseen, vaikkakin esimiehen ja palkanmaksajan valtuuksilla, enää ollut merkitystä tilanteessa, jossa työmaalla on paljon vakavampiakin ongelmia. Toisaalta romaanista käy välillisesti ilmi, ettei Björkharry yleensäkään mielellään luo konfliktia oman virallisen ja työläisten epävirallisen normiston välillä. Hänellä on yhtä vähän mielenkiintoa tehdä pienistä asioista arvovaltakysymyksiä kuin *Tuntemattoman sotilaan* luutnantti Koskelalla. Mikäli Björkharry haluaisi ottaa virallisen normiston kirjaimellisesti luutnantti Lammion tapaan, olisi voimalaitostyömaan lopullinen välienselvittely tapahtunut jo paljon aiemmin.

Toinen esimerkki Björkharryn halusta välttää konfliktia työläisten kanssa on suhtautuminen pontikankeittäjä Armas Paanaseen. Insinööri kertoo ensimmäisen osan prologissa, miten hän muutamien työläistensä kanssa käy katsomassa Paanasen pontikkatehdasta, joka sijaitsee lähellä voimalaitostyömaata. Björkharry tietää hyvin, miten Paanasen ilmainen pontikka villitsee miehet ja saattaa työmaan epäjärjestykseen. Silti hän ei tee elettäkään saattaakseen Paanasta edesvastuuseen. Mikäli Björkharryssa olisi esimerkiksi luutnantti Lammion mentaliteettia, hän olisi ilmoittanut asiasta poliisille. Yhden kerran hän ajaa juopuneen Paanasen pois työmaalta, ja nimittää häntä työmiesten kuullen huoraksi. Tämä kertoo paljon Björkharryn mielenkuohusta tuolla hetkellä, sillä yleensä hän yrittää viimeiseen saakka välttää malttinsa menettämistä työläisten aikana.

Toisaalta Vihtori Kauton kertomusten yhteydessä käy ilmi, että minäkertojan oma asenne alkoholin käyttöön on todellisuudessa hyvin joustava. Björkharry nimittäin mainitsee toisen osan loppupuolella, että hän on yhdessä Kauton kanssa tyhjentänyt 20 votkapulloa tämän kertomusten lomassa. Tätä taustaa vasten on hyvin ymmärrettävää, ettei Björkharry halua suhtautua työmiesten alkoholinkäyttöön kovin jyrkästi, vaan katselee sitä jopa läpi sormien.

Toinen tilanne, missä Björkharryn haluttomuus luoda konfliktia työmiesten kanssa käy hyvin ilmi, on prologissa kuvattu kohtaaminen, kun vanha ja perheellinen työmies muiden nähden raiskaa työmaalla töissä olevan nuoren tytön. Myös tässä tilanteessa insinöörillä olisi ollut valtuudet puuttua tilanteeseen, mutta hän ei sitä tee – ehkä voimattomuuttaan ja päättämättömyyttään.

Myös Matti Palm pitää luokkien vastakkainasettelua syynä siihen, ettei Björkharry ole varauksettomasti suosittu mies työläisten keskuudessa. Hänestä toki pidetään, ja hän osaa ryypiskellä miesten kanssa, mutta luokkaerot muodostuvat sittenkin aina viime kädessä ratkaisevasti erottavaksi tekijäksi molempien

ajatusmaailmassa. (Palm 1994, 199) Työläiset tuntevat, ettei insinööri enää epämuodollisuudestaan ja kansanomaisuudestaan huolimatta kuulu heidän kanssaan samaan maailmaan. Ehkä he myös vaistoavat tämän ylemmydentunteen.

Arktisen hysterian kerronnasta käy ilmi alusta alkaen, että minäkertoja vaistoa tulossa olevan suuremman konfliktin. Tunnelma muuttuu uhkaavaksi ja vastoinkäymiset vaikeammiksi. Tästä ovat lisäksi viittauksena insinöörin seinällä oleva Hitlerin kuva sekä Vikki Björkharryn sodasta tuoma konepistooli, jonka minäkertoja on kätkenyt omaan parakkiinsa. Se osoittautuu kuitenkin virheeksi, sillä insinöörin tavaroita tutkitaan salaa hänen poissaollessaan. Huhu konepistoolin olemassaolosta leviää ilmeisesti työläisten keskuuteen. Insinööri on tuonut konepistoolin työmaalle sen jälkeen, kun muutamat työläiset ovat käyneet häneen käsiksi. Konepistooli on muuten sama, jolla Vikki Björkharry on rintamalla ampunut Niilo Kataamäen epäselvissä olosuhteissa.

Pekka Lilja toteaa *Tuntematonta sotilasta* käsittelevässä tutkimuksessaan, että luutnantti Koskelalla oli tärkeä välittäjän rooli luutnantti Lammion ja sotilaiden välillä. Tällä tavoin moni konflikti laukesi rauhanomaisesti. (Lilja 1984, 56) Osaltaan minäkertojan ja työläisten välistä konfliktia syventää Tapion romaanissa se, ettei työmaalla ole ketään henkilöä, joka osaisi tai haluaisi toimia vastaavanlaisessa välittävässä roolissa. Vaikka työmaalla on useita miehiä, joihin insinööri luottaa, ei heistä yhdelläkään ole sopivia henkilökohtaisia ominaisuuksia eikä arvovaltaa. Luottamusmiehellä olisi formaalisen asemansa vuoksi ollut välittäjän rooliin parhaat edellytykset. Mutta jo persoonallisuuserot ja luottamusmiehen fanaattisuus aiheuttavat sen, että luokkien välinen konflikti voimalaitostyömaalla kulminoituu hänen ja insinöörin väleissä. Luottamusmies ei muutenkaan henkilökohtaisten ominaisuuksiensa puolesta olisi välittäjän tehtävään sopiva. Sitä paitsi hänen sisäinen rikkinäisyytensä aiheuttaa sen, että hänen roolinsa on vahvasti destrukttiivinen, vaikka hänellä perusluonteensa mukaisesti ei ole tarvetta olla työmiesten keskipiste tai hakea konflikteja konfliktien vuoksi. Samoin ei työmaan kahdesta muustakaan mestarista ole välittäjäksi. He itse asiassa jäävät taustalle täysin kasvottomiksi henkilöiksi, eli heidän painoarvonsa on tapahtumien kulun kannalta vähäinen. Voimalaitostyömaan työläisiltä puuttuu henkinen johtaja.

Voimalaitostyömaan työläiset ovat varsin heterogeenistä joukkoa. Osa miehistä on paikallista väkeä, ja heidät minäkertoja kuvaa luotettavaksi ja ammattitaitoiseksi työvoimaksi. Osa taas on pitkin maata kierteleviä irrallisia ja

onnettomia miehiä, jotka levottoman luonteensa mukaisesti eivät pitkään pysy samalla työmaalla. Luokkakantaiset asenteet, vanhat kaunat ja osan ilmeinen kelvottomuus työntekoon merkitsevät sitä, että osalla miehistä on huono työmotivaatio. Se uhkaa tarttua niihinkin työläisiin, jotka tekevät työnsä hyvin. On mahdollista, että juuri kelvottomin aines yrittää hakea aatteellisista vastakkainasetteluista tekosyytä omalle, henkilökohtaisten ongelmien vuoksi huonolle työmotivaatiolle. Työmaan ilmapiiri on raskas konfliktinuhan vuoksi. Minäkertoja pitääkin erinomaisena asiana sitä, että joukossa on Jussi Karhisen tapaisia työmiehiä, jotka terveellä ja kaikkiin vetoavalla huumorilla pystyvät keventämään tunnelmaa yhteisissä juttuilloissa.

Luokkien välinen konflikti huipentuu kohtalokkaana lakkoamuna. Mukilointia edeltävä tajunnanvirtakohtaus osoittaa, että konfliktiin johtaneet syyt ovat olleet olemassa koko ajan. Minäkertojakin korostaa sitä, että vaikka korpilakko alkaa periaatteen vuoksi, on taustalla paljon vakavampia syitä. Tuhon elementit kasautuvat kokonaisuudessaan samalle päivälle, huomaa insinööri tajutessaan, että nyt tapahtuu jotain vakavampaa.

”Tässä oli siis eräs vastaus siihen, miksi sulkuportti oli kiinni. Kun tuollaista huolimattomuutta yhdestäkin kohdasta löytyy, sitä on silloin kaikkialla. Huomasin tämän silloin seisoessani kaivannon pohjalla ja yhtäkkiä minusta tuntui siltä, että koko työmaa oli romahtamaisillaan. Tässä oli jo viisi huolimattomuutta: paha vuoto, sulkuportit olivat kiinni, luottamusmies johon minä en luottanut, helposti puukkoon tarttuva mies ja lakko. Ja mikä merkillisintä: olin koko työmaan ajan tiennyt näin olevan, taistellut sitä vastaan, yrittänyt korjata. Mutta aivan turhaan. (Tapio 1967, 40-41)

Kuvatessaan lakkoamuna kulminoituvaa kriisiä minäkertoja huomaa, että kaikki työläiset aina alimpia mestareita myöten toimivat samojen epävirallisten normien mukaisesti. Kaikki ovat juopuneita ja kieltäytyneet työnteosta, myös vanha ja uskollinen Tukkimäki, jolla on oma erikoisasemansa Björkharryn silmissä. Minäkertoja toteaa mielessään, että tiukan paikan tullen hänen kannaltaan parhaat ja uskollisimmatkin työläiset ovat häntä vastassa. Kautto ei tosin jostain syystä enää ole Björkharryn palkkalistoilla. Jos hän olisi ollut paikalla, hän olisi tässä tilanteessa ollut Björkharryn tiukimpia ja kovimpia vastustajia, minäkertoja arvioi. Konfliktista seuraa, että työmiehet, joista osa on pääjohtaja Vikki Björkharryn aseveljiä ja alaisia jo sota-ajalta, mukiloivat tämän. Myös työpato murtuu, kun vuoto syövyttää sen alta päin. Aggressiot

kohdistuvat nimenomaan Vikkiin. Harriin ei käydä käsiksi eikä häntä kohtaan osoiteta muutakaan aggressiota, vaikka hän on työmaan vastaava mestari ja isänsä poika.

Koska *Arktista hysteriaa* ei koskaan kirjoitettu loppuun, jää auki, miten konflikti lopulta olisi päättynyt. Olisiko Harri Björkharry pakottanut miehet avukseen isänsä konepistoolilla, kuten hän suunnitteli? Tähän tulee lisävalaistusta niistä keskusteluista, joita Marko Tapio ja Vihtori Kautto käyvät kirjailijan äänittämällä haastattelunauhoilla. Tapio kysyy Kautolta, että eikö olekin niin, että työmiehet olisivat mukiloinnin jälkeen olleet niin syyllisyyden läpitunkemia, että he olisivat jo sen vuoksi rientäneet insinöörin avuksi. Toinen syy tulla avuksi on työmiesten terve järki: kaikki näkevät, mitä on tapahtumassa, joten pian on toimittava, jotta todella isot vahingot saataisiin estettyä. Kautto myöntää, että tämä on mahdollista.

Janne Björkharryn hautajaisissa puhuva pappi viittaa mielenkiintoisella tavalla luokkien väliseen ristiriitaan ja voimalaitostyömaalla syntyvään konfliktiin. ”Köyhät nousevat ja kaatavat heidän avukseen tarkoitetun laitoksen”, hän sanoo (Tapio 1967, 301). Puhuja toteaa tämän olevan toisaalta paradoksi, mutta toisaalta totuus ihmisestä. Samassa puheessa hän muistuttaa kuulijoitaan vielä siitä, ettei pahuus koskaan tule häviämään maailmasta. Se on olemassa ihmisten keskellä ja aiheuttaa yhä uutta ja loputonta kärsimystä. Voidaan katsoa, että sisäistekijä on valinnut nämä ajatukset tekstiin, sillä se haluaa kritisoida sitä yleistä tietämättömyyttä ja takapajuisuutta, mikä aiheuttaa ongelmia työmaalla.

Luokkien välinen konflikti toteutuu voimalaitostyömaan ulkopuolella konkreettisimmin Vikki ja Sylvi Björkharryn, minäkertojan vanhempien, välisessä suhteessa. Ennakkoluuloinen ja yleisten normien mukaan elävä Sylvi ei kykene nousemaan ajattelunsa yläpuolelle edes appensa hautajaisissa, vaan häpeää miestänsä, joka osoittaa isälleen kiintymystään. Sylvi ei ainakaan täydellisesti kykene ymmärtämään tämän kiintymyksen voimakkuutta. Toisaalta hän saattaa olla miehelleen katkera siitä, että tämä on antanut Jannen viimeisinä elinvuosina enemmän aikaa isälleen kuin perheelleen. Sylvi aiheuttaa omalla käytöksellään Plataanissa useita konflikteja.

Äitinsä ennakkoluuloisuutta karsastava minäkertoja ironisoi tämän asennetta alemman luokan edustajiin. Harri Björkharryn mukaan talollista arvokkuutta vaaliva Sylvi kokee ehkä tiedostamattaan alhaalta nousevat itselleen uhkana.

”Ja ehkä se häpeäminen, jolla sääty puolestaan otti hänet oman vaimonsa muodossa vastaan, itse asiassa oli jotakin koko säädyn vaistomaista vieroksuntaa ensimmäisen vaarallisen, rintamaa murtavan tekijän ilmestymisen vuoksi; ja lopun alkuahan se sitten sen säädyn arvolle ja valta-asemalle noin pitemmällä katsoen merkitseekin.” (Tapio 1967, 282)

Kuinka syvää Sylvin hyväksymättömyys miestänsä kohtaan on, paljastuu groteskin Eeri-rengin kuvauksen yhteydessä. Rengin läsnäolo tuo Sylville alituisen mieleen oman miehensä ja hänen renkitupalaistaustansa, olkoonkin, että Vikki ja Eeri ovat ihmisinä täysin erilaisia. Näin Sylvin mieli pahoittuu tätäkin kautta, minäkertoja toteaa.

5.3. Fyysiset konfliktit

Harry Shaw toteaa teoksessaan *Dictionary of literary terms* (1972), että fyysinen konflikti on yksi peruskonflikti. Shawn kategoriassa fyysinen konflikti voi olla ihmisen ja luonnonvoiman, kuten myrskyn, kylmyyden, kuumuuden ja villieläimen välinen. Vaikka tällaiset konfliktit ovat tavallisia lähinnä ”kioskikirjallisuudessa”, voivat ne korkeakirjallisuudessa esiintyä rinnakkain muiden konfliktien kanssa. (Shaw 1972, 91) Tämän konfliktilajin tarkastelu on tämän tutkielman yhteydessä relevanttia, sillä ihmisen ja luonnon välinen konflikti heijastuu voimakkaasti teoksen problematiikkaan, esimerkiksi juuri työläisten ja köyhien elämään sekä Björkharryn ja työläisten välisiin suhteisiin voimailostyömaalla.

Ihmisen ja luonnon välinen konflikti ilmenee *Arktisessa hysteriassa* konkreettisimmin köyhän kansanosan elämässä. Vaikka luonto toisaalta on köyhän ystävä, näyttää se tälle myös toisen puolen itsestään. Arktiset pohjoiset elinolosuhteet koettelevat tätä kansanosaa ankarimmin talvella. Seuraavassa minäkertoja viittaa jopa luonnolliseen valintaan, joka luonnonlain mukaan tapahtuu vaikeiden olosuhteiden keskellä.

”Johdonmukaisin tai luonnonmukaisin ratkaisu on, että kuoloon; loput jääkööt. Jumala armahtakoon niitä ihmisiä, jotka asuvat tässä arktisessa maassa kaupungeissa niin, ettei heidän tarvitse lähteä talvella välttämättä ulos eivätkä he siten tiedä mitään siitä, mitä talvi luonnon armoilla on ja miten se kestetään.” (Tapio 1967, 149)

Pohjoiset olosuhteet, jotka äärimmillään ovat arktisia, eivät lyö leimaansa pelkästään fyysisiin oloihin, vaan myös ihmisen persoonallisuuteen. Luonnon kanssa kamppailevasta pienestä ihmisestä tulee koetusten keskellä väsynyt ja katkera. Niinpä hän jälkeläisineen onkin otollinen maaperä arktiselle hysterialle.

Janne Björkharryssa personoituu työläisen halu ja kyky uhmata fyysisiä konflikteja. Kun hänen taloudellinen tilanteensa on myllyn oston vuoksi kireimmillään, joutuu hän hakemaan lisäansioita tukkimetsältä. Hän hiihtää päivittäin työmatkoina yhteensä 40 kilometriä ja tekee työnsä puukehikkoisella pokasahalla eli nälkäviululla. Hänen eväänsä ovat niukat. Tässä yhteydessä minäkertoja rinnastaa 60-lukulaisen suomalaisen kestävyuden ja ajattelutavan urhoolliseen isoisäänsä ja toteaa ironiseen sävyyn, että samalla kun ihmisten sietokyky on laskenut, vaatimustaso on vain lisääntynyt. Eräessä toisessa yhteydessä Janne näyttää reippautensa ja pujottaa laivan kiinnityksessä tarvittavan varppiköyden renkaan läpi vedessä, kun se ei omalta pojalta onnistu. ”Silloin astuu isä-Janne veteen, ottaa varpin, kumartuu niin että menee uppeluksiin – ”jäänhileet vain helisivät pinnalla”, on isä kuvannut, ”sen koppalakki jäi siihen veden päälle sen päästä” – ja nousee ylös. Varppi on pujotettu renkaan lävitse.” (mt., 296).

Minäkertoja on vastaavan mestarin roolissaan alituisen konfliktissa vaikeiden luonnonolosuhteiden vuoksi. Hänen mielestään tällainen voimalaitostyömaa on poikkeustapaus toisten työmaiden joukossa jo pelkästään ”olosuhteiden alkukantaisuuden” vuoksi. Esimerkiksi kova pakkastalvi siinä vaiheessa, kun työmaalla pitää suorittaa tärkeitä sementtivaluja, koettelee insinöörin toleranssia ankarasti.

”Muistan ne samoin kuin eräät elämäni kurjimmat yöt sillä voimalaitostyömaalla, jossa parhaillaan olen: oli hirvittävä kylmyys, oli kosken kostea huuru, joka tarttui ihoon samalla tavoin kuin sen vastakohta, saunan löyly, ja teki kylmän kaksin verroin kylmäksi, ikään kuin polttavaksi. Olin väsynyt ja nälkäinen, ja kun meillä oli yhtämittäisiä vastoinkäymisiä jäätyvien pumppujen ja letkujen ja koko työmaan suhteen, aloin tuntea katkeruutta ja välinpitämättömyyttä. Tuota viimeksi mainittua vastaan muistan taistelleeni jatkuvasti. Tiesin, että jos minä luopuisin, kaikki varmasti olisi mennyttä. Olin valvonut monta vuorokautta yhteen menoon voimalaitostyömaan montussa, märkänä, päältä kuin pelliksi jäätyneissä vaatteissa, toisten työmiesten lähtiessä kiroten lämmittämään tai ottaessa lopputilin. Vain Tukkimäki, hermostunut mies pysyi koko ajan kanssani syömättä ja lepäämättä. Joskus hetken ajan oli kyseenalaista menisikö koko työmaa veden mukana pilalle, koneet, jo valetut ja pressupeitteillä suojatut betonit, joita lämmitettiin savuavilla, inhottavilla öljykaminoilla.” (Tapio 1968, 26)

Luonnonolosuhteista johtuvat vastoinkäymiset paitsi hidastavat töitä, myös kiristävät insinöörin ja työmiesten välejä. Hatara sopu, joka osapuolten välillä vallitsee, joutuu kovalle koetukselle. Tästä esimerkkinä otettakoon betoninvalu yli 40 asteen pakkasessa. Betonimiehet valavat betonia vastoin määräyksiä, vaikka aine ei ole tarpeeksi kuumaa. Insinööri huomaa tämän, saapuu paikalle ja käy miesten kanssa kiivaan keskustelun. Lopulta hänen on annettava miehille tunnin tauko, jotta pannu ehtisi lämmittää vettä tarpeeksi. Hänen hermojaan kiristää vielä se, että miehet tässä tilanteessa peräävät ensiksi omia etujaan eli kyselevät korvausten perään. Heitä ei niinkään huolestuta se, miten työmaalle käy. Sananvaihdon ollessa päättymäisillään myös luottamusmies, jota insinööri ei voi sietää, on valmis astumaan esille työehtosopimuspykäliseen. Björkharry huolehtii, ettei näin pääse käymään. Sama toistuu ja taas ilmassa on kireyttä. Työt saadaan kuitenkin etenemään. Insinöörille on kuitenkin selvää, että hänen on todella valvottava, jotta työt saadaan tehtyä asianmukaisesti. Ainakaan betonimiehiin hän ei voi luottaa.

Tässä yhteydessä, töitä jakaessaan, insinööri antaa myös Nikolai Kataamäen, fanaattisen kommunistin, kuulla kunniansa.

”Selitin heille, mitä heidän piti tehdä. Selitin, miten ne täytettiin. Miten ne ensin jäädytettiin ja vasta sitten täytettiin niiden kupit öljyllä ja miten ne sytytettiin. Sekä miten ne nuohottiin.

-Ne nokeentuvat hyvin helposti. Niin että tämä on jokseenkin likaista työtä.

-Jaa no kyllä kommunisti siihen tottunut on. Kai insinööri sen tietää.

-Kyllä. Minä olen itsekin näitten kanssa naamani ryvettänyt niin monena vuonna, että kyllä minä tuon tiedän.

-Onko niin.

-On.

-Kuule Niko. Maailma on ihmeellisempi kuin sinä kuule luuletkaan. Älä pidä minua minään maitokourana, jumalauta. Ei tämä pakkaneen yksin sinua pure. Ja mitä muuhun kurjuuteen tällä työmaalla tulee, niin tälläkin hetkellä minussa on täitä niin kuin sinussakin, vaikka minä olen kapitalisti ja sinä kommunisti. Jos sitä tarkoitat. Mutta se siitä. Tärkeätä on, että näistä palaa täydellä lieskalla aina kaikki muut, paitsi kaksi saa olla samaan aikaan remontissa.” (Tapio 1968, 99-100)

Kohtalokkaana lakkoamuna, jolloin pitkään kytenyt luokkien välinen konflikti laukeaa väkivaltaisesti, myös ihmisen ja luonnon välinen konflikti kulminoituu. Oikeastaan fyysinen konflikti laukaisee luokkienkin välisen konfliktin, sillä tapahtumat alkavat

edetä uudella voimalla silloin, kun insinööri huomaa, että työpädon alla on aukko, jota vesi syövyttää nopeasti. Mikäli mitään ei tehtäisi, uhkaisivat voimalaitostyömaata ja joen alajuoksua todella suuret tuhot. Ainakin rakenteilla oleva voimalaitospato tuhoutuisi, mikäli työmiehiä ei saataisi nostamaan tulvasulkuja ylös. Insinööri ja hänen isänsä ovat yhtäkkiä täysin riippuvaisia lakkoilevista ja nousuhumalassa olevista työmiehistä. Vikki Björkharryn sovintoyritys epäonnistuu, hän itse menettää malttinsa ja saa työmiehet karkaamaan kimppuunsa.

Sen jälkeen, kun Vikki Björkharry on mukiloitu ja työmiehet lähtevät kantamaan häntä autoon sairaalaan viemistä varten, myös luonto näyttää voimansa. Taustalta kuuluu kohahdus, kun työpädon keskelle syntyy viiden metrin matkalle metrin, puolentoista laajuinen syöpymä. Tästä vesi alkaa virrata työmaalle. Björkharry tietää varmasti, että jotain on tehtävä ja pian. Näin fyysinen konflikti siis näyttävästi täydentää luokkien välisen konfliktin laukeamisen.

Näistä ongelmista huolimatta insinööri ei kuitenkaan vihaa luontoa, päinvastoin. Voimalaitostyömaan raskaina aikoina hän kuvaa muutaman kerran hyvinkin antaumuksella ja sydämensä pohjasta joitain kauniita luonnonnäkymiä. Luonto on hänelle tärkeä voiman lähde, ja hän ilmeisesti kokee ristiriitaisena sen, että hänen lapsuutensa maisemat myllyineen joutuvat väistymään teollistamisen tieltä. Samalla tavalla on muistettava luonnon merkitys *Arktisen hysterian* sisäistekijän arvomaailmassa fundamentaalisenä normina, mistä esimerkkinä on luonnon valitseminen mukaan keskeisenä ja kuitenkin lopulta ihmisen kannalta positiivisena ja tärkeänä elementtinä.

Ihmisen ja luonnon välinen fyysinen konflikti huipentuu myös talvisodan, minäkertojan ”proletaariseksi” mainitsemien sodan päivinä kovassa tulipalopakkasessa. Suomalaiset joutuvat käymään epätoivoisia torjuntataisteluja puna-armeijan ylivoimaisia joukko-osastoja vastaan yli 40 asteen pakkasessa. *Arktinen hysteria* osoittaa, kuinka suomalaiset pystyvät vaikeassa tilanteessa hyödyntämään tämän fyysisen konfliktin. Neuvostoliittolaiset on Suomussalmella motitettu niin pienelle alalle suomalaisten ampumaetäisyyden päähän, etteivät he pysty edes tekemään nuotioita lämmitelläkseen.

”Ilmeisesti kylmän pakottamina venäläiset yrittivät aluksi useilla kiihkeillä hyökkäyksillä puhkaista saartorenkain. Kerta kerralta hyökkäykset lyötiin takaisin. Sen jälkeen se kävi täysin apaattiseksi.

Jos niin tahdotaan, tästä alkaa noin viikon mittainen helvetti mainitulla kansakoulun mäellä. Tämä motti muuttui suoranaiseksi paistinpannuksi, jossa venäläiset paistettiin elävältä, ei tulella vaan hirvittävässä tulipalopakassessa, joka hellittämättä pysyi 40-45 asteen välisissä lukemissa, sekä uuvuttamalla täysin epätoivoon joutuneet venäläiset häiritsemällä heitä yötä päivää jopa umpimähkällä ammuskelulla. Varsinkin parin viimeisen yön tapahtumat ennen kuin nämä venäläiset 28-30 joulukuuta suoritetuilla armoniskuilla suurimmaksi osaksi kokonaan tuhottiin, ovat mukana olleiden kertomana kovaa kuultavaa. On kuvailtu, kunka kansakoulun mäeltä alkoi kuulua ensin yksittäisinä sitten kuorona samantapaista ujeltavaa huutamista, joka muistutti suden ulvomista. Se on tulkittu huudoksi, jonka aiheuttaa sellaisissa oloissa kauhea kuolemanhätä”. (Tapio 1968, 41-42)

Motitettuna oleminen toivottomissa olosuhteissa käy vastustajalle tuhoisaksi, paniikki leviää heidän keskuudessaan. Moni vihollinen päättääkin itse päivänsä tässä tilanteessa. Myös minäkertoja muistelee, miten Plataanin koski jäätyy talvisodan päivinä, mikä tarkoitti, että se jäätyy pohjasta alkaen. Hänenkin mielestään tämän tason fyysinen konflikti on harvinainen. Hänen mielestään pakkaset tuolloin, kun hän itse on seitsemänvuotias, ovat ”helvetilliset”.

Niin voimallistustyömaan pakkasista johtuvat vaikeudet kuin talvisodan torjuntataistelutkin on kuvattu lomittain Tapion romaanin toisen osan alussa. Fyysisten konfliktien merkitys ihmisen toiminnan ohjaajana sekä keskinäinen analogisuus on osoitettu havainnollisesti.

5.4. Modernisaatio konfliktin aiheuttajana

Pertti Karkama toteaa teoksessaan *Kirjallisuus ja nykyaika. Suomalaisen sanataiteen teemoja ja tendenssejä* (1994), että kriisikokemukset, historian ja elämän kriittiset käännekohdat sijoittuvat menneisyyden ja tulevaisuuden väliseen usein ahdistavaan tilaan. Modernismi on olemukseltaan ahdistavan, tässä ja nyt olevan ajattoman välitilan taidetta. Ahdistuksen ongelma on vaikeasti ratkaistavissa jo siksi, että moderni yhteiskunta on jatkuvan levottoman muutoksen alainen. Eiliset kokemukset eivät päde sellaisinaan enää tänään. (mt., 199).

Arktinen hysteria on moderni tulkinta siitä, miten esimoderni maalaisyhteisö alkaa muuttua moderniin suuntaan, miten agraarinen yhtenäiskulttuuri rupeaa murtumaan. Muutoksen yksi airue on teknistymistä seuraava teollistuminen.

Tässä asiayhteydessä käytetään mieluummin ilmaisua modernisaatio, jonka Pertti Karkama tulkitsee tarkoittavan nykyaikaistumisen prosessia kokonaisuudessaan (Karkama 1993, 35-36). Modernisaatiosta aiheutuu romaanissa konflikti, joka kulminoituu selvimmin Vikki ja Harri Björkharryn sekä heidän kotiseudullaan asuvien työläisten ja köyhien välillä. Lastulevytehdasta paikkakunnalle kaavailevat Björkharryt edustavat modernisaatiota, seudun asukkaat puolestaan kokevat turvattomuutta sen muutoksen keskellä, minkä he näkevät tapahtuvaksi. Toisaalta heillä itsellään ei ole selkeitä vastauksia siihen, miten kotiseutua pitäisi kehittää.

Teknisen kehityksen tulo Saarijärven tapaiseen maalaispitäjään merkitsee myös sitä, että yksilön päätösvalta pienenee, kun hän siirtyy suuremman koneiston pieneksi ja kasvottomaksi osaseksi. Samalla Saarijärvi on menettämässä vaikutusvaltaansa omavaraisena yksikkönä ja joutumassa suurempien suhdanteiden armoille. Näitä tosiasioita ei muuta miksikään edes se, että uusi teollisuuslaitos kieltämättä olisi nostanut työläisten elintasoja. Modernisaatio lisää *Arktisen hysterian* kahden pääosapuolen välistä jännitystä voimalaitostyömaalla. Vaikka Björkharryt antavat yritystoiminnallaan toimeentulon maalaisproletariaatille, he samalla luovat turvattomuutta väestön keskuuteen ja saavat sen lopulta nousemaan vastarintaan. Vastustus ilmenee myös voimalaitostyömaalla. Seuraavassa minäkertoja kuvaa tätä romaanin perustunnelmaa omalta osaltaan määräävää kiusallista elementtiä.

”Kaiken aikaa meillä oli vaikeuksia paikallisten ihmisten kanssa, oikeastaan yhä eräänlaisten luonnonlasten, jotka rakastivat enemmän kuohuvaa koskea kuin sitä hyötyä, jota he sähkön muodossa tulisivat siitä saamaan. En usko, että he todella tajusivat tätä asiaa, siihen liittyvää hyötynäkökohtaa koskaan, miten kärsivällisesti ja juurta jaksain sen heille selitimmekin”. (Tapio 1967, 12)

Myös *Arktisen hysterian* lähtökohtia läpikäynyt Matti Palm toteaa, että Tapiolla oli heti alusta alkaen mielessään esittää paikkakunnan köyhät paitsi ”tyhmyyden”, myös ”uutuuden vastustamisen sokeana voimana”. He eivät pääse irti ajatustottumuksistaan eivätkä kykene näkemään kehityksen välttämättömyyttä. (Palm 1994, 109)

Modernisaation tulo tällaiseen maalaisyhteisöön merkitsee sitä, että sekä Vikki ja Harri Björkharry joutuvat konfliktiin yhteisön kanssa. Heidän on toimittava kotiseudullaan ja käytettävä paikallista työvoimaa, josta osa suhtautuu heihin jo entuudestaan negatiivisesti. Yksi konkreettinen merkki konfliktin vakavuudesta on se, että työmiehet mukiloivat erikseen niin isän kuin pojankin, olkoonkin että konfliktin

takana on työläisten kaunaa paljon muustakin kuin pelkästä modernisaatiosta. Björkharryt edustavat muutosvoimia, jotka ymmärtävät teknisen kehityksen merkityksen elintason kohottamisessa. Yhteisöä vastaan syntyvä konflikti on kuitenkin voimakas ja uhkaa lopulta käydä koko hankkeelle kohtalokkaaksi. Ainakin työpadon romahtaminen kohtalokkaana lakkoamuna on varsin näyttävä tapahtuma. Sen kuvaus luo mielikuvaa siitä, että koko hanke epäonnistuu.

Pääjohtaja Vikki Björkharrya voi pitää modernisaation yhtenä airueena. Hänen liiketoimintansa osaltaan tuo tekniikan ja siitä johtuvat suuret muutokset ihmisten kotikylälle. Esimoderni maalaisyhteisö on vuosikymmenien aikana käynyt läpi suuria muutoksia, ja nyt muutokset näyttävät vain kiihtyvän. Björkharry, kovaksikeitetty liikemies, kuitenkin näkee itsensä seudun asukkaiden hyväntekijänä. Hän on jo nuorena nähnyt konkreettisesti, mihin kaikkiin ilmiöihin heikko elintaso johtaa: köyhyyteen, sairauksiin, ennakkoluuloihin ja oppimattomuuteen. Lisäksi hänellä on köyhyydestä ja sen mukanaan tuomista ongelmista kipeitä henkilökohtaisia kokemuksia, kuten se, että hän joutuu vanhempiansa tiukan rahatilanteen vuoksi häpeämään oppikoulussa omia eväitään. Näitä kipeitä muistoja hän ei halua jakaa juuri kenenkään kanssa. Hänen visionäärisyyttään liike-elämässä ja kotiseudun kehittäjänä auttaa edelleen hänen yrittäjähenkisyytensä, jonka hän on perinyt omalta isältään. Hän on aikanaan nähnyt, miten tämä rohkeasti ostaa myllyn ympäristöineen ja alkaa toimia entistä yrittäjämäisemmin. Niinpä hänen päämääränsä poistaa köyhyyttä on hyvin motivoitu, olkoonkin että hänen kaiken toimintansa syvin motiivi on liiketaloudellisen voiton tuottaminen. Myös hänen poikansa Harri, jonka elämässä raha ei tosin muutenkaan ole niin hallitsevassa asemassa kuin hänen isällään, perustelee omaa toimintaansa samoilla humanistisilla motiiveilla.

Vikki Björkharry on varhain liikkeellä. Romaanissa kuvataan, kuinka hänet jo 1920-luvun alussa otetaan pankin hallituksen rivijäseneksi Plataanin isännän, edesmenneen appensa, tilalle. Pankinjohtajaksi hänet nostetaan vuonna 1926 hallituksen puheenjohtajana toimivan vanhan-Wastingin suosituksesta. Vanha suojeluskuntalainen on huomannut Björkharryn monipuolisen kyvykkyyden. Miehet liittoutuvat keskenään ja muodostavat Saarijärvellä merkittävän valtakaksikon. Kun pula-aika saapuu ja taloja menee konkurssiin, Björkharry käyttää asemaansa hyväkseen ja huutaa itselleen Wastingin tuella konkurssiin menneiden talojen maita. Nämä ovat niitä samoja koskenrantamaita, joista minäkertoja mainitsee voimalaitostyömaan kuvauksen

yhteydessä. On mahdollista, että Vikillä jo tuossa vaiheessa on visio alueelle rakennettavasta voimalaitoksesta tai lastulevytehtaasta.

Jo voimalaitostöiden alkamiseen liittyy huono enne. Björkharryjen vanhaan myllytupaan on majoittunut vanha koditon mies, joka oli pulavuosina tehnyt vararikon. Hänet on karkotettava töiden tieltä pois, mihin toimenpiteeseen Björkharryilla luonnollisesti on oikeus. Pahaksi onneksi hänestä puhutaan Saarijärvellä yhtenä ”näistä Björkharryn syömistä”. Vaikka tämä on vain kansan keskuudessa syntynyt mielikuva, se lietsoo osaltaan vihaa Björkharryja kohtaan varsinkin karkotuksen jälkeen. Työmiehet näkevät kohtauksen ja saavat uuden syyn kantaa kaunaa Björkharryja vastaan. Tapauksessa on paljon luokkien väliseen konfliktiin ja modernisaatioon konfliktin aiheuttajana liittyvää symboliikkaa. Paikalla ollut Harri Björkharry pitää karkotusta huonosti organisoituna ja kokee tapauksen hyvin kiusallisena. Vanhan miehen ”jo kerran karkoittanut” suuren rahan edustaja toistaa tekonsa, ja tällä kertaa vieläkin epäinhimillisemmässä muodossa.

”Se oli pieni tapaus aivan työn alussa. Täytyi ensin avata viiden kilometrin mittainen tie metsän halki valtamaantieltä työmaalle. Mutta kun sinne päästiin, huomattiin, että vanhassa myllytuvassa, joka voimalaitossuunnitelman mukaan piti siirtää tieltä pois, olikin asukas. Mylly oli isäni omistama, samoin myllytupa ja myös koko tuo koski laajalti melkein kaikkine rantoineen. Myllyhän oli ollut jo isäni isän, silloisen mylläri, alun perin ostama. Mutta nyt siinä oli asukas. Tämä oli vanha, omin lupinsa autioon myllytupaan asumaan asettunut mies. Hän oli asunut siinä kauan, sotien jälkeisestä ajasta asti ja jostakin syystä käsitti omistavansa myllytuvan. Olin kyllä tietoinen, että joku äijä siinä asui, olimme sen pariinkin kertaan täällä isäni kanssa lohiongella käydessämme todenneet. –”Antaa paskan olla”, oli isä sanonut, ”kun se kerran siellä olla tykkää.” Mutta kun ei ollut häädetty, äijä oli alkanut vuosien mittaan toivoa, ettei kukaties häädettäisikään. Hän on tässä niin kauan jo ollut, ettei kukaties ole oikeuttakaan ajaa pois. Toisin sanoen tuo kummallinen ja mielenkiintoinen toivosta kasvava itsepetos, että oli olemassa laki, jonka mukaan kun joku johonkin asettui ja asui siinä tietyn ajan, paikka oli hänen omansa...Kävi lisäksi ilmi, että ukko oli muuan ”Björkharryn syömistä” talollisista, pikkutilallisista, jotka velkaantumisen takia olivat menettäneet talonsa sotia edeltäneinä pulakausina ja joiden talot isäni oli sitten päävelkojana olleen pankin hallituksen puheenjohtajana toimiessaan ostanut. Myllytupa kuitenkin hajotettiin. Sattui vielä ikävästi niin, että oli talvi ja asukki jouduttiin taluttamaan lumiselle pihalle. Hänen tavaransa ja kolineensa pantiin rekeen. Voimaton ukko yritti ensin kirotta ja tulla silmille, mutta herahti sitten itkuun ja istui lumen alta paljastuneelle myllynkivelle äänettöminä seisovien työmiesten katsoessa koko ajan sivusta pusakoissaan. On huomautettava, että tässäkin tapauksessa

työmiesjoukon myötätunto asettui voimakkaasti karkotetun puolelle isääni vastaan. (Tapio 1967, 41-42)

Työläiset saavat tapauksesta uuden syyn vihata työnantajaansa ja pitää tätä julmana ja epäoikeudenmukaisena. Kauna ei pääse purkautumaan, vaan jää kytemään miesten mieliin. Karkotettu puolestaan kuolee vähän ajan kuluttua häntä varten tarkoitettussa, huomattavasti mukavammassa asuinpaikassa. Minäkertoja huomaa työläisten tuomion ja harmittelee mielessään, miksei tätä asiaa voitu hoitaa millään muulla tavalla.

Marko Tapion suuri rakkaus luontoa kohtaan heijastuu voimakkaasti *Arktisessa hysteriassa*. Luonnon kauneuden ja ainutkertaisuuden arvostaminen kuuluvat sekä sisäistekijän että minäkertojan normeihin. Hän oli valmis huomattaviinkin prosseihin luontoarvojen puolesta, kuten 1960-luvulla käyty koskisota osoitti. Tapio ei jättänyt koskiasian puolustamista sattuman varaan, vaan otti siihen tuekseen lakimiehen (Kuhna 1998a). Myös minäkertoja Harri Björkharry kärsii tavallaan itsekin kosken valjastamisesta: vaikka hän haluaa saada voimalaitoksen valmiiksi, hänen sisimpäänsä koskee muistoja täynnä olevan syntymäseudun kosken valjastaminen teolliseen käyttöön. Täällä hänen sukunsa on elänyt ja tehnyt töitä jo yli 70 vuotta. Tätä ristiriitaa hän ei suoraan myönnä, mutta asia käy viitteellisesti ilmi kerronnasta.

6. PÄÄTÄNTÖ

Tämä tutkimus on osoittanut, että *Arktisen hysterian* työläiskuva on paljon monisyisempi kuin mitä esimerkiksi kirjoitetun kritiikin perusteella saattaisi luulla. Romaania kohdellaan ehkä kaltoin, ellei pysähdytä miettimään sen rakenteita ja sisäisiä syysuhteita tarkemmin. Asia voidaan ilmaista niinkin, että 60-lukulaiset sisäislukijat, jotka olivat tuon ajan tendenssien hallitsevia, eivät tehneet Tapion romaanille oikeutta. Kirjailijan pääteos ehdittiin leimata perusteellisesti, vaikkei varmasti vielä tiedetty, mikä olisi ollut se synteesi, johon Tapio ilmeisesti tähtäsi. Aatteellisesti latautuneella lukijalla voi akateemisesti sivistyneenäkin olla suuri taipumus leimata tietty teos malttamattomasti ja subjektiivisesti kuin vähemmän ideologisesti ajattelevalla lukijalla.

Arktinen hysteria ei ole poliittinen romaani. Se ei olisi ollut sitä, vaikka päähenkilö Harri Björkharry olisi kolmannessa tai neljännessä osassa kääntynyt takaisin niille aatteellisille juurille, joista hänen isänsä ja isoisänsä aikanaan ponnistivat yhteiskunnalliseen nousuun. Teosta leimaa erittäin vahvasti ”björkharrylainen” ihmiskuva: ihmisen arvoa ei määrää hänen syntyperänsä tai katsomuksensa, vaan se, mitä hän itsessään on. Tämä näkemys on sekä sisäistekijällä että minäkertojalla. Vaikka björkharrylaisessa maailmankatsomuksessa on myönteiset piirteensä, sitä ei kuitenkaan voi pitää pelkästään kauniina ja positiivisena ”oppina”. Harri Björkharryn mielessä se muotoutuu lahjakkaan ja voimakkaan ihmisen narsistiseksi ylemmydentunteeksi suhteessa niihin, jotka ovat saaneet elämään heikommat lähtökohdat. Tästä ei enää ole pitkä matka vaikkapa Hitlerin teeseihin. Tämä minäkertojan narsismi vain lisääntyy kesken jääneen kolmannen osan katkelmissa.

Tapio on ollut todellinen ”kommunistiporvari”, kuten Vihtori Kautto häntä eräällä haastattelunauhalla nimittää: omasta sosiaalidemokraattisesta katsomuksestaan huolimatta hän pystyi nousemaan poliittisten tendenssien yläpuolelle ja suhtautumaan asioihin tältä osin niin laaja-alaisesti kuin kirjailijan kuuluukin. *Arktisen hysterian* kahden ensimmäisen osan perusteella hän ei ole voinut välttyä oikeistolaiselta leimalta eikä hän sitä ole välttämättä halunnutkaan, vaikkei pitänytkään samaansa palautetta yhdenmukaisena oman kirjallisen ideansa kanssa. Tapion ”oikeistolaisuus”, kirjailijan provokaatio, tuotti kiivaita vastareaktioita 60-lukulaisessa ilmapiirissä.

Tapion romaanin työläis- ja köyhälistöläiskuvasta voidaan tehdä yhteenvetoa ”björkharrylaisesta” ihmiskuvasta käsin ja siltä pohjalta, onko analyysin kohteena ollut henkilöhahmo konstruktiiivinen vai destruktiiivinen. Näin käy selville se, ettei edes kommunismi ole yksioikoisesti ollut romaanin kritiikin kohteena, vaan kaikki destruktiiiviset voimat riippumatta siitä, mitä aatesuuntaa tai yhteiskuntaluokkaa ne edustavat. Kommunistit saavat romaanissa tuomionsa – onhan heidät kuvattu pääosin destruktiiiviseksi voimaksi -, mutta toisaalta vastapooliksi nousee minäkertojan rakastettu Katariina Kataamäki. Hän on kommunistisen ideaalin paikallinen täyttymys, jonka funktio niin työläisten keskellä kuin minäkertojan elämässään on konstruktiiivinen. Destruktiiivisuuden huippua puolestaan edustaa luottamusmies, jonka kielteisyyden voimakkaasti jo sisäistekijän perua. Teos varoittaa niistä voimista, joita yhdistävät arktinen hysteria ja poliittinen fanaattisuus. Näille voimille ei ihmisen henkikään välttämättä ole minkään arvoinen, puhumattakaan siitä, että jaettavat tuomiot olisivat oikeudenmukaisia. Tämä varoituksen sana kuuluu ehkä parhaiten vuoden 1918 tapahtumia kuvattaessa: kummallakin puolella on ihmisiä, joiden sisällä latentisti asuvat tuhovoimat pääsevät irti poikkeusolosuhteissa. Björkharry aavistaa, että samat voimat ovat piilevästi läsnä myös voimalaitostyömaalla.

Teoksen kritiikin kohteeksi joutuvat myös kommunistiset myytit, jotka esitetään epärealistisessa valossa. Työläisyys ja köyhyys eivät välttämättä tee ihmisestä toisia parempia, eivätkä omistaminen ja yrittäminen kapitalistista syntistä. Luokkakantaisten myyttien lisäksi tuomion saa myös työväenliikkeiden liepeillä elänyt 60-lukulainen henki, jonka mukaan työnantajalta, riistokapitalistilta, pitää ottaa kaikki irti, oli sitten kyseessä pakollinen työmaaseisokki tai lakko.

Mitä vielä tulee Katariinan vaikutukseen päähenkilön arvomaailmaan, minäkertoja itse vihjaa tähän vaikutukseen toteamalla, että Katariina saa hänet tarkistamaan kantaansa jopa kommunismiin nähden. Mitä tämä vihjaus sitten perimmältään tarkoittaa, jää ikuisiksi arvoitukseksi *Arktisen hysterial* keskeneräisyyden vuoksi. Hyvin mahdollista on se, että Harri Björkharry olisi kolmannessa ja neljännessä osassa tapahtuneen synteisin yhteydessä kääntynyt takaisin aatteellisille juurilleen. Myös harmoninen suhde Katariinaan sekä voimakkaan isän kohtalo teoksen prologissa viittaavat siihen, että tämä vaihtoehto olisi ollut todennäköisempi. On mahdollista, että Vikki Björkharryn aika yhteiskunnallisena ja Harrin elämän suurena vaikuttajana päättyi mukilointiin siinäkin tapauksessa, että hän olisi täydellisesti toipunut fyysisistä vammoistaan. Mukilointi voidaan nähdä symbolisena tapahtumana: Vikin aika on ohi, ja

on Harrin vuoro astua näyttämölle ja ottaa ohjat käsiinsä.

Toisaalta on korostettava sitä, että tämän synteesin keskeinen vaikutin ei olisi ollut niinkään ideologia kuin kiintymys omiin juuriin ja tarve sovittaa isien pahoja tekoja. Ilmeisesti minäkertojan arvomaailman liiketila olisi saanut ratkaisevan sysäyksen johonkin suuntaan juuri voimalaitostyömaan kohtalokkaasta konfliktista. Isänsä poikana hän olisi kuitenkin jatkossakin pohjannut ihmiskuvansa ”björkharrylaiseen” näkemykseen. Kuten Tapio itse aikanaan tunnusti, hän on sijoittanut Harriin omia piirteitään (Honkanen 1971). Kummatkin ovat problemaattisia persoonallisuuksia.

Osana kohtalokasta destruktiivisuutta Tapio näkee arktisen hysterian, joka vaivaa, ei vain katkeria korpikommunisteja, vaan tarvittaessa myös rikkaita talollisia. Arktisen hysterian käsite palvelee Tapion yleisinhimillistä otetta romaaniinsa: suomalaisuuden pimeät puolet eivät katso, mitä luokkaa sen kantaja edustaa. Arktinen hysteria ei Tapion kohdalla ole vain yhden kirjan nimi ja teoksen tärkeä teema, vaan samalla myös kirjailijan oman pohdinnan konkreettinen ilmentymä. Hyvän ja pahan teema askarrutti häntä jatkuvasti, ja tämän vuoksi hän ottikin käyttöön arktisen hysterian käsitteen.

Arktisen hysterian työläiskuva sellaisena kuin minäkertoja sen haluaa parhaimmillaan näkyvän, ilmenee Janne Björkharryssa, Vihtori Kautossa, Vihtori Tukkimäessä ja Jussi Karhisessa. He kaikki ovat konstruktivisia hahmoja. Björkharry on kaikessa realistisuudessaan työläisten parhaita, mitä korostaa vielä hänen kansanomaisen ja mutkaton suhtautumisensa sosialismiin. Kauton ja Karhisen arvoa taas nostaa se, että kummatkin on valittu alisteisiksi kertojiksi. Tätä ”narratologista kunniatehtävää” Björkharry ei suo kuin harvoille ja valituille. Puheenvuoron ovat saaneet konstruktiviset henkilöt, eivät destruktiiviset. Jos minäkertoja olisi valinnut esimerkiksi luottamusmiehen alisteiseksi kertojaksi, olisi se merkinnyt hänen itsensä leimautumista epäluotettavaksi kertojaksi. Muuten minäkertojaa voidaan pitää luotettavana, olkoonkin, että hänen suhtautumisensa sukunsa päämiehiin ja voimalaitostyömaan luottamusmieheen on subjektiivinen ja että hänen seinällään oleva Hitlerin kuva herättää monia kysymyksiä.

Kauton funktio kertojahierarkian tärkeänä osana on monipuolinen. Hän on minäkertojan terapeutti, tämän isän luonnekuvan valottaja sekä minäkertojan äidin ja runebergilaisen käsitysten kritisoija. Lisäksi Björkharry mahdollisesti haluaa hänen kauttaan pohtia sodan merkitystä ihmisten välisten ongelmien ratkaisijana. Sekatyömies Kauton kautta *Arktisen hysterian* sota on todella proletaarista sotaa. On kuitenkin koko ajan muistettava, että työläisyydestään huolimatta Kautto on myös epäideologinen

henkilö. Minäkertoja ja sisäistekijä haluavat hänen kauttaan nähdä työläisyyden paljon laajemmin kuin vain ahtaan luokkakantaisena asennoitumisena ympäristöön. Samalla toista osaa eivät enää hallitse herkäät tunnelmat ja esteettisyys samalla tavalla kuin ensimmäistä. Kirjailijan burn out, josta Harri Tapper mainitsee (Kuhna 1998b), on jo nähtävissä. Toisaalta vasta kolmannen ja neljännen osan ilmestyttyä olisi voitu yksiselitteisesti todeta, oliko Kauton osuus kokonaisuuteen suhteutettuna todella liian pitkä. Karhiseen, kansalaissodassa punaisten puolella olleeseen ja vakaumuksensa takia vankilassa istuneeseen työmieheen, Björkharry suhtautuu lämpimästi ja arvostavasti. Keskeinen syy hänen arvostukseensa löytyy Karhisen tasapainoisesta suhtautumisesta aatteellisuuteen. Myös Tukkimäki, minäkertojan tärkeä luottomies, on epäideologinen työläinen.

Jaakko Seppälä totesi *Arktisen hysterian* ensimmäisen osan arvostelun yhteydessä sanomalehti Keskisuomalaisessa, että tuskin koskaan on suomalainen työmies uskallettu haukkua noin perusteellisesti (Seppälä 1967). Tämän tutkimuksen tulokset osoittavat, ettei totuus suinkaan ole noin yksioikoinen.

Romaanin yksi suurimpia onnettomuuksien aiheuttajia on minäkertojan äiti Sylvi Björkharry. Huolimatta rehellisyydestään ja asemastaan tavoiteltuna naisena hänen talolliset ennakkoluulonsa ovat niin voimakkaat, että ne tuhoavat sekä hänen avioliittonsa että aviomiehen moraalin. Minäkertoja vierittää suurimman syyn äidilleen siitä, että Vikki Björkharrysta, joka alun perin on ujo ja idealistinen työläispoika, lopulta tulee kyyninen liikemies, joka ei toisia sääli. Tämän persoonallisuuden muutoksen Kautto kuvaa jo sodassa. Jannen hautajaiset lämpimine tunnelmineen on toistettu romaanissa niin useasti ehkä siksi, että niiden on tarkoitus luoda kontrastia myöhemmälle kehitykselle. Oman äitinsä kautta minäkertoja tuomitsee paitsi talollisen ylemmyyden, jonka tuhoavat vaikutukset *Arktinen hysteria* näyttää jo autonomian aikana, myös yleensä ottaen kaikenlaisen ennakkoluuloisuuden. Sylvin funktio romaanissa on lopultakin pääosin destrukttiivinen, vaikkei poika kielläkään hänen hyviä ominaisuuksiaan. Kriittisyydestään huolimatta Harri ei välttämättä myönnä tai edes huomaa, että hän on perinyt äidiltään jotain tämän mentaliteetista: ylemmydentunteen, joka leimaa voimakkaasti minäkertojan suhtautumista työläisiin ja köyhiin.

Tässä tutkimuksessa on todettu, että *Arktisen hysterian* sisäistekijä ja minäkertoja kulkevat ”samaa tahtia”. Kerronnan teema ja kertojan näkemykset siis heijastelevat myös sisäistekijän maailmankuvaa. Tosin joissakin kohdin heräsi epäily siitä, kuinka luotettava romaanin kertoja todella on. Hänet on kuitenkin lopulta todettu

luotettavaksi. Romaanin keskeneräisyys koitui ongelmalliseksi: Tapio mitä ilmeisimmin aikoi palata Hitler-aiheeseen myöhemmissä osissa, ja vasta tällöin oltaisiin saatu lopullinen selvyys siihen, mitä kirjailija Hitlerin kuvan mukaanotolla tarkoitti. Mutta on vaikeaa kuvitella, että Hitlerin arvomaailmalla olisi ollut mitään tekemistä siinä suuressa synteessä, johon Tapio tähtäsi ja jonka yksi mahdollinen elementti olisi ollut Harri Björkharryn ja kommunistityttö Katariina Kataamäen avioliitto. Synteesin kautta aviopari olisi tavallaan sovittanut ”isien pahat teot”, ne, jotka nousivat tasapainottomasta aatteellisuudesta ja – arktisesta hysteriasta.

Työläishahmojen ja heidän vaiheidensa analysointi tukee myös yrittäjähenkisyyden arvoa. Sisäistekijä on halunnut viestittää lukijoille björkharrylaista näkemystä siitä, että syntyperää tärkeämpi on se, mitä ihminen itsessään on. Näin lahjakkuus ja ahkeruus on palkittava, ja toisaalta sosialistinen tasa-arvokäsitys ei voi toteutua, koska se ei tee oikeutta sille, että lahjakkaan ja ahkeran on saatava työstään lisäarvoa. Toisaalta talollisesti ylemmydentuntoisen tyranni-isännän lapset voivat taantua toisia kadehtiviksi köyhälistöläiskommunisteiksi, jos he eivät ole lahjakkaita eivätkä uutteria. Tapio on liittänyt tämän asian Björkharryja sortaneen Ville Lommolan runsaaseen jälkikasvuun. Sen sijaan Björkharryt, tavalliset työläiset, alkavat kohota säätykierrossa. Se on vastoin Sylvi Björkharryn talollista ihmiskäsitystä.

Kohdassa 4.5. tarkasteltiin sitä, mitä *Arktinen hysteria* mahdollisesti opponoi. Romaania ei pidä nähdä esimerkiksi Linnan trilogian antiteesinä, vaan enemmänkin modernina sukulaisena, joka kertoo moderneilla keinoillaan saman kuin Linna perinteiseen, realistiseen tyyliin. Tapion psykologisoiva ote sopii modernistiseen tendenssiin hyvin: yhtenäiskulttuuri on hajonnut eikä 1960-lukua elävä ihminen enää pystykään hahmottamaan asioita perinteisten koodien kautta. Linnan *Tuntematonta sotilastakaan* ei Tapion romaanin voida katsoa opponivan. *Arktinen hysteria* arvostelelee samalla tavalla runebergilaista sotakäsitystä ja talollistakin sotakäsitystä. Linnasta Tapio poikkeaa lähinnä kerrontaratkaisullaan ja naturalistisemmalla sotakäsityksellään, josta on tähän tutkielmaan otettu muutamia esimerkkejä. Enemmänkin Tapion voidaan katsoa opponivan Palmgrenin käsityksiä, joskaan ei tietoisesti. Tapion sanoma on yleisinhimillinen ja ”björkharrylainen”: ratkaisevaa on ihminen itsessään, riippumatta siitä, mitä syntyperää tai aatetta hän edustaa. Maailman tarkastelu ahtaan aatteellisesta näkökulmasta ei ole relevantti.

Suomen kirjallisuuden kannalta on vahinko, että *Arktinen hysteria*, tekijänsä kunnianhimoinen yritys, jäi kesken. Romaani jäi torsoksi ja on siten tältä osin

tahattoman postmoderni. Lopullinen vastaus siihen, oliko romaani todella ”oikeistolainen Pohjantähti”, on saamatta.

LÄHTEETTUTKIMUSKOHDE:

TAPIO, Marko: *Arktinen hysteria I (Vuoden 1939 ensilumi, 1967) ja II (Sano todella rakastatko minua, 1968)*. WSOY. Porvoo, Helsinki.

KIRJALLISUUS:

ALANEN, Pertti 1991: Taistelut kesällä 1944. Teoksessa *Tuntemattoman sotilaan rykmentti – JR 8. Jalkaväkirykmentti 8:n historia*. Toim. Mauno Jokipii. WSOY. Juva.

BOOTH, Wayne C. 1974: *A Rhetoric of Irony*. The University of Chicago Press. Chicago and London.

-----1979: *The Rhetoric of Fiction*. The University Chicago.

BROOKS, Cleanth & WARREN, Robert 1959: *Understanding Fiction*. Appleton-Century-Crofts, New York.

CHATMAN, Seymour 1978: *Story and discourse. Narrative Structure in Fiction and Film*. Ithaca and London. Cornell University Press.

EKHOLM, Kai 1988: Paavo Rintala, dokumentaristi. Miten kirjailija käyttää lähteitä. *Things to come*. Orivesi.

FRIED, Anne 1994: *Arktisen hysterian prologi*. Kirjassa *Loogillista ihmettelyä. Kirjoituksia Marko Tapiosta*. Toim. Miisa Jääskeläinen. Tapperien Taideseura. Gummerus, Jyväskylä.

----- 1989: *Kirjailijan kutsu. 14 esseetä kansainvälisestä kirjallisuudesta*. Otava, Helsinki.

----- 1982: *Literature und Politik in Finland. Wechselwirkung zwischen Nachkriegsliteratur und Politik*. Helmut Buske. Hamburg.

----- 1975: Marko Tapio. WSOY. Porvoo, Helsinki.

GENETTE 1980 (1972): *Narrative Discourse*. Transl. Jane E. Lewin, Oxford: Basil Blackwell.

GIDDENS, Anthony 1991: *The Consequences of Modernity*. Cambridge: Polity Press.

HAATANEN, Pekka 1968: Suomen maalaisköyhälistö. Tutkimusten ja kirjallisuuden valossa. WSOY. Porvoo. Helsinki.

HEISKANEN-MÄKELÄ, Sirkka 1981: Luentosarja kirjallisuuden modernismista. Jyväskylän yliopiston kirjallisuuden laitos.

HENTILÄ, Seppo et alii 1977: Suomen työväenliikkeen historia. II painos. Toimituskunta: Lauri Haataja, Seppo Hentilä, Jorma Kalela, Jussi Turtola. Työväen Sivustysliitto ry. Helsinki/Kansan Voima Oy. Joensuu.

HOCHMAN, Baruch 1985: Character in literature. Cornell University Press. Ithaca and London.

ITKONEN, T.I. 1958: Lappalaiset. Teoksessa *Oma maa. Tietokirja Suomen kodeille*. Toim. Edwin Linkomies. Huhtikuu. WSOY, Porvoo, Helsinki.

JUNNILA, Heikki 1995: Saarijärven historia 1865-1995. Paavon Saarijärvestä kaupungiksi. Saarijärven kaupunki. Saarijärvi.

JUTIKKALA, Eino 1968: Suomen teollistuminen. Kirjassa *Suomen talous- ja sosiaalhistorian kehityslinjoja. Historian korkeakoulu 2*. Toim. Eino Jutikkala. Toimituskunta Päiviö Tommila, Eino Jutikkala, Pentti Renvalla ja Jaakko Suolahti. WSOY. Porvoo, Helsinki.

KALEMAA, Kalevi 1984: Raoul Palmgren. Suomalainen toisinajattelija. Kustannusosakeyhtiö Tammi, Helsinki.

KANTOKORPI, Mervi 1990: Proosan runousoppia. Kertojan havaittavuuden asteen osoittimia. Oppimateriaaleja 9. Helsingin yliopisto. Lahden tutkimus- ja koulutuskeskus.

KARKAMA, Pertti 1994: Kirjallisuus ja nykyaika. Suomalaisen sanataiteen teemoja ja tendenssejä. SKS, Helsinki.

- - - - -1993: ”Maaseutumodernistin” itseidentiteetti. F. E. Sillanpään *Ihmislapsia elämän saatossa* –novellikokoelman tarkastelua. Teoksessa *Nykyajan kynnyksellä. Kirjoituksia suomalaisen kirjallisuuden modernisaatiosta*. Toim. Minna Toikka. Taiteiden tutkimuksen laitos, Turun yliopisto. Sarja A, n:o 29.

- - - - -1978: Marxilainen kirjallisuuden tutkimus. Teoksessa *Kirjallisuuden tulkinta ja opetus*. Toim. Ritva Haavikko. SKS. Helsinki.

- - - - -1990: Modernismin haasteet. Teoksessa *Tutkielmia suomalaisesta modernismista*. Toim. Tuija Takala ja Juha Hyvärinen. Turun yliopisto, taiteiden tutkimuksen laitos. Sarja A, n:o 21.

- - - - -1971: Sosiaalinen konfliktromaani. Rakennetutkimus suomalaisen yhteiskunnallisen realismin pohjalta. Kustannusosakeyhtiö Tammi, Helsinki.

KERKELÄ, Heikki 1996: Vanhan maailman peilissä. Modernin yhteiskunnan synty ja pohjoinen aineisto. Gaudeamus.

KESKINEN, Mikko 1994: Seitsemän minuuttia yli yhdeksän. Aika totta *Aapo Heiskasen viikatetanssissa*. Kirjassa *Loogillista ihmettelyä. Kirjoituksia Marko Tapiosta*. Toim. Miisa Jääskeläinen. Tapperien Taideseura. Gummerus. Jyväskylä.

KOSKIMAA, Raine 1998: Seksiä, suhteita ja murha. Saksalaisia ja suomalaisia tulkintoja Rosa Liksomien kertomuksesta. Nykykulttuurin tutkimusyksikön julkaisuja 52. Jyväskylän yliopisto.

KOUKKUNEN, Kalevi 1990: Nykysuomen sanakirja. Vierassanojen etymologinen sanakirja. WSOY:n graafiset laitokset, Porvoo.

KUHNA, Matti 1994: Haastattelut romaanin pohjana. Kirjassa *Loogillista ihmettelyä. Kirjoituksia Marko Tapiosta*. Toim. Miisa Jääskeläinen. Tapperien Taideseura. Gummerus, Jyväskylä.

LAHAYE, Tim 1988: Luonteesi ja sen mahdollisuudet. Suom. Kirsti-Maria Hietamies ja Kati Kaskimies. Gummerus. Jyväskylä.

LAITINEN, Kai 1965a: 1920-luvun kertojia. Teoksessa *Suomen kirjallisuus V. Joel Lehtosesta Antti Hyryyn*. Toim. Annamari Sarajas. Suomalaisen kirjallisuuden seura ja Kustannusosakeyhtiö Otava, Helsinki.

----- 1965b: Sodasta rauhanvuosiin. Teoksessa *Suomen kirjallisuus V. Joel Lehtosesta Antti Hyryyn*. Toim. Annamari Sarajas. Suomalaisen kirjallisuuden seura ja Kustannusosakeyhtiö Otava, Helsinki.

-----1997: Suomen kirjallisuushistoria. Otava. Helsinki.

-----1965c: 1940- ja 50-luvun kirjailijoita. Kirjassa *Suomen kirjallisuus V. Joel Lehtosesta Antti Hyryyn*. Toim. Annamari Sarajas. Suomalaisen kirjallisuuden seura ja Kustannusosakeyhtiö Otava, Helsinki.

LILJA, Pekka 1980: Positiivisen sankarin tulo neuvostovierolaiseen romaaniin. Tausta ja toteutus. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä.

----- 1991: Tuntematon sotilas ja todellisuus. Kirjassa *Tuntemattoman sotilaan rykmentti*. Jalkaväkirykmentti 8:n historia. Toim. Mauno Jokipii. WSOY. Porvoo, Helsinki, Juva.

-----1984: Väinö Linnan Tuntematon sotilas konfliktiromaanina. Normistojen taistelu. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä.

LINNA, Väinö 1954: Tuntematon sotilas. WSOY. Juva.

LINNA, Väinö 1959-1962: Täällä Pohjantähden alla I-III. WSOY. Porvoo.

LYOTARD, Jean-Francois 1986: Vastaus kysymykseen: mitä postmoderni on? Kirjassa *Moderni/postmoderni. Lähtökohtia keskusteluun*. Toim. Jussi Kotkavirta ja Esa Sironen. Gummerus. Jyväskylä.

MAKKONEN, Anna 1982: Marko Tapion Aapo Heiskasen viikatetanssi -romaanin syntyprosessista. Lisensiaatintutkielma 1982. Helsinki: Helsingin yliopiston Yleisen kirjallisuustieteen, teatteritieteen ja estetiikan laitoksen monistesarja n:o 10.

----- 1991: Romaani katsoo peiliin. *Mise en abyme –rakenteet ja tekstienvälisyys* Marko Tapion Aapo Heiskasen viikatetanssissa. Suomalaisen kirjallisuuden seura. Helsinki.

MARTIN, Wallace 1991: *Recent Theories of Narrative*. Ithaca and London. Cornell University Press.

MÄKELÄ, Matti 1986: Suuri muutto. 1960-70 –lukujen suomalaisen proosan kuvaamana. Helsinki. Kustannusosakeyhtiö Otava.

NAGY, Lajos Szopori 1986: Suomalainen sukuromaani. Suomalaisen kirjallisuuden seura.

NIEMI, Juhani 1995: Proosan murros. Kertovan kirjallisuuden modernisoituminen Suomessa 1940-luvulta 1960-luvulle. Suomalaisen kirjallisuuden seura. Helsinki.

-----1988: Viime sotien kirjat. Suomalaisen kirjallisuuden seura. Helsinki.

NIKKI, Kalevi 1991: Suomen poika pellollansa. Talonpojan kuva suomalaisessa kertomakirjallisuudessa. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä.

NUMMI, Jyrki 1993: Jalon kansan parhaat voimat. Kansalliset kuvat ja Väinö Linnan romaanit *Tuntematon sotilas* ja *Täällä Pohjantähden alla*. WSOY. Porvoo – Helsinki – Juva.

OIM 1979: Sinfonia. Teoksessa *Otavan Iso Musiikkitietosanakirja 5*. Artikkelin ovat kirjoittaneet ruotsalaiset Nils L. Wallin, Lars Hedblad ja Jan Kask sekä suomalainen Risto Väisänen. Kustannusosakeyhtiö Otava. Helsinki.

PALM, Matti 1994: Kohti isoa romaania. Kirjassa *Loogillista ihmettelyä. Kirjoituksia Marko Tapiosta*. Toim. Miisa Jääskeläinen. Tapperien Taideseura. Gummerus, Jyväskylä.

PALMGREN, Raoul 1965: Työläiskirjallisuus (Proletaarikirjallisuus). Kirjallisuus- ja aatehistoriallinen käsitteiselvittely. WSOY. Porvoo.

PIPPING, Knut 1978: Komppania pienenisyhteiskuntana. Sosiologisia havaintoja suomalaisesta rintamayksiköstä 1941-1944. Suom. Heikki Vilen. Otava. Helsinki.

RIMMON-KENAN, Slomith 1991: Kertomuksen poetiikka. Suomentanut Auli Viikari. SKS, Helsinki.

SAARILUOMA, Liisa 1989: Muuttuva romaani. Johdatus individualistisen lajin historiaan. Karisto Oy. Hämeenlinna.

SEPÄNMAA, Yrjö 1986: Kirjailijakuva. Helsingin yliopiston yleisen kirjallisuustieteen, teatteritieteen ja estetiikan laitoksen monistesarja n:o 14.

SHAW, Harry 1972: Dictionary of Literary Terms. New York.

SHIPLEY, Joseph T. (toim.) 1953: Dictionary of World Literature. Criticism. Forms. Technique. New Revised Edition. Philosophical Library. New York.

SILTALA, Heikki 1996: Kolmen rintaman konfliktit. Väinö Linnan Tuntemattoman sotilaan, Norman Mailerin *The Naked and The Dead* ja Willi Heinrichin *Das Geduldige Fleisch*in tekstienvälisyys. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.

SORKKO, Kimmo 1991: Hyökkäysvaihe 1941. Kirjassa *Tuntemattoman sotilaan rykmentti. Jalkaväkirykmentti 8:n historia*. Toim. Mauno Jokipii. WSOY. Porvoo, Helsinki, Juva.

STORMBOM, N.-B. 1992: Väinö Linna. Kirjailijan tie ja teokset. WSOY. Porvoo, Helsinki, Juva.

SYRJÖ, Veli-Matti 1991: Asemasotavaihe. Kirjassa *Tuntemattoman sotilaan rykmentti. Jalkaväkirykmentti 8:n historia*. Toim. Mauno Jokipii. WSOY. Porvoo, Helsinki, Juva.

TAMMI, Pekka 1992: Kertova teksti. Esseitä narratologiasta. Gaudeamus. Gummerus. Jyväskylä.

TAPPER, Harri 1997: Suku puussa. Kertomusta Ryönälästä ja Juholasta. Saarijärven museon julkaisu 4.

TARKKA, Pekka 1975: Esipuhe. Anne Friedin tutkielmassa *Marko Tapio*. WSOY:n laakapaino, Porvoo.

- - - - - 1980: Suomalaisia nykykirjailijoita. Uusi laitos. Ruotsinkielisten kirjailijoiden esittelyssä avustanut Ingmar Svedberg. Kustannusosakeyhtiö Tammi, Helsinki.

TARVAINEN, Veikko 1993: 60-luvun kapina. Like Kustannus.

USPENSKI, Boris 1991: Komposition poetiikka. Taideteoksen sommittelun periaatteet. Suom. Marja-Leena Vainionpää-Palmgren. Kustannus Oy Orient Express.

VARPIO, Yrjö 1982: Reseptiotutkimus ja muita artikkeleita. Tampereen yliopisto, kotimainen kirjallisuus. Monistesarja n:o 22. Tampereen yliopiston jäljennepalvelu.

YLIKANGAS, Heikki 1993: Tie Tampereelle. Dokumentoitu kuvaus Tampereen antautumiseen johtaneista sotatapahtumista Suomen sisällissodassa. WSOY. Porvoo.

ZELINSKI, Korneli 1968: Neuvostokirjallisuus. Ongelmia ja ihmisiä vallankumouksesta nykypäiviin. Porvoo. Helsinki. WSOY.

KÄYTETYT KIRJALLISUUSLEHDET JA LEHTIARTIKKELIT:

HUHTALA, Aarre 1968: Pääosassa Vihtori Kautto. Marko Tapio: *Arktisen hysterial 2.* osa. ”*Sano todella rakastatko minua.*” Turun Sanomat, 17.11.1968.

JÄMSEN, Esko 1968: Jeesuksen vaivat. Kansan Uutiset, 24.11.1968.

----- 1965: Marko Tapion kesäpuheet. Kansan Uutiset, 26.9.1965.

-----1967: Syksyn tärkeimpiä kirjoja. Kansan Uutiset, 23.12.1967.

KALEMAA, Kalevi 1969: Kansallista sotaa saarijärveläisittäin. Kansan Lehti, 11.5.1969.

KOSKIMIES, Rafael 1967: Ammattityötä ja korpihysteriaa. Uusi Suomi, 5.12.1967.

ORANEN, Mauri 1969: Marko ja Vihtori ja kohusota. Kansan Lehti, 11.5.1969.

RAND, Max 1967: Arktinen hysteria - vastaväite Linnalle? Helsingin Sanomat, 24.12.1967.

----- 1968: Lumen ja jään sodat. Helsingin Sanomat, 8.12.1968.

SEPPÄLÄ, Jaakko 1967: ”Minä sinulle kauniin koakun leivon.” Marko Tapion pääteos: Luokkavihan historia. Keskisuomalainen, 26.11.1967.

----- -1968: Rauhalliset hysteerikot sotivat. Keskisuomalainen, 20.11.1968.

SUVIOJA, Mika 1968: Ontto monumentti. Suomen Sosialidemokraatti, 10.11.1968.

TARKKA, Pekka 1976: Marko Tapion peiliminät. Uusi Suomi, 1.4.1976.

----- 1968: Tautisuus Suomessa. Parnasso 2, 1968.

VIRTANEN, Arto 1968: Hysterialin sukupolvet. Suomalainen Suomi. 7/1968.

PAINAMATTOMAT LÄHTEET:

CHYDENIUS, Kirsti 1968: Saarijärvi Marko Tapion tuotannossa. Kotimaisen kirjallisuuden proseminarityö. Jyväskylän yliopisto, kirjallisuuden laitos.

HAAPAKOSKI, Sinikka 1969: Saarijärveläisvaikutteita Marko Tapion romaaneissa. Kotimaisen kirjallisuuden pro gradu –tutkielma. Jyväskylän yliopisto, kirjallisuuden laitos.

HONKANEN, Seijaliisa 1971: *Arktisen hysterian* synnystä. Marko Tapion haastattelu. 2 t, nauh. 11.1.1971. Jyväskylän yliopisto, kirjallisuuden laitos.

KUHNA, Matti 1998a: Marko Tapion lakimiehen, varatuomari ja maakuntaneuvos Veikko Hyytiäisen haastattelu. Aiheena *Arktisen hysterian* kolmannen ja neljännen osan kohtalo sekä koskisota. Suoritettu 18.9.1998. Jyväskylän yliopisto, kirjallisuuden laitos.

- - - - - 1998b: Kirjailija Harri Tapperin haastattelu. Aiheena Marko Tapion kotitausta, arvomaailma, kirjailijatyö ja *Arktinen hysteria*. Suoritettu 20.9.1998. Jyväskylän yliopisto, kirjallisuuden laitos.

- - - - - 1998c: Puhelinkeskustelu Marko Tapion entisen vaimon Tuulikki Valkosen kanssa. Keskustelu käyty 11.11.1998.

LILJA, Pekka 1981: Vihtori Kauton haastattelu. Suoritettu 16.4.1981. Jyväskylän yliopisto, kirjallisuuden laitos.

TAPIO, Marko: *Arktisen hysterian* kesken jääneen kolmannen osan käsikirjoitusluonnos. Alkuperäinen kappale Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran hallussa.

- - - - - -Arktisen hysterian käsitteen määritelmä. *Arktisen hysterian* luonnosvaiheeseen kuuluva paperi. Marko Tapion kirjallinen jäämistö. Saarijärven museo.

- - - - - -: *Arktista hysteriaa* varten suoritettut saarijärveläisten kansanihmisten haastattelut. Nauhat Tapperien taideseuran hallussa.

VALKONEN, Tuulikki 1998: Kirjallinen selvitys Marko Tapion tallelokeron avaamisesta, perunkirjoituksesta sekä *Arktisen hysterian* 4:ksi osaksi otsikoidun arkistomapin sisällöstä ja kohtalosta. 2.6.1998 laaditun selvityksen alkuperäinen kappale varatuomari Veikko Hyytiäisen hallussa Jyväskylässä.